TÖRTÉNETI

TANULMÁNYOK

ÉS

JELLEMRAJZOK.

CSENGERY ANTALTÓL.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1870.

KIADJA RÁTH MÓR.

T A R T A L O M.

Nagy Pál 1
Beöthy Ödön 29
Szentkirályi Móricz 51
Dessewffy Aurél gróf 79
Eötvös József báró 155
Szemere Bertalan 191
Szalay László 319
Egy pár vonás gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferencz jellemzéséhez 387

NAGY PÁL.

Felsőbüki Nagy Pál azon egyéniségek közé tartozik, kiknek politikai életében hiányzik az összszehangzás.

„Köpenyforgató!“ kiált a sokaság, megfeledkezve a háláról, melyet az ősi alkotmány lovagias szellemű védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében, politikai téren, a legelső bajnok érdemel.

Csalatkoztok, ha azt hiszitek, hogy Nagy Pálnak elvei vagy szándokai változtak volna.

Nagy Pál jellemében onnan látszik a következetlenség, mivel politikai rendszerében a természetszerű kifejlődésnek helyet nem engedett, s az ó magyar alkotmányt, nem mint folyton alakuló életmüvezetet, hanem mint az élet változásain kívül helyzeti müvet, mint bevégzett tényt tekintette. Azonban e felfogás s azon korlátok, melyek közt ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállította, lángeszének nem felelnek meg; honnan szelleme örökös harczot folytatott önmagában azon

rendszer ellen, de nem volt képes őt abból kiszabadítani.

E benső meghasonlás következtében Nagy Pál később, a körülmények bonyolódásai közt, a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservativ, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve pedig mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott színben kellett utóbb az átalakulás időszakában feltűnnie.

Nagy Pál mindenkor teljes politikai őszinteséget és becsületességet mutatott. Soha sem leplezte magát, tetszett nem tetszett, a milyen volt. Sőt mindkét irányban, melyeket érintőnk, külszínén élesebb volt a kinyomat, mint személyességének bensejében; mi annál inkább feltűnt, mert természetszerű, lélektani viszhatásánál fogva minél merevebbnek mutatta magát az egész kiváltságos magyar alkotmány fentartására nézve, annál élesebben harczolt annak i'észletei ellen, s más részről minél szenvedélyesebben támadta meg a kiváltságos visszaéléseket és kormányzati fonákságokat, annálinkább erőködött az egésznek fentartásában, mintegy menteni akarván ilymódon önmagában szellemét rendszere, s viszont rendszerét szelleme előtt, mindenben, a mire nézve egyik a másikkal összeütközött.

Nagy Pál 1777-ben született. Ifjúsága kissé zajos volt. S nem hajolván meg se atyja, se nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknek komoly tekintélye előtt, nem akart hivatalt vállalni. Szel-

leme függetlenségre ösztönözte, s a magyar közélet pályájára vezette őt. Sopronmegye gyűlésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyűded magaviseleté, tetszetős társalgása, élénk véralkata, tűz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tették őt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori ízlés előtt, emelte bizonyos katonai színezet, melyet 1797- és 1805-ben a felkelősereg táborozásai közt sajátított el. S a megnyerő lovagias ktilsőhez ritka szónoki tehetséggel ajándékozta meg a természet. Csuda-e, ha ekkép már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta?

Akkor még tisztán követhette szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbágyságnak az úrbéri visszaélések ellen, melyek ama szomorú mondásnak: „lusimus Mariam Theresiam“ még szomorúbb magyarázatot adtak. Védője lett az adózó-népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Oltalmazta a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az „una et eadem nobilitas“ értelmezését csak papíron szerették. Védte és valósítani igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők, s ezek visszaéléseit pártfogoló hatalmasok ellen. Óvta a megyei önállást a bureaukratia sorvasztó hatalmaskodásaitól. S felszólalt az 1791: 10. és 12. törvényczikkek mellett, valahányszor a kormány ellenkező törekvései fölriasztották a nemzetet.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek ily működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem,

ragaszkodás, tisztelet és bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annálfogva egyhangúlag követnek választotta öt az 1807-ki országgyűlésre.

Ez országgyűlés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, melyek 17 év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzítva, ellenséges színben, értelemben tűntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt az általános jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közöl, kik az 1790 diki országgyűlésen megpendűlt eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet színhelyén. Elhallgattak, vagy más ellenkező ösvényre tértek. Maga az austriai császárságot alkotó okirat is alig foglalkoztatta a közfigyelmet a hazában. Az 1807-diki országgyűlés mindazáltal magát ily körülmények közt is megkülönböztette. Nem kis fontosságú tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében se senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátáit tágítani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormány hibái és mulasztásai ellen hevesen és merészen kikelt. S nemes tűzzel emelt szót már akkor, első közöttünk e században, a nép milliói terhének enyhítése és állapotuk javí-

tása mellett. Azonban kora nem értette meg őt. Mikor egy ízben megpendítette, hogy a nép milliói-nak állapotáról is kellene gondoskodni: „non stultiset“ fölkiáltással szakasztottak félbe szavait. Kétségtelenül nem bátorító jelenet a nép érdekében az átalakulás munkája megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erősítették meg Nagy Pálban a hitet, hogy a politikai működés „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ találhat csupán Magyarországban utat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyűlésen rendkívüli tetszésben és hatásban részesült, mely aztán egész politikai pályáján kisérte. Szónoklata egészen sajátságos volt, s a mint egészen önmagából fejlődött, úgy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból merített és ismét minden fölvilágositást és elragadtatást, meggyőzést és nevettetést, a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledezésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halványitotta el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sújtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülésen túlterjedő, igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Erőteljes kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztősége kezdetén. Nyelvtannal nem sokat törődött. Azonban miként a dunántúli szókiejtést talán ő tartotta meg legsajátságosabban, úgy azon vidék népe

beszédmódjának legszabályszerűbb rendszere beszédében némileg pótolta a tan ismeretét. Szava igen átható s még sem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arczkifejezése kisérte s élénkítette még«nkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamely tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább neki hevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte át magát. Ezt örömest tette s őt is örömest hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesújtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is ki tudta a komolyabb ízlésű szónoki bírálatot is engesztelni. Így például, midőn egy alkalommal, ha jól emlékszünk, az 1839-diki országgyűlésen, a latin nyelvet erőszakoló kir. válaszról volt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: „de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólam? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?“ S arczához kapván, mint puskát, a kezében lévő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira czélozva, rákiáltott: „scis-ne latiné?“ s a tárgyat sajátságosán magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen között, leült. Azzal vége lett a vitatásnak. Senki sem védte többé a leiratot.

Kitűnő volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indulatban sem vétett az illendőség szabályai ellen, s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. Az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midőn a nemzeti közvélemény itélő-széke elé idézte, s mintegy fensőbb erővel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 24-ben működött királyi biztosokkal tőn: nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint biró tűnt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elítéltnek érzése fogta el a bünhődőt.

Nagy Pál azonban nem csak szónoki, hanem státusférfiúi általános elismerést is szerzett már az 1807-ki országgyűlésen. Egész készültsége pedig, iskolai tanulmányain kívül, csak némi encyclopedikus töredékes olvasmányból állott, s abból, a mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok nehány jelesebbjeitől tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes észjárása, oly szerencsés, mint merész, elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitűnő tulajdona volt bizonyos képesség és könnyűség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és meglepőt hozni létre s aztán mindent, a miről rendelkezhetett, azonnal czélra és eredményre felhasználni. Nagy Pálnak, hasonlattal élve, mintha csak

egy forgács kellett volna, hogy teremtő lelke abból azonnal egész fát idézzen elő, s egyszersmind belőle isten tudja minő művet is állítson ki haszonvételre. Az akkori öregebb dietálisták nem kevéssé voltak meglepetve, midőn Nagy Pál sokszor ugyanazon dolgokról, a mikről egy nappal előbb alig volt ismerete s tudakozva beszélgetett velők, egészen otthonosan, a dolog velejére hatva, és új, gyakorlati felfogással szólt másnap az illésben. A kik tegnap ő előtte magyarázták a dolgot, kénytelenek voltak megvallani, hogy ma tőle tanultak igen sokat.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgólkodás volt egyik fővonása, sőt alkatrésze kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politikai működésének. Rendkívüli s maradandó benyomást tőn országgyűlésen kívül is azon felszólalása, melyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is fensőbb tekintetűnek mondotta. Az elveszett alkotmányt, úgymond, visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.

A nemzetiség ügyén kívül a monarchiának zavarodni kezdő pénzügyi állapota volt főbb tárgy, a mit szónokunk már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerű józanész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, a melyen a következő országgyűlések is megmaradtak. Így az 1825-diki hongyűlés, hol szintén ő

volt egyik szóvivő azon állapotok még kimerítőbb előterjesztésében és kifejtésében. Az általa kijelölt ösvényen az ország az 1811-diki pénzügyi csapásnak talán leggonoszabb következményeit elháritá vala, ha főtörvényszékeinkben az erős lélek, a bírói méltóság és függetlenség érzete nem hiányzik.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Francziaországgali viszonyairól is, melyek mindinkább fenyegető alakot vőnek azon időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyűlési közönség felhevült egy pillanatra; s a szónok Bécsbe idéztetett „ad audiendum verbum regium“.

E körülmény nem szüntette meg a kormányfőnökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására bírni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyűlés végével alkalmazást nyertek, a kormányrendszerben, a mely semmit sem változott, mióta ők kárhoztatták. Nagy Pál országgyűlés után haza menvén, egyszerűen folytatta Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban írta Berzsenyink ismeretes ódáját Nagy Pálhoz:

Már midőn a füld letapodva hódol,
S Róma felséges géniusszá eltűnt,
Mintegy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórsz.

A köz embernek neve vész magával:
Kincs, kevély márvány-paloták homályba
Dőlnek, elmúlnak s heverő uroknak
Híre enyészik.

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyűlésén;
Ott merő Hectort s Kinizsit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt, fiatal korodban,
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán.
Itt az érdempolcz, ez az égnek útja,
S régi magyar dísz!

Azonban következett az 1811-ki országgyűlés. A királyi meghívó levéllel együtt Sopronmegye főispánjához ez alkalommal felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanúsnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart.

Szónokunk ez időben, népszerűsége tetőpontján, bizonyos volt, hogy számos, tekintélyes rokonai,

baráti, insurgens pajtási s az őt bálványozó nemesség ragaszkodása mellett, a főispán ellenére is megválasztatik. Mindazáltal, mihelyt Eszterházy berczeg bizalmasan tudatta vele a felső rendeletet, azonnal önként visszalépett. Mely adat eléggé bizonyítja, hogy Nagy Pált politikai pályáján se ambitio, se más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanaz a szellem, ugyanaz a nézet uralkodott, a mely tiz évvel azelőtt eltűrte, hogy egy, az 1796-ki országgyűlésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a királyi személynök, az udvartól vett utasítás szerint, mint „non gratam personam“ könnyű szen-el haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-ki események. Országgyűlésen kívül adót és ujonczot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt. S kifejezők azok ellenében mintegy jelképileg a negativ ellenállást, azonban az erőhatalom alkalmazásának szintén jelképes kijelentésére teljesítették a törvénytelen parancsokat.

Az alkotmányos élet történeteibe tartozik bővebben kifejteni, minő változást idéztek elő az érintett események a közszellemben. S e szellem megtestesítésére nézve sokat köszönhetni azon udvari rendeletnek, mely az úgynevezett kis nemesség részére az egyenlő személyes szavazatjogot a megyékben biztosította, mondhatni, gyakorlat ellenére

megadta. Sopronmegye sem volt már 1825-ben oly engedékeny, mint 17 év előtt; s megelőzve minden főispáni vagy más részről mesterkedést, Nagy Pált azon országgyűlésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghívó levél felolvastatott volna. Ez országgyűlésen Nagy Pák ugyanazon nézettel és szándokkal jelent meg a magyar állapotokra nézve, s ugyanazon kedvességben a közönség és országgyűlési tagok előtt, a mint az 1807-kit elhagyta. De az 1825-ki hongyűlés vége, nem ugyan politikai elveire s irányára, hanem népszerűségére nézve igen változott állásban találta őt. Jellemző mind Nagy Pál politikai működésére, mind a magyar állapotokra nézve, hogy Nagy Pált épen a kiváltságos állapotok vak buzgó pártolói, vagy azoknak leple alatt más czélokat vadászók támadták meg.

De lássuk a tényeket.

Mint latin elődeink kifejezték: „de obvallanda constitutione“ folytak a viták. Nagy Pál az alkalmat ismét fölhasználva, újólag szót emelt az alkotmány sánczain kívül álló nép mellett, megemlítette ugyan, hogy az engedményt „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ kell adni: mindazáltal ismét felzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakítva, csoportosan odahagyták a termet is. Azonban épen ez ingerültség mutatta, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, mint 1807-ben. Akkor a „non stultiset“ felkiáltással vége lett mindennek, senki sem bajlódott többé az „eszelős“ indítványnyal. 1825-ben már mérges gya-

núsítások keletkeztek az alkotmány felforgatója ellen, s vitatás között naponként terjedett, erősödött a közvéleményben az eszme, mely 1848-ban épen azért ülte oly föltétien győzelem diadalát, mert a kik a kiváltságos alkotmány sérelmei mellett küzdöttek, idején hallani sem akartak azon socialis állapot sérelmeiről, a melyben Magyarország népének nagy része sínylett. Az annyira féltett „ősi alkotmány“ fentartására csak egyetlen mód volt, az, a melyet Nagy Pál kijelölt: megszüntetni a kiáltóbb visszaéléseket, s megadni a népnek mindazt, a mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt erre nézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetiségnek is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekintette elleneinek a jobbágy pártolóit, mint 1834-ben; sem a nemesség adózását a democratia fenyegető jelenségének. Azon udvari rendelet, mely a kis nemesség szavazatjogát biztosította, egészen más czélzatokat gyaníttatott a kormányban, mint később nyilatkozott a magyar állapotra nézve.

Az országos rendek azonban maradtak kizárólag a védelem terén. Csak Nagy Pált késztette szelleme, a védelem terén túl, harczot folytatni azok ellen is, a kik magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szelleműek voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyújtott azon országgyűlési hatá-

rozat is, mely az úrbéri nemességet adó alá rendelte íratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és státusférfiúi tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-diki országgyűlésen sem hitte, minő' következményei lehetnek e határozatnak, a melyet ő csak „az ősi alkotmány épséghen tartása mellett“ akart életbe léptetni, s a mi által csak egy visszaélést gondolt eltörleni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei. Egyesülvén ez által a nagyszámú úrbéri nemesség érdekben és követelésben, az adóügyre nézve, a többi adózókkal, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, út nyílt ekkép a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az „una et eadem nobilitas“ eszméje, s csak a közös adózásban lehetett ismét helyreállítva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a köztehervisélésnek a 48-ki tavasz eseményei nélkül is. S a nemesség között visszaállított egyenlőség egybeolvasztotta volna összes népét nagy Magyarországnak. A későbbi események megmutatták, hogy e kérdésben Nagy Pált szelleme, nem sejtett czél felé, túlragadta rendszere szűk határain.

A kezdeményezők közös sorsa. Hová ragadta Francziaországot a mozgalom, melynek Mirabeau határt vélt szabhatni? S a reformatio mennyivel ment túl Luther szándokain?

De fogjuk föl a történet fonalát, hogy egészben álljon előttünk a jellemrajz, melyet az életirás adatai fűznek egy egészszé.

Az 1825-diki országgyűlésen csak előbbi politikai szerepét folytatta Nagy Pál, mindig fényesen. Védte egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközölte leginkább, hogy az előleges sérelmek összeállítva hozattak a nemzet elé. Mint láttuk, a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatályosabb szóvivője. S elragadó szónoklatai a magyar nyelv mellett lelkesedést ébresztettek az egész hazában. Máig is él közöttünk azon benyomás emlékezete, melyet e szónoklatok idéztek elő. „És ezért — írja Széchenyi a „Kelet népében“ — adjuk meg, mi az istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, melyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s mely babér, ha ő többé nem lesz, bár akaijuk bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor annyi közölünk már rég felejtve s örökre elsülyedve lesz a néma idők tengerébe.“ Egy kerületi ülésben, midőn szónokunk a nemzet nagyainak hatalmas beszédében szemökre hányta nemzetiség iránti részvétlenségöket, az idézett sorok Írója, gróf Széchenyi István, épen Nagy Pál háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesítő szavainak is volt némi része a nemes fölindulásban, mely az átvillanyozott közönség éljen-

zései közt megvetette a magyar akadémia alapját. Széchenyi a kerületi ülésben rendkivülileg szót kért, s akkor tette rögtönözve ajánlatát, a mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magvak érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830-diki országgyűlés nagyszerű események tanúja volt. A párisi napok és a lengyel fölkelés, itt-ott mutatkozó eredményeikkel, országos embereinkre úgy látszik erős benyomást tőnek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? és mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék őt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, melylyel Pitt és Anglia több kitűnő státusférfiai nem kedvezőnek tartották a 89-ki forradalom időszakát, reformokra nézve, saját országukban.

S ugyanakkor egy más körülmény is adta elő magát, nagy fontosságú azáltal, mivel a magyar viszonyok alakulására, s az országgyűlés irányára nézve nem csekély befolyást gyakorlott.

A magyar közdolgok vezetői, s ezek közt Nagy Pál is, az uralkodó hangulatában s környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy a kanczellár által a magyar érdekeknek az összes monarchia tanácsában és politikájában addig nem bírt befolyást és nyomatékot szerezhessenek.

E tekintetben azonban szükségesnek látták, bogy a kanczellár, gróf Reviczki, a nemzet és különösen az országgyűlés által felkarolva, segítve s hatásban erősítve érezze magát; s egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa jó következéseit a magyar párt iránt tanúsított hajlamának. Innen van sok részben az európai események által meghatott 1830-ki országgyűlés rendkívül óvatos magatartása, s hogy ámbár az akkori viszonyok merészebb reményekkel látszottak biztatni, a többség, s annak élén Nagy Pál is, jónak látta a magyar izenettel s a „cognita necessitas“ elvének kimondásával beelégedni.

Így aludt el a 30-ki ébredés. S a kedvező' alkalom mulasztásait boszulták meg a 48-ki események.

A Reviczki egyéniségébe helyzett reményeknek is egészen más eredménye lett, mint a mit vártak. József nádornak a nevezett kanczellár iránti féltékenységét s neheztelését az érintett tervek komolyabbá, ingerültebbé tették. Innen nyílt egyenetlenség, határozott ellenkezés származott. S a nádor és kanczellár közti meghasonlás viszálkodássá fajult később a kormányszékek, Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari kanczellária között. Így különösen a cholera iránt tett rendkívüli intézkedésekben.

E viszálkodás, mely aztán a megyékben is országszerte, nyilván mutatkozott, a szabadelvű párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormányszék ellenkező rendeletei közt majd egyik,

majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ez által önmagához bizalmat, s működésében alapot, tekintélyt és követőket nyert.

Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból merítette.

Már 1790-ben neveztettek ki országos bizottságok, ily rendszeres munkálatok készítésére. Az akkori reformtörekvések ez által elégíttettek ki. 1827-ben ismét újabb küldöttségek bízattak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. A nádor a törvényhatóságok vizsgálata alá terjesztette az országos választmányok javaslatait. E fölött az érintett munkálatokat nagyszámú példányokban kinyomatva, mindenkinek könnyen megszerezhetőkké tette. Addig nem tapasztalt terjedelemben adatott át minden a nyilvánosságnak. A kanczellár hívei onnan magyarázák ez eljárást, mintha a nádor oly lökést kívánt volna adni a magyar politikában a közszellemnek, a mely mellett a kanczellár a jövő, előre alkotónak hirdetett országgyűlésen az akkori bécsi politika ellenében meg ne állhasson. Nem vizsgáljuk ez állítás alaposságát. Csak a tényt említjük, hogy a többször érintett rendszeres dolgozatok a megyék választmányaiban, közgyűlésein, többször átvizsgáltattak, s így az egész magyar politika nagyobb készülettel és élénkséggel, mint várható volt, fölvétetett, megvitattatott és tárgyaira nézve úgy hozattak követutasítások, s több megyékben

ezek is sajtó útján közrebocsáttattak. Könnyen átlátható, hogy a magyar viszonyok rendszeres nyílt kitárása okvetlenül felkölthette a reform szellemét és a javítási vágyat, főleg midőn, úgy szólva, mindenki felvolt hivatva, minden részletben Ítéletet mondani s javaslatot készíteni, s midőn mindenki azon törekedhetett, hogy a megyegyűlésen saját véleményét és szándokát a törvényhozásban utasító végzéssé emelje.

Nagy Pál semmi részt nem vön azon munkálatok előkészítésében. Akkor még az elnök nevezte ki az országos bizottságokat, s a nádor a 27-diki országgyűlésen Nagy Pál nevét ama rendszeres munkák készítői közöl kitöriilte. Nem tudjuk, Nagy Pál rendszerét féltette-e a magyar állapotok oly teljes, általános, kimerítő elemzésétől; vagy a magyar politikai rendszert féltette Nagy Pál szellemétől, mely oly gyakran kitört elmélete szűk korlátiból? Elég az hozzá, hogy Nagy Pál a porták országos összeírásával töltötte idejét, mig más, országos és nem országos embereink agyában a reformkérdések egész serege forrongott.

Így történt, hogy Nagy Pál váratlanul lepetett meg a gyors nemzeti ébredés által, a mely egyszerre más tért nyitott, más czélokat jelölt ki a magyar közpálya férfiainak. S ha 1825-ben az ősi alkotmány túlkonservatív hívei által gyanúsíttatott, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Politikai színváltoztatást vetettek szemére; holott csak körüle változott a világítás, a melyben feltűnt. A

szemüveg lett más, melyen keresztül bírálták; ő ugyanaz maradt, a ki azelőtt volt.

Alkalmas anyagot nyújtott a rövidlátóknak gyanúra azon körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálfi Ferencz zárgondnokának. E kineveztetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszükbe, hogy ha politikai működését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálfinak barátja, pártfogója, neveztetett ki. O volt ugyanis, ki az érintett zár gondnokai s a kanczellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben legerősebben kikelt. S azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintethetett. Ha Nagy Pál a közéletet jövedelmi forrás gyanánt kívánta volna használni, nem akkor tette volna ezt, midőn büki jószágának igen kedvező eladása őt vagyoni állapotára nézve sokkal jobb karba helyezte, mint azelőtt volt.

Tartoztunk e megjegyzéssel Nagy Pál politikai jellegének. Kétszínűség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedte azt az emelkedést, azt a magasabb röptét, melyet a közönség oly fényes múlt után nem ok nélkül várt volna.

Az 1832-diki országgyűlés emberei ezt másképp fogták fel. Gúnyiratokban és nyilván gyanúsították; s mint Kölcsey naplója mutatja, még a legjobbak sem hozák tisztába magok előtt Nagy Pál politikai jellemét, mely szerint visszaéléseitől megtisztíthatni

vélte az ősi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakíttassák.

Nem volt ő Mirabeauja Magyarországnak, miként a magyar föld nem Francziaország. Mirabeau forradalmi szellem; Nagy Pál csak conservativ reformer. Mirabeau hangosan hirdette: hogy a kiváltságok elenyésznek, de a nép örök. Nagy Pál rendszerében az ősi alkotmány, a rendi szerkezet kiváltságos alapját szentesítette az idő. Mirabeau philosoph és státusférfiú, Voltaire a politikai szószéken. Nagy Pál philantrop inkább, mint philosoph országi!; egy nemes szívű lovag a középkorból, kit hajlama, sejtelmei, lánglelke olykor messze jövendő felé ragadtak. Igazságot kért nem egyszer a népnek; igazságot a kiváltságok fentartása mellett. Jog és igazság nem egy jelentésűnek látszott politikai szótárában. Óhajtotta, hogy a nemes is viselje a közterheket, de elkülönözve az adózó nép terheitől. Óvakodott, nehogy a polgári társaság külön osztályainak válaszvonalai összezavartassanak. A jobbágyság úrbéri érdekeit senki sem védte lelkesebben. Egyike volt azoknak, kik ez ügy sorbeli elsőségét a leghatalmasabban segítették kivívni; s aztán sem volt egyetlen követ is, a ki szakadatlanabb figyelemmel és igyekezettel, minden szónoki és státusférfiúi tehetségének mintegy szenvedélyes öszpontosításával kelt volna föl mindenben a jobbágyság ótalmára, a földesúri visszaélések ellen. De a „jobbágy“ és „földes úr“ megmaradt mindenkor Nagy Pál politikájának változhatlan rendszerében.

Azonban ha jobbágyot akart Nagy Pál, akarta azt a legjobb, legbiztosabb s a legszabadabb állapotban, s viszont midőn földesurat akart, nem akart a jobbágyság kizsákmányolására felszabadított hatalmaskodót. Példák erre az akkori ötödik és nyolczadik úrbéri czikkelyek. Midőn tudniillik a jobbágyok személyes biztosítását tárgyaló törvényczikk elesett, Nagy Pál leghatályosabb részt vőn egy csak néhány követből álló tanácskozmányban, melynek, a királyi válasz szavait ügyesen fölhasználva, azon elesett nyolczadik czikk lényegét, az ellenfél nagy meglepetésére, mégis sikerült az urbérbe beszőni. 1834. dec. 10-én tartott roppant hatású beszédében pedig hatalmasan védelmezvén a jobbágyság érdekeit, egyszersmind visszautasította a ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágynak szabad alku mellett az örökmegváltást. Ez alkalommal mondá az ősi alkotmány fentartása tekintetében mintegy látnokilag Horáczczal: Injurioso ne pede proruat stantem columnam, neve populus frequens cessantes ad arma concitet, imperiumve frangat.

A vallásügyben is igazolva látjuk Nagy Pál érintett jellemvonását. Kevesen voltak, a kik az egyházi hatalom visszaélései ellen élesebben keltek ki, mint épen ő, s a vallásügy tárgyalásáról a 32-diki országgyűlésen részvétét csaknem egészen megtagadta. Óhajtotta ugyan ő is, mint bárki más, a lélekismeret szabadságát, de nem oly módon, oly utasítások mellett, s nem oly alapelveken, a me-

lyeknek alkalmazásától végeredményben a kiváltságos állapotot féltenie kellett.

E féltékenység mellett, mely különben szabad röptű szellemét a kiváltságok keskeny láthatárán túlröpülni csak ritkán engedte, nem kis szerencsétlensége volt, mint státusférfiúnak fenebb érintett szokása, miszerint csak önmagából szeretett meríteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok előhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kisérte. A fejlődő' korszellem nyomai nem igen voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Honnan ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg az 1832-diki országgyűlésen, minőkkel az 1807-kiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenítő elvet: „extra Hungáriám non est vita“ már akkor az országgyűlési ifjúság a színházban is kifütyülte. Általános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerűség. Állása, viszonya követtársai irányában mindig feszültebb lön. Politikai elveit, czéljait mindenfelől túlszárnyalták az újabb eszmék, s szelleme sehogy sem találta föl magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenült s végre elhatározta magát teljesen visszalépni a politikai pályáról.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: vajon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utolsó föllépésétől az

1840-diki országgyűlés végén. A sérelmi bonyolódások veszélyezték az országgyűlési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlítésére nézve Pozsonyban sikerrel valamit tehessen, Bécsbe ment, s ott, több honfiak közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét fölhasználta a politikai elítéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanúsítások ellenében is, dobra ütötte volna.

Azóta Nagy Pál hiányzott hazánk közéletében. Olykori kifakadásai egy vagy más megyegyűlésen és magán körökben többnyire mindenik párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állottak. Ki fogja mondani, hogy ez eljárás folytatása volt volna Nagy Pál politikai szereplésének?

BEÖTHY ÖDÖN.

Beőthy Ödön született Nagy-Váradon, 1796. dec. 5-én.

Atyja hires alispánja volt Biharmegyének. Már mint ifjat, sőt gyermeket nagy észtehetség tüntette ki Ödönt kortársai fölött.

1812. márcziusban, mikor a philosophiai tanfolyamot végezte, a Váradon toborzó Chiemayer-huszárokhoz állott be. Rövid időn, mint huszár kadét Lengyelországba vitetett az oroszok ellen. Nehány hónap múlva hadnagy, majd a Pozsonyban felállított könnyű lovasoknál főhadnagy lett. Ezen csapat a francziák ellen indíttatván, Beöthy Ödön is részt vett minden későbbi ütközetben. Jelen volt Lipcsénél, Párisban s a nagyszerű dijoni táborban. Az európai általános béke helyreálltával ismét Lengyelországba ment, honnan azonban 1820-ban, nyolcz évi és egy pár hónapi katonáskodás után, hazájába, a polgári, magán élet örömei közé tért vissza.

E magán élet csendét nyelvek tanulásával, történeti és politikai munkák s régi remekírók

olvasásával töltvén, 1826-ban biharmegyei táblabírónak neveztetett ki.

Itt veszi kezdetét közpályája.

Alig lépett föl e téren, mint szónok, s a megye bizalmát csakhamar megnyerte. 1828-ban Biharmegye részéről a porták összeírására küldetett ki: e megbízást azonban nem fogadta el. Ugyanazon évben, tisztújitás alkalmával, csaknem az egész választó sereg másodalispánnak kiáltotta őt ki. De a megye főispánja megtagadta a kijelölést, s a választás csupán a kijelöltekre volt szorítva.

A követválasztás szabadságát nem korlátozta főispáni kijelölés. S az 1830-ki országgyűlésre közakarattal követnek választották Beöthy Ödönt. Súlyos betegsége miatt azonban csakhamar visszajött Pozsonyból.

1832-ben a nagy-báródi (Biharm.) oláh nemes kerület választotta őt főkapitányának. Székét ünnepélyesen foglalta el.

Ugyanazon évben nyílt meg a hosszas országgyűlés, mely 1836-ban végződött.

Beöthy ismét követ lett. Szóvivője a protestánsok kívánatainak, ostora a lélekismeret szabadsága ellen elkövetett sérelmeknek. Indítványozta, mondassák ki a vallások egyenjogúsága, a lélekismeret teljes szabadsága. Itt veszi kezdetét a kath. clerus hosszas, szenvedélyes harcza Beöthy ellen. Szerették volna, ha visszahúzza vala országos ülésben, a mit a kerületi ülésben indítványozott. Köz hir szerint, melyet maga is igazolt, 60 ezer pengő

forinttal kináltatott meg, ha visszahúzza indítványát. Bosszankodva utasította vissza.

Azon idő-tájban történt, hogy követtársa, Tisza Lajos, Beregmegye egyik követével, Füzesséry Gáborral, Debreczenben összetalálkozván, közöttük némi tettlegességre került a dolog. Ezért kénytelenek voltak mindaketten odahagyni az országgyűlést. Tiszának azonban nagy népszerűsége lévén a biharmegyei protestáns nép között, párt gyűlt körűle, mely újra megválasztására izgatott. Beöthy az esetre, ha az újraválasztás megtörténnék, leküldte Pozsonyból lemondó levelét. E körülmény csak növelte az ellenpárt tevékenységét. A clerus is mindent megmozdított, hogy az újraválasztás megtörténjék. Tisza mindazáltal nem fogadta el a követséget. Pártja Budaházyt, a megyei főügyészt választotta meg. Emlékezetes nap, mert e választáson Kölcsey Ferencz bukott meg. Kölcsey volt a haladási párt jelöltje, a ki csak nem rég hagyta oda az országgyűlést, mivel megyéje, Szathmár, az urbér tárgyában megváltoztatta utasítását. A Tisza-pártot Budaházyhoz némi személyes hála csatolta. Magán hála buktatta meg a közügy ünnepelt emberét. Az első eset, mely azon időkben, a személyes pártoknak Biharban külön véleményszínezetet adott. Azontúl mindinkább eltért a pártok útja. Jelen volt e választáson báró Wesselényi Miklós is. Mindent elkövetett barátja, Kölcsey mellett, kiben az ellenzék sőt az országgyűlés legjelesebb szónokát vesztette el. Látván a kicsinyes megyei szempontokat, melyek

az országos férfiú ellen küzdöttek, Budaházyt akarta Wesselényi visszalépésre bírni. Hasztalan. „No tehát menjen fel ön — mondá türelmét vesztve Wesselényi — de soha vissza ne jöjjön!“ Valóban nem jött vissza. Budaházy meghalt Pozsonyban, az országgyűlés alatt.

Beöthy nagy dicsőséggel futotta végig követi pályáját, mint egyik kitűnő bajnoka a haladási eszméknek, egyik legjelesebb tagja az ellenzéknek. Az országgyűlésről sok szónoki babérral tért vissza. Útjában mindenütt tapasztalta a nép rokonszenvét. Többször beszélte, mint érezte magát, alacsony, kis termetével a szálas termetű jászkunok közt, miként emelkedett lábujjhegyén, mikor a tisztelgő küldöttség szónoka őt „nagy“-nak nevezte.

1837-ben megházasodott; s pusztai jószágán, Új-Marján (Biharm.) házat és gazdasági épületeket emelvén, gazdálkodni kezdett.

Kevés idő múlva a megye csendét egy püspöki pásztori levél zaklatta föl. A vegyes házasság kérdése Németországból hozzánk is átszivárgott. Az áldás megtagadása a vegyes házasságtól nagy ingerültséget támasztott. Biharmegye teremében szóba jött e kérdés. Beöthy, a vallásügy apostola, mint a megyei protestáns nép nevezte, nagy hatású szónoklatokat tartott, melyeket külföldi lapok is magasztalással közöltek. Egyszer, mint maga is vegyes házasságban élő, a közgyűlésben jelen volt egyházi tagoknak írásban visszaadta ez áldást, melyet az esketö pap reá adott volt. „Tegye — úgymond —

levéltárába a t. káptalan!“ Ugyanez alkalommal levelezés támadt közte és a nagyváradi megyés püspök, Lajcsák Ferencz között. E leveleket Németországban is nagy tetszéssel fogadták. Beöthy már akkor ismeretes név volt az egész protestáns világ előtt, külföldön is. Annál inkább gyűlölte őt az egyházi rend egy része benn a hazában. Ezen befolyásnak sikerült őt, mint követjelöltet, 1840-ben megbuktatni. Helyette más képviselőt választott a megvesztegetett köznemesség. Azonban alig telt el egy pár hónap, s a közgyűlés vissza hívta e követet. Az értelmiség felülkerült, s oly nyomást gyakorolt az ellenpártra, hogy életjelt sem igen mert az adni. Egyhangúlag választatott meg Beöthy követnek, s a zászlót, a mely alatt a választók beseregettek, megyei végzés következtében, a választási ünnep emlékéül, a megye levéltárába tették. S az országgyűlés eloszlása után elhatározta a megye, arczképét is lefestetni nagy fiának, és a nagy teremben, a hol a közgyűlések tartatnak, függeszteni föl. Oly tisztelet, a melyben Beőthyn kívül csak gróf Széchenyi Istvánt részesítette Biharmegye. Beöthy azonban e kitüntetést nem fogadta el.

„A rendek kegyességének és hazafiul lelkesedésüknek — írta levelében — érzem nagyságát; de érzem egyszersmind tetteim parányi voltát is. A jutalmak legdicsőbbike az, a mit hazafiak adnak: mert ezt nem egyesek önkénye veti kegyelemként oda az azért sovárgónak, mert ezt szabad férfiak szabad akarata adja s nemzet szenteli nagygyá. De

épen mivel ez a jutalmak legdicsőbbike, azért tárgyai is csak dicsők lehetnek. Hol a szigorú kötelesség végződik, ott van kezdete az erény szülte érdemnek. Mi marad ennek, ha amaz nyeri már el azt a pályadíjt, mely csak a küzdés edzette erényt, csak a kötelességen túl és felülemelkedő áldozatokat illetheti. Fenn és magasan kell a nemzeti jutalom dicső koszorújának függeni, hogy csak fáradság, küzdés, legelszántabb, feszültebb törekvés érhesse azt el. Becsét veszti, ha a mindennapi pályán haladók is kényelmesen juthatnak fel ahhoz. Én három éven át haladva, a t. karok bizalmával megtisztelve, kötelességem teljesítésére forditám minden igyekezetemet, és ezen kötelesség teljesítése az, de csak is az, a mit, ha erőm akaratomnak hű segéde lehetett, tettem. Ily tett, a melynek ellenkezője szoros büntetést érdemelne, nem érdemelhet kitüntető jutalmazást. E szűkkörü tettért a rendek helybenhagyása nekem bő jutalom vala. Engedjék a rendek, hogy e szép jutalmat nyugtató önérzetemmel együtt, mint legdrágább kincsemet, de igaz keresményemet, tarthassam meg keblemben, és ne legyek kénytelen meg nem érdemelt jutalomért pirulni. Valaki képének közgyűlések teremébe helyezése oly fény és dicsőség, melynél több polgárt bajosan sugározhat körül. Nem példátlan ez ugyan hazánkban, de azon tisztes férfiúnak *) ez osztályrésze, ki nyolcz országgyűlésen volt a haza ügyének

*) Balogh Jánosnak, az idősbiknek.

fölszentelt bajnoka, ki a fenyegető s incselkedő kísértéseket kiállva, egy hosszúra terjedt munkás élet számos évein keresztül szerezhetett és szerzett érdemeket. Nekem szemérem okozta keserűséggel epesztené keblemet ezen fényes megtiszteltetés; mert nem szégyenít, nem gyaláz semmi annyira, mint a nem érdemelt megtiszteltetés és jutalom. Remélem, nem fogják a rendek rám mérni azt, mi alatt roskadnom kellene, s nem fognak illetni oly fénynyel, melynek tündöklése és melege isteni, de engem emésztve égetne. Hogy tehát képem a megye teremében felfüggesztessék, azt kénytelen vagyok mély tisztelettel, de határozottan el nem fogadni. De ha a rendek, ha szeretett polgártársaim és rokonim képemet keblükben méltányolják egy helyre, az édes örömet fog reám árasztani; mert létemmel van összeolvadva azon tisztelet, melylyel öröklöm stb.“

A szerénység mellett egy titkos sejtelem is indíthatta Beőthyt, hogy ne fogadja el a megtiszteltetést. Jól ismerte a tömegek kegyének ingatagságát; ismerte az erőket, a melyek rendelkezésére állottak elleneinek. S mintha előre sejditette volna a napokat, midőn részeg csapatok dúltak a tanácsteremben, káromolva a kinek csak nem rég képével akarták diszesiteni e teremet!

1841-ben tisztújitás következett.

Időközben Tisza Lajos neveztetvén ki főispáni helytartónak, ellensúlyozása végett Beőthyt kényszerítette az ellenzék, hogy vállalja el az első al-

ispánságot. Beöthy engedett végre a nagy többség óhajtásának. Senki se mert vele mérkőzni; s kijelöltetvén, közfelkiáltással választatott meg. Oly föltétel alatt vállalta el a hivatalt, hogy három éven túl semmi esetre nem viszi azt. Elődének visszaélése indította őt e nyilatkozatra, a törvényes választási jog fentartása érdekében.

Beöthy alispánsága a megyei kormányzás példánya volt. Mindenre kiterjesztette figyelmét. Megmutatta, hogy az egyéniség sokszor pótolja a rendszer hiányait is. A közigazgatás élénkebb, jótékonyabb, a törvénykezés gyorsabb, pontosabb, részrehajlatlanabb lett. Ellenfelei keresték bíráskodását. S a rendes hivataloskodás határain túl is sokat tett a megyei nép jóléte emelésére. Egy ínséges év után takarék-magtárak állítására, burgonya és fatenyésztésre buzdította a népet. Megkívánta, hogy mindebben az egyházi és községi elöljárók adjanak példát. Minden módon igyekezett állásuk fontosságának öntudatára ébreszteni a községek elöljáróit; fejleszteni a községi életet. Az adó pontos beszedésére, alkalmas időben, mikor a népnek keresetforrásai megnyíltak, figyelmeztette az illető tisztviselőket. S e tárgyban teljesített egy nagy mulasztást, a mit utóbb fegyverül használtak föl ellene. A jobbágytelki nemességet ugyanis adó alá vetette az 1836: XI. törvényczikk. E törvény mindaddig nem ment foganatba. Sőt a kik közelebb ültek a megye kormányszékén, azon „kiváltságsértő törvény“ eltörlésével biztatták a szegény köznemessé-

get, hogy biztosítsák részökre szavazatát. Beöthy elrendelte a törvény végrehajtását. Ez által fegyvert adott ellenei kezébe.

A súrlódás ugyanis csakhamar bekövetkezett a megye és az új főispáni helyettes között.

A megyei főorvos meghalt. Az új főorvos kinevezését, némely más megyék gyakorlatára hivatkozván, magának követelte a főispáni helyettes. A megye, hivatkozva több régibb eseten alapuló szokásra, szabad választást sürgetett. E jogvita felköltötte a régi párttusákat. Keserű harczok következtek, naponként újabb sérelmekkel. A megye többsége föliratban kérte a kormánytól a helytartó elmozdítását. Felülről dorgáló leirat érkezett a panaszló rendek ellen. Bizalom parancsoltatott. E bizalmat vesztegetett kortescsapatokkal akará a helytartó pártja megszavaztatni. 1842. évi márczius 5-én volt a közgyűlés. Már korán betörték a tanácskozó terem ajtait, s részeg tömeg foglalta el a teremet. „Nem adózunk!“ volt a jelszó, mely alatt a tömeget becsődítették, Beöthy ellen, a kiről hirdették, hogy adó alá vonta a köznemességet. „Csak szóhoz juthassak!“ monda Beöthy. Nagy nehezen sikerült. Még nem végezte beszédét, s már őt éljenezte a tömeg, a melyet ellenei hoztak be.

E diadallal nem érte be a derék hazafi. 1843-ban csak azon föltétel alatt vállalta el az országgyűlési követséget, ha a megye a közteherviselést elfogadja. A választó gyűlésben magával a köznemességgel szavaztatta meg ez utasítást.

A három év leteltével Pozsonyból küldte meg Beöthy lemondását az alispánságról. De azontúl sem szűnt meg folytonos befolyást gyakorolnia megye közdolgaira, mint a megyei ellenzék vezetője.

Szomorú napjai voltak e napok a pártküzdelmeknek. A kedélyek ingerültsége a legnagyobb fokra hágott. A főispáni helytartó ellen folyvást szaporodtak a panaszok. Végre királyi biztos küldetett e panaszok megvizsgálására. A királyi biztos részrehajló eljárása azonban csak a sérelmeket növelte.' Közgyűlésekben egymást érték a botrányos jelenetek. 1845. deczember hó közepén (15—17) már valódi harczban állott az értelmiség a főispáni helytartó párthívei által bevitt nyers tömeg ellen. A megyeház előtt katonaság volt felállítva. Ingerültséget szült maga a tárgy is, mely fölött a viták folytak. S növelte az elkeseredést a modor, melyben a tanácskozás vezettetett. Egy szónoktól megtagadta a helytartó a szólás rendén őt illető jogot. A szónok nem engedett. A szónokok számáfa becsőditett nyers tömeg szavazatával akarták ellensúlyozni. Akadályozták a tanácskozást s szavazást sürgettek. Az ellenzék taktikája ellenben az voltr tanácskozással fárasztani ki a tömeget s megnyerni, ha mámora enged.

Legroszabb esetben addig akarta húzni a szónoklatokat, mig az ellenfél kortesfőnökei kifogynak a költségből, a melylyel a köznemességet a megye székhelyén bentartották. Más alkalommal sikerüit ez eljárás. Kilencz napig húzták egy tárgyban a

tanácskozást. Most azonban a három nap alatt kifáradt türelem decz. 18-kán elérte a véghatárt. Széksértési keresetet sürgetnek az elnök-helytartó ellen. Egy tiszti ügyész tollat vesz, föltenni a keresetlevelet. Az elnök távozik a teremből. Utána mentek többen párthívei közűi. A nagy közönség is készül elhagyni a termet. E pillanatban a teremből kitoluló néptömeg zajába fegyverzörej vegyül. A szomszéd kis teremből, a melynek ajtaján a helytartó távozott, a nagy terembe, s itt a zöld asztalra megyei hajdúk rohannak, az ellenzék szónokaira irányzott szuronyokkal. Bunkós botokat emelve a szónokokra rohan a kortes-csapat is, a mely már reggel, a tanácskozás előtt, vérrel fertőztette a termet. A hajdúk között egy szolgabíró és esküit viszik a vezérletet, ujjal mutogatván azokra, kiket áldozatokul jelöltek ki. A menekvők előtt kívülről az ajtó bezáratott. Beöthy kardja tokjával fogta föl a csapást, melyet fejére intézett egy hajdú, s ha egy pár becsületes ember, köztök egy katona, nem védelmezi, áldozatul fogott volna esni. A megyeház előtt felállított katonaság felnyomulása vetett véget e vérengezésnek.

Ily előzmények után Beöthy elleneinek eget földet meg kellett mozgatniok, hogy 1847-ben az országgyűlésibe ne küldessék azon férfiú, ki az „administratori kérdés“ országos sérelme illustrálásához oly kiáltó adatokat tud vala szolgáltatni. A vesztegetés megbuktatta a közügy e kiváló bajnokát, több ezerre menő szavazata daczára is. Így történt, hogy az

1848-ki márcziusi napok otthon, a megyében találták őt. A megyei nemesi egyetem ott is csakhamar ős népgyüléssé alakult. A régi pártok elenyésztek, s Beőthyt megrémült ellenei is fölkérték a mozgalmak fegyelmezésére. Az egybegyűlt nép az összes biharmegyei nemzetőrség fővezérének, s aztán, a visszahívott egyik követ helyett, országgyűlési képviselőnek választotta őt. Az első népképviselő Magyarországon.

Batthyány ministeriuma pedig, a megye kérésére, Biharmegye főispánjának nevezte ki Beőthyt. 1848. júliusban már mint főispán jelent meg a felsőházban. Első föllépése volt, a kiváltságos alapon nyugvó felsőház reformját indítványozni.

Az országgyűlés által nem sokára, mint teljhatalmú országos biztos a ráczok ellen működő alsó táborba, s utóbb, Vay Miklós helyett, Erdélybe küldetett. E megbízatását, a hadsereg vezérletével folytatott súrlódások miatt, alig hogy átadta Csányi Lászlónak, a midőn Kossuth értesítette, hogy a diplomatia terén szándékszik fölhasználni ügyességét.

Beöthy egy előterjesztésben fejtette ki nézeteit a diplomatáról s a nagy politikáról, melyet Magyarországnak követnie kell. Nagy véleménynyel volt a diplomata állásáról. Capefigue szavait idézte, mennyi kiváló tulajdonnak kell egyesülnie egy diplomatában. „S mindezekhez hódító tulajdonok a nők körül“, úgymond. „Ebből is kitetszik, veté tréfásan utána, hogy én nem vagyok e pályára való!“

1849. april 5-én vette Beöthy a rendeletet, hogy induljon Bukarestbe. S hogy keleten rangjáról fogalmat nyújtsanak, kinevezték ezredesnek. Tudta ugyan, hogy Bukarestben az orosz hatalom által visszahelyezett vegyes kormány e hatalom befolyása alatt áll, s hogy Oláhországban a török udvar akkor nagyon alárendelt szerepet vitt: mindazáltal' april 9-én elindult Nagy-Váradról. Bem altábornagytól Erdélyben ajánló levelet kért Ségur franczia consulhoz. Ségur, ismételt kérések daczára is, megtagadta Beőthynek az útlevelet, mindamellett, hogy mint a kereskedelmi érdekek képviselője kívánt Bukarestbe utazni. Ugyané tárgyban april 28-án, Brassóból Fuad effendihez, a magas porta teljhatalmú biztosához is fordult Beöthy, jelentvén egyszersmind, hogy az erdélyi hadsereg fővezére is óhajt egy katonai küldöttséget indítani Bukarestbe, azzal a biztosítással, hogy a szomszéd fejedelemségek határai tiszteletben tartatnak általa. Habár azonban e tárgyat többször megemlítette Beöthy, valahányszor a magyar fegyverek előhaladásáról tudósításokat küldött: a válasz mindig elmaradt. Egy ízben a helyett, nehány anonym sor kíséretében, a bukaresti hivatalos lap egyik számát vette, a melyben a kajmakánság minden magyarországi útlevelet érvénytelennek nyilvánít s Erdélylyel megszakít minden közlekedést.

Brassóban május 1-jén kapta meg Beöthy az april 14-ki nyilatkozatot. Sok kifogása volt az ellen. Szemtanútól hallám, hogy végig sem hallgathatta

felolvasását, s olvasás közben sapkáját indulatosan a földhöz vágta.

Tudta, érezte milyen hatást gyakorol az a diplomatiára. Már ekkor szárnyaltak hírek az orosz beavatkozásról. Pünköst napjára támadást is vártak az erdélyi szorosokon.

Ily körülmények közt, midőn Bukarestből az útlevelet, s Debreczenből, hol a magyar kormány székelt, az egyenes választ hasztalan várta, Szebenből május végén tudatta a kormánynyal, hogy visszatér küldetéséből. Ugyanonnan erélyes tiltakozást intézett Fuad effendihez az orosz beavatkozás ellen, a neutrális földről, a mely, a beütés után, szintén nem igényelheti, hogy a magyar fegyverek semlegességét tiszteletben tartsák.

Biharban egy képviselői hely megürülvén, Beöthy Ödön a Pestre visszaköltözött országgyűlésen, és aztán Szegeden már mint országos képviselő volt jelen. Elégületlen lévén a kormányzó politikájával, ellenzéki szellemben szólalt föl néhányszor a tanácskozásokban.

A világosvári események után még egy ideig lappangott benn a hazában. 1849 végén sikerült a külföldre menekülnie.

De bár a távol ködében eltűnt szemeink elől: eredeti alakja, kiváló egyénisége oly éles körvonalokban áll előttünk, melyeket nem törölhet;ki se idő, se távolság.

A nemzedék, a mely ismerte, míg el nem enyészik, mindig fogja látni az eleven kis embert, vaskos termetével.

Korán őszült sárga-fejér hajszálai, fejér szeműidé, kipödrött rövid bajusza, villogó eleven szemei oly tekintetet kölcsönöztek kerek arczának, mint egy oroszlányfő. Ezért irta róla egy német költő:

„Látálak lelkes oroszlány s az isteni
Szikrát látám szemedből fényt lövellve,
Dörgő szavad hallám, s látám emelve
A szíveket köruled átmelengeni.“

S midőn szónokolt, többnyire hátraveté e kis oroszlányfőt izmos rövid nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napoleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesb helyeit kisérték keze árnyazó mozdulatai. Éles tekintete egy szemletartó vezér önérzetével futott végig olykor a gyülekezeten. Érezte, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, a melyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Senki sem volt nála biztosabb a hullámok között; senki sem bírt több mértéket tartani a szenvedély árjai és szélvészei között. Két oly diadaláról emlékszik Biharmegye története, a melyre egy O’Connell büszke lehetne.

Egy márcziusi napon, 1842-ben, a mint fennebb láttuk, nagy számú köznemességet csődítettek össze ellenei. A tanácskozó terem ajtóit már korán betörték, s a termet „nem adózunk“ kiáltások közt foglalák el. Ez volt a jelszó, mely alatt az izgatott tömeget egy más kérdésben akarták fölhasználni a haladás bajnoka ellen. Beöthy megjelent az ingerült

nép között. Némi küzdés után sikerült szóhoz jutnia. Csak ezt óhajtá; az eredményről bizonyos volt. Mi tanúi valánk a nagyszerű jelenetnek. Láttuk, mily önérzettel szállt szembe az előítéletekkel, melyek a tömeg tudatlanságára támaszkodtak. Erős volt a támasz, de megingattatott. Hallottuk szavaira csöndesedni az ingerült zajongást. A föl-föl villanó ólmos botok lassanként eltünedeztek, mint a februári napokban Lamartine szónoklatára a vörös zászlók, a franczia nép Aventin hegye, a párisi városház előtt. Még nem végzé szavait, s már őt éljenezte a tömeg, melyet ellenei hoztak be. S e tömeg, a bihari köznemesség, egy más alkalommal feláldozta a nemadózás kiváltságát, midőn ünnepelt szónoka ez áldozattól föltételezte a követi szék elfogadását.

Egyike volt Beöthy kora legnagyobb népszónokainak. S mint népszónok, legerősb a rögtönzésben. Hangja nem érczes, nem kellemes, de éles, erős, nagyterjedelmű s inkább harsogó, mint dörgő. Többnyire szónokolt, ritkán beszélt, még társalgásban is rendesen túlkiabált a beszéden.

Előadása rendkívül eleven, folyékony. Szónoki virágaiban sok költői kép. S e képekben változatosság. Többnyire nagyszerű körrajzok; inkább az, mi a természet műveiben bámulatra ragad, mint a mit egy teljesen bevégzett szobron keres a műphilosoph. Inkább a gondolat nagyszerűsége, mint a kivitel szabatossága. Őserő inkább, mint tanulmány. S e harsogó hegyi patak mellett, melyhez hasonlított ragadó szónoklata, gyöngéd virágok is

fakadtak. Ki nem emlékszik szavaira, melyekkel a vallás ügyét az 1836-diki országgyűlésen letette: „Nem halt meg a leányzó, csak aluszik?“ A német nő, ki a fenidézett verset írta, a szent könyv e szép hasonlatát foglalá Beöthyhez írt sonettje utósó versszakába.

Mindez azonban csak egyik oldala Beöthy szónoklatának. A lélekemelő, megragadó eszmék mellett megannyi grotesk alakok, gúny, élez, humor, satyra. Humor a szó legnemesebb értelmében. Keserű igazságok a mosoly leple alatt. A régi kormányszéki eljárásnak nem volt élesebb ostorozója. Az 1844-diki sérelmi országgyűlésen Klauzál panaszos szónoklata volt az uralkodó. Beöthy megjelent, s a kedélyek fölvidultak. S szónoklatának e fegyvereitől még jobban féltek ellenei, mint harsány szavától.

S az élénk kerek arcz, e méltóságos kis oroszlányfő, ilyenkor torzalakot öltött. Szemeiben, menynyei tűz helyett, gúny villámai czikáztak, a taglejtés gyorsabb, elevenebb, jellemzőbb lett, gyakran egész a bohózat határiig. S néha oly hirtelen követték beszédében torzképek a nagy gondolatokat, mint Shakespeare színműveiben, hol a tragikus személyek gyakran vegyülnek grotesk alakokkal.

S ülőhelyén néha nem kisebb volt Beöthy mint a szószékben. Danton fölkiáltásait, Mirabeau közbeszólásait csak ő öröklötté a magyar szónokok közt. Olykor egy fölkiáltása egész beszédre válaszolt. Egy közbeszólás megsemmisítette egész szónoklat hatását. „L’interrupteur égalait en lui

l'orateur," mint Hugo Victor mondd Mirabeauról. S míg az ellenpárt szónoka tiltakozott a közbeszólás ellen: a kis oroszlányt már a közönség kaczaja és tapsai fedezték.

Kár, hogy az irodalom részére oly kevés példánya maradt fen ez erőteljes, e változatos népszónoklatnak.

De alig lehete másképp.

Beöthy hatalma, mint láttuk, a rögtönzésben állott. Egyszer akarta papírra tenni, vagyis inkább toll alá mondani beszédét. A kezdő szavaknál fennakadt, az akkor még divatos megszólításon, a tekintetes karokon és rendeken. S másnap Biharmegye ünnepet ült. Beöthy Ödön tartotta követjelentési beszédét.

Ott, Biharmegye teremében, pazarolta el a kis néptribun szónoklata legszebb virágait. E teremben, hol egy évtizednél tovább állott szemközt ellenséges táborok gyanánt a Beöthy- és Tiszapárt, mint a Colonnák és Orsiniak Rienzi korában.

Csak az országgyűlésekről maradtak fen némi beszédtöredékei, roszúl összeszerkesztve. Mert e lángész gyors röptét, e sebesen rohanó szónoklatot gyorsíró is alig volt képes követni. A közlelkesedés vagy kitörő kaczaj közepeit gyakran kihullt kezéből a toll. Nem egyszer ragadtam én is papírt, utánjegyezni Beöthy előadását. Úgy jártam, mint egykor a szép stájer föld vasútján a tájképekkel. A gőzerő, olykor alagutakon keresztül, gyorsan röpített, s az egész vidék képe, hol átfutottam, csak szakadozott

benyomásokban, itt-ott egybefüggés nélkül, maradt fen emlékezetemben. Ilyen a lángész rögtönző szónoklata. Alig vet oda nehány jellemző vonást egy képhez, s már más, költőibb tárgy kínálkozik pliantasiájának. Be sem végzi némely képeinek rajzát, s már más, nagyszerűebb körrajz színezéséhez fog. S a bevégezetlen, félbenhagyott részek a gondolategybefüggés hiányát tüntetik föl, melyet nem pótol ki semmiféle naplószerkesztő.

Hallani kelle Beöthyt; leírni lehetetlen volt. E nagy rögtönző szónokolva gondolkodott. Ki veszi rósz néven, ha e gondolatok, szó szerint papírra téve, nem mindig oly szabatosan, oly összefüggöleg vették ki magokat, mint valamely írói mű, a szerző „nonum praematur“-ja után? Azonban voltak ötletek, gondolatok, melyek nyelv, kifejezés, styl tekintetében is oly talpraesetten jöttek ki szónokunk agyából, mint Minerva, kiről írva van, hogy talpig pánczélban, fegyverezetten jött a világra.

Ilyen volt Beöthy, mint szónok.

S szónoklatának vegyülete magán életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kíméletlenség, kihívó dacz, megvetés, gúny mellett sok gyöngédség s még több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állítá pellengérre, oly kíméletlenséggel, mely elleneit vérig boszantá. S legyőzött ellenei iránt nagylelkű, engedékeny, majdnem a gyöngeségig.

Megbecsülhetlen tulajdonok az ellenzéki pádon.

S valóban Beöthy kitűnő tagja volt a baloldalnak. Megtestesült képe a magyar ellenzéki tábornak a márcziusi forradalom előtt. Erősebb az ostromlásban, mint az alkotásban. A szent kürt harsogása Jerikó falainál. Megingadoztak szavára a régi viszszaélések, az ódon szerkezet bástyái.

De a szélsőségek, melyek e ritka egyéniséget alkották, nagyobb előnyök szónokban, mint státusférfiuban.

Bevégezetlen maradna szobrunk, ha ez árnyalatokat is föl nem lepleznők.

Nem a gyors felfogás, helyes tapintat hiányzott e jól alkotott főben, hogy nem kisebb státusférfiu legyen, mint népszónok volt; hanem a körülmény, az ismeret, tanulmány. Eszméiben meg volt az emelkedettség, nagyság, sőt fenség; a mélység hiányzott. Csodálatos ösztöne volt, a legjobb rendszabályokat megválasztani. De másoknak kellett formulázni. Reformügyek körül szerepe az általános vitákkal végződött. A harmadik felolvasásnál: mint Angliában mondanák. A részleteknél mindinkább fogyott türelme és ismerete.

Nem csuda. Az ifjúkor mulasztásait a későbbi évek szorgalma nem pótolhatá.

Huszárnak csapott föl, mielőtt a jogtudományokat hallgatta volna. S nyolcz évet töltött katonaságban, az ifjúkor legszebb, tanulásra legalkalmasabb éveit.

Szép pálya ember- és világismeretre, de, főleg harczias időkben, mint azon korszak egy része volt, nem kedvező elméleti tanulmányokra.

Két dolog van, mit Beöthy a hadi pályán annyira elsajátított, hogy jellemének alkatrésze lett. A rend, pontosság s a katonai parancsszó, mely nem tűr ellenmondást.

Az első tulajdon örökítette nevét, mint alispánét. Rendet hozott be a rendezetlen megyei közigazgatásba. Az egyéniség, mint megjegyeztük, néha pótolja a rendszer hiányait.

A katonai parancsszó lehetlenné tette az országos ellenzék élén, ha Deák széke üresen állott. Régi dolog, már Cormenin is megjegyezte, hogy az ellenzék nem tűr fegyelmet.

S midőn 1826-ban közpályára lépett szónokunk, az országos intézmények sem voltak kedvezők státusférfiak növelésére.

A kiváltságos nép tartományi ősgyiilései aligha képeztek valahol státusférfiakat. S ily gyűlések viszhangja volt a régi magyar parlament. Emelkedettebb hely nyit a szemnek szélesebb látkört. S a magyar státusférfiak országos álláspontra is csak azért léptek, hogy ismételjék a megyei szószékek házi bölcseségét. Boszankodással emlité gyakran épen Beöthy, miként olvasta föl egyszerűen utasítását Szepes vagy Árva követe, midőn ellenkező hatását várták Deák meggyőző okoskodásainak. Általánosabb európai nézpontokról csak igen ritkán volt szó.

Annál kevésbé volt a magyar parlament azon hely, hol európai ügyek jöhettek tanácskozás alá.

Egy kis tenger volt ez országgyűlés, 52 folyam egybefolyt hullámaiból. S e folyamok nem egyfelől hoztak magokkal hínárt, iszapot. Itt-ott kortesbotok úsztak a hullámokon, a megyei pártküzdelmek gyászos emlékű fegyverei vagy pártszenvedély vihara szennyezé el a fölvert habokat. S hol dúlt nagyobb szélvész, mint épen a Királyhágó alatt éveken által?

Beőthyt megedzették e viharok. Nem egyszer láttuk küzdeni, daczolni a hullámokkal, az örvényekkel. Volt idő, egy rideg deczemberi nap, midőn életét is csak a gondviselés őrizte meg.

Csuda-e, hogy néha rajta is látszott a megyei zavarok némi salakja?

A párt, melynek karjain emelkedett követi székébe, tőle várta házi nyugodalmát. S az országos panaszok Pozsonyban benne keresték egyik hatalmas ügyvivőjöket. S fölülről reményt nyujtának a megyei pártfőnöknek, hogy mérsékeljék a státusférfut. S Beöthyben némi ingadozás támadt. Azt hiszszük, az 1843-diki országgyűlés nem legkedvesebb visszaemlékezései közé tartozik, habár nem volt egyetlen pillanat, mikor az országos ügy túlnyomó nem vala tekintetében a tartományi érdekek fölött. De mérsékleni a szenvedélyes szónoklatot, már magában annyi, mint hatásától fosztani meg. A szónok nagysága Beöthyben ott végződött, hol a státusférfiú nagysága kezdődik. Nagy volt épen azért, a miért tökéletes státusférfiú nem lehetett.

SZENTKIRÁLYI MÓRICZ.

Az orvosnövendékek hallgatóteremébe vezetjük olvasóinkat *).

Az ifjú hallgatók közt egy száraz, sugár, éltes alak tűnik szemünkbe. Szenvedélydúlta sápadt arcz. Kiülő nagy szemei mereven csüggenek az előadó tanár ajkain. S ha innen a boncztérembe kísérjük az ifjakat, ott is találkozunk vele a hullák körül.

Az ifjú tanulók nem könnyen barátkoznak meg a holttestekkel. A képzelődés életet ad a hullának, nehezen szokja meg csupán tudományos vizsgálódás tárgyául tekinteni a testet, mely nehány óra előtt még élő lény vala; s midőn a fűrész és boncz-kés alatt csont recseg, vér és velő fecscsen, önkéntelenül undor támad az emberben s hideg borzadály fut át erein. Az alak, kiről szólánk, nem mutat ily undort, nem látszik érzeni ily borzadást. Fölteszi szemüvegét, hogy jobban lásson; s a kutató szemlélődés egész kíváncsiságával kíséri a test minden részein a boncz-műszert.

Honnan e hideg közöny, ez elmélyedt figyelem?

*) 1850-ben.

Kihalt volna-e e száraz agyból minden képzelő tehetség, minden indulat, a tudomány égető szomján kívül? Vagy egy nyugtalan fő az, ki az ismeretek sok országait már bebarangolván, új tartományok, új ismeretkincsek után vágyik, azt hívén, hogy azoknak birtokában boldogabb, elégültebb leend Göthe Faustjánál? Avagy talán épen ellenkezőleg, az élvek csömöre vezeté őt a bonczterembe; egy új Hamlet, kit meddő bölcsesége a halottakhoz visz, miután megunta, megutálta az élőket? Beteg, kinek orvosa szórakozást ajánl a sötét világfájdalom s életunalom ellen? Vagy talán a meghiúsult szép remények fölfölmerülő kisérteteitől akar menekülni, s azt hiszi, hogy az emberi emlékezet az iskolásgyermek irótáblájához hasonlít, melyet letörölhetsz és ismét beírhatsz tetszésed szerint?

Valóban nem mindennapi jelenet.

Az ifjúkor egész erejét, szorgalmát és minden idejét igénylik egy életpálya előkészületei. S íme egy férfiút látunk, ki már kenyere jobb részét megevé, túl az élet delén, megtört testtel és lélekkel, hirtelen más ösvényre térni át a pályáról, melyen nem dicsőség nélkül járt előttünk. Újra veteményez az élet késő nyarában. Kimerült teste tanuló lámpánál virasztja éjeit.

A lélek erejét csudáljuk-e itt, mely könnyedén elszakad múltjától, s annyi erővel munkál új jövőt teremteni; vagy sajnálkozzunk az akarat gyongeségén, mely megtört a pálya vége előtt?

Érdekes lélektani tanulmány.

Szentkirályi Móricz — mert róla van szó — valóban nem közönséges tehetség.

A közelebb múlt tíz év parlamenti történeteiben gyakran találkozunk e névvel.

Ott látjuk őt már 1840-ben a szólásszabadsági sérelmek előharczosi közt.

Az 1843-diki országgyűlés már kedvezőbb kilátásokkal vette kezdetét. A nemzet reformok után kiáltott, s biztató szózat visszhangozék a trón zsámolyáról. S ha nem lett is azon gyűlés alkotmányozó, sem oly nevezetes a törvények száma és súlya által, mint az előjelek után várható vala: nem kevesebbet tőn a közvélemény érlelésére, mint az azelőtti évtizedben az 1832/6-diki tanácskozások. Törvényhozásnak ugyan mellékes feladat, de magában sem kis eredmény, hol sajtószabadság nincsen.

Az országgyűlés férfiai közt voltak kétségtelenül, kik több szakismerettel szóltak egyes tárgyakhoz; de aligha volt, a ki több általános törvényhozói készültséggel vett volna részt a haladási elvek fejtegetésében, terjesztésében, s az eszmék előkészítő vitatásában, mint Szentkirályi.

Egyike volt ő azoknak, kik az egész követi kar helyett dolgoztak.

Délelőtt a dunai követek sorában halljuk őt szónoklani, vagy a sorompókon belül, az elnök mögött, az egyházi rend képviselőinek szomszédságában, a jegyzői asztalnál olvassa isten tudja hányadik izenetét a főrendekhez. S délután valamely

rendszeres munkálat fogalmazásán töri fejét, egyik bizottságban.

Talán épen a városi ügy fölött.

Az volt legkedveltebb tárgya a forradalom előtt. Abban látta kezdetét az átalakulásnak, úgy tekinté azt, mint első lépést az érdekegység fölé, mint hidat a reformok széles folyamán, mint a rendiség várkapuját, melyen a népet lassanként bevezetheti az alkotmány sánczaiba.

Senki sem érezte inkább ez ügy fontosságát. Senki sem tudta azt annyi oldalról kiemelni. Senki sem foglalkozott annyit e tárgygyal. S hónapok után is, mikor, a felsőház makacs ellenzése miatt, múlni lcezdének a hongyülés reményei, midőn az alsóház már beleunt a sikeretlen vitákba, időről időre megjelenni láttuk Szentkirályit a sorompók előtt, szenvedélyesen küzdve egyfelől a ház figyelmetlenségével, s másrészről a főrendi izenet czáfolásával s a kérdés nehézségeivel.

Ha nincs ellenmondó, küzd önmagával. Sorban ostromolja, sorra döntögeti a főrendi észrevételek minden erősségeit. Új alkut kísért, javaslatot tesz, módosítást ajánl, s mindezek ellen önmaga támaszt kételyt lelkében. S a mely eredményre jut habozó dialectikája, megírja válaszul az alsóház nevében a főrendekhez nagy országos polémia gyanánt.

Mind hiában.

A kormány és főaristolcratia nem több eszélylyel járt el ez ügyben, mint az örök megváltás körül. A nemzetben vágyak ébredtek, s a khr. előadás

is reményeket költött, melyek mind kielégítetlen hagyattak. Megannyi gordiusi csomó, melyeknek megoldhatása iránt kétségbe estek a haladás baráti. Csuda-e, ha oly hévvel ragadták meg 1848-ban az annyiszor elutasított szenvedélyek a kínálkozó nagysándori kardot?

A politikai mulasztás nem marad boszulatlan.

Mi a viták tüzében sokak előtt indulatos fenyegetésnek látszott, most, mint az események bölcseleté, igazolva áll előttünk.

Az élet örök változás. Érdekek támadnak, erők fejlődnek, melyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégíteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, mely minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezkedés a békés átalakulás föltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.

Státusférfiúi előrelátással inté Szentkirályi az 1843-diki országgyűlésen nem egyszer az aristokratiát, ne ejtse ki kezéből a reformok vezetését; s rövid három év után betelt jóslata, hogy az ügy, mely akkor letétetett, ha nem az aristokratia által, ellenére is kivívja magát.

Az 1843-diki rendek csak egy szöglet kövét akarák letenni a képviseleti rendszernek; s 1848-ban egyetlen varázsütésre az egész épület előállott.

Dúsan ki lett pótolva mindaz, a mit e században mulasztának országos embereink.

Szentkirályi Móricz egy azon jelesek közöl, kiket nem érhet a mulasztás vádja.

Mint e töredékes vázlat is mutatja, ő minden tehetségét a reformügyeknek szentelte.

S ismételjük, hogy Szentkirályi nem mindennapi tehetség.

1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat.

Kerületi ülésben vagyunk, Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kiséri a conservativ párt tagjait, s hosszas éljenzés tör utat az ellenzék országos hírű szónokainak.

Ezek között most egy vékony sugár alak tűnik föl; dúlt, sápadt arcz; merev, gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét honn hagyá, s öltözetén is némi hanyagság, s egész lényén szórakozottság látszik. Hóna alatt irományköteg.

„Éljen Szentkirályi!“ hangzik mindenfelől. A nők külön karzatukon kendőiket lobogtatják. S az üdvözlőit szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követei közt foglal helyet.

E közben a közép-ajtók szárnyai megnyílnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosán. A diszöltözet mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A közép - ajtótól pár lépésnyire előre menve, leülnek az emelvényen, melyet a hallgatóságtól két oldalon, s elül hosszában a követi asz-

taloktól korlátok választanak el. Az elnöktől jobbra a jegyzőket, s bal felől Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A díszruhás követek egyike üdvözli egybegyült követtársait. S nehány perez múlva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, mely napirenden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az indítványt. Egy középtermetű férfi, olasz jellemű, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab typusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Előadása tiszta, egyszerű. Hazafias melancholiája oly hangon ömledez, mely mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatású, midőn a nemzet sérelmeiről van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a czigány húrjairól hallaná egyikét a nemzet gyász dalainak. Elborul a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkéntelenül kiröppen az ajkon: egy «éljen Klauzál!“

Azonban csakhamar oszlik a felleg.

Villám gyulád ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlányfő emelkedik föl, kire születésekor különös kegygyel mosolygott a humor istene. Merész röptű lelke percz alatt ragad a porból egekbe és viszont.

Kell-e részletesb rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar követére, Beöthy Ödönre ismerjen?

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a franczia szószék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Szemerén van a sor.

Majd ismét az ihletett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el. Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraira emlékeztet. S derült arcza fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés főbb perczeiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyírott bajusza már megőszült. Öltözete messze elmaradt a divattól. Széles mellén egy gombra akasztva függ sétabotja. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynismus ömlik el. A tisztes ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legújabb tanai. S e tanok a vallási felekezetesség, a calvinismus szögletességeivel vegyülnek nála. Különösen felötlő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfejű puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyűlési közönség Palóczit.

Az öreg úr beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedantériának, kedélyes elmességgel. Szavalása felekezete némely papjainak előadásához hasonlít, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a

vallás elaggott szolgái. Palóczinak hosszas országgyűlési gyakorlat tévé ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segíti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcseleté nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Olykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy főbb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világtörténetből. Elmondja, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoznak.

E tulajdonok, a természetes könnyűség s a népies költészet némi zamatéval, különösen alkalmassá tevék őt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóra való iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfél nászünnepen.

Természetes, hogy ily modorú szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a míveltebb külföld szószékein. Franciaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az ily példányok a hosszú parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg úr sajátságos modora különös kellemmel Wirt, a változatosság érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthy pathosza és humora, Szemere művészien szép, iinncpies ékesenszólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése u t á n, az áthatott, bámulatra s kaczajra ragadott, majd műélvekbe

merült s megihletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerit, kedélyes, laza és mégis egybefüggő, mesterkéletlen és még sem alaktalan, nem mély, de azért tanulságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, mely értelmez, körülír, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arczot látott. A conservativ szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint fölegyenesedett gondolatjel áll előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső működését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb nézpontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állít föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónokolna előttünk.

Ha azonban vitáz, czáfol szónokunk, az ellenfél, ki őt sérteni merészlé, csakhamar tapasztalja, hogy ez eszmének idegei vannak. A haragszikrázó szemek mutatják, hogy az idegeket e száraz testben olykor lázas izgatottság futja át. S ilyenkor hideg, mélyen ható gúny, metsző él költözik szavaiba, a nélkül, hogy az okok előnyomuló logikai rendét legkevésbé is zavarná a szenvedély.

Beöthy kedvcsapongása olykor általános derültséget szült. Szentkirályi gúnyjai fölött a hallgatóság tetszésébe soha sem vegyült az ellenfél mosolya.

Azonban a mily éles volt szónokunk a bírálatban, oly méltányos az ellenfél okoskodásainak felfogásában, teljes visszaadásában.

Kimutatá aztán ez okoskodások alaptalanságát, s képtelen és ártalmas voltát következményeikben.

Olykor levelenként szedett szét egész beszédet, mint füvész az elemzett virágot.

Vagy egy jól talált körülírással, értelmezéssel oldotta meg a kérdést.

A választási kihágásokra nem akart törvényt hozatni, mert nem bírta senki kimerítőleg értelmezni a vesztegetést.

Talán az egyetlen magyar státusférfiú, kinek míveltsége kitűnőleg német volt. Innen nagy előszeretete az értelmezésekhez (definitiókkoz).

S e hajlamot a vitákból átvitte a törvényírásra is. Első munkálata a városi ügyben valódi tankönyv. A rendeletek és országos szabályok vegyítve

értelmezésekkel a városról, körületéről és egyebekről.

Az értelmezésről aztán áttért szónok az osztályozásra, alosztályozásra és különböztetésre.

S gyakran annyira elmélyedt apró részletekbe, hogy az eszmék tömkelegében elveszté a főfonalszálat. Ha több részre osztá beszédét, nem ritka eset volt, hogy az első rész kimerítő vitatása közben megfeledkezett a fölosztás több főrészeiről. S ilyenkor néha szomszédjától kérdezé, hogy miről kell szólnia.

Talán a szórakozott figyelem elfáradt követni a mindig messzebb és mélyebben ható szellemet?

Vagy a szellem fáradt ki a benső küzdelemben.

Mert néha úgy tetszett, mintha beszéd közben születnék a meggyőződés szónokunk agyában. Mintha önmagát s nem a közönséget volna föladata meggyőzni. Láttuk, miként mérkőztek okok és ellenvetések. Mintha szónok maga is csak most ismerkednék meg a vidékkel, hol hallgatóit vezeti.

Nem oly biztos vezércsillag, nem oly merész kalauz, mint Deák logikája.

Mig ez okról okra lép s határozottan megy előre a kijelölt irányban: Szentkirályit nem egyszer láttuk habozni az utak szétágazásánál.

Bezerédj néha érzelmeit is okok gyanánt hirdeté.

Szentkirályi ellenben gyakran az értelem indokai fölött is tétováz.

Erősebb vitató, mint okoskodó.

Gyöngébb ítész, mint elemző.

Az ítészét (kritika) több határozottságot kíván.

Azonban minél nagyobb benső harcz eredménye nála a meggyőződés, annál erősebben ragaszkodik hozzá.

Olykor egész a makacsságig.

Mint Sieyés.

E nagy gondolkodónak sok gyöngeségeit örökölte Szentkirályi.

Nem oly merészen eredeti, kevésbbé teremtő szellem, mint amaz; de szintoly makacs, elfogult véleménye mellett, sokszor különcz nézeteiben s tudósán rendszeres és szövevényes terveiben.

Ily egyéniségek hasznosabbak gyakran az előző vitákban, a státustanácsban, mint a szószéken.

A státustanács nem politikai szenvedélyek, nem pártvélemények küzdhelye. Az elméleti térről lassan mehet át a kiindulási pontok tájékozására; s midőn alakot, testet ad az elvont eszmének, higgadtan megfontolhat minden szót, minden gondolatot. Ilyenkor mélyebben szállhat alá az emberi lélek s küzdhet a homálylyal is. Nem lehetetlen, hogy a felötlött sejtelmek erősebb agyban életrevaló eszmékké alakulnak. Az éber figyelem homályos alakokat vesz észre, melyeket a mély belátás tisztán megkülönböztet. Együtt működik itt közös czélra a lángész és talentum; s a különböző tehetségek egymást segítik, pótolják. A habozás itt lelkiismeretesség, a tudomány kalauz, a rendszer alap.

A szószék már a gyakorlati alkalmazás tere. Harcztér, hol kitisztázott elvekkel, határozott nézetekkel, csatakészen szükség megjelenni. A szónok kételyeiből erőt merit az ellenfél, mint a gyönge vezér elárult aggodalmaiból.

Szentkirályi nem mindenkor tartá ezt szem előtt, nem mindig különbözteté meg a tanácskozás terét és modorát.

Ez árnyalatok mindazáltal csak kivételképen mutatkoztak szónoklatában.

Okoskodó, tárgyaló előadása kitűnő parlamenti becscsel bírt a szenvedélyes és virágos szónoklatok közt, melyek inkább illettek a régi köztársaságok fórumaira, mint az újabb kor nagy nemzeteinek emelkedettebb szószékébe.

Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás.

S előadása sem volt kellem nélkül.

Beszéde teljesen bevégzett, kerekded egészet alkotott. Rendesen visszatért oda, honnan kiindult. Szabatos nem annyira egyes kifejezésekben, mint az eszmék következetes alakulásában, összefüggésében. De egyes eszméire s a leggyöngédebb és legerősb árnyalatokra nézve is tüstént megtalálta, rögtönzés közben is, az illő, jellemző kifejezést.

Az akarat az ész és indulatok uralma alatt áll. E két tényező módosulásai alkotják a jellemet. Honnan az árnyalatok, melyek a szónok szellemi

tehetségeiben mutatkoznak, nem kis befolyással vannak a státusférfiú jellemére is.

Szentkirályi politikai pályája teljesen igazolja *ez* állítást.

Habozó dialectikája jellemében is bizonyos határozatlanságot idézett elő. Nem egyszer láttuk őt ingadozni az eszközök megválasztásában, fontolgatni még a szavazó láda előtt is. Oly hiány, mi miatt soha sem fejlődhetett státusférfiúi önállóságra; és sem eléggé határozott, sem eléggé jellemerős nem volt arra, hogy nem mondom, pártja vezéri szerepéért, Deák távollétében, versenyezzen, hanem csak egy töredéket, egy árnyalatot gyűjtsön maga körül.

Talán fogalma a pártfegyelemről nem engedé azt; vagy nézeteiben nem volt oly lényeges eltérés, mely miatt szükségesnek tarthatá, önigazolás végett is, elkülönözni állását a közvélemény előtt?

E kérdések merülhetnek föl az olvasó lelkében.

Ki azonban Szentkirályi nyilvános életét csak kevéssé is figyelemmel kísérte, tudni fogja, hogy' egyike volt ő az ellenzék legbajosabban fegyelmezhető tagjainak. A mily nehézkes, lassú az elhatározásban, oly makacs, mint láttuk, meggyőződése mellett s gyakran különcz nézeteiben. Nem oly tulajdonok, melyek a fegyelmezett pártembert jellemzik, ki véleményét önmegtagadással tudja mindenben alárendelni pártja akaratának.

Szentkirályi sokkal önfejűbb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysem bármely tekintély

előtt meghajlott volna. Scepticismusa, mely néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?

Politikai pályájának kezdete azon korra esik, midőn pártja még nem fejlődhetett ki teljesen az ellenzéki harczokból. Ezért nem látszik közte és az összes ellenzék közt kezdetben semmi össze-ütközés.

Midőn azonban később, az 1843-diki országgyűlés nagy fontosságú reformkérdéseket hozott szőnyegre, lehetetlen volt Szentkirályinak jól találnia magát az ellenzék minden elemei közt.

Ha a reformkérdések békés utat törhetnek vala: okvetlenül külön csoportokra oszlottak volna föl ez elemek. Külön váltak volna, kik az ősi alkotmányt illetetlenül fön akarák tartani, azoktól, kik azt át akarák alakítani. S az átalakítók és a reformerek közt is mennyi színezet tűnt volna föl!

Az európai státusok két irányban fejlődtek ki a középkori állapotból.

Némely államok, mint Anglia és Francziaország, a középkori részletekből, az egymás közt lazul összefüggő s a főhatalommal daczoló grófságokból, departement-okból egy erős központosított állammá alakultak. Másutt, miként Helvetiában, megmaradt a külön részek önállósága, s csak a mindnyájokat közösen illető főbb ügyekre nézve állottak egymás-sal szövetségbe az apró államok. Nem egy hódító vagy államalapítónak keze fűzte őket egybe. A vé-delem szüksége, az erőtlenség érzete hozta össze

időszakonként. Külön fajú népek, külön államocskák, melyek függetlenségöket szintúgy féltették kiilhatalomtól, mint egymás irányában. Szövetkezésök nagy előlépés a középkorban. Most azonban Európa központosított országai mellett nem kielégítő szerkezet se a függetlenség fentartására külső erő ellen, sem elég erős a belzavarok fékezésére.

Mindazáltal mindkét átalakulási módnak voltak közöttünk pártolói.

Az ellenzék többségénél nagyon népszerű volt azon rendszer, mely a megyékből megannyi apró álladalmat gondolt alakíthatni. E rendszer fölállitá a megyei gyűlések korlátlan szabályalkotó jogát; s a kormány ellen a negatív ellenállásban, az országgyűlésre nézve pedig az utasítási rendszerben keresett biztosítékot. Kis álladalmak szerkezete Nagy Lajos és Mátyás hatalmas birodalma helyett, erőtlen, gyönge kormánynyal s országgyűléssel, mely megkötött kezekkel intézkednék azon tárgyakban, melyeket a megyei gyűlések szabály utján még el nem igazítottak.

A szövetségi rendszer különös vegyülete a magyar ellenzéki tanokkal.

S az újabb államformák ismerete is sajátságosán vegyült az ellenzék régi alkotmányos nézeteivel. Uj biztosítékait sürgették a szabadságnak, a régieknek fentartása mellett. A megyei hatáskör teljes föntartását kormányfelelősséggel.

E divatos eszmezavarban a státusférfiúnak, mielőtt a reformok terére lép, tájékoznia kellett magát.

Szentkirályi ezt nem tévé; sőt kezdetben az érintett ellenzéki tanokból többet vett által reform-rendszerébe, mint a történeti alapra szükséges volt; többet, mint a mennyi mellett a reform lehető vala; többet, hogysem azok fölött egyhamar túlnyomóságra fejlődhettek volna az újabb státustudományi elvek.

Így készült a városi rendezés, a megyerendszer mintájára. A főbb szempont, a törvényhozás erősítése, egészen tévesztve lön szem elől. Megkísértek a tartományi rendek ellenállási erejét átültetni a községi szerkezetbe is. Ez vala a fő czél, mitől függővé tevék az országos képviseleti rendszer kifejlését.

Nem csuda, ha e nézetek mellett hajótörést szenvedett az ügy azon sziklán, mely különben sem volt a reformokra nézve „jó remény foka“. A felsőházi többséget értjük, hol épen ellenkező törekvés uralkodott az ellenzéki tanokkal. Mig az ellenzék nagy része széles alapú democrat foederalismus kifejtésére munkált, a felsőházi többség a községi élet sírján akarta fölállítani egy absolut rendőri állam eszményét.

A szélső nézetek nem bírtak egyesülni.

Szentkirályi azonban bár megtartá az ellenzék legfőbb kiindulási pontját, sokat föladott már a 43-diki országgyűlésen a reformügyekhez tapadt ellenzéki tanokból, mikhez pártjának több tekintélyei még makacsul ragaszkodtak.

S egyéb tárgyak körül is mutatkozott már akkor eltérés nézeteiben.

De se ideje, se alkalma nem volt, megmérni az egész távolságot, mely őt pártja többi töredékeitől elválasztá. E távolságnak egész nagyságában csak az összes politikai rendszerrel lehete fölmerülnie. S Szentkirályi nem volt teremtő lélek, mely a létező viszonyok és ismereteinek általános egybevetéséből magának előlegesen rendszert tud alkotni. Ő a részletek hosszas elemzése után fejtheté vala ki csupán rendszerét. Az ítészét útján fogott volna emelkedni azon státusférfiúi magasságra, hol határozott álláspontja mind maga, mind mások által tisztán fölfogható lett volna.

Azonban közbejött a forradalom. — Ugyanazon szellem, mely Európa több népeit megragadta, szélvészgyorsasággal söpré el a középkori intézményeket hazánkban is.

A dolgok úgyszólván magoktól ömlöttek új formákba. S kik eddig a magyar genius sajátságairól beszéltek, kik Európában ismeretlen tanokat hirdettek kelet népének, csakhamar meggyőződhettek a nemzetek közötti solidaritásról.

Az európai mozgalom saját képére alkotá a romok fölött az új magyar álladalmat.

A történetíró tiszte előadni az eseményeket, mik miatt a dolgok új rende nem szilárdulhata meg.

Szentkirályi ez események közt is csakhamar ellentétben érezé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkel.

Ó, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politika vérmes reményeit.

Hideg számításai más eredményt mutattak.

Azonban az utolsó pozsonyi országgyűlés nagyszerű eredményei kétkedővé tehetők őt, ha nem volt volna is hajlama az lenni.

Ez országgyűlés alatt már oly éles ellentét fejlődött ki közte és követtársa közt, hogy egy szép napon egyszerre fölkerekedett s Pozsonyt is odahagyta.

Tudva van, hogy a történet akkor Kossuth merészebb kilátásait igazolta.

Szentkirályit az óriás siker nem zavará meg számításában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magán körökben hallatá aggodalmait.

Nyíltan föllépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyűlésen; hogyan lett volna most azon férfiú ellenében, kinek nevét a forradalom már akkor országos hatalommá emelte?

Nem első eset, hogy a kormánypárt legélesebb ostorai, az ellenzék legtüzesebb szónokai bátortalanok lettek saját pártjuk ellenében.

S nagyszerű krisisek idején némi fatalismus is ragadja meg az ember lelkét. Túl bizonyos határokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az események uralma áll be. S ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.

Leverő hit egy tevékeny szellemű státusférfiúra nézve. Vigasztalás a kicsinylelkűeknek. S ki ítéli meg szoros számítással az időpontot, hol az események korlátlan uralkodása veszi kezdetét? Ki ítéli meg, hol végződik a küzdés kötelessége? A gyönge visszalép idő előtt. Küzd a merész. Hiszen bukni sem mindig dicsőségtelen; olykor nagyszerű. Emlékezzetek a Girondra!

Szentkirályiban hiányzott e politikai bátorság, mely nélkül forradalmi időkben státusférfiui nagyságra senki sem emelkedhetik.

Elhagyta helyét, a szószéket, s a státusférfiu táborba szállott a ráczok ellen.

Talán hogy megczáfolja a forradalmi párt szemrehányását, mely kislelkűségnek bélyegzé aggodalmait?

Vagy szórakozást keresett a csatatér közelében, miután okoskodó szónoklatának ideje különben is lejárt?

Ellenséges viszonyok már akkor elmérgesiték a forradalmat. S a politika számításai hazafiatlan aggodalmak gyanánt tűntek föl. Nagy fogadások, merész Ígéretek jobban öszhangozának a reményekkel, melyeknek teljesülését hitte a nép, mert óhajtotta.

De bárminő okból történt legyen távozása a parlamentből, első lépésül tekinthető az teljes visszavonulására. A szószéken kívül nem volt szerepe.

Hadra nem termett az erőtlen, gyönge testalkat. Szórakozottság, habozó, lassú tervezés, határozatlanság a föllépésben nem hadvezéri előnyök. Nem is oly tulajdonok, melyek a franczia convent polgári biztosait jellemzék.

Mint tábori országos biztos, emberismeretének sem nagy jeleit adá Szentkirályi. Annál kevésbbé tudott bánni az emberekkel.

S az erőtlenség önérzete kísérte, a merre fordult.

Elhagyá tehát csakhamar a tábort is, mint régebben a parlamentet.

1848 vége már teljes visszavonulásban találta őt.

Azonban 1849 elején a fővárost megszállják a császári seregek.

Az országgyűlés Debreczenbe megy. Szentkirályi Pestre.

Soha sem volt nagyobb távolság e két város között.

Két ellenkező pólus.

Közbül egy egész ország.

S Szentkirályi nem azon partokon kötött ki, hol azok, kikkel közös útra indult. Korán félrevonult a zivatar elől. Beteltek számításai. S ő meghajlott az események előtt, miknek bekövetkezését előre látta.

Hasztalan bölcseség, mely csak az előrelátás aggodalmaival gyötri a bátortalant, a nélkül, hogy a küzdéshez erőt öntene jellemébe.

Csuda-e, ha Szentkirályi oly könnyen megvált e bölcseségtől, tanulmányaitól?

A politika nehéz fegyver, mely mozgalmas időkben erősebb karokat igényel.

Az ő kezéből mintegy magában kihullott.

S most szórakozást keres a boncztermben, mint egykor az aldunai táborban.

DESSEWFFY AURÉL

Dessewffy Aurél gróf, a közelebb mult évtizedben a magyar conservativ párt legkitűnőbb státusférfia, szónoka és journalistája.

Született 1808-ban,Nagy Mihályon (Zemplin m.).

Atyja, gróf Dessewffy József, sok oldalú képzettséggel biró, szellemdús férfiú volt, dicséretesen ismeretes magyar irodalmi munkásságáról, s a politikai pályán mint több országgyűlésen kitűnő ellenzéki szónok.

Aurél kiskorában igen csendes és jó fiú volt, de oly kevés elmetehetséget mutatott, hogy atyja igen keveset tartott felőle. De alig kezdé meg a görög nyelv tanulását, tiz éves korában könyv nélkül tudta már az Ilias első könyvét. Az ó világ remekíróinak szellemét atyja igen értette. Ő volt e részben leginkább Aurél oktatója. Franczia és olasz nyelvre anyja, gróf Sztáray Eleonora, tanította. A német nyelvet színlapon maga kezdte tanulni. S rendes tanulmányain kívül már korán kezdett olvasgatni is. S az író és státusférfiú kifejtésére sokat tőn az atyai ház. Ott gyülekeztek gyakran a fejlődő

magyar irodalom, s a fejlődő politikai élet bajnokai. A nemzeti, szellemi kifejlődés s az alkotmányos jogok védelme volt napi tárgya a beszélgetésnek, társalgásnak. Mindez varázs erővel hatott a gyermekre, ki már 13 éves korában kísérője volt atyjának a zajos megyegyűlésekre, tanúja a közélet annyi erőteljes nyilatkozatinak, s mintegy közepette az eseményeknek, melyek a gondtalan ifjúkor szemei előtt többnyire észrevétlenül szoktak elvonulni. Oly férfiak társasága és ismeretsége, mint Kazinczy Ferencz volt, lehetetlen, hogy az ifjú eszméinek már korán magasabb, komolyabb irányt ne adtak legyen. S e komolyság mellett is megtartotta Aurél fogékonyságát mindenre nézve, mi a gyermeki kedély előtt kedves. Ilias mellett jó kedvvel olvasgatta báró Demanx (Münchhausen) dévajságait; s miután Tacitusból bámulatos jeleit adta jártasságának, a vidék gondatlanabb ifjainak játékába vegyült. E fogékonyságot a változatos élvezetekre később is megőrző. Mint ifjú gyakran ürítgette az élvek örömpoharát, a nélkül, hogy a kormozgalmak legkisebb eseményét tisztán és azonnal fölfogni elmulasztotta volna. S még a férfiúnak is fenmaradt a kebel fogékonysága, élvezni az örömek egyes napsugarait, melyek a komor pályát már csak gyéren derítették föl.

Közönséges iskolai pályáját, mint első évi philosophus, 1823-ban kezdte meg a kassai akadémiában. Se tanítóival, se iskolai tanulmányaival nem volt megelégedve. Az akadémia falain kívül volt

az ő iskolája. Bentham és Stael asszony emelkedettebb tanszékből szólották a gondolkodó ifjúhoz.

A könnyűség, melylyel az idegen nyelveket sajátjává tette, s a világ-színpad emelkedettebb nézőhelyének gyönyörei a diplomatiára vonzották az ifjat. Ezen irányban kezdte magát mivelni. Az európai államjog s Wicquefort, Mabli, Schöll, Koch. Flassan, Klüber lettek olvasmányai. Nem elégedve meg a tárgyak felületes ismeretével, a tudomány forrását kereste föl; a legkimerítőbb, legjelesebb szakírókhoz fordult. Így akarta megvetni egy nagyszerű képzetesség terjedt és szilárd alapjait. „Később azonban — mint maga írja — a körülmények s érettebb belátás, mely a diplomatia pályáján a jó hazafinak kevés örömet ígérhet, szándékát megváltoztatták.“

Szellemi munkássága folytonos tért talált ez időtájban az atyja közrehatása mellett alapított „Felsőmagyarországi Minerva“ czímű folyóiratban, mely főleg aesthetikai tartalmú eredeti .dolgozatokból s franczia és angol fordítmányokból vala szerkesztve. Költői kísérletei is vannak e korból Aurélnak, míg, önvallomása szerint, átlátta, hogy költőnek nem született. Kevés irodalmi becscsel bírtak e kísérletek, mindazáltal nem kevés befolyással voltak a styl szépségeinek, a nyelv művészi kezelésének kiképzésére. A mérték és rím megszokása némi teljességet, hangzatosságot kölcsönözött prózája szabatosságához.

Azonban jött az 1825-diki országgyűlés. Szabolcsmegye Aurél atyját, Dessewffy Józsefet választotta követnek. S a 17 éves ifjú vele ment Pozsonyba.

Ez országgyűlés korszakot képez az ő politikai fejlődésében, miként a nemzet újabb haladási történeteinek kiindulási pontja.

Az országgyűlésnek a törvényes három éven túl hosszas ideig elhalasztása, s az 1822—23-diki törvénytelen merények és alkotmánysértő tények egész sora általános aggodalmat ébresztett a nemzetben. Az ősi alkotmány fentartása, az alkotmányos szabadság szilárdítása minden egyéb kérdést háttérbe szorított. Az ország annyi kitűnő tehetségei, kik egybegyűltenek, rég nem tapasztalt bátorsággal emeltek vádat a kormány ellen, s fesztelen szabadsággal panaszolták be a fejedelemnek, mi szivöket nyomta. S a panaszos szónoklatok körül nagyszerű chorust képezett az ébredő közvélemény. Az ingerültség, elkeseredés naponként hatalmasabban nyilatkozott. Végre a fejedelem önként bevallotta a nemzet előtt a múlt tévedéseit, s ez elismerést biztosítékul fogadták az ország rendei. Törvénybe is igtattak nehány biztosító határozatot. Nagyobb politikai érettségre, újabb szomorú tapasztalásokra volt szükség, hogy megtanulja a nemzet nem a törvény holt betűiben, hanem életrevaló intézményekben keresni az alkotmány biztosítékait. E politikai növelést a közelebbi 25 év történetei adták meg státusférfiainknak. A mi 1825-ben történt, csak tájékozása volt a régi alkotmányos állásnak, csak meg-

nyugtatás a jelenre. Nem kis eredmény, midőn a nemzet alkotmányos léte forgott kérdésben.

Dessewffy Aurél az ifjúkor egész hevével üdvözölte a nemzeti ébredést; s éber figyelemmel kísérte minden legkisebb nyilatkozatait. Egyetlen ülést sem mulasztott országgyűlés alatt. Naplót vitt az eseményekről, lapot szerkesztett saját számára. Beszédeket irt a gyöngébb országgyűlési tagoknak. Megismerkedett az országgyűlés minden nevezetesb emberével. Itt veszi kezdetét barátsága gr. Széchenyi Istvánnal is. „Minden szükséges előkészületek nélkül — úgymond Aurél — bátor vala ő föllépni a diétán. Klubbot formált, melyben töltém életemet.“ S Pálfi Ferdinánd reávette Aurélt, hogy sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára franczia nyelven naplót írjon, mi miatt később sok kellemetlensége volt. Pálfi a naplót előbb mindig bemutatta a rendőr-főnöknek. S Aurél csak később tudta meg, hogy e miatt a császár neheztelését annyira magára vonta, miszerint a kanczellár alig merte őt később magához venni. Meginté előbb, hogy ne társalkodjék idegenekkel; „mely tanácsnak — úgymond Aurél — nem sok hasznát vettem.“ Miután iskoláit végezte Aurél, Bécsben az udvari kanczellária közjogi osztályában alkalmaztatott, mint fogalmazó gyakornok *). Új irányok, gyakorlati ismeretek tűntek fel előtte. Ismerni tanulta,

*) Dessewffy Aurél életére nézve becses adalékokat nyújt azon életrajz, mely munkáinak német kiadása előtt áll.

mit akkor kormánybölcseségnek hittek — a kik a közdolgok élén állottak. Természetes, hogy ez ismeret, az európai státustudományi tanulmányok után, nem volt kielégítő. Szerény helyzetében önállólag nem hathatott. Megunta gépies foglalkozását. Mindig hanyagabb lett kötelességei teljesítésében. A birodalmi főváros élveinek örvényébe vetette magát, heves véralkata s izgatott szelleme egész szenvedélyével. A bécsi világot, mint maga írja, minden ágazatában és minden módon élvezte. A magasabb körök egy részét már Pozsonyban az országgyűlés alatt tanulta ismerni. Ezek által csak hamar bevezettetett minden körbe. Tulajdonai közkedvesség tárgyává tevék őt. „Eleven, mozgékony, kistermetű férfiú volt, — mint Szalay László írja róla — csípős szavú, de soha nem gúnyos, az ellenfelet fegyverével ösztönszerüleg mindég a leggyöngébb helyen találó, de a fegyvert a sebben soha meg nem forgató; francziább a francziánál, vidám, derült, mintha a kedély, mélyebb jelentőségű igéivel, mintha a világ, a csalódások görbe betűivel teli nem írta volna életének lapját, de ha a sympathetikus szernek egy csöppje e lapra esett, nyomban a nemesebb kebellel rokon szenvedések igéi tűntek föl. Ilyen volt ő társalkodás közben.“ Eleven lélek, rendkívüli könnyűség, ügyes mód, mindennemű társulati hangulathoz alkalmazni magát, ritka társalgási adomány minden keresettség, nemes magatartás legkisebb fesz nélkül, törhetlen jó kedélylyel párosult nála, mely minden élvet fölkeresett,

mindenben osztozott. S a saloni élet kifejté, a mi még hiányzott képzettségében, a biztos föllépést, önbizalmat, éles tapintatot, kezelni a magasabb körök társalgásának leggyöngédebb szálait, eligazodni e szálak legfinomabb szövedékeiben. Szóval, bevégzett salonférfiu, teljesen kiképezett udvari ember lett. Oly tulajdonok, melyek miatt a jó bécsiek szívesen megbocsátották a kép sötét oldalait: a komoly foglalkozás hiányát s a könnyelműséget, mely az élvvadászást rendszerré teszi, s minden nagy eseményben csak anyagot keres a közelebbi óra sivár elűzésére. Különben is minden kedvcsapongások zaja, s a szórakozás és élvek csábképei sem foglalhaták el soha egészen lelkét. Semmi sem kerülhette <^l szemeit, a mi a politikai és irodalmi világban figyelmet ébresztett. Sőt foglalkozásra is kész volt, mihelyt munkásságának megfelelő tért nyitottak, így az 1830-diki országgyűlésen. Reviczki kanczellár magával vitte őt oda, s gróf Almási Móriczczal és Apponyi Györgygyel együtt fogalmazónak neveztető ki. E hongyűlés alatt német naplót vitt a király számára. Éjjel ifjú társaival kártyázott, mulatott, s reggel pontosan megjelent az ülésben. A nők miatt, kik őt különösen kedvelték, csak ez országgyűlés alatt két párbaja volt. S mindezek mellett nemcsak az említett napló pontos vitelére volt ideje, hanem politikai czikkeket is írt, különböző nyelveken. Ezek közt egy angol értekezést az Edinburgh-Review számára. S az ismeretszomj sem hagyá őt el a legnagyobb könnyelműség kő-

zött se. Mindenre volt ideje, folyvást tanult, folyvást mivelte lelkét.

Miután adósságokba igen elmerült, s az idegenekkel társalgás miatt sok kedvetlenségei voltak: végre 1832-ben odahagyta Bécset s helytartósági titoknok lett Budán. A következő országgyűlés már ki volt hirdetve. Aurél haza ment szüléihez. A zempléni követségre vágyott. Nem sikerült. Zemplénmegye egyik közgyűlésén ekkor lépett föl először a szónoki pályára. A sors különös szeszélye azon férfiúval hozta őt össze pályája kezdetén, a kivel tiz évvel utóbb a journalistika és Pestmegye közgyűlése terén küzdötte szenvedélyes harczait. „Az ékesen szóló Kossuthtal vívtam meg“ — úgymond naplójában. Szónoki készsége, gyors válaszoló tehetsége, s okoskodásainak szerencsés választása által azonnal közfigyelem tárgya lőn.

Még inkább föltűnt rövid jelenléte alatt az 1833-diki országgyűlésen, hol már ekkor egy kis főrendi töredék élén ugyanazon elveket vitatá a vallás tárgyában, melyek mellett később, mint az összes conservativ párt vezére küzdött. Kiindulási szempontjait ez ügyben legjobban tájékozá Dessewffy önmaga 1839. decz. 30-án tartott beszédében.

„Az lett volna — úgymond — a polgári társaságoknak kezdettől fogva legkívánatosabb, hogy magát a világi hatalom, a lelkiismeret legdrágább kincsébe, a vallás kérdésébe nem avatva, hanem azt magára bízva, annak tulajdon benső erejétől várta volna szellemi kifejlését s haladását; s ezáltal a vallásos ideáknak ereje s terjedése bizonyosan nem vesztett, más részről pedig elkerültetett volna azon viszontagságoknak nagy része,

melyek a históriában egész évkorokat homályba borítanak. A történetek azonban mást akartak; státus és egyház egész Európában többféle viszonyban állanak egymással, érdekeik sokféleképen egybeszővék, s ugyanazon egy országban létező különféle vallásbeli felekezeteknek érdekei gyakorta összeütközésbe jővén, számos esetekre nézve elkerülhetlenné vált a polgári hatóság közbejövetele. Már most ama sokkal könnyebb kötelesség helyett a státusnak azon nehezebb feladás jutott, hogy ez összeütközések minden eseteire czélirányos szabályokat találjon föl s alapítson meg. Ezen szabályok megállapításában, mikor az egyház és annak tulajdon hívei közti viszonyokról van szó, minden kétségen kívül a dogma a vezérelv; de midőn különböző vallásos felekezetek érdekei jőnek egyes személyekben összeütközésbe: akkor, ha az egyik vagy a másik dogmát választaná vezérelvűl a törvényhozás, szükségesképen igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az ilyen esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyeztetést s úgyszólván közbenjárást gyakorolni; a mi ismét csak igazság és viszonyosság által érethetik el. E viszonyosságot pedig nem pusztán és mechanice kell érteni, hanem úgy, hogy minden egyes esetben — tekintetbe vétetvén valamennyi egyéb körülmények fölött a dogma is — oly combinatiók találtassanak fel, melyek által a kedvezések a két érintkezésbe jött felekezetek között egyenlően osztassanak fel; s ez az a körülmény, mely ezen vallásbeli kérdéseket más előmeneteli vagy javítási kérdésektől megkülönbözteti; minden más esetekben a magában legczélirányosabb s legszentebb újításnak gyakran méltán lehet ellenébe vetni, hogy a nemzetnek arra még készíttetnie, még érnie kell; az itten szóban levő intézkedéseknél ezen tekintet közbe nem jő, mert nem kedvezésekről van szó, hanem csak arról, hogy a kölcsönös állapotok, összeütközések eseteiben, az igazság elvei szerint intéztessenek el. Ezen elvek mindenütt igazságosak, Magyarországban egyszersmind a józan politika által is megkívántatnak, mert egy olyan vallásos felekezet helyeztetéséről van szó, mely békekötések és világos tör-

vények által biztosított törvényes állással bír, és minden tekintetben különös figyelmet érdemel stb.“

A lelkiismereti szabadság és kölcsönösség elveinek alkalmazásában szónok középutat keresett a vakbuzgóság és közönyösség közt. „Valószínű, mondd egy főrendi ülésben, hogy a mostani közönyösségre vallásos reactió fog következni; de az a vallásosság, mely ebből születendik, a jelen idő szelidebb eszméinek fényözönében fog úszni, mélyebb lesz, de kevesbbé szűkkeblű, mint azelőtt s csak kölcsönös szeretetet és igazságot hozand magával.“ S midőn a kath. egyház némely szónokai roszalták, hogy a protestánsok mindig újabb követelésekkel állanak elő: „én azt tartom — válaszolta Dessewffy — hogy a kath. ügy csak akkor fog erősen állani minden ostromok ellenében, mikor egyszer evaugelikus atyánkfiainak megadtuk mindazt, a mit tőlünk igazságosan kívánhatnak. Az irántoki igazságnak határai azon a ponton vannak, melyen túl a kath. ügy iránti igazságtalanság fogna kezdődni.“

Egyszerű igazságok, de a melyeknek követése magasan kiemeli a kath. státusférfiut az egyház túlbuzgó hívei s az elfogult pártemberek fölött. Az egyház ugyanis nem csupán dogmáinál fogva képviseli a változhatlanságot, hanem egyszersmind világi kiváltságai által is, melyek oly szorosan fűzték egybe érdekeit a régi magyar államszerkezettel. S ez érdekrokonság a conservativ párt katholikus tömegét természetes szövetségesévé tette az ország első rendének, az egyház képviselőinek.

Dessewffy Aurél szellemét nem nyűgözték le e szövetség kötelei. Megtartotta státusférfiui önállóságát. S ezt még oly esetekben is éreztette, mikor teljesen nem osztozhatott az alsóház szabadelvűbb nézeteiben. Így a vegyes házasságot tárgyazó pásztori levelek ügyében, az 1840-diki országgyűlésen.

„Mélyen tisztelem én — mondá többek közt e tárgyban — a nagyváradi püspök magas erényeit, hódolok czéljai tisztaságának; de szabad legyen nekem az az egy kérdés: kellett-e szükségképen, hogy megtörténjék az, a mi történt? Mikor maga a magyar egyház hozott be a törvény létesítésében egy bizonyos gyakorlatot, mikor ez a gyakorlat 50 esztendőn keresztül békés divatban létezett, mikor az országgyűlés az ajtó előtt volt, mikor sem concilium valami újat fel nem állított, sem az egyház feje a magyar clerushoz különösen nem szólott, — szükséges vala-e, mondom, ily körülmények között, hogy 26 érsekek és megyés püspökök közöl egy a fenálló gyakorlatban, a végrehajtó hatalom tudta nélkül, ily tetemes változást hozott be nem egyes esetekbeni rendelkezés, hanem általános utasításokat magában foglaló körlevél által? Kellett-e ezen fegyvert nyújtani a katholicismus számos ellenségeinek, alkalmat adni az (alsóházi) izenetben foglalt érzékeny vádakra, kétségbe hozni ezen új rendelkezés által a katholikus tanítás állandóságát; vagy pedig ha a tanítás változhatlannak mondatik, azt a véleményt igazolni: hogy nem változott ugyan a dogma, a tanítás, hanem változtak a magyar egyházi rend nézetei, tulajdon állása és viszonyai felől a publikus státusnak irányában? Kellett-e a törvényhozást oly helyzetbe hozni, hogy kénytelen legyen vagy a nagyváradi püspököt szerfeletti buzgósággal, vagy pedig a többi püspököket némi hanyagsággal vádolni; és így ha a történt lépést nem rosszalja, az által a többi püspököket hasonló lépésre felszólítani? Meg voltak-e már szüntetve új törvényes intézkedések által a reversalisok, törvénynyé vált-e már az, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek különbség nélkül mindnyájan

atyjok vallásában növeltessenek? S mikor itt a hazában semmi új nem történt, feküdt-e akkor a külső történetekben elegendő momentum a megpróbált utasításra? Habár áll is a katholika egyház autonómiája a maga körében, habár igaz is, hogy a körlevél értelmében minden, a mi a házasság törvényszerűségére szükséges, az egyháziak által teljesen megadatik, hogy ez a megáldási kérdés tisztán lelki és így az egyház körébe tartozó dolog, hogy ezt a módot nem a polgári törvény, de az egyház hozván be, annak szükségkép kezeiben kell maradnia, hogy a kath. egyháznak minden időben joga volt a fenyíték megtágult kötelékeit a szükség esetében ismét szorosabban huzni, és hogy ily jog nélkül oly egyház, melynek rendszere a tanítás egységén s változhatlanságán alapul, még csak nem is gondolható; ha igaz is, hogy azon önügyeibeni rendelkezési jogot, mely az 1790: 26. törvényczikk által az evang. félnek világosan megadatik, a kath. egyháznál kérdésbe venni teljességgel nem lehet, habár, mondom, mindezek állanak is: szükséges volt-e a történt lépés épen azon vulcanikus terrénumon, a hol történt, s nem kell vala-e inkább a dolgoknak kifejlését és azt megvárni, hogy a netalán létező nehézségek a törvényhozás utján kiegyenlittessenek? Minden keserűség nélkül mondom én ezeket, de mély fájdalommal a kath. egyház iránti forró tiszteletem érzetében; — tudom hogy a czél tiszta volt, de borzadok a fel nem számítható következésektől. Most már hogy a kérdés előttünk fekszik, határozatnak kell iránta történni, nem prókátorosan vizsga szemmel keresgélve azt, kinek van igazsága, kinek nincs-e? hanem státusemberekként országosan, a jövendőre tekintve és azt kérdezve: quid consilii? Hogy forog-e itten fen törvénysértés vagy nem? ezt a hazai törvényekből és a különböző hatalmak kölcsönös határai és viszonyai iránti fogalmakból kell elhatározni. Én azonban ezt az egész vitatási módot feleslegesnek, ezt az egész mezőt veszélyteljesnek tartom; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez az egész kérdés meddő kérdés, azaz olyan, hogy fejtessék meg bármiképen, üdvös sikert semmi esetre nem nyújt. Kétfélekép lehet csak erre a kérdésre felelni: igen-nel vagy nem-mel. Ha igen a felelet, ha sérelemnek állít-

tátik a tett, oly valamire szólítjuk föl a kormányt, mit nem tehet; mert főkép a tegnapi nap történt nyilatkozások ntán világos, hogy itten kényszerítés nélkül keresztültörni többé nem lehet. A kényszerítés pedig e tárgyban képtelen, s erkölcsi lehetetlenség, az leven minden szellemi ügyeknek természete, hogy mihelyt kényszerítés jő közbe, habár igazsága van is a kényszerítőnek, a közrészvét s az erkölcsi erő annak részére megyen által, ki a kényszerítésnek tárgya lön. Nem kedvezőbbek a következesek, ha nem-mel felel e kérdésre ezen nagymélt. főtábla; mert tekintve azon ingerültséget, melyet a dolog az országnak egy nagy részében okozott, tekintve a kk. és rr. ezen tárgy feletti nézeteit, előre látható mind a kormánynak perplexitása ott, hol maga a törvényhozó test is különbözőleg látja a törvényt; előre láthatók a zavarok az országban, hol a törvényhatóságok a kk. és rr. táblájának nézeteire fognak majd támaszkodni; előre látható végre a káros visszahatás egy más, a két tábla közt még függőben levő hasonnemű tárgyra nézve. Parlag tehát ez a mező, vagy legfelebb is töviseket terem. A sérelmi kérdést vitatni a mi magyar viszonyainkban igen czélirányos, valahányszor lehetséges az orvoslás, vagy az, hogy a kormány a törvénysértőt útba igazíthatja; de ily esetben, hol a sérelmi kérdésnek akármikénti megfejtése nem sikert, hanem csupán új és legyőzhetlen nehézségeket ígér, teljességgel nem tanácsos. Nem lehet felejteni, hogy ez európai kérdés, s hogy itt nem csupán egy vagy más hazai törvények értelméről, hanem általában a különböző hatalmak határairól van szó, és hogy ha mi törvényeink mezején harczolunk, az egyház magát autonómiája körébe vonja vissza, s hogy mi ezen perben közte és köztünk bírói szerepet sikeresen nem játszhatunk. Nem a sérelmi kérdést kell tehát itt vitatni, hanem valami czélirányos lépés által a fenyegető viszályokat megelőzni. Miután szónok ezen eszmék szellemében taglalá egy főrendi tag indítványát, így folytatá beszédét: Némileg más formát kívánnék tehát az indítványnak adni. Mellőzném annak érintését, hogy van-e törvénysértés vagy sem? s csak azt kívánnám országosan kimondatni, miszerint óhajtani kellett volna, hogy az, a mi a nagyváradi püspök ré-

szóról történt, ne történjék. Jövendőre nézve pedig abba a helyzetbe akarnám tenni a végrehajtó hatalmat, egy országos nyilvánítás által, hogy a czélba vett eljárást közigazgatási úton eszközölhesse. Nem zárja ki annak lehetőségét vélekedésem szerint a törvénynek mostani szerkezete; mert az rendelvén, hogy a vegyes házasságok a kath. pap előtt történjenek, az evang. lelkipásztor közbejövetelét nem tilalmazza. Más részről pedig bizonyos, hogy a törvényt úgy kell érteni: prout de illius sensu et intellectu diaetaliter conventum fuerit; minélfogva a törvényt egy előrement országos határozat után ily értelemben eszközlő végrehajtó hatalom sérelmet bizonyosan nem okozna stb. Megnyílnék így az út a kormány előtt, a dolgot közmegelégedésre elintézni; ha e részben alkudozásoknak kell előre menni az egyház fejével, azok is lényegesen könnyíttetnének, s majd később, mikor egyszer a vallásos tárgy új törvényes rendelkezések által fog eligazítva lenni, ez az intézkedés is törvénybe jöhetne. Azon számtalan nehézségek pedig, melyek különben, akár ismerjük a dolgot sérelemnek, akár tagadjuk annak sérelmes voltát, bizonyosan bekövetkezendnek, teljesen el lennének hárítva. Meglehet, hogy én ezen sajnos következéseket nagyitó üvegen keresztül látom: ez az üveg azonban nem más, mint hazámhoz ragaszkodásomnak szemüvege; meglehet az is, hogy nem vagyok képes aggodalmimat abban a mértékben éreztetni a főrendekkel, mint a hogy azok keblemben léteznek: kénytelen vagyok azonban ismételve kimondani azon meggyőződésemet, hogy nagyobb és kényesebb collisio alig létezhetik, mint a mely ezen kérdésnek elhibázott eldöntése által az országot és az országgyűlést fenyegeti.“

Nem vizsgáljuk, mennyire alaposak ez aggodalmak, mennyire voltak czélravezetők az érintett javaslatok. Csupán adatul idéztük e beszédet, mely a szónok önállóságát az egyház irányában eléggé tanúsítja. A kormányférfiút halljuk itt szólani, mely latra vet minden aggodalmat, megfontol minden

körülményt s az eszközök óvatos megválasztása s közvetítő lépések által igyekszik összhangzást idézni elő a meghasonlott hatalmak között. Mily nyomoru ennek ellenében az elfogult pártszenvedélyek szereplése. Alig lehet kicsinyesebb eljárást gondolni, mint a conservativ párt egy részéé volt a vallásügyi törvényhozásban. A jog, méltány s kölcsönösség igényeit sérelmeseknek mondák egyházuk dogmáira nézve. Elavult törvények, tartományi határozatok idézése által hitték megköthetni a törvényhozás kezeit. S míg a létező törvény egyes szavait idézték az egésznek szelleme ellen: a hozandó törvényt egy záradékocska beigtatása által igyekeztek előre kijátszhatóvá tenni.

De visszatérve az életírás adataira: rövid politikai szereplése mellett, tetemesb részt vőn Dessewffy Aurél az 1832/6. országgyűlés alatt a magyar tudós társaság üléseiben. Továbbá czikkeket írt franczia hírlapokba, s a „Jelenkor“ melléklapjába. Tagja lett a magyar színházi választmánynak. Ez időszakra esik: „A magyar nyelv és ellenzői“ czimű munkája is, melyet Széchenyinek hagyományozott, de iratai közt halála után nem találták föl. Szép tehetsége s bátor föllépése már ekkor közbecsülés tárgya volt, s nevét, a lángész könnyelműségei mellett is, tisztelettel kezdték emlegetni. Főleg az 1838-diki árvíz után, mely a főváros nagy részét elborítá, s a fővárosi népesség szegényebb részét nyomorra juttatá. Dessewffy Aurél, mint a segélyező bizottság tagja, rendkívüli tevékenységet fejtett ki

ez alkalommal. A nádor és a városi hatóság egyaránt kifejezék elismerésüket buzgalmáért.

Kevésbbé népszerű volt politikai föllépése Pestmegye közgyűlésén. Súlyos sérelmi ügyek voltak napi renden. Wesselényi Miklós egy szathmári gyűlésen 1834-ben mondott beszédéért hűtlenségi pörbe idéztetett. Hasonló pör kezdetett Barsmegye követe, Balogh János ellen, az 1835. juh 23-diki országos ülésben tett nyilatkozatáért. S midőn az 1836-diki országgyűlés eloszlott, a nemzet több szépreményű ifjai, mivel hongyűlés alatt Pozsonyban klubbot alakítottak, a polgári hatóságok mellőzésével, szuronyok közt fogságba vitettek. Növelte ez aggodalmakat a bírói eljárás törvénytelensége. A szabad védelmet, törvény ellenére megtagadták, s a törvénykezés szokott rendét egészen mellőzték a főitélőszékek. A felségsértés az ifjak ellen nem mondatott ki, mindazáltal súlyos fogságra ítéltettek, így Kossuth Lajos is, mivel a törvényhatóságok nyilvános gyűléseiről írott hírlapi levelezést vitt, s nem engedelmeskedett a kormányparancsnak, mely őt ettől eltiltá, de a mely parancs nem az illető törvényhatósághoz vala intézve, s vele se elfogatásakor, se később a perben nem volt közölve. A személybiztosság s szólás- és írásszabadság ezen sérelmei fölött erélyes fölszólalások történtek a megyékben. A szónokok közöl azonban többen részint hűtlenségi, részint becstelenségi pörbe fogattak. Az utóbbiak közé tartozott gróf Ráday Gedeon, kit mindazáltal Pestmegye az 1839-ben egybehívott ország-

gyűlésre követnek választott. E választást egy május 8-kán kelt kir. leirat törvénybe ütköző merénynek mondván, Pestmegyét oda utasította, bogy Ráday helyett más követet válaszszon, mivel föllépésének meggátlására meg vannak téve a szükséges intézkedések. A szabad választás korlátozása még magasabb fokra emelte a kedélyek ingerültségét. Ily viszonyok közt lépett föl Pestmegyében Dessewffy Aurél.

S ily előzmények után nyílt meg az 1839/40-diki országgyűlés.

Dessewffy Aurél Sárosmegyében versenyzett ismét a követségre. Megbukott, mint már előbb Zemplénben. Az alsóházba nem juthatván, a főrendi táblához ment. A következő országgyűlés kilátásairól ugyan is, s a pártok állásáról és a kormány föladatáról a bonyodalmak között egy tájékozó iratot készített. A kormánynál nagy figyelmet ébresztett e dolgozat. S azonnal számfölötti helytartósági tanácsossá neveztetvén, meghivatott az országgyűlésre, hol a Ráday-ügyben szólalt föl először.

Beszéde nagy esemény volt pártja történetében.

Még soha sem mutatkozott addig tehetsége egész erejében. Most a sajátságos fölfogás, erős okoskodás, emelkedettebb nézpont, művészi és még sem mesterkélt taglalás, a nyelv, kifejezések hatalma, s az előadás elragadó élénksége annál meglepőbb volt, minél rosszabb lábon állott addig a felsőházi conservativ többség ékesenszólása. Mindenesetre sajátságos jelenet, midőn ily országban:

hol a hosszas parlamenti gyakorlat tehetségeket fejthetett ki, tekintélyeket alapíthatott meg, egy ifjú ragadja kezébe az agg kormányférfiak, az ország főhivatalnokai közt, a pártvezetés gyeplőjét, állásának ragyogó külfénye s nevének rég megállapított hire nélkül.

De senki sem volt inkább hivatva pártjában e szerepre.

A parlamenti bonyodalmak minden szálait kezében tartotta ez ifjú szónok. Ismerte a pártok erejét, kiindulási pontjait s az eredmény lehetőségét minden egyes kérdésben. Határozottan lépett föl, a hol mások ingadoztak. Miről a többségnek sejtelme alig volt, ő már átgondolta. Alkotó szelleme mindig éber volt. Ha indítványt kellett formulázni, vagy határozatot alkotni, nézeteket fölvilágosítani s rövid, sokat mondó szavakba szorítani, a mit mások hosszasan elmondottak: ékesbeszédű szája s gyors tolla mindenkor azonnal kész volt. A mily ügyes stylista, úgy beszédei is a magyar parlamenti ékesszólás legszebb, legtartalmasabb példányai mellé sorozhatók. A természet nem látta őt el azon külső előnyökkel, melyek által a szónok már magokban hatni bír a sokaságra. Alkata jelentéktelen, gyönge orgánummal, mely kevés változatosságra volt képes. E hiányokat mindazáltal bőven pótolta az előadás elevensége, a nyelv mesteri alkalmazása, a kifejezések erélye, s a meggyőződés elragadó hatalma. Gyűlölte a hangzatos szópiperét, az üres virágokat; de nem minden ékeit hányta el a szónoklatnak.

Ez ékességek azonban a pillanatnyi lelkesedés járulékainak tetszettek inkább, mint az előkészület hatásra számított eredményének. Egyetlen beszédét sem készítette el teljesen előre. A tárgyalás alatti dolgokkal legkisebb részleteikben ismerős lévén, igen kevés idő kellett neki meghatározni a szempontot, a melyből azokat felfogja. Szobája csendében s az ülés zajában egyaránt gyorsan kész volt fejében egész beszéd terve, fölosztásaival, rendezett erősségeivel. S oly ügyes volt a szerkezet terve, melyet kevés emlékeztető szavakban papírdarabkára jegyzett, oly logikai a kijelölt gondolatfolyam, hogy kevésbbé gyakorlott szónoknak sem lehetett bajos ez anyagból egészet alkotni, neki pedig egyáltalában csak gyermekjáték vala, eszméit szavakba önteni. Senki sem bírta inkább a nyelvet, senkinek sem volt több ügyessége, azonnal meglelni a találó kifejezést. Azért legtöbb beszédén a rögtönzés példátlan könnyűségének kinyomata látszott; s minden rögtönzését az átgondolt mű teljessége bélyegzi. A vita — discussio — volt az ő valódi tere, eleme. Ott érezte magát honosnak. A közéletben is jellemezte őt e vitatkozási hajlam. Utczán, teremben, társaságban és gyűlésben tüstént kész volt vitára. Midőn baráti e miatt szenvedélyességgel vádolák: „hogy tűrjek el ily esztelenséget“ szokta mondani. Azonban nem annyira az ellenfél gyöngéit kárörömmel fölleplezni volt törekvése, mint saját indokai túlnyomóságát bebizonyítani. Indokait pedig ritkán merítette elvont szemlélődések távolabb tar-

tományaiból, hanem a hazai állapotokból, a létező alkotmányos formák tényleges ismeretéből, mi erős agyában azonnal egy magasabb politika rendszerévé alakult. Ez jellemzi benne a státusférfiút. Mig másokat a törvények kutatása s ügyészi magyarázgatása foglalt el: Dessewffy Aurél mindenkor a politika tulnyomóbb fontosságú tekinteteit tartotta szem előtt. S beszédeiben zárt sorokban nyomultak előre érvei; sehol egy hézag, űr, vagy fedezetlen oldal. Csak annyira terjeszkedett, mit meg akart mutatni; kevesebbnél nem állapodott meg. Örült az ellenvetésnek, mert egy új oldal tájékozására adott alkalmat. Világos előadása minden homályt eloszlatott, határozottsága minden kételyt megszüntetett párthívei között.

Ily tehetség mellett Dessewffy Aurél csakhamar nagy befolyásra jutott, nemcsak pártjánál, melynek vezére lett, hanem a birodalmi kormánynál is. S midőn az 1840-diki országgyűlés eredményeit az elkeseredéssel vívott sérelmi harczok koczkáztatták: Dessewffy Aurél egyike volt azon státusférfiaknak, kik a kormány és nemzet, s az alsó és felsőház közötti feszült állás megszüntetésére minden befolyásukat fölhasználták.

Nem siker nélkül.

1840. május 1-jén vegyesülésre hívattak össze mindkét ház tagjai. A nádor ünnepélyesen jelentette az ország egybegyűlt rendelnek, hogy mindazok, kik 1836 óta hűtlenségi pörbe fogattak s börtönt szenvednek, a király rendeletéből szabadon bocsát-

tattak, s a kik ellen hűtlenségi vagy becstelenítési pör kezdetett, a kereset alól ezennel föl vannak mentve. A sérelmek ezáltal mintegy tettleg orvosoltattak. S a rendek, a felsőházzal váltott huszonhárom izenet után, letették a szólásszabadság ügyét, ajánlván a jövő törvényhozás figyelmébe s egyszersmind kifejezvén ragaszkodásukat vitatott elveikhez. Kétségtelenül nem oly teljes diadal, mint az 1825-diki volt; jogot követeltek és kegyelmet nyertek, a jövő biztosítása helyett csupán enyhülést a jelenre: az eredmény mindazáltal fölért az 1825-diki nyereményekkel. A nagy sérelmi ügyek vitatása közben tisztultak, erősödtek az alkotmányos fogalmak. Sok gyönge oldal fölleplezetett, tanulságul jövőre a reformpártnak. S a szabadszólás erős positiokat foglalt az ellenzék számára. El lőn ismerve tettleg a fejedelem és kormány közötti különbség, s ezáltal megnyerve némi erkölcsi felelősség, a mennyit a régi alkotmányos formák mellett, hol a kormánytestületek között oszlott meg, eszközölni lehete. S másrészről a pártok engesztelődtek; a kormány és nemzet közt megingatott bizalom helyre kezdett állani. Az országgyűlés a törvények számára nézve sem minden eredmény nélkül ment szét; s még kedvezőbb kilátások mutatkoztak a közel jövőben.

A fejedelem engesztelő szózatát az 1825-diki országgyűlés után az 1832—36-diki haladási mozgalmak követték. A kormány és nemzet kibékülését most, 1840 után, szintén reformtörekvések kísérték. Természetes. Miután a jelen biztossága iránt

megnyugszanak a kedélyek, a jövő foglalkodtatja az elméket. Az aggodalmakat remények váltják föl. Ki nem tudja, mi vérmes kilátásokkal kezdődött az 1843-diki országgyűlés.

Az időszak, mely ezt megelőzte, az előkészületek kora volt.

S az előmunkálatok készítésében s az eszmesúrlódásokban, melyek a magyar közéletben addig szokatlan élénkséget idéztek elő, nagy része volt Dessewffy Aurélnak.

A közelebb múlt országgyűlésen tagja lett a büntető törvénykönyvet szerkesztő országos bizottságnak. Mielőtt e bizottság munkálkodni kezdett, Dessewffy Aurél, jutalmul az elmúlt országgyűlésen szerzett érdemeiért, kormány-költségen külföldre küldetett, tapasztalati ismereteket szerezni az érintett tárgy körül más előhaladottabb nemzeteknél. Metternich herczeg ajánló leveleivel ellátva, utazta be Német-, Franczia- és Angolországot, s Hollandot és Belgiumot. Anyagot gyűjtött mindenfelé, a büntetőjogon és fenyitőházakon kívül más viszonyokra is kiterjedvén kutató figyelme. Utaztatták — úgymond Szalay — hogy a külföld legnevezetesebb börtöneivel ismerkedjék meg, s ő, hogy megbízásában eljárjon, az európai fővárosok életszerkezetét tanulta; utasításául adták, hogy a rabok körül vizsgálódjék, s ő, hogy utasításának eleget tegyen, a socialis viszonyokra volt tekintettel. A jeles főben nagyszerűbb dimensiokat nyer minden feladat. Kü-

lönösen Anglia régi alkotmányos földét tette tanulmánya tárgyává.

Távolléte alatt azonban a magyar közéletben egy addig nagyon elhanyagolt tényező támadt: a sajtó szabadabb mozgása.

Oly egyéniség lépett föl, kinek irodalmi munkásságát akkor is veszélyesnek tartotta a kormány, mikor még csak írott levelekben jelentek meg tudósításai. Most e férfiúnak, a nemzet és kormány közti kibékülés jeléül, engedmény adatott hirlapszerkesztésre. Az elővizsgálat szabadelvűbb nézetek szerint utasíttatott. S a különben is virágos, elragadó írásmódot még hatásosabbá tette, főleg a hevesebb vérű ifjúság előtt, a politikai martyrkoszorú, mely a szerkesztő sápadt arczát körüllengette, a ki csaknem börtönéből lépett a szerkesztő-hivatalba.

1841. január 1-jén jelent meg Kossuth Pesti Hirlap-jának első száma. S e lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, a melynek követelő hangja és általános elvei elrémítették a qonservativ tábort, s modora oly férfiakban is aggodalmat ébresztett, mint Széchenyi István volt. Dessewffy Aurél tehát utazásából haza jővén, nem ismert fontosabb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni, s a sajtónak általa is veszélyesnek tartott iránya ellen, hasonló fegyverrel, szintén sajtó útján megküzdeni, így történt, hogy 1841 közepén a „Világ“ czímű hírlapot megszerezvén, azt pártja közlönyévé alaki-

tóttá. Czikkei később „X. Y. Z könyv“ czím alatt egybegyűjtve jelentek meg Pesten 1841 végén.

Nem annyira a napirenden levő kérdések lényegéről szólnak e czikkek, mint inkább elmélkedések az irány fölött, melyet e kérdéseknek adni, s az elvek fölött, a melyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Nagyszerű bevezetés, rendszeres kezdemény. E czikkekben is, mint beszédében, mindenütt magasabb nézponttal találkozunk, rendszeres fő termékeivel, melyek a reformeszmékhez tapadt ellenzéki tanokat sok részben tisztázták, nem egy tévtant megczáfoltak. Az európai státustudomány és hazai állapotok teljes ismerete.

Távol legyen azonban, hogy Dessewffy Aurél minden tanát, minden állítását aláírjuk. Voltak czikkeiben, valamint beszédeiben elvek és állítások, a melyeknek veszélyessége ellen maga sem tudott egyebet fölhozni, mint hogy ő fogja azokat majd alkalmazni. A kanczellárságra czélzott, melyre kilátása volt mind a közvélemény, mind a kormánypárt kijelölésénél fogva. Mindezek fölött azonban a toll könnyűsége, s a styl melegsége és mesterkéletlen, egyszerű s mégis erőteljes szépsége, a nyelv hatalma teszik nemcsak becsessé, hanem valóban követésre méltó példánynyá Dessewffy Aurél journalistikai működését. E tekintetben első a magyar irodalomban. S mennyi férfias bátorság e harczban, hol a közvélemény ellene volt. Nem szorítkozott csupán önvédelemre, hanem merészen támadni is

mert. S a támadásban nem kevésbbé lovagias volt, mint teljes önérzetű a védelemben.

Említők immár, hogy egy nagy hazafiban is aggodalmakat ébresztett a Pesti Hírlap. Gróf Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, fölriadt e lap működésén, s félretevén minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: ,.vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet.“ Aggodalmait a „Kelet népe“ czimü röpiratában mondta el. Följajdulás volt ez a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; keveset figyelve, hogy a fölriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehettek volna. A vádra védelemiratok keletkeztek. Csak báró Eötvös József szép replikáját, s Kossuth Lajos feleletét említjük. Az utóbbi visszatorlás, éles és keserű kritikája a Kelet népének, mint önállásu munkának, s kíméletlen bonczolgatása Széchenyi István politikai pályájának.

A szenvedélyes vitákba Dessewffy Aurél is közbeszólt, mint a napi irodalom kezelője. Éles észszel különzötte el a vitába vegyült mellékkérdéseket; s a főpontokra fordította a közfigyelmet, egyforma részrehajlatlanságot tanúsítván a felek irányában.

Mindenekelőtt föltűnt előtte Széchenyi helyzete.

Ki csak tiz év előtt szóval és Írásban leghatályosabban űzte az izgatást, a ki példával ment elő a fenálló rendszer éles megtámadásában: ugyanazon férfiú most egyszerre roszűl érzi magát a föl-

melegiilt légkörben, s pálczát tör az izgató politika fölött.

Sajátságos helyzet.

„Akaratunk ellen is fájdalmas gondolatok szállanak itt meg: úgymond Dessewffy Aurél. Van-e nagyobb szerencsétlenség státusemberre nézve, mint hajlam, szabad választás, vagy körülmények által nyújtott oly helyzet, melyben agitatio utján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközleni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbséget engedélyekre késztethesse, kénytelen izgatáshoz nyúlni, a fenálló rend ellen kikelni, vágyakat ébreszteni, szenvedést, lelkesedést, jó és rósz indulatokat a maga érdekébe behúzni. De a különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt: amabban tudományos szabatossággal lehet kiszámolni az erők hatását, melyeket használunk; a gőzmozdonyban bizonyos mennyiségű kőszénnek és víznek, egy bizonyos tudvalevő hatás felel meg; a mag, melyet őszkor elvetünk, tavaszkor kél ki; de a hol eszmék és indulatok forognak fen, ott ily tudományos bizonyosság túlfekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, melyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, melyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátalan elemek keveredhetnek hozzájok a vegytani atyaflságok törvénye szerint; s mint a betegségekben a consensus által: vagy a szellemi téren is oly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, melyekről a megindító nem is álmodott. Nincs oly bölcs, ki a politikában a biztossági szelepet már föltalálta volna. Az agitátorok tehát csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, melyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik. Én mindig sajnáltam inkább, hogysem kárhoztattam az agitátorokat. Hibáik nem személyes sajátuk; de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak; un vice de position; kínjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek föl pályájokra. Csak az tagadja meg

életének vezércsillagát, az helyesel minden túlzást, az engedi magát a nép kábultsága által mindenhová ragadtatni, ki önhiuságán túl más czélt nem ismer: az ilyen elvtelen lidércz nem téveszt czélt, míg a tömeg által imádtatik, de a becsületes agitator, ki bona fide, a törvényesség korlátai közt fekvő czélt tűzi ki magának, elébb-utóbb meg fog akarni állapodni; nem hogy minden további részletes kifejlést gátoljon: de mivel szükségesnek tart egy bizonyos határozott kört s álláspontot, melyből minden egyéb kiágazzék. Juthat-e neki mélyebb fájdalom, mint átugorva látni ezt a kört; látni, miként szerte száguldoznak saját csoportjai, s magát a mozgalom háta megett találni, melyet megindított.

S ha talán ma ily színben tünteti föl Kossuth Lajos másoknak állását, ne hízelegjen magának szebb jövendővel; szükségkép el fog következni reá nézve is, úgy mint minden agitátorra az időpont, mikor fejére nő a gondolat, fejére az indulatok, melyeket ébresztett; s mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, mely most tömjénez: hacsak ... de ezt fel nem teszszük; mert Kossuth Lajost is a becsületes agitátorok közé szeretjük számítani.

És az agitátori hivatás gyakorlatában nincs hiba. mely magát hamarabban és keserűbben megboszulná, mint a pietásnak hiánya az idősbek, a múltnak hagyományai, emberei s intézetei iránt. Az erős lelkű férfiúnak azon öntudata, mely nem engedi kétkedni: hogy személyében új évkor kezdődik, hogy előtte csak balgák és tudatlanok léteztek, s büszkén ignorálva a históriát, öntetteiben szemléli a nemzeti dicsőség elindulási pontját; nemtelen keblekben hideg individualismussá fajul, mély gyanánt terjed emberről emberre, okosnak és oktalannak egyaránt leszen birtokává: s szövetkezvén legaljasabb indulataikkal, csakhamar magok ellen fordul, s leront minden oltárt, kivevén azt: melyre önmagát emeli fel az önszeretet stb.“

Sajnálattal említi Dessewffy Aurél, hogy Széchenyi oly sok epét öntött a Kelet népébe, s nyíltan

roszalja, hogy még a szenvedéseket sem kímélte, a melyekben mindig van valami tiszteletes.

„Gyöngédtelenség — úgymond — szemére lobbantani valakinek a szomorú órákat, miket négy falak közt töltött; s eltagadni a szenvedéstől még azt is, hogy szenvedés volt. Mi tehát igen tudjuk fölfogni a keserűséget, mely Kossuth Lajos kezét feleletében vezérlé, és személyes helyzetében mentjük azt; de ha hazáját valóban oly melegen szereti, a mint mondja: állása szebb és magasabb lett volna, hahogy azon érzelmeknek hódol, melyeknek hiányát oly sokaknál imént említők; s a haza nagy emberében magát a hazát s nemzetet tiszteli. Oly számosok-e nagy, embereink, hogy a keveseket, kik a mindennapiság parányi köréből kiemelkedtek, a közügy vesztesége nélkül, a porba lehúzni lehessen? S fogunk-e nyerni, ha a képszobrokat, mik oly gyéren állanak sziveink pantheonjában, egymásután ledöntögetjük s nagyobbak leszünk, mikor kevés félisteneink elhallgattak? Meglehet, sok áldozatot hozott már Kossuth Lajos elveinek; de a haza s nemzet közérdekeitől megtagadta azt az egyet, mely minden másnál nagyobb: önszeretetének feláldozását.“

A szép bevezetés után áttér bíráló a főbb vádak taglalására, melyeket a Kelet népe a Pesti Hírlap ellen fölhoz. Elismeri, hogy a szükségesnél sötétebb volt a színezet, a melyben gróf Széchenyi vádait kifejezte; s hogy az erősségek, melyeket előhozott, czáfolást engednek; hibásnak tartja a mezőt, mely a megtámadásra választatott; a vészt, mely fenyeget, Dessewffy nem látja oly közel, s az orvosságot egyszerűbbnek hiszi, mint Széchenyi sejditi: de maga a vád a fődologban, bíráló szerint is, igazságos, s a kártékony hatás, mely bepanaszoltatott, szerinte sem hiú félelem, de szomorú valóság.

„Minden politikai munkában — írja Dessewffy — de főleg újságban, mely naponként hat, kétféle irányt kell megkülönböz-

tetni; elsőt azt, mely a lap homlokára van írva, mely czégérül kifüggesztve pompás phrasisokban, csillogó declamatiókban mutatkozik. Ez a lapnak bevallott iránya, but avoué, ostensible. A másik irány az a szellem, mely az egész lap szerkezetén általfut, a pompásan felállított elvek alkalmazásában, a tárgyak megválasztásában, sokszor egy szó, egy epitheton használásában rejtezik. Ez a lap valóságos iránya, but veritable; a lap ezáltal, és csak ezáltal hat és bir jelentőséggel. Erkölcsi méltánylásában ezen második irány a gondolkodó ember előtt minden, az első semmi. Gutta cavat lapidem: az időről időre kimondott elvek, szép és nagy phrasisok elhangzanak, elfelejtetnek; de a mód, miszerint az elvek alkalmaztatnak, a szín, melyben az iró az adatokat feltünteti, a sokszor parányi észrevételek, mikkel kiséri, egy helybenhagyó vagy gáncsoló szó, melyet egy csekély adat után oda vet, naponként hatnak az olvasó lelkére, beleszövik magokat eszméinek kifejlésébe, elébb-utóbb befolyást gyakorolnak gondolkozásmódjára. Ebben fekszik az időszaki sajtó egész jelentősége; ez teszi üdv vagy vész eszközévé. Ez teszi, hogy vannak hírlapok, melyek egészen más módon hatnak, mint a hogy programmjok s látszatos elveik szerint hatniok kellene. A Gazette de France minden lapjában a legszélesebb szabadság eszméit prédikálja; s ki nem tudja, hogy iránya s hatása egészen más. Az ilyen benső irányt világosan, formaszerint bebizonyítani igen nehéz; s mi szívesen elismerjük, hogy e tekintetben a Kelet népe plena próbát nem teljesített. A két védirat, de főkép b. Eötvösé, győzelmesen kivívja, hogy a Kelet népében foglalt kemény vádakat annak szerzője részletesen be nem bizonyította stb. A mi tisztelt barátunk lelke tisztaságában nem akarja látni a bevallott és a valóságos irányok közti különbséget: és így mi vagyunk kénytelenek azt a közönség előtt kifejteni.“

„Mikor valaki törvényszerű haladást tűz ki hírlapi zászlójára, és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép; mikor a sajátság tiszteletét hirdeti, s a státus főeszméje mellett oly módon agitál, mely ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megvál-

tás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket olyakra szólítja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyésznék; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja czéljának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tettleg az ifjúságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak énekli naponként apotheosisát, s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor higyjé el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az ily irány alatt a nyíltan kimondott szép czélokon kívül még más valami is fekszik; hogy az írott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami stb.“

Továbbá:

„Mikor a P. Hírlap egy-két visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonit neki, mely nem övé; a megyéket, mikor oly feladást tűz elejökbe, mely hatóságukat meghaladja. Az ily hízelgés százszorta veszedelmest és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel visszaél — l’enfer est pavé de bonnes intensions, — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, mely tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. Aki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerűn csábit: az tízszeresen nyeri vissza e második után azt, mit az elsőn elvesztett; sanyarú képű Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábitó Szirénnél stb.“

„Meglehet, hogy az újságíró maga magát is vakítja, s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossuth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzeteiről, de újsága naponkénti hatásáról. A politika sanyarú mezején a jóért s roszért, melyet közvetve vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősek.“

Aggodalmakat látott ezek szerint Dessewffy Aurél is a P. Hírlap eljárásában. Szenvedelmes

modora, tévtanai — úgymond — károsak, s szilárd és hathatós ellenműködést tesznek szükségessé. Gróf Széchenyi színezését mindazáltal a kellőnél sötétebbnek mondta. Vádakat emelt; de a pártvitákba nem hivta föl a kormány beavatkozását, ügy vélekedett, hogy „a tévtanok ellenében szabad vitatás országában van egy erős fegyver: azok ellenében ugyanazon téren a puszta igazságot szembe állítani.“

„Ezért szállott ki az újságírói térre.“

Egyenlő fegyverrel, hasonló korlátok közt akart megküzdeni.

Nem olyan régi volt még a közszellem ébredése, az alkotmányos élet fejlődése Magyarországon, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány emberében méltánylást ne érdemelt volna akkor ily föllépés. Olyan időben éltünk, mikor az illedelmes hangulat is kellemesen lepte meg az olvasót, melylyel bíráló közbeszólt a szenvedélyes vitákba. A politikai irodalom többnyire kisszerű szempontok körül forgott, s a napi sajtó nagy része aljas piszkolódások és gyanúsítások tára volt.

De menjünk tovább az ismertetésben.

Legjelesebb része Dessewffy bírálatának a negyedik czikkelyben foglaltatik. Széchenyi és Kossuth működési rendszerét taglalja.

„Itt a különbség nem csupán az irány és modor körül forog, mely az időszaki sajtó mezején követendő: de magát a munkáló gépely organismusát, a dolgozó erők benső mechanismusát érdekli. Gr. Széchenyi István és Kossuth Lajos e tekintetben két különböző iskola tanait képviselik. Közelebbi tag-

lalatot érdemel tehát a dolog, főleg, mert még az sem lehetetlen: hogy a két iskola theoriái egyiránt hézagosak.

„Gróf Széchenyi a módokra nézve, melyek által czéljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, mely a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központosításnak, mely a nemes gróf cselekvéseit tulajdonilag jellemzi. Ezen a gróf eszméleti világában már régen fris életet folytató gépelyben, ha én jól veszem fel a dolgot, anyagi középpont: az állóhídban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvü barátjai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányszerű oppositiója. Mi volna könnyebb, mint az így organisált gépelyt mindig szem alatt tartani, a katlan alatt hol erősen, hol gyengébben tüzelni, szigorú tactika szerint előmenni és szoros tudományilag játszani a sakk partie-t! Az ily gépely szabatos működésétől reményű a nemeslelkü gróf, hogy mindazt, mit óhajt, épen azon időpontban, melyre azt hő keble óhajtja, pontosan sikeresíteni fogná, míg végre Magyarország „a mostani elkopott félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő képviseleti rendszerré átvarázsoltatok.“

„Nem kevésbé barátja a központosításnak Kossuth. Politikai hitvallásának általános talpköve a vármegye. A megyei élet sajátságaival senki nála jobban nem ismeretes, behatott annak minden ágazataiba, nincs előtte titka a szövevényes fonalaknak, szívvérébe vette fel az institutió életnedvét, s a megyei élet fontosságát soha senki lelkesebben fel nem fogta, remekebbül nem ábrázolta. A megyei hatóságon kívül még csak egy más hatalmat ismer, s ez: a sajtó utjáni nyilvánosság. E rendszerben tehát a fővonások: sajtó, mely megvitatja a kérdéseket; megyék, melyek azokat határozottá változtatják, ország-

gyűlés, mely e nyomon törvényt hoz. És megvan, a mint emlitém, ezek mellett Kossuth Lajosnak is a gyakorlati munkálatra nézve a maga központosítási eszméje. Középponti hírlap, mely az eszméket közre teszi; középponti megye, mely azokat végzéssé emeli, a többi megyékkel felszólítólag tudatja, s ezeknek visszatetsző lépéseit indignatioval fogadja; — két vagy három középponti ember a középponti újság és megye kormányán, — középponti állandó hallgatóság, mely a középponti városban mindennemű gyülekezetei különbség nélkül környez és lármázva igazgat, másnap közvélemény képében, mint vox populi vox Dei az egész országban kitrombitálandót; ez a mi csekély abstractióink szerint Kossuth Lajos gyakorlati nézete a nálunk kívánatos országlásról. E rendszerben mozgató erő: a középponti újság és megye, kifolyási csatornák: a megyék; öszvefolyási pont: az országgyűlés: ellenőrködő hatalom: a nyilvánosság.

íme két külön neme a működő gépelyeknek, két külön országlási terv, mely csak abban hasonlít, hogy mindkettő központosításon épül. De hátha mindegyikből ki volna felejtve a legszükségesebb karika; hát ha egyes fogyatkozásaik mellett a két tervnek egyike orvosolhatlan eredeti bűnben is sínylődnék?

Gróf Széchenyi rendszerének egyik fővétke az, mit már Kossuth Lajos is kiemelt: a törvényhatóságok befolyása nincs benne kellőleg méltányolva. Alkotmányunk természeténél s politikai állásunknál fogva gyenge alapon nyugszik nálunk mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találja, vagy szerkezetükbe magát bele nem illesztheti. Innen van, hogy azon cselekvési rendszer, melyet gróf Széchenyi darab ideig az akkori körülményekhez képest igen sikeresen űzött, veszteni kezde hatható-ságából azon órától fogva, mikor a mozgalom színtéréivé a megyék lettek, a tisztelt gróf pedig gravitatioi pontját azokba általtenni elmulasztá. Egy nemzetet en petit comité sokáig vezérleni nem lehet ott, hol 52 megye nyilvános életet űz s következőleg az ideák mozgalmának legnagyobb részét magába felveszi.

Másik hibája gróf Széchenyi rendszerének némileg közös Kossuth Lajoséval; mert valamint Kossuth Lajos gyakorlati rendszerében ki vannak felejtve a törvényes főhatalom szükséges jogai a megyék irányában: úgy gróf Széchenyinél is felette homályos annak hivatása. A különbség az, hogy gr. Széchenyi rendszere csak a közvélemény vezetésére szorítkozik s a közigazgatást alkotmányos helyzetében hagyja; Kossuth theoriája ellenben a főhatalom szerepét kivétel nélkül mindenben a benevolus spectator szerepére kárhoztatja: a közigazgatásba és törvényhozásba vág, azt absorbeálja, és nem más mint valóságos foederalismus. Szinte a tulságig ki van fejtve ezen theoriában a megye eszméje, de homályban hagyva korlátái a törvényhozás és korona irányában. Hogy a polgári társaságban egy törvényes főhatalomnak kell szükségkép létezni, mely rendet tartson, a törvény végrehajtására felügyeljen, egyest és testületet hatáskörükhöz kössön, a túlhágókat oda visszautasítsa, az érdekeikben megsértett egyéneket a törvényhatóságok visszaélései ellen ótalmazza; és hogy ezen főhatalomnak a törvények által kitűzött téren kényszerítő erővel kell törvényesen felruházva lenni egyesekre és megyékre nézve: máskülönben minden képzelhető előmenetel kezesség nélkül marad, a törvények végrehajtása nem biztosíttathatik s a magánérdekek ótalmat nem lelhetnek; ezen ABC-jéről a státustudománynak, Kossuth Lajos terjedékeny lapjaiban még soha egy sort nem olvastam, egy világos eszmét nem találtam. Naponként sértve szemléli az egyesek érdekeit, elhanyagolva a törvényt, szaporodva a visszaéléseket, s eszébe még nem jutott: hogy ez nem lehet másképp, míg jót vagy rosszat valósítni egyaránt nehéz marad a főhatalomnak. Látja, hogy a főhatalom a veszteglés idejében sem bírt a törvényhatóságokkal; és az átalakulás évkorában akarja nevelni a megyék hatáskörét! Nem érzi, hogy minél kisebb a hajlam több hatalmat ruházni törvények által a fejedelemre a megyei hatóság irányában: annálinkább kell erkölcsi hozzájárulással könnyíteni azon jogok gyakorlatát, melyekkel alkotmányszerűleg bír. A fejedelem megesküszik leges observare et observari facéré; kérdem, mikép teljesítheti

esküjét a most divatozó theoriák mellett egy törvénytszegő megye ellenében? Naponként tovább kívántok menni a jogok terjesztésiben: ámde ellensúlyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyíték által adni nem akartok. Haladtok újítási pályátokon; lebontjátok a közfalakat, egyes hurkokon oldatok, kisikamlotok egy két gyűrűzet szorongásaiból; s nem veszitek észre, hogy ezen működés hacsak új kezességek a rendnek nem adatnak, hacsak új kapcsok nem lépnek a társasági szövedékbe, nem haladás, hanem csak a desorganisatio szomorú munkája, szomorú előfutója egy siralmas tabula rasanak. Rendszeretetekben hibázik minden tiszta fogalom, nem csupán a korona szükséges hatásáról a monarchiában: de altaljában minden bármi néven nevezendő főhatalom természetes és szükséges hivatásáról. Ideáitok azon köztársasági kormányzat, mely épen most Mac-Leod ügyében kárhoztatja a szövetség egyik státusának (New-York) tettét: de bevallja, hogy nincs hatalmában segíteni, s így az alkotmány hijányánál fogva kénytelen a köztársaság békéjét s jövendőjét egyes tévelygők viszketegeinek alárendelni; pedig nem volna nehéz megmutatni, hogy még azon köztársasági elnöknek is több valóságos hatalma van, mint a mennyi, theoriátok szerint, a magyar monarchiában a főhatalomnak jutna. Ott nem létezett s nem létezend soha a minden rendszerek legrosszabbika: egy központi újság, megye és hallgatóság által vezérlett foederatio. Néha néha feljajdultok, mikor magán-érdekeitek megsértetvén megyei határozatok által, csudálkoztok, hogy nem segít rajtatok tüstént és hathatósan a kormány, s elfelejtitek, hogy száz hasonló esetben, mikor t. i. nem rólatok volt szó s ti az elv mellett küzdöttetek, a kormány minden törvényes hatását eltagadtátok. Néha néha felfohászkodtok energikus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormányzati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harczban, melyre kárhoztatva van, elébbutóbb ellankad, s a tehetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Ily körülmények közt száműzve az van, ami kívánatos: a tör-

vényszerű energia, s csak ezen alternatíva marad: erőtlenség vagy erőszak.

Nehány igen szép sorokat idéz fel Kossuth Lajos a közigazgatási visszaélések mikénti orvosolhatásáról. A névtelen szép tollú szerző csak egyet tud: nyilvánosságot. Így tisztelt barátunk b. Eötvös, így Kossuth Lajos, ki ehhez még a közszellem kifejlését és a kötelesség érzetét teszi. Ezek mind .gyönyörű szép elemek a szabad institutiókban: de nem kell hivatásuk felett megtévedni. Fénykör igen is a nyilvánosság, felvilágosító kútfő a megyei és központi hatalom részére; legyen ellenőre mindkettőnek, találja benne életnedvét a közszellem, viruljon belőle a kötelesség érzete; de mindezek csak segítő s nem elhatározó erők; mert nem mindig oly sokoldalú a nyilvánosság, mint hiszitek: csapásai ellen a szokás eltompit, és minden esetre, ha felfedezését cselekvés nem követheti, ha az igét tetté csinálni nem szabad: áradozand szóban és Írásban, de a polgári társaság nagy baszna nélkül fog feloszlani.

Ezeknél fogva mondom én, hogy bármelyik a két rendszer közöl kapja meg az elsőséget, míg a kifejtett tárgyban közöttünk az ideák meg nem tisztulnak, míg a nemzet öntörvényeinek szigorúbb biztosítását nem követeli, míg által nem látja, hogy ez a főhatalom kényszerítő ereje nélkül törvényvégrehajtás dolgában lehetetlen, és így a közértelem a bajon nem segít; mindaddig ügyeink kifejtésében tetemes hézag fog éreztetni; sok üdvös fog ugyan végeztetni ország- és megyei gyűléseken: de háromnegyed része, egyes jók és nemesek iparkodásainak daczára, siker nélkül elhintetni parlag mezőn, az érdekek kezesség nélkül lenni a visszaélések ellen, s az anyagi jóllét kifejlése, melyet mindenek felett rend és biztosság feltételez, csak igen lassan haladhatni; míg végre a közvélemény a papiroson maradó előmeneti rendszertől elforduland. Nálunk maga a közjózanság van felhíva az önkormányzat kinövéseinek kártékonyságát mérsékleni.

És ez az, mit én országos embereink figyelmébe ajánlok; ez az, mit a közértelmesség növekedésétől várok, s ezért szeretem a nyílt vitatást, ezért szállottam ki az újságírói térre: mert

«rosen hiszem, hogy a nemzet egészséges és erőteljes intelligentiái, mihelyt egyszer a mostani divatos tévtanokból kiemelkednek s elfogulatlan szemlélendik viszonyainkat, e legszükségesebb szükséget érezni fogják; érezni fogják, hogy minden lehető haladásaink közt legsürgetőbb a jó rendnek haladása, mint szövetségese nem ellentéte a szabadságnak; mert a jók szabadságát pártolja a kevésbbé jók próbatételnek ellenében.“

Erős, de egyszersmind alapos bírálata az érintett politikai működési rendszereknek. A biograph előtt kétszeresen becses azon átlátszó, tiszta előadásnál fogva, melynek világa pillanat alatt földeríti az egész vidéket, fényt vet minden emelkedettebb pontra. Szabatosság, minő csak rendezett fők tulajdona. Státusférfiui felfogás, mely uralkodik az eszmék zavarán.

Legingerültebb ellenei sem tagadhatták meg Dessevvffy Auréltól ez előnyöket. Pedig korában inkább megtapsolták a virágos nyelvet s fenliangzó nagy szavakat, mint a politika bármily erőteljesen, de tisztán, egyszerűen formulázottt intéseit. A rhetori dagály jobban illett e kor nyelvéhez, melynek irodalmában sok szenvedély, de még több betanult, utánzóit pathosz volt.

Kevesebb elismerést arattak Dessewffy tanai, mint felfogása és előadó tehetsége.

Elvei a pártszenvedély tisztátlan szemüvegén bíráltattak.

Kárhoztatták ez elveket, gyanúsították íróját; de meg nem czáfolta senki.

Csak az európai státustudomány szempontjából, csak az alkotmányos központosítás elveivel lehetett azokat megczáfolni.

Nem azon központosítást értjük, mely a helyhatósági jogok tetemes részét elnyeli s megszüntet minden hatósági életet, és nem más, mint megkövesült bureaukratia. Hanem azt, mely bölcs törvényekkel kijelöli a kormány, törvényhozás, megyék és községek hatáskörének kölcsönös korlátáit, s a törvényhatóságokat saját dolgaik intézésére szorítván, az országos érdekek vezetését magasabb körbe emeli.

S ez érdekek vezetéséért a kormány felelősségében nyújt biztosítást.

Ki fogja mondani, hogy a legtökélyesebb kormányforma? Ismerjük gyönge, csalékony oldalait. Azonban ki dicsekhetik, hogy a politikában föltalálta az általános jót? Ha e szempontból bíráljuk az emberi intézményeket, nem állapodunk meg az utópiákig.

A népek átalakulásának, az emberiség fejlődésének koronként vannak bizonyos alakjai. Hiányosak kétségtelenül; csak lépcsői az előhaladásnak, nem a tökély legfőbb foka, hová sohasem juthat föl az emberiség. Méltánylást érdemelnek mindazáltal e formák már azáltal is, ha a régibb intézményekkel szemben előnyöket ígérnek; ha amazoknál inkább megfelelnek az állam czéljának s a kor igényeinek; s ha végre az értelem és erény nagyobb befolyást nyer általok a társalom közügyeire,

s az önkény és külön érdekek túlnyomósága inkább háttérbe szoríttatik.

E tekintetben számosak a képviseleti rendszer ds parlamenti kormány előnyei azon intézmények fölött, melyeket az 1789-diki franczia forradalom talált Európa szárazán.

Innen van, hogy ez államforma csaknem általános törekvés tárgya volt Európában a legközelebbi időkben.

Ha ezen formák ismerete közöttünk is el lett volna már terjedve; ha az úgynevezett központosítási iskola már DessewfFy Aurél korában kilépett volna az ellenzék kebeléből: bizonyára figyelmeztették volna őt, hogy az ő rendszere sincs tetemes hézag nélkül; hogy rendszerében föl van ugyan állítva és szépen kifejtve az erélyes kormány szüksége, de szintén homályban hagyva korlátái a törvényhozás és megyék irányában. A felelősségről, ezen A. B. C-jéről az alkotmányosságnak, Dessewffy gyönyörű czikkeiben nincs csak egy sor is.

Alig lehetett másképp. Ismerjük el állása nehézségeit.

Mutassatok egyetlen példát, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány embere biztosítékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgette a hatalomnak, a melyet képviselt. Ily szerepcserére nincs adat a történetekben.

S ki fog ezért pálczát törni a kormányférfiú fölött? Helyzetének árnyoldalai mellett, megvannak

saját érdemei. Az államban szintoly szükséges némi fékező erő, mint a természetben az ellenhatás. Minden a hatalom kezelésétől függ. Tagadhatni-e hasznait a mozgalom okos mérséklésének? s nem lehet-e jóltevője honának a kormányférfiú, ki mindenkor megalkuszik az idők szükségeivel, habár maga nem hordozza is elől a haladás zászlóját?

E vezéri szerep az ellenzék föladata volt nálunk.

Az ellenzéki sajtónak kellett volna Dessewfíyt emlékeztetnie az érintett biztosítékra; s tőle kezességet kívánni, hogy a jó rendnek haladása, melyet ajánl, valóban szövetségese s nem ellentéte lesz a szabadságnak.

Kossuth azonban föladta az elméleti tért. Kijelentette, hogy nem engedi e mezőre játszani a vitákat. S ekkép á l t a l á n o s politikai szempontból czáfolatlanul hagyatott mindaz, a mit Dessewffy azon rendszer ellen irt, melyről mondá, hogy a municipiumok mindenhatóságának eszméjét valódi tudományos elméletté alakítja.

E tárgy körül forogtak pedig azon napok legélesebb, legérdekesb vitái.

Több megye a választási jogot kebelében, megyei végzéssel, a nem-nemesi osztály úgynevezett tisztesb rendére, különösen az ügyészi, orvosi oklevelekkel bíró honoratiorokra, tanítókra, papokra stb. is kiterjesztette. Biharban a tisztválasztás is a szerint ment.

Dessewffy Aurél élesen megtámadd e határozatot. Egyik legmérgesebb terménynek mondd e végzést ama terebély fán, melyet ő a divatos tévtanok fájának nevezett. Az ág pedig — úgymond — melyen az éretlen gyümölcs függ, nem egyéb, mint azon eszmezavar, mely számos főben a törvényhozási és megyei hatáskör kölcsönös korlátái iránt uralkodik.

„Mi készek vagyunk — írja e tárgyban — az alkotmányos politikai jogok jóvoltában részesíteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, kik e kincsből máig kizárvák. Tovább megyünk; meggyőződésünk az: hogy egész Európában mi vagyunk amaz ország, hol ilyen lépés, ha kellő mértékben történik, legkevesebb veszélylyel vagyon összekötve; mert nálunk nem új gyakorlatokat s köztanáeskozási formákat kell föltalálni a neophyták számára: de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások közibe, melyek, Angliát talán kivéve, a valóságos életbe sehol annyira bele nem szövődtek, mint minálunk: s épen ezért, mi nem valami meg sem pillantható távolságba űzni, ad graecas calendas utasítani akarjuk e dolgot, hanem hajlandók vagyunk, lehető első alkalommal tanácskozni e tárgy fölött. Előre kimondjuk azonban az egyetlen egy föltételt, melyhez megegyezésünk kötve lészen; ez a föltétel abban áll: részletes és hathatós törvény által szabályozni köztanácskozási és választási állapotinkat s biztosítni azok tisztaságát; nem mintha lehetséges volna e tárgy körül minden visszaélést mellőzni; hanem hogy megkísértessék e körben is az, a mi lehetséges, hogy a rendetlenség ne a szabályt, de a kivételt képezze, s a szükséges fenyítéket el ne kerülje. Míg ez nem történik, ellene vagyunk a szavazati jog bármely kiterjesztésének, s azt semmi becsűnek tartjuk az országra, úgy mint az illető felekre nézve. Nem nyerhet a közügy azáltal, ha a mostani rendetlenség chaosában vármegyénként egy pár száz új szavazat belesodortatik;

nem lehet üdvös az új választókra nézve a divatozó zavar mirigyével érintkezésbe jönni s annak habzásai között siker és befolyás nélkül elveszni. Mi a szavazatjog terjesztése által a nemzeti értelmesség és vagyon egy tetemes részét akarjuk belehúzni az alkotmány s nemzetiség érdekébe: rendnek és szabadságnak új kezességet adni általtok, nem pedig egy dudvával többet ültetni a nemzeti visszaélések kertjébe."

Ezt előre bocsátva, veszélyesnek állítja ily természetű kérdéseket, mint a fenforgó ügy, megyei határozatok által tettleg eldönteni.

„Mindenekelőtt — úgymond — hol születtünk? hol vagyunk? mi ama politikai forma, mely alatt élünk? ügy tudom, egyaránt távol állunk a korlátlan kényuraságtól s a foederativa respublikától. Formánk ellentéte mindkettőnek: alkotmányos monarchia. Ennek egyik alapeszméje: a törvényhozási jognak közössége a fejedelem és nemzet közt. És így mellőzve minden egyebet, mellőzve, hogy egy megye még nem a státusok táblája, s hogy a főrendi táblát egyes tagjai a megyegyüléseken nem képviselik; szorítom magamat egy ellenvetésre s azt kérdem tőletek nyíltan s világosan: honnan veszitek magatoknak a jogot, fejedelmeteket, a törvényhozás hasonfelét, törvényhozó kérdésekre! befolyásából tettleg kitagadni, s azokat megyeileg, országgyűlésen kívül, koronás fejedelmeteknek kirekesztésével tenhatalmatokkal eldönteni? Mit fogtok mondhatni, ha más kérdésekre nézve a fejedelem, törvénytelen példátokat követve, ugyanezt teendi, s törvényhozói kérdésekben egyoldalulag határozand? Fogtok-e egy betűt is szólhatni ellene, ki csak az általatok megtört ösvényen járand? Vagy talán azt fogjátok állitni: hogy ez nem törvényhozói kérdés? Ki a tisztválasztásban részt vesz, nem lehet a követválasztásból kirekeszteni; ki a követet választja, az annak utasításához is járul; ki részt vesz utasítás-adásban, a törvényhozásra foly be. Ez vas következetesség. Ez alól senki sem szabadulhat: lássátok Borsod példáját. És ez a kérdés, mely a törvényhozásrai befolyást foglalja

magában, szerintetek nem törvényhozói kérdés! egy kis ártatlan végzés, még nem is statútum; mert a törvény a fejedelemtől helyben nem hagyott statútumokat erőtleneknek mondja, ti pedig fölterjesztést sehol sem határoztatok! Az 1790: 67. orsz. küldöttségre bízza a megyék elrendezését, a jelentést orsz. gyűlésre adatni parancsolja; az 1825 és 1830-diki törvények e rendelést megújítják, és maga a törvényhozás törvényhozói feladása canonisálja a megyék elrendezését, mely in ultima analysi a választók testületén alapszik, és ti épen ezt az alapot próbáljátok megyeileg egyszerű végzés által felforgatni.

Ha itt a dolog természete, ha itt a józan okosság, a kézzelfogható igazság, még nem szólnak elég hatalmasan, úgy felesleges minden szóbeszéd. Ha ilyeket határozhat a megye, mi az, a mit nem határozhat, és micsoda feladása marad akkor a törvényhozásnak? Törvény kellett a mezei rendőrségre, törvény a fuvarosok viszonyainak elrendezésére, és ti az alkotmány alapját, a szavazati jogot, megyeileg változtatjátok. Ha ezt tehetitek, miért nem törülhetnétek el megyeileg az ösiséget? miért nem vethetnétek ki a háziadót a nemességre? Bizony mondom, gondotok van reá, nélkülözhetőkké tenni a költséges országgyűléseket, s így mikor az alkotmány alapjának szélesítéséről szóltok: a nemzeti erők központosulásának szükségét ássátok alá a közvélekedésben. És még tovább: ha Pestnek, Borsodnak, szabad volt szavazati joggal felruházni a sebészt, az iskolamestert, a gazdatisztet: nem épen úgy szabad-e Bácsnak, Máramarosnak, Trencsinnek e jogot falusi bírákra, boltosokra, fogadósokra kiterjeszteni? Azt mondjátok: azok a nemesi terhekben részt vesznek, ezek nem; de a nemesi terheket ki veti ki? ki határoz irántok? ki ment föl alőlok? ismét: ti magatok. Ha ama nagy kérdésre nézve szabad volt néktek új gyakorlatot alapitni, miért nem lenne az szabad másoknak a kisebb kérdésben? ki áll értté jót, hogyha egyszer a törvényhozásnak kiegyenlítő befolyása nélkülöztetik ily kérdésekre nézve, a legfonákabb határozatok egyes megyékben nem történnek? és ha választási jogot adhattok: miért nem nyújthatnátok választhatási qualificatiót? De azután azon száz

meg száz árnyéklatú határozatok mellett, mik ez után készülendnek, hova lészen a megyei követi kar egysége az országgyűlésen? mi lesz erkölcsi jelentősége egy oly karnak, melynek minden tagja más meg más zagyva elemeknek leszen kifolyása? És mikor azután így tetszéstek szerint a jogokat kiosztogattátok, kiterjesztettétek, korlátoztátok, megmarad-e maga épségében a törvényhozásnak szükséges erkölcsi szabadsága? Fog-e feladásának megfelelve, meggyőződése szerint működhetni, s tehetni azt, mit legüdvösebbnek talál? tehetségében fog-e állani: elvenni az engedményeket olyanoktól, kiket ti azokban, talán oktalanul részesítettetek?

Ti nektek — mond folytatólag Dessewffy — úgy látszik Éjszakamerika van fejetekben. Ott igen is a foederatio aktája által némely és épen a legfontosabb tárgyak az egyes státusokra vannak bízva, és kivéve a középponti törvényhozás befolyása alól. De itt elfelejtitek a legfontosabb különbségeket. Az első különbség az: hogy Amerika respublika, hol az eredeti pactum conventumok foglalják magokban kivétel gyanánt e föltételeket; mi pedig monarchiában élünk, hol az alaptörvények törvényhozást a fejedelem hozzájárulása nélkül nem ismernek: itt a státus és törvényhozás egysége a fő eszme, annak megtartása a főfeladás; itt nem lehet félni, hogy egy megyei érdek a másikat elnyomja az országgyűlésen, mert ott van egy neutrális kiegyenlítő hatalom, a korona, melynek hatóságát Amerikában a praesidens vétója gyarlón pótolja. Itt az 1791: 12. világosan a királynak és az országosan összesereglett rendeknek adja meg a törvényhozói jogot; és így nálunk a törvényhozói hatalom és feladás eszméjénél fogva, mennél fontosabb valamely kérdés, és mennél inkább érdekli az alkotmány lényegét, annyival inkább és épen azért tartozik elhatározása a törvényhozás körébe. A ti cselekvésiek által össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméje a foe· deralismus eszméjével; s ha szándéktok nagyobb kiterjedésben sikerülne: abban elébb utóbb a monarchia s a polgári álladalom egységének kellene elveszni.

Érezzük mi, hogy népszerűtlen eszméket fejtegetünk, mert természeténél fogva csak az lehet népszerű, mi az egyesek hiúságának tömjénez; mi teszi pedig ezt inkább, mint olyan elv, mely minden megyéből országgyűlést, minden megyei szónokból törvényhozót csinál. Ámde nekünk az a hivatás jutott, keserű igazságokat mondani, vera pro gratis dicere; és így még nehány szót elébb, hogysem e czikkünket befejeznők.

A megyék municipalis jogai alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik, annyira: hogy míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármi csapás, alkotmányunkat mindig visszaszerezhetjük. Ezer más tekintetet mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyar országfi ezen kincsnek megőrzését tegye politikai credojának első ágazatává. De a módra nézve, melylyel megyei autonómiánkat kezelni kell, lényeges különbség forog fen a múlt idő és a jelenkor feladása között. Mig állásunk tisztán veszteglő vala, s nem gondolkozhatánk másról, mint megmenteni alkotmányunk alapját s megótalmazni nemzetiségünket minden megtámadás ellen, a nemzeti politika kívánta, a megyék autonómiájának tettleg a legszélesebb magyarázatot adni. Minél erősebb volt a védelmező eszköz, annál jobb a hazára; mert csak hasznot hajthatott, kárt sohasem. De egészen másképp áll a dolog azóta, hogy neki indultunk az átalakulásnak, s országgyűlés és megyék kilépve a defensiv rendszerből, cselekvőleg lépnek föl. Most, mikor ezer új eszme fut által a velőkön, mikor indítvány váltja föl az indítványt, mikor óránként a legkülönbözőbb tervek fejledeznek, tanácsos-e a megyék autonómiájának mindinkább széles magyarázatot adni, s őket tettleg új meg új jogok gyakorlatába léptetni? Közjogi törvényeink nem lévén és nem lehetvén tilalmazók, ha a megyei hatáskörnek zsinórmértékéül nem az előforduló kérdések természetét és alkotmányos alaptörvényeinket veszszük; hanem például így okoskodunk: nem ad a honoratioroknak szavazatot a törvény, de nem tiltja a megyéknek, hogy adhassanak, úgy magában világos, hogy alig van valami az ideák országában, mit a megyei

hatóság körébe nem húzhatnánk; világos, hogy állván ezen elv, a hajlamnál fogva, mely minden testületet saját jogai tágítására ösztönöz, nem sokára minden társadalmi hatalmak összesége a megyékben lesz központosulva, a miből ismét az uralkodó újítás viszketegség mellett, csak a legtarkább zavar, a legellenkezőbb próbatétek, a közigazgatás és törvényhozás rendes működésének lehetlensége fog szükségkép következni stb. sth.

Ily időpontban, a közgondolkozás ezen most fejledező üdvös irányának ellenében, mikor a józan haladás biztosítva, a gondolatlan újításnak kártékonysága sejditve vagyon, lehet-e nem kárhoztatni azoknak békétlenségét, kik az eszméket úgy, a hogy megszületnek, magok meztelen idomtalanságukban, rögtön, salakjaikból ki nem tisztulva, által akarják szállítani a státus életébe, kik statáriumot űznek törvényhozás dolgában, s ámbár a jövő képviselőinek szerepét igénylik, mégis mindent már ma akarnak elvégezni, mintha nemcsak jövő, de még holnapi nap sem léteznék. Pedig mostani állásunkban nincsen oly jó, oly üdvös eszme, mely megérdemlené, hogy kedvéért az alkotmányos korlátok megszegessenek stb.

Őrizzük hű és szeplőtlen kezekkel megyéink helyhatósági igazait, de épen azért, mert azoknak határait fenyitő törvények ki nem péczézzék, emlékezzünk meg, hogy atyáink bölcsesége a nemzeti öntudatra, az unokák józanságára, igazgatási formánk és alaptörvényeink természetének okos méltánylására, főleg pedig státusférfiaink tapintatára bízta azoknak kitűzését: bízta a pietásra, melylyel a törvényhozói hatalom jogaiban tulajdon nemzeti méltóságunkat tisztelni tartozunk.“

Sok ellenvetés hozatott föl e sorok ellen, a minek az akkori viszonyok közt nagy súlya volt. Hasonló alaposságú, mély és magasabb szempontú czáfolatot hasztalan keres e kor mozgalmainak történetírója. Nem ok nélkül panaszolja maga Des-

sewffy, hogy nem volt szerencsés a sajtói vitatások terén nézeteinek alapos bírálatával vagy csak méltánylásával is találkozni.

Sőt csakhamar egy új, nagyfontosságú lépés történt e nemben.

Pestmegye a büntető eljárás körül a szóbeli védelemnek teljes nyilvánossággal összekötött behozását tettleg elrendeltetni határozta.

Dessewffy Aurél, következetesen fentirt nézeteihez, ismét fölszólalt.

„Vannak, — írá többek közt — vannak pillanatok a nemzeti kifejlések évszakaiban, melyekben bizonyos kedvencz és népszerű eszmék oly varázs - erővel ragadják a sokaságot magokhoz, hogy ez az akadályokat, mik a gondolat s a valósulhatás közt oly gyakran fekszenek az emberi viszonyokban, számbavenni egyátalában idegenkedik, s túlbuzgalmában, törik szakad, minden áron azt, mit hő melegen felfogott, tett dologgá csinálni törekszik. Neme a békétlenségnek, mely egyes emberekben s néptömegekben természetes és menthető; mert hol az akarat és gondolat kitöréseit formák nem fékezik, ott az emberi szív a képzeletről a tettre rögtön átugrik. Kevésbé menthető a dolog erkölcsi testületeknél, melyek kellőleg létszerítvék, s a rögtönzés veszélyi ellen formák által biztosítvák; legkevésbé helybenhagyhatók pedig ily jelenetek, ha egy alkotmányos és municipalis rendszerrel ellátott országban a törvényhatóságok, és így épen azon hatalom részéről fordulnak elő, mely a törvényt, feladásánál fogva, tudni, végrehajtani, s minden lehető önkény ellen kezesitni tartozik.“

Megemlítvén aztán Dessewffy, a mi Pestmegyében történt, ekkép folytatja:

„Az eseményt sok hőkeblű hazafi örömmel fogja talán üdvözleni: mert valósítása egy eszmének, melyet több szabad ország polgári institutiója gyémántjának tekint; mert számtalan

forró reménynek s buzgó óhajtásoknak megfelel. És mi magunk is, ha egyszer majd a törvényhozás útján fogjuk az eredményeket megnyerni, akkor azokat szívesen üdvözlendjük, meggyőződve, hogy e kincseket a haza atyjai csak kellő meggondolás után, és részletesen szabályozva, fogják benyújtani a hazának: de a dolog jelen állásában komoly aggodalmak által van elfojtva keblünkben minden öröm, mert a történt lépésben új s életbe vágó megrontását látjuk azon elválasztó vonalnak, melyet felebb megemlíténk.

Érdekes jelenet, hogy míg egy részről a tervezett és elfogadott újítás pártolói annak messzeható következéseit dús ecsettel festik, más részről ők az egész rendelkezést csak úgy mint lényegtelen módosítást, s a jelen állapot némi rendszeritését adják elő; ott az újításnak népszerűséget szerzendők, imitt bebizonyítandók, hogy az a megyei körbe tartozik. — Mikép áll tulajdonképen a dolog, legjobban kitetszendik a jelen állapot s az elfogadott újítás vázlatának összehasonlításából. Jegyezzük meg, hogy a nem-nemesekről, s oly bűnök iránti úgynevezett sommás eljárásról van szó, melyek három esztendei fogságnál kisebb büntetést vonnak magok után. Ilynemű eljárásokban jelenleg a vádlottnak pártfogója nincs; az eljárás úgy történik, hogy az ügyvédi hivatal előterjeszti a történet leírását, azután a tanuk vallomásaikat, s ezeknek meghitelesítése után maga a rab törvényszék elé állíttatik, kikérdeztetik, — figyelemmel a tanuk vallásaira, s az általa előadottak értelmében vallomása meghitelesíttetvén, a vádlottat terhelő és könnyítő körülmények az előadó ügyész által előterjesztetvén, a törvényszék, azoknak megfontolása után, ítéletet hoz. Mindez a fölesketett ifjúság (joggyakornokok) jelenlétében történik. Az új határozat szerint a vádlott szabadon választana magának ügyvédet, s mind a vádló tiszti ügyvéd, mind a pártfogónak szóbeli meghallgatásuk után, mondatnék ítélet. Történnék ez eljárás tökéletes nyilvánossággal, e végett különösen elkészített teremben; csupán a szeméremsértő tárgyak lévén e szabály alól kivéve, ítéletmondás végett a bírák zárt terembe vonulnak.

Első tekintetre világos, hogy e két eljárási módot azon mély örvény választja, mely a két ellentétben álló rendszer: egy részről írott és nem nyilvános eljárás, más részről szóbeli és nyilvános eljárás közt fekszik. Jelenleg az előadó tiszti ügyész figyelmeztető észrevételeit kis számú hallgatóság előtt szóbeli védelemnek nem nevezheti: az elfogadott új rendszerben a máskép alakított terem, felszólítás a nagy közönséghez, hogy megjelenjék, az ügyvédhez, hogy szónoklati tehetségét gyakorolja. Mi köze ennek a nyilvánosság azon nemével, mely nehány megyében p. Nógrádban és Pozsonyban létezik? És ha megengednék is, hogy régi szokásokat megyeileg fölleleveniteni, figyelem nélkül a későbbi századok hosszas és változatlan gyakorlatára, szabad legyen — mi pedig ezen históriai alkotmányu országban, hol úgyszólván minden század, körülményeihez képest, más jellemet visel, veszély nélkül nincs — ki fogja ezen itt megirt rendszert formáira, hatóságára, jelentőségére nézve a közhelyeken igazságot szolgáltató Mátyás király eljárásával összehasonlítani? Legyen áldott a nagy király emléke, de elfelejtették megírni róla a historiographok, vájjon végig hallgatta-e az ügyvédet, mikor az a nép szenvedélyéhez szólt, annak indulatait izgatta, vagy a fenálló rend ellen mérgesen kikelt? stb.

Mi igen könnyűvé tennénk dolgunkat, ha ezen határozat ellen érdemileg akarnánk kikelni. Különböző országokban különfélék történtek a fenyítési eljárásra nézve; időről időre lényeges változtatáson mentek által a rendszerek: a mint a míveltség halad és fejlik, közelednek a nemzetek a nyilvánosság elvéhez. Poroszországban épen most (1841.) van a tárgy alapos és kimerítő tanácskozás alatt, de azon dicsőség: t. i. a fenálló rendszert egy 28 lapos röpirat (Nyári Pál főjegyzőtől) következtében öt hat órai választmányi működés, és mindössze hét óráig tartott közgyűlési tanácskozás után, leglényegesb ágazatiban gyökeresen megváltoztatni: nemes Pestmegyének vala fentartva. Mily szigorú ítéletet mondanánk az absolut király fölött, ki alattvalóinak legfontosabb érdekeit így kezelné! — Az ily hallatlan törvényhozói rögtönzés a legjobb institutiókat megfosztja azon föltételektől, melyek jótékonyságát biztosítják s

lehető kártékonyságitól megóvnak. Így p. a jelen esetben iogositva van a törvényszék a magát illetlenül viselő hallgatóságot zabolázni: de van-e módokról gondoskodva, hogy e jog végre is hajtathassák? Vagy ha például az ügyvéd a hallgatóságot a bíró vagy a törvény ellen ingerli, lesz-e joga a törvényszéknek őt rendre utasítani? és sok más fogyatkozás, melyek az egész próbatét sikerét könnyen veszélyeztethetik. Mi azonban nem e kútfőből merítjük főellenvetésünket a lépés ellen: hanem veszszük azt általános elveinkből a megyei hatóság és törvényhozói hatalom viszonyai és korláti felől.

Az 1790: 12. t. ez. egyáltalában tiltja a törvénykezés formáinak változtatását, s ámbár ezen tilalom csak a királyi hatalomra van kimondva, alkotmányos elveknél fogva bizonyosan fenáll a megyék irányában is, és pedig közjogi elveink szerint törvény által megállapított törvénykezési formáinkra nézve épen úgy, mint azokra nézve, melyeket az 1790: 12. t. ez. gyakorlatban talált. Épen így törvényhozói feladássá jellemzi a dolgot véghetetlen fontossága, mely azt már csak azért is, mint talán leglényegesb kérdést az eszmék ezen körében, a törvényhozás hatóságától elvonni nem engedi, hacsak azt nem állitná valaki, hogy e tárgy igazgató s főelveit megyeileg határozhatni el, s csak a részletek kidolgozását kell hagyni a törvényhozásra, mely 1790, 1825 és 1840-ben, és így már harmad Ízben nevezvén ki országos küldöttséget a fenyitő törvénykönyv kidolgozására, e tette által világosan kimondotta, hogy e fontos ügyet önhatáskörébe tartozónak véli. Külső országok példája liasonlólag minden kérdésen túl emeli a felfogott kérdések törvényhozói természetét, s mikor oly sok más csekélyebb értékű tárgy iránt törvény által rendelkeztünk az utolsó országgyűléseken, lehet-e legnagyobb következetlenség nélkül a törvényhozói hatóságtól oly kérdéseket elvonni, melyek a törvénytudomány egyik legfontosabb osztályában elhatározó elv gyanánt uralkodnak?

De talán nem is épen szükséges a dolog törvényhozási természetét komolyan vitatni azon vallomások után, miket az

indítvány pártolóitól a múlt pesti gyűlésen hallani alkalmunk volt. Nekünk mindig ily működésnek legsötétebb árnyékoldala gyanánt az tűnt fel, hogy az ily bizonyos népszerű eszméknek megyeileg hozott áldozatok a törvényhozás szükséges függetlenségét tettleg korlátozzák: mivel, ha később a történt lépés káros voltáról értelmileg meggyőződik is a törvényhozó test, erkölcsi lehetlenségben látja magát azt megsemmisítni, kivált mikor népszerű eszmék forognak kérdésben. S íme vallomást hallánk az indítvány egyik legjelesb pártolójától, hogy valóban kisebb volna ezen tettleges újítási ösztön a megyékben, hahogy a főrendi táblán egy sereg nagy úr nem ülne, s még más akadályok nem lennének, szóval: bizonyos eszméknek törvényhozási úton létrehozásuk bizton remélhető volna. Így tehát tulajdonkép nem létezik itt semmi különbség a theoriában: magok az újítók is belátják a dolog való természetét, de bizalmatlanságban sínylenek a törvényhozás iránt, és így jobban szeretik előre tettleg keresztülvágni a legfontosabb kérdéseket, s ez neveztetik aztán irányt adni a törvényhozásnak, eltalálni a törvényhozás akaratát, s ezt épen azon időpontban, midőn a törvényhozás a haladás pályájára elhatározottan föllépett, s készülőben van épen ezen fenforgó kérdésről rendelkezni stb. stb.

Eddigelé — mond végre, némi polémia után, szónok — csak a közigazgatási központosítástól féltünk: a legújabb iskolának féltékenysége a törvényhozási központosítás ellen van irányozva. Fogja-e e jelenetet valaki úgy magyarázhatni, hogy ilyen irányok mindig hű kifolyásai az élet szükségeinek: hogy következőleg 1825-ben az opponens, habár nem akart is haladni, azért vala népszerű, mert akkor a kormány elleni oppositio vala mindenekfölött szükséges; később a haladás emberei, habár kormányférfiak voltak is, azért nem valának népszerűtlenek, mert akkor haladás volt a legsürgetőbb életszükség; s elvégre jelenleg azért népszerű a municípiumok mindenhatóságának elmélete, mivel annak szüksége a legújabb eseményekből fejlődött ki. — De ezen magyarázat ellenkezik a valósággal, mert hiszen épen akkor tűnik fél ezen új tan, mikor

a törvényhozás legkészebbnek mutatkozik az idő kívánatira hallgatni, holott mégis, ha e magyarázat állna, a megyei hatalom terjesztése ezen irányának nem most, hanem akkor kellett volna erednie, midőn kormány és törvényhozás haladásról teljességgel nem gondolkoztak. Az igazság tehát másutt, és jelesen abban fekszik, hogy egy bizonyos eszméleti atmosphaerában élünk, bizonyos eszméket magunkba rögtön fölveszünk, s újítási ösztönünket polgári erénynyel mérsékelni nem tudván, azokat tüstént létesítni akarjuk, gyakran, mint például e jelen esetben, a nélkül, hogy a törvényhozás útján a sikert csak egyszer is megkísértettük volna.

A kérdéses határozatok nemes Pest megyében folyó hónap 19. és 20-dik napjain (1841) történtek. A fenyitő törvénykönyv s rendszer elkészítésével megbízott országos küldöttség nov. 28-ra van ide Pestre összehíva. Ama koszorú, melyet a választmány tagjaiban a rendek szabad választás utján a legjelesb honfiakból fontak, különös hálára lehet az indítvány pártolóinak lekötelezve, hogy a roppant feladás legfontosabb s legnagyobb gondot követelő csomóját sommás úton előre kettévágták; s így az országos választmányt munkája legnehezebb részétől megmentették.“

E nézetek arra bírták a kormányt, hogy Pestmegye érintett határozatát a büntető eljárás körül megsemmisítette. A megye azonban a törvényhozás jogainak ótalmazásában saját jogkörét látta megtámadva; s ezáltal a municípium és az országgyűlés közt fenforgó közjogi kérdés sérelmi ügygyé lett, átjátszva az ellenzéki térre.

A megyei hatáskört, a szabályalkotás jogát látták megsértve a kormány által. S fölébredt minden féltékenység a gondosan őrzött municipalis jogok körül.

Bármily túlságos volt ez esetben az aggodalom, természetesnek fogjuk azt találni, La meggondoljuk, mily lényeges szolgálatot tőn a megyerendszer több alkalommal az alkotmány fentartása körül; s nem csudálkozunk az előszereteten, a melylyel iránta státusembereink viseltettek, oly országban, hol a nyilvános vitatásnak, főleg törvényhozási szünidőkben, más tere nem volt, s hol ez intézményben feküdt legfőbb, mondhatni egyedüli biztosítéka a nemzet szabadságának. S e biztosíték szükségkép annál erősebb volt, minél szélesebb magyarázatot adtak a megyék autonómiájának. E rendszer a kormánybefolyás gyöngítéséből, zsibbasztásából merité erejét. Az alkotmányos politika kívánta minél távolabb tartani, minél szőkébb körre szorítni minden felső befolyást, mely többnyire a birodalmi absolut kormánytól vőn lendületet.

A magyar alkotmányos állás természetéből folyt e szerint, hogy az ellenzék kénytelen volt jogokat vitatni el az országos végrehajtó hatalomtól, a melyek azt minden más alkotmányos országban, helyzeténél fogva, illetik. Így különösen azon jogokra nézve, melyek a megyei határozatok fölötti ellenőrködésből származnak.

Fölösleges hosszason mutogatni az ellenőrködés szükségét. A magyar ellenzék mindazáltal gyakran kétségbe vonta azt.

Csak sajnálkozhatunk e részben a magyar ellenzék állásán; el nem Ítélhetjük őt. Szomorú kénytelenség fejtette ki nálunk a tant, mely az alkot-

mányosság biztosítékait, végelemzésben, az egyéni és országos érdekek föláldozásán vásárolta meg.

Valóban alig van nemzet, mely többet szenvedett, többet nélkülözött volna az alkotmányos-szabadságért.

Nem szólunk a nehéz küzdelmek szomorú napjairól, sót századairól; nem mérlegeljük a vért, mely hosszas időkig harczmezőn folyt. Hallgatunk az anyagi jólét azon provinciális fényének nélkülözéséről, hová mellettünk a birodalom több tartományai emelkedtek. Alkotmányos viszonyaink is akkép alakultak. Inkább hagyta a nemzet ótalom nélkül hatósági visszaélések ellenében a magán-érdekeket; készebb volt nélkülözni minden ellenőrzést a törvény és közigazgatási szabályok végrehajtása körül, hogysem oly hatáskört engedjen a központi kormánynak, a milyen más országban illeti azt, a hol e hatalom felelős.

Mély alkotmányos érzésről tesz tanúságot e körülmény.

Azonban dicséretesebb irány, mint követésre méltó politika oly nemzetnek, melyet a sors nem helyez hasonló viszonyok közé.

De mit mondjunk a megyék teijeszkedési hajlamáról törvényhozói kérdések körül?

Kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás, a karok és rendek idejében, nem oly szerkezetű volt, a melytől nagy eredményeket lehetett volna várni. Ismeretesek azon országgyűlések szirtei és örvényei, melyek között oly kevés haladási kérdés

juthatott partra szerencsésen. Természetes eredménye volt ennek a megyék hajlama, hatóságilag végezni el mindazt, a mit a törvényhozáson kívül tehetni véltek. S e részben a hatáskörök korlátáit meglehetősen összezavarta a gyakorlat. Nem csuda. Történeti fejleményű intézményeink közt, hol a szokás is törvényhozó volt, főleg a státustudomány fejletlenebb korszakaiban, lényeges viszonyok gyakran alakultak, országgyűlésen kívül, az újabb idők szükségei szerint. Számos történeti adatot nyújtottak erre a megyei levéltárak, főleg oly időszakból, midőn hosszasabb ideig nem tartattak országgyűlések.

Az idők azonban sokat változtak.

Még nem hiúsultak meg az 1843-diki országgyűlés nagy reményei.

A nagy várakozás közepeit, a melylyel ez országgyűlés elé nézett a nemzet, alig magyarázható egyébként a megyék rögtönzése törvényhozói dolgok körül, mint azon türelmetlenségből, honnan Dessewffy származtató, mely szerint az ellenzék újítási ösztönét polgári erénynyel mérsékelni nem tudván, terveit tüstént létesítni akarta.

S vajon nagyította-e Dessewffy ez eljárás veszélyeit?

Az eszmék hirtelen forrongásnak indultak. A legtarkább, legkülönneműbb indítványok egymásután keletkeztek. Naponként új meg új „életszükség“, új meg új „varázserővel ható eszme“ kiáltatott ki. Nagy szavak; félszeg rendszabályok. Merőben

hibás nézetek az átalakulás formái körül. Ki nem fejtetett semmi. Idő sem volt rá.

Ily körülmények közt, hová vezették volna a nemzetet az ellenkező szellemű megyék elhamarkodott kísérletei? Nem volt-e oka Széchenyinek fölkiáltania: zavarnak vezéreltetik a nemzet? Nem volt-e oka Dessewffynak attól tartania, hogy az ötvenkét törvényhozás kísérletei közt a polgári álladalom egysége fog elveszni? A hány pártszinezet uralkodott a megyékben, annyi magyar, vagy isten tudja miféle közjog fogott volna előállani.

Az országgyűlés, jogainak önérzetében, átlátta e nézetek igazságát. Pestmegye sérelme csak igen csendes visszhangra talált.

Ekkor azonban Dessewffy Aurél már nem élvezhette az elégtételt. Annál több része volt, míg élt, szemrehányásokban, keserű vádakban, melyekkel föllépéseit gyanúsította az ellenzéki sajtó.

Láttuk, minő fontossága van a vádnak, mintha csatázásai a megyei autonómia megsemmisítésére lettek volna intézve.

Ezek fölött tespedési irányt is vetett szemére a P. Hírlap.

E vádra nézve következőleg igazolja journalistikai működését:

„Az időszaki sajtótól minduntalan új meg új terveket s javaslatokat igénylem, oly gondolat, mely már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármelyikét, seholsem fogjuk az időszaki sajtót, legkevésbé pedig a szoros értelemben! újságokat a

működés e mezején találni. Az újságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a köztestületek lépéseit, bírálják azokat politikai színük szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egy-egy új eszmét, mely megérlelve s kiőrlődve, magva lehessen jövendő jótékony intézvényeknek, tért nyitnak néha-néha egyes Írók tervezéseinek; de mint újságok s önmagok nevében tervekkel s positiv javaslatokkal csak igen gyéren foglalatoskodnak. Oka ennek az, hogy a positiv javaslatok, szerzőiktől, főkép törvényhozói szövevényesb kérdésekben, oly részletek s körülmények szorosb ismeretét kívánják meg, melyekkel újságíró, bármi kedvező legyen is állása, magára csak ritkán bírhat; ilyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknek lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztábahozása, fonák elvek czáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szűke miatt is némi felszínességre kárhoztatott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, melyben p. o. a Pesti Hírlap bővelkedik. És ha találkoznának is, kiknek vélekedése szerint hazánk mostani körülményeiben, más miveit nemzetek példájától e részben eltérni, s positivabb kört választani szükség volna, meg van itt is az árnyékoldal; és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után mikép fog a közvélemény ezen hírlapi tervezések haszna felől ítélni. Tegyük fel például, hogy gondolkozni nem mindig szerető megyéink a népszerűség szagában álló hírlapok terveit, úgy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasítások gyanánt adják ki országos követeiknek: ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvitatás elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az ujsági tervezés a törvényhozási tanácskozásnak útját bevágta? Ily jeleneteken örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmesek, s azoknak minden áron diadalt akarnak szerezni; de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összeségének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főkép úgy méltányolják, mint ezen czél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapotnál fogva is

kötelesek az időszaki sajtónak lelkiismeretes kezelői a tervezés dolgában igen óvakodva eljárni.

Már ezen általános tekintetek is tiltják lapunkat tervezésnek oly módon s oly mértékbeni űzésétől, mint a Pesti Hírlap által űzetik. De még szűkebbre szoríttatott tervezési körünk a körülmények által, melyek közt fölléptünk. Midőn lapunk augusztus közepe táján megindult, a mezőt elborítva találta az indítványok s tervek legtarkább halmazától; kevés tárgy volt, melyet a hírlapok még nem indítványoztak volna, és semmi sem egyezett volna kevésbé kitűzött czélunkkal, mint jelesen a Hírlappal indítványok dolgában versenyezni, mert mindenekelőtt tért kelle magunknak készíteni, melyen működhessünk. E részben kettős előmunkálat vala szükséges: devalválni a nagy szavakat, miknek ködével a Hírlap a kérdések lényegét eltakarta, a helyett, hogy felvilágosította volna; továbbá, helyreigazítani a divatos fogalmakat, melyeknek zászlója alatt a Hírlap harczol, de melyeket mi nagy részben tévtanoknak tartunk. Elejétől fogva abban különbözött állásunk a Hírlapétól, hogy ő ezen, helyzetünkben el nem kerülhető előmunkálatot, melynek mi talán még felén sem vagyunk túl, bátran mellőzhette, s minden további előzmény nélkül átmehetett positiv tervezeteire, melyek alapjai az után s útfélen divatozó eszmékben találtatnak. Annak, ki a vox populi vox Dei mottóra esküszik, azaz más szavakkal azt mondja, hogy mívelt emberek s törvényhozók hosszas és részletes vitatásra szorulnak, de a nép minden előismeret nélkül, mintegy ösztönszerűleg egyszerre eltalálja mindenben az igazat; annak, ki a locus communisokat statusmaximák gyanánt tiszteli s használja, nincs szüksége előkészületre; mert minden előrement okoskodás és felvilágosítás nélkül indítványozhat, tervezhet s mindig nagy és kedvező hallgatóságra tarthat számot.

Az állások és politikai hitek különféleségében feküsznek tehát okai eddigi működésünk nemlegességének stb. — Nehogy azonban elleneink tespedés vádjával ismét előálljanak, ím ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó,

közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig oly szellemben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha másképen elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz stb. Az országgyűlés úgyis csak másfél év múlva következik ránk, nincs tehát ok, rósz akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.

Ám tessék ezentúl is ránk fogni a tespedési irányt s a feudális oppositio orgánjának elnevezni lapunkat; feleletünk annak jövendőjében fekszik, s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemökkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint ítélni. Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisítni akarni. Nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanulság gyanánt kell csak használni jövendőre nézve, nem ürügyéül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rósz, úgymint az a múlt idők eseményeiből törvényesen s tettleg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utolsó időkben feles, tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, a társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorlani; hiszszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak s megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vívtak ki magoknak, s hogy ezek segedelmével, mind

általában a közvéleményben, mind főleg megyei körökben oly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányú országokban csak szükséges rosznak tekinthetünk; hiszszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya oly kezekben van, melyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak; mindezt — mondom — így tudjuk és hiszszük, s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítni s a természetes egyensúlyok helyreállását elősegítni. Azonban teljességgel nem azon czélból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik veszteglení akarnának, s már mindent bevégzettnek tekintenek; hanem egyes-egyedül a végett, hogy felebb megírt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak, a vezéri szerep biztos és tiszta kezeknél maradjon, az áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s nehány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntettessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak, emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhoztatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenítését a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden apellatiót a szenvedélyekre, mely utoljára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste-milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste-milieu-t. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük s adjuk a megvitatásnak, s mindaz, mi arra vezet, hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristokratia, gazdag polgárság s erőteljes földmívelő osztály, egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnya is kitisztult nemzetiség befolyása alatt, áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat meleg részvétünkre, s közremunkálásunknak csak úgy tulajdonítunk némi becset, ha ezen eredmények valósításához, csekélységünkhez képest mi is járulhatunk. A mi szívünknek sincs más ideálja, mint e hazának lehető legnagyobb boldogsága; — e hazának mondom, melyet imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem:

hanem minden nemesb kebelre oly erkölcsi kénytelenség, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

E czikk megjelenése után csakhamar egy újabb körülmény jött közbe, mely ingerültebbé tévé a hírlapi vitatkozást.

Fehérmegyében nehány nagybirtokú előkelőnek izgatása, egyéb haladási kérdésekkel együtt, megbuktatta a köztehervisélés ügyét. Dessewffy Aurél ezt a túlzó párt által előidézett visszahatásnak tulajdonította. Eles szemrehányást tőn e miatt a P. Hírlap pártjának, s óhajtását fejezte ki, hogy az ellenzék vezérlete biztosabb kezekre kerüljön.

Különösen roszalta, hogy indítványok mellett, a melyekben vagyoni áldozat hozataláról van szó, oly egyéniségek lépnek fel követelő hangon, kika nemesség birtoktalan vagy igen csekély birtoku osztályához tartoznak. Mondá ugyan, hogy távol van tőle, megszorítani akarni ezek alkotmányos jogait; de emlékeztette őket, hogy a jogok mellett kötelességek vannak, s ilyen bizonyos esetekben a discretiói kötelesség. Es van még — úgymond — ezen kívül egy nagy hazafiul kötelesség is, mely minden jó polgárt a józan haladásnak érdekében arra int, hogy tehervállalási tervekhez egyazon időben más, saját jogot rontó vagy a birtok befolyása ellen irányzott terveket ne kössön, hacsak e gyanús társaság által az elfogadható tervek sorsát is compromittálni nem akarja.

Az egész vita, mint látjuk, a pártműködési tactikára vonatkozott, a melyet Dessewffy a haladási

kérdések körül követni óhajtott. S ez oldalról is lehettek ellenvetései a P. Hírlapnak. Mondhatta volna, hogy Magyarországon ellenkező szokás divatozott ez ideig: midőn terhekről volt szó, épen az áldozattevő osztály, az adózó nép, nem hallgattatott meg. Mondhatta volna, hogy a tan, mely az állomány pénzügyi viszonyait kizárólag a nagy birtokosok discretiójára bízná, részvényes társulattá aljasitaná a társadalmat, s szem elől tévesztené az állam magasabb érdekeit. Azoknak discretiójára bízni bármely reformot, a kik minden társadalmi előny birtokában, nem érezhetik a haladás szükségét, legtöbb esetben annyi volna, mint az állományt a mozgalom indító erejétől fosztani meg, annyi, mint dekretálni a tespedést.

A P. Hírlap azonban más szempontból bírálta Dessewffy eljárását. Oligarchikus törekvést látott benne, mely a gazdag, de kevés nagy urat a szegény, de sok nemes érdekeivel ellentétbe állította. S miként csak nem rég, a megyei hatóságkor feletti súrlódások között, tele hanggal hirdette a szerkesztő: veszély fenyegeti a nemzetet; nem kisebb zajt ütött most bizonyos irány miatt, mely a nemesi osztály egységét, hasonjogúságát megtörni készül.

Másrészről viszont a Hírlap indítványaiban a sajátsági jog megtámadását fedezte föl a conservativ lap.

Szenvedélyes ráfogások mindenfelől. S a gyanúsítások mögött a háttérben csupán az aristokratikus és demokrata irány eltérései tűntek föl.

A Pesti Hírlap indítványain az utóbbi színezet vonult végig. Ez irányon túl legfölebb azt vethették volna szemére, hogy a birtokjogi kérdéseket túlnyomólag közjogi, vagyis általános politikai szempontból tekintette; nemzetgazdasági oldalát kevéssé értette, s a magánjogi tekinteteknek igen alárendelt szerepet juttatott fejtegetéseiben. Egészen azonban e szempontokat sem mellőzte. Hiszen a szerkesztő még a híres márcziusi napok előtt is váltságnak nevezte a reformot.

Másrészről azonban Dessewffy Aurél czikkeiből sem lehetett kiolvasni többet, mint azon törekvést, melyet maga bevallott; némi aristocratikus színezetet, mely a magyar alkotmány történeti alapjainak s az angol intézményeknek túlbecsüléséből származott. Az országgyűlés rendezése körül hátrahagyott jegyzetei mutatják, hogy a népképviselet behozatalától sem volt idegen; az új elemek ellen azonban a birtok és értelmesség nyújtotta kezességekben, s a felső ház újjáalakításában keresett ellensúlyt. „Külviszonyainkat s helyhatósági körülményeinket tekintve — úgymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány sulyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vétnie nem szabad: de ily eredmény nem eszközöltethetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.“ Ezért óhajtá, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S ily biztos kezeknek mondá Dessewffy Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyé-

niségeket — írta többek közt — oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — oly tereken, melyeken velők közremunkálni kész vagyok: míg másrészről a P. Hírlap pártjától e tulajdonokat megtagadom.“

Kell-e mondanunk, hogy ily nyilatkozatok, melyek a P. Hírlap pártja s az alkotmányos ellenzék között határvonalt húztak, éles visszatorlást idéztek elő. Vádolta Dessewffyt a nevezett hírlap szerkesztője, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábort, s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebek fölszaggatásán munkálkodik.

Dessewffy hasonló éllel felelt e vádakra.

Válasza czikkeinek legszónokiabb helyei közé tartozik, s egyaránt jellemzi a kor vitáinak szenvedélyességét, s az erőt, méltóságot, férfias önérzetet, mely a legnagyobb szenvedélyek közepeit is uralkodott Dessewffy irmodorán.

De halljuk őt magát.

„Nyilatkozatom végére hagytam a P. Hírlap azon vádját: mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a P. Hírlap, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserűbben fogna rezegni, ha megpendítésére okot adtam volna, de feledé, hogy e részben viszontorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velők élni, csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevés érdeme a politika mezején, az éppen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizodalom helyreállásához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csudálom, hogy a békéltetés szerepe a P. Hírlap szerkesztője

előtt is kedvet talált, és hogy a szeretet és bizodalom magvát akarná hintegetni; szívesen üdvözlendem őt e nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, s kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a P. Hírlap szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopottabb ‚motos componere fluctus‘-t még nem igen szerencsésen kezeli; a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becset tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnali összeütközése után maga sem tagadand. Nála még mindig; ‚medio de fonté leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit‘. Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a P. Hírlap szerkesztője, addig is, míg az új szerepbe jobban betanul, vegye tőlem, mint e mezőn régibb praktikustól, azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy ő férfiasán szólni, s ha kell tenni fog, mert ezen tevés e helyen igen rendes ellentét; még kevésbé szabad pedig neki, a béke-apostolnak, a fehérmegyei adófizető nemeseket, a most még törvényesen nem adózó nemes társaik ellen izgatni, legkevésbé tanácsos pedig igen süriín idézni a Daguerreotyp íróját, mert így a ‚par nobile fratrum* vajmi könnyen észbe ötlik; különben akadhatna olyan is, ki a béke és szeretet magvának ilyen hintegetését konkoly-vetésnek keresztelné. De hogy enigazolásomra visszatérek: hihető-e az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmát, melynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? S nincs-e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a tökéletes bona fides föltevését követelni? Egyébaránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzelgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, mely az országgyűlés végén megkészült, meleg kebellel üdvözlém; de azért nem voltam mélákkor is elég újoncz a politikában, hogy higyjem, miszerint azzal minden élesebb súrlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hírlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, melyre már két ízben hivatkozott, s látni

fogja, hogy ón már akkor előresejdítém a legroszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefentartás feltételéül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen föltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn oly egyedek vezérkednek, kik meggyőződésem szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a municipiumok mindenhatóságának eszméje formális tudományos theoriává alakittatik, midőn fenálló érdekek ellen naponkint élénkebb s keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve a lenni vagy nem lenni említtetik, s nyíltan kimondatik az óhajtás — mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hallám — hogy nagy birtokosoktól a megyéket az úr isten szabadítsa meg —: akkor én bizodalomrontó vagyok, akkor én a kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? — mert szót adtam az üdvös viszszahatásnak, mely ily törekvések ellen mutatkozik, s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggódom, nehogy ezen reactio retrográd iránynyá fajuljon, s a salakokkal együtt a tiszta erezet is magától eltaszitsa? békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezetet, a diadal órájában is emlékeztetem arra, mit tőle méltányosság s hazaszeretet kíván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositio biztos s köztiszteletü főnökeinek kezeiben? Ily körülmények közt méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitatiónak, mely űzetik; mintha én tettem volna a nemzetet elsőbb figyelmessé a veszélyre, melyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy túlzó pártnak léteiéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszul áll, párt-érdekeikre nézve, a másképp vélekedőktől nem tudom micsoda kímélést követelni, s szórul szóra azon okokat hozni fel e kívánat mellett, mikkel a boldogult Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csakhogy sokkal jobban,

védelmezte; felette roszul áll nekik — mondom — csudálkozni, ha azok, kiken oly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdulnak, s nem hasonlítnak azon sváb herczeghez, ki mindenét átengedte a jövevényeknek ‚um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben‘. Csanádmegye a mészárszéki jogot kárpótlás nélkül eltörleni kívánja, Borsodmegye a papi jószágot akaija eltulajdonitni: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajátjog sértése; mert ez a szent békét megzavarhatná, s azt képzelhetné a kormány, vagy más valaki, hogy a sajátsági jog ellen irányok léteznek ez országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csak nem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafi fénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa. Gyönyörű politika — ezen párt számára, de az ne kivántassék, hogy ebben a mindent elsimítni akaró maneuvre-ben a pártot az én csekély tollam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, melyek nem övéi: de a ki a pártharczok mezején a szóknak hisz, és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltánnyolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha nem fog, ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon, az menjen, álljon be minélelőbb szárazdajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.

Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt egy még gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvésit, eljárását. Ez azonban korántsem elegendő ok a bizodalom megbomlására: mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fel ezen: csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárúságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a mely mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzethez, és fordítva: azon arányban növekednék a bizodalom, melyben e párt ereje alábbszálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdíthatja inkább elő,

mint világos többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes emberei a sajátsági jog megtámadását indítványozák a nélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanák az ünnepélyes ellenmondást; mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tettleg ketté vág; átlépett meggyőződésem szerint a rubikonon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositiónak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafinak, ezt minél többször s minél hangosabban kimondani.

Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézetek orgánumává tettem magamat. Jobbrul s balrul, mögöttem s előttem hallom zúgni a szörnyű szót, hogy ‚kormányember' vagyok. Én pedig egyenesen kimondom, hogy igenis ‚kormányember' vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, melyek törvényes és hathatós kormányzást lehetlenítnek; mert meggyőződésem szerint hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenekelőtt és felett magyar vagyok, fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek, nemzetiség s alkotmány alapján, kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes utón el fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi a helyhatósági viszszaéléseket, s egy magasabb ellenőrség szükségeit: részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz, egész Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bülcseség culminatiója gyanánt üdvözöltetnek. Ezen utón reményiem én azon fentebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is oly ármányosak, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valánk

e hazában rendet és szabadságot, jóllétet s nemzetiséget, szellemi erőt s anyagi boldogságot öszhangzatba hozni; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálása a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak, megbomoljon, ha — mondom, volnának ily ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósb szövetségese a P. Hírlap pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.“

Utolsó előtti czikke volt ez Dessewffy Aurélnak.

A legnagyobb munkásság közepeit lepte meg a halál.

A nap nagy részét a büntetőjogi országos bizottság üléseiben tölté, hol egyike volt azoknak, kik a coditicatio legfárasztóbb részleteihez szakismerettel szólották. S e folytonos munka mellett a „Világot“ nemcsak vezérczikkekkel ellátta, hanem a szerkesztés legapróbb dolgait is végezte. Jelen volt továbbá a pestmegyei gyűléseken. Bement sokszor nagy szelesen, csomó papírral hóna alatt, melyek még az nap előadandó hivatalos (tanácsosi) irományai voltak; megkérdezte szomszédjától, miről van szó; megirt nehány levelet, — mert nagy kiterjedésű levelezést vitt; egy-egy szót jegyezgetett papírdarabjaira; levélkéket szórt az ülésben is jobbra balra; s mire a szólás sora rákerült, megdörgölte magas homlokát, fölpattant, és a legtisztább logikai rendben árasztotta ki ékesenszólása gyors folyamát, a melyet alig lehetett figyelemmel kísérni. Részt vön ezek fölött minden társulati mozgalomban. Az

irodalomban egyetlen érdekesb mű sem kerülte el figyelmét. Fölkereste baráti társaságát. S barátinak száma pártján kívül sem kevés volt. Széchenyi asztalánál, Eötvös kandallója mellett, Deák pipázó teremében és Szalay László dolgozó asztala körül egyike volt a legszívesebben látott vendégeknek. Őszinte jó akarata s fényes tulajdonai vonzották hozzá mindazokat, kik a békés kiegyenlítés, a transactio emberei voltak. Csak a szűkkeblű pártgyűlölség különözte el magát tőle; s ő viszont csak a pártok aljasabb regióit kerülte. S mindezekfölött még a női köröket is maradt ideje élvezni.

Idegeit azonban elgyöngítette a test és léleknek örök izgatottsága.

Lázba esett.

S midőn kissé jobban érezte magát, orvosi tanács ellenére, ismét megjelent Pestmegye gyűlésein.

Izgatott állapotban hagyta el a gyülésteremet, hol újra erős összeütközése volt Kossuthtal.

Visszaesett a lázba. S nehány nap múlva már, 34-dik évében, 1842. febr. 9-kén, örökre elszenderült.

Legnagyobb ellene, Kossuth, mély megilletődéssel jelentette a P. Hírlap közönségének a gyász hirt. „Mennyi ész, akarat, tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövendő voltak e névhez csatolva — úgymond — s nehány napi láz és vége mindennek!“

Családa könyjei közé színkülönbség nélkül vegyült a nemzet részvétkönye.

Koporsója körül a pártok, fegyvereiket lerakva, gyülekeztenek.

Pártja legjelesebb szónokát, előharczosát, vezérét s legnagyobb státusférfiát veszité el benne. Oly sokoldalú míveltség, oly alapos tudomány, annyi erély, kitartás, körültekintés, önbizalom, oly erős szenvedély annyi státusférfiúi mérséklettel senkiben sem volt többé feltalálható. Senki sem bírt többé pártja egyéniségei közt oly rendezett eszmékkel, sem oly világos, tiszta és mégis tartalmas, s egyszerű, szabatos, egyszersmind erőteljes előadással. „A conservativeknek — úgymond Szalay — az volt ő, mi Fülöp fia a macedóniaiaknak; utána a Ptolemaeusok jöttek. Diviserunt vestimenta ejus; felosztották egymás között a birodalmat; az egyiknek a megye jutott, s ha nem hasonlított hozzá a dialectikában, hasonlított legalább abban, hogy leszavazták, mint őt; másoknak a journalistika jutott, s ha nem hasonlítottak hozzá a terrénum gondos kiválasztásában, a gyenge részek masquírozásában, a divide et vinces-féle tervek kigondolásában, hasonlítottak legalább abban, hogy a P. Hírlap felett ők is szerettek volna diadalmaskodni stb. stb.“

Legtöbb felelősség terheli azokat, a kiknek az országgyűlés jutott osztályrészül. A forradalom története az 1843-ki országgyűlés mulasztásainál veszi kezdetét.

Az ellenzék egy lovagias, tiszteletreméltó ellenfelet veszített Dessewffy Aurélban, ki magasan fölötte állott a conservativ párt gyarlóságainak. Semmi kétség, hogy ő e pártnak Peelje leendett, ki annak daczára is átviszi a már visszautasithatlan reformokat.

A conservativ főnökök közt nem volt egyetlen is, a ki több pontban közelített volna a reformpárt mérsékelt töredékének igyekezeteihez. Némi aristokratikus színezettel ugyan, — mint láttuk — de őszinte barátja volt ő a reformnak. Az aristokratiáról többször irta, hogy csak a nemzeti nyelv s ügyek gyökeres ismerete, a köztanácskozási részvét, s a nemzet minden érdekeivel összef orrás biztosíthatja ezen osztály részére a befolyást, a melyet helyzeténél fogva igényelhet. S a válasz, melylyel nézeteit olykor igazolta, hogy: ő fogja azokat majd alkalmazni, utógondolatokat sejdittet, melyeket el kellett hallgatnia, hogy maga után vonhassa azon elemeket, melyeknek élén hatni akart.

Talán ez utógondolatok elhallgatása miatt történt, hogy sokan benne nem akartak többet látni egy felvilágosult absolutistánál. E félreismerés miatt sok keserű gyanúsításnak, boszantásnak lön tárgya, s részint ezek áldozata.

Mélyen fájtak neki a vádak, melyekkel illették, a hűtlenség vádjai hazája iránt, a melyet forrón szeretett.

Ítéljen bár mindenki Dessewffy Aurél politikája fölött saját szemüvege szerint, azt pártszinkülönbség nélkül meg kell vallani, hogy benne a közügy és irodalom tiszta főt, belátó gyors értelmet s az ítélet hatalmával erős szónokot és országfit vesztett. Egy volt ő a nemzet leggenialisabb fejei közöl. S mit előkelőink növelési rendszeréről irt, annál jobbat és szebbet e tárgyról alig lehete mondani. Valódi magyar érzelmein kívül azt is bizonyítja ez, hogy a korán elhunyt szintoly szellemdús író leendett, a mily jeles szónok és státusférfiú volt, hivatva a kor társadalmi nagy kérdéseinek alapos és elmés megvitatására.

EÖTVÖS JÓZSEF.

Eötvös József báró, a magyar ministeriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitűnőbb publicistája, szónoka és költője.

Született Budán, 1813. sept. 3-kán. Növeltetett szülei házánál részint Ercsiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb latin iskoláit. Bölcseleti és törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemben 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyűlésen, s az alatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében. 1835-ben pedig a magyar udvari kanczelláriához ment, hol a következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbirája lett. Eddig tart közhivatalnoki pályája, míg később a pesti magányában fáradhatlanul működő írót a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárcza átvételére szólította föl, mint egyik leghatályosabb tényezőt az új rendszer megismertetésében és kivívásában, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen életbelépett.

A szónok és iró kiképzésére, világirodalmi miveltségén kívül, sokat tőn többszöri utazása bel- és

külföldön. 1836—37-ben különösen beutazta Schweizot és Németalföldet, s Német-, Franczia- és Angolországot.

Ez utazása előtt már, 1835-ben, levelező tagjának választotta őt a tudós társaság. Mert írói pályájának kezdete kora ifjúságára, 1830-ra esik.

Nagyobbszerü föllépése mindazáltal érintett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát említünk különösebben. „Véleményét a fogházjavitás ügyében“ 1838-ból, s később „Carthausi“ czimü regényes költeményét, mely 1838—41 alatt a „Budapesti Arvizkönyv“ köteteiben jelent meg folytatólag.

E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdették emlegetni az ifjú író nevét.

„Véleménye a fogházjavitás körül“ a fontos tárgyban egész irodalmat teremtett. A hallgatórendszer előnyeit senki sem fejtegette szebben és tanulságosabban, míg a magánrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szintén kitűnő tehetsége, Szemere Bertalan állott. A tárgyat nehány év előtt Bölöni Farkas Sándor pendítette meg amerikai utazása leírásában, s most oly férfiak karolták föl, a kiknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá fordítani. Az 1840-diki országgyűlés már egyik első rendű haladási kérdésül tűzte ki a börtönjavítás ügyét, s országos bizottságot nevezett ki, a melynek, a hon legnagyobb országos tekintélyei között, az ifjú Eötvös is tagja lett.

S nem kisebb zajt csinált az irodalomban a „Carthausi“. Az akadémia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt; s a nemzet tudósai már akkor úgy találták, hogy azon toll dicsőítheti legméltóbban Kölcsey emlékezetét, mely a „Carthausit“ irta. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett. Csak magyar kritikusai nem fogták föl, nem méltányolták eléggé. Dicsérték a dús phantasiát, mely minden sox-án elömlik; s az emelkedett világnézetet, — világfájdalmat, ha úgy tetszik, nem értették meg. Azon művekkel hasonlították, melyek az író phantasiájának tisztulására szükségesek, a melyekben, hogy úgy szóljunk, kicsordul a fölösleg s a költő megválik ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifjú író nagyszerű kezdeményéül tekintették csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjával hasonlitgatták. Oly fényesen lépett föl előttök a k ö l t ő, hogy nem láthatták benne a p h i l o s o p h o t. Mások ismét azért támadták meg, mivel a regényformát nem találták a műben tökéletesnek. E bírálók bizonyosan pálczát törnének Faust és Manfred fölött; mert hiszen ki fogja e műveket a dramaturgia szabályai szerint tökélyeseknek mondani? S kik egy kezdő író ábrándjainál többet nem fedeztek föl a Carthausiban, mit mondanak a nagyszerű világfájdalomról, mely, többek közt, Byron költeményein vörös fonalként vonul végig? — Pap Endre következő sorai jobban jellemzik a Carthausit, mint minden magyar kritika, mely róla megjelent:

„Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életírása,
A társadalom jajkiáltása.
Nagy miveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Melynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fenálló világ.“

1840-ben két jeles politikai értekezés jelent meg Eötvöstől a „Budapesti Szemlében“: „Szegénység Irlandban“ és a „Zsidók emancipátiója“. S a következő évben (1841), midőn Széchenyi István az akkor keletkezett P. Hírlap modorát oly hevesen megtámadta, Kossuth védelmére Eötvös irta a legszebb röpiratot: „Kelet népe és Pesti Hírlap“ czim alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e röpirat minden kérdést, mely a vitába vegyült; s ellenmondhatlanul kivívja, mint Dessewffy Aurél is elismerte, hogy Széchenyi vádjainak megmutatására nem nyújtott teljes bizonyítást. Viszont azonban neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. S a történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolta. — De térjünk az életrajz adataira.

1840-ben jelen volt Eötvös az országgyűlésen, mint felsőházi tag. Itt új oldalról tűnt fel. írói érdemeit a szónoklat babéraival tetézte. Az ellenzék padain foglalt helyet, igéző előadással támogatva az alsóház hazafiúi igyekezeteit. Csak néha tért el pártja többségétől, mely esetben mindazáltal a jövendő többnyire igazolta. Így a vallásügyben, mely végre is azon úton intéztetett el, a melyet Eötvös-

nek önálló s gyakran különcznek tartott sőt gyanúsított véleménye kijelölt.

Midőn a következő, 1843-diki országgyűlésen ismét megjelent, már egyik országos tekintélye volt a reformpártnak. Batthyány Lajos és ő valának a főrendi ellenzék vezérei. Főleg a városi ügyre irányzá munkásságát, mert a polgári szavazatok segélyével remélte majdan a reformkérdések keresztülvitelét alkotmányos után. Ellenei azonban mindenkép igyekvének állását kellemetlenné tenni, mi miatt még az országgyűlés befejezése előtt Pestre vonult.

Ekkor indította meg Szalay új irányban a Pesti Hírlapot.

Az új tanok közlönye Eötvösben nyerte egyik legtekintélyesebb munkatársát.

1844 közepéről Írott vezérczikkei egy részben, rendszeres munkává összeállítva, 1846-ban Lipcsében jelentek meg „Reform“ czim alatt.

Rendszeresebben, magasabb szempontból sóba senki sem tárgyalta még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Megmutatta szerző, hogy a régi megyerendszer mellett valódi haladás nem volt lehetséges. Alkotmányunk biztosítékát képezte ugyan ez intézmény, de olyat, a melynél gyöngébb s kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonyította, hogy ha közigazgatásunkba némi központosítást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk be, se a szabadság nem veszélyeztetik, se összeköttetésünk a monarchiával. S az alkot-

mánynak ily gyökeres változtatását csak a törvényhozásnak e czélra irányzott működése által hívé eszközölhetni, — és pedig oly törvényhozás utján, mely a képviselet fejlesztésével naponként erősből, s a melyben az utasítások elhallgatván, végre a nemzet szólaland föl. A parlamenti kormány új rendszerét pedig fokonként akarta a közigazgatás egyes ágaiba behozni, s minden egyes reformot akkép létesíteni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, mely után törekvék, egy, hozzá illő kiegészítő rész készíttessék; azaz, hogy minden újabb intézkedés a felelősség alapjára állíttassák, annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelősség új biztosítéka mellett, szabadságunk veszélyezése nélkül, engednünk lehet.

Az ellenzéket figyelmeztette Eötvös, hogy a szabadságot nem az veszélyezi, ha a kormány hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesítése, melyek a kormányra bízatnak, nagy hatalmat kíván; s a ki a kormány szükségét belátja, a gyöngeséget nem számíthatja szükséges kellékei közé. A szabadság veszélye csak a kormány azon hatalmában keresendő, mely törvény által körülírva, intézmények által korlátolva nincs; melyet nem az alkotmánytól nyer; hanem a szükségtől kényszerítve, önmagának vesz. Hol a kormány természetes hatáskörében megszoríttatik, törvényes úton kívül igyekszik megszerezni a befolyást, a melyet a törvény nem enged. Ott van a sérelmek története. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett

sem akadályozhatta, hogy a kormány azon számos eszközzel, a melylyel bír, magának új meg új foglalást ne szerezzen. S e kormány-iránynak számos pártolója volt immár a conservativ táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a kormány valódi hatalma a közbizodalmon alapszik; s hogy csak akkor nyeri meg a kormány teljes hatalmát, mikor a törvényhozásra támaszkodhatik, ha t. i. annak felelős lesz.

S az or^ágos dolgok központosítása mellett csak azon tárgyakat kívánta Eötvös elvonni a hatóságoktól, melyek házi ügyeiken túlterjednek; nem hogy megszüntesse, sőt hogy némely tárgyakra nézve magasabb körben létesítse az önkormányzást. A magasabb érdekeknek keresett fensőbb körben egy központot. S ezt tevén, nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdekeket eltörleszteni; csak öszhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit, melyek századok óta éltek együtt azonegy közjog ótalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal.

Más részről tekintetbe vette Eötvös Magyarország viszonyát a birodalom irányában is. Tervében a had- és külügy nem volt különválasztva a birodalom összes had- és külügyétől. Számba vette a fenálló nehézségeket, és úgy vélekedett, hogy e tárczák ellenében az adó- és katonaajánlás joga különben is nyújt a törvényhozásnak némi biztosítékot. S e jog a képviselet erősödésével növekedni fog.

Mi végre az egyes reformkérdések miként megfejtését, a részletek alkalmazásának módját illeti: erre nézve a Pesti Hírlap későbbi (1847) folyamában mondta el Eötvös nézeteit. „Teendőink“ czím alatt hosszú czikkfolyamban fejtegette e nézeteket, a leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta alkotmányos szempontokból. E czikkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, a melynek élén küzdött Eötvös, — a parlamenti központosítás kérdésének elméleti megvitatása. A második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyűlés közeledése szükségessé tette a részletek iránti nyilatkozást is. Ezen második időszakban különben is fel volt függesztve azop kérdés általános vitatása, mely az ellenzéket pillanatnyira megoszlatta, hogy később nagyszerűbb körvonalokat nyújtson az összes reformpárt programmjához.

Az a szokatlan mozgalom, mely az ellenkező táborban mutatkozott, — többségkeresés ismeretlen czélokra s alkotmányos utakon kívül is: mindez szorosabb összetartásra intette az ellenzéket. Eötvös egyike volt azon hazafiaknak, kik az absolutistikus központosítási irány ellenében, a rokon pártelemek egyesítésére mindent elkövettek. Így történt, hogy a P. Hírlap akkori szerkesztője félretevő egyidőre tüzetes vitatását azon kérdésnek, mire nézve baráti külön árnyalatot képeztek a reformpárt seregében, s egyezkedésbe bocsátkozott a másik, népszerűbb

és hatalmasabb töredék főnökeivel. Ezen egyezkedés kifolyása volt a Hírlap újévi nyilatkozata 1846 kezdetén, 'mit az úgynevezett municipalis töredék azért hitt szükségesnek, hogy aztán némely főbb kérdések, melyekre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, s a melyek természetüknél fogva olyasok valának, hogy körülöttük az összes ellenzék gyülekezhetett, közös erővel tárgyaltassanak. E töredék írói mindazáltal soha sem váltották be az egyezség őket illető kötelezettségeit. Sőt a nevezett lapot, minden jóakarat és közelítés daczára is, melyet a szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szűntek meg gyanúsítani. S az 1844-ben különvált töredékek valódi egyesülése csak akkor volt lehetséges, midőn a conservativ párt clubbokba vitte át a politikát, programmot adott, s így az ellenzék is kényszerítve volt országosan rendezni táborát.

Ez idő alatt lapokban nem folyt a viszály kérdéseinek vitatása.

Az úgynevezett centralista párt mindazáltal egy diadalt nyert, a melynek messzeható következményei lettek. A tanokat, melyeknek Szalay szerzett közlönyt az irodalomban, Eötvös a gyülésztermekbe vitte be. Az újabb sérelmek tárgyalásakor Pestmegye teremében a kormányfelelősségre utalt, mint az alkotmányelleni kísérletek egyedüli gyógyszerére. Kossuth szólalt föl ellene. Mondá, hogy a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben.

Mire Eötvös megjegyzi, hogy azt az életben, az institutiókban szeretné látni.

Monda továbbá Kossuth, hogy „a felelősség meg van már a magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a felelősség eszméjét föltételezi.“

„Tagadhatlan, — viszonzá Eötvös —, de az alkotmányosság realitása a felelősség realitását föltételezi.“

E rövid eszmecsere után Pestmegye utasításul adta a kormányfelelősséget.

S később, mint láttuk, a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programmjába is sikerült Eötvösnek beigtattatni, mely alkalommal Szemere Bertalan erélyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központosítási irány. Azonban ez esetben is az történt, a mi ily szövetségeknél általában történni szokott, — a túlzóbbak paralisáltálc a mérséklettebbeket.

E politikai működés mindazáltal a szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst. Sőt e korra esnek legmaradandóbb becsű művei a fáradhatatlan szorgalmú írónak.

E közpálya emberének látszott föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; s a szépirodalmi formákat ugyanazon czélra hasznosítani, a melyért oly szent buzgalommal fáradozott a hazafi.

1836-ban jelent meg tőle a „Falu jegyzője“ czímű irányregény.

Irányregény! mily szentségtörés a szépmüvészetekre, mily lealacsonyítása a költészetnek, azt más érdekek szolgájává tenni! így kiáltott az ítészét, mely nem kevésbé félreértette a „Falu jegyzőjét“, mint egykor a „Carthausit“. Ugyanazon tészeti irány, mely a német irodalomban épen javában kárhoztatta az angol és franczia irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért e művekből; a közönség mohón vette s még nagyobb mohósággal olvasta. A pedáns ítészet ellenben kárhoztatá, mielőtt olvasta volna. Mintha mondta volna, hogy neki nem kell, a mi gyakorlati czélt vagy irányt tűz ki.

Részünkről nem védjük a franczia irodalom férczműveit; habár szeretjük azon könnyű előadást, mely gyakran egy pár ecsetvonással — mint a nagy festészek szokása, — igen talált jellemeket ad viszsza. Sok német tudósnak azonban sikerült a tudományt érthetlen műszavak s pedáns formák segélyével — mik között elvesz a lényeg, — különválasztani az élettől. S a szépirodalomtól is ily elktilönzést követeltek. Fölállíták, hogy a művészet önmagában, önmagának czélja. S a szépműtani értelemben igaz tételből következést vontak a szépművészet gyakorlati irányban hasznosítása ellen. Feledék, a mit már Kölcsey megjegyzett, hogy a való költészet s a philosophia komoly múzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra fordítva. „Mit tennétek, — mond

Guizot —, mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha kirekesztőig csak a világi jólét vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt?“ Épen a művészetek dicsőítésére mondá ezt a gyakorlati státusember. S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikus iskola kárhoztat. Ez által a szépirodalom és művészetek fölött törnek pálczát, a melynek egyedüli czélja szerintök aesthetikai élvezet volna. Oly tan, a mely szerint a forma minden, s a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi végelemzésben az egész nagy hangzású phrasis, hogy a költészet önmagában czélja önmagának. Azt teszi, hogy a költői formákat rhetori, politikai, vallásos és egyéb szenvedélyeknek föláldozni nem szabad; azt teszi, hogy midőn valaki regényt ír, ne tudományos értekezést, politikai szónoklatot, vagy predikatiót készítsen. Más értelmet okosan nem tulajdoníthatunk az érintett tételnek. Mert ha például fölállítjuk, hogy a regénynek politikai dolgokkal foglalkoznia nem lehet, azon képtelenséget teszszük föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a socialis viszonyok, az álladalmi intézmények közt feltüntetnie; s hogy a költészet ephemer dolgokat nem képes örökíteni. S mit jelent, a miről annyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kívánatát miért követelitek az írótól, ha a művészet egyedüli czélja önmagának? A művészet nem az élettől egészen különvált, s annyira fölötte álló

dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok fölvilágosítására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy művésznek neveztessék, a ki munkáiban a költői és művészi formán kívül, egyéb czélt magának ki nem tűz. Sokan a költői műveket a virághoz hasonlítják; s vajon veszit-e szépségéből a virág, ha felőle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válik? A régiek Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épített. E példa intésül szolgál, hogy a művészet, mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet, a mennyiben valamely nagyszerű czél elérésére vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. S a történet mindenkor is tanúsítá a művészetek közrehatását az emberiség czéljai előmozdítására. Nemcsak a szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesítették az ízlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozdítói, tényezői is voltak a jónak és hasznosnak. A fejlődő államok első státusférfiai költők, próféták voltak a régi korban. Görögország közélete a legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; s a szép művészetek a cultus alkatrészei voltak. A bárdokat, trobadourokat rész illeti a csaták dicsőségéből. S Magyarország újjáalakulásának története is egykorú az újabb magyar irodalom fejlődési korszakával, melyet egy Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty töltenek be.

Látva a hatást, melyet ezek előidéztek, ily korban, mint már az 1848 előtti napok valának, midőn a mi századokig kétségbevonhatlan igazságnak tartatott, kérdés alá vétetett, midőn minden osztály megtámadva hitte rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, s vésznek vagy dagálynak közeledését sejditők, a melyben az egész emelkedni fog: ily korban maradhatott-e a művész, az író, szelíd képzelmei körébe visszavonulva, közömbös az általános mozgalomra nézve, melyet maga körül szemlélt, főleg oly hazában, mint a mienk, mely természetes kifejlődésében hátramaradva, újjászületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözhette. Ilyen korban, ily viszonyok közt a művésznek éreznie kell, hogy a tehetség, a melyet istentől bir, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, s a hatalomnak, a melyet a nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb haszna is lehet, mintha virágaiból csak nehány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költőnknek tehát czélja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, a melyben hazánk nem kiváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, melyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, hogy a kik hazánkban, mint például a büntető igazság formáinak czélzott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit túlzó philantropnak neveztek, ha bizo-

nyos institutiók, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követeié, valamint szintén azok, a kik a régi állapot fentartását kívánták, oly valamit tőnek, a minek következményeiről lelkiismeretök előtt soha sem számolhatnak; czélja volt költőnknek továbbá állapotaink hiv festése által minél több olvasót azon körben is, a hová hasonló eszmék csak ily formákban juthatnak be, meggyőzni, hogy bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók. S e részben a falusi jegyző tökéletesen megtette hatását; míg a külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanulságos a merőben sajátságos élet hű festése. Innen azon kitűnő tetszés, a melylyel nem rég Angliában is fogadtatott a Falu jegyzője.

S e nyolcz füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben: „Magyarország 1514-ben“. — Ezzel költő a történeti regény mezejére lépett, feladatul tekintvén: népszerűsíteni a történetet. Úgy Ihívé, hogy .az irodalom e nemében azon határokon kívül, a melyeket a művészet minden regénynél a képzelő tehetség elé szabott, más határok is vannak, a melyeken szintén nem szabad túlhágni az írónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Költőnk tehát egykorú kútfőkből nagy szorgalommal tanulta ismerni a kort, a melyet élőnkbe rajzol. E kor Magyarország hanyatlási időszaka, mely Mátyás után kezdődik. A történeti év, mely a czímlapon olvasható, mutatja, hogy a regény tárgya a Dózsaféle pórlázadás. S a mennyiben

a jobbágyság állapotát tárgyazza a múltban, ás a mennyiben a történet tanulságot nyújt a jövőnek, e mű is irányregénynek tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat a korra, a melyben íratott. Ne feledjük, hogy e kor egyik reformfeladatául tekintetett a jobbágyi viszonyok megszüntetése. S ha a „Falu jegyzője“ kiáltó szózat volt a régi intézmények visszaélései ellen: az újabb regény szintén csak egy jeles történeti irányczikkül tekinthető, a jobbágyok fölszabadítása mellett. Hogy ily hatást idézett elő e mű, kétségtelen. E feladatot jelesen oldotta meg költőnk. A helyett, hogy Hugo Victor ecsetével részletesen rajzolná mindazon borzalmakat, melyek a pórlázadás kísérői szoktak lenni, nagyszerű képekben mutatja föl a pusztítást. S a kínok mellett, melyeket a pórhad kegyetlenkedése okozott, felmutatja a kép másik oldalán a föllázadt nép súlyos szenvedéseit is. S mi mesterileg van rajzolva, minő következetességgel végig kivivé a pórhad psychologiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitűnő szépségei tűnnek föl a nevezett regénynek. Nagyszerű mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a hon akkori népiségeit. E tarka vegyidet, hol a typus mellett már jellemek is tűnnek szemünkbe, Breughel ecsetére emlékeztet. S mily emberileg hű, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése. Mindenütt a legelevenebb phantasia, mely történeti hűséggel idézi elénk a múlt alakjait, a nélkül hogy istenítene, vagy a mi másik túlság,

torzítana. S hogy az egyhangúságtól menten maradjon, vegyítve az egész regényen át a komoly és nevetséges, a magasztos és grotesk.

Itt végződik jelenleg Eötvös szépirodalmi pályája.

Az irodalom történetébe tartozik, kijelölni az állást, melyet e mezőn elfoglalt. Annyi kétségtelen, hogy az érzelem nyelvét, Kölcseyn kívül, senki sem bírta inkább kezelni. S ha Kölcseynek elsősége van forma tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára s nagy terjedelmű európai miveltségére nézve magasan felette áll szépirodalmi íróinknak talán kivétel nélkül. Nincsen szépirodalmi Írónk, ki több új eszmével gazdagította volna irodalmunkat, mint Eötvös. S az új eszmékhez gyakran új formákra volt szükség. Honnan nyelve nélkülözi néha azon szabatosságot, a melyet Kölcseynél emliténk, s gyakran magyartalan kifejezések is kerülnek elő munkáiban. Azonban a legnagyobb igazságtalanság lenne, ezek miatt, általában kárhoztatni azt a stylt, mely a Carthausiban szokatlan hatással ragadta meg az olvasó közönséget, s mely az akadémiai közgyűlésekből is legkedvesebb visszaemlékezés gyanánt maradt fenn a hallgató lelkében. Ki nem emlékszik, ha egyszer hallotta, a Kölcsey és Körösi Csorna Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stylusának, mint mindennek, megvannak kétségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetű kifejezések fordulnak elő nagyobb műveiben, melyeket gondosan átjavítnia talán ideje sem volt, a mint füzetei egy-

mást gyorsan követték. Kisszerű tárgyhoz, ha ez hiba, nem keres ő nagy szavakat, mint egy régibb magyar politikai oskola; s oly dolgokra, melyek a képnek nem főbb vonásait képezik, nem mindig fordított annyi gondot, mint a stylista megkívánná, a kinek legfőbb érdeme a szavak csinos összefüzésében áll. De mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, mely hozzáillő köntösben nem jelennék meg Eötvös műveiben. Hol a tárgy, az eszme lélekemelő, magunk előtt látjuk, érezzük mintegy az írót mindinkább fölmelegülni, s ily pillanatokban teljesen hatalmában van a nyelv. Olykor ellenben humorizált, s nekünk még ő előtte nem volt kész humoristikus nyelvűnk. S ki nem tudja, hogy a humor gyakran épen a közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, melyek által a körbeszéd szokottnál hosszabbra nyúlik, s a styl szabatosságából vészit.

Kitűnő jellemvonása Eötvös szépirodalmi munkásságának a sokoldalúság is. A szinműirásban is szép tehetséget tanúsított. Vigjátéka, melyet egyéb művei közt emlitni féledénk: „Éljen az egyenlőség“ egyike a legjobb magyar színműveknek e nemben. Szerkezetében, helyzeteiben, alakjaiban szintoly hatalmas komikai erő, mint humor van regényeiben. S a lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép „Búcsú“-ját említjük, 1838-ból. Annyi emelkedettség, oly szép formában, díszére válnék bármely irodalomnak.

Hátra van újabb politikai pályájáról szólanunk.

Mint láttuk, 1840-ben lépett föl először országos szószéken. Azelőtt csak megyegyűléseken hallatta szavát. Kitűnő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lett. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledező oratoria. Költészetéből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a virágokat, szándékosan kerülte a nagy szavakat, melyek másoknál a fogalom hiányát pótolák. „Denn eben wo die Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein“: mint Göthe Faustja mondja. Eötvösnek nem volt szüksége ily nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike lévén a legtudományosabban miveit magyar publicistáknak, ismereteivel az európai státustudoraányok színvonalán állott. Ismerte, kutatta a közjogi eszmék kifejlődésének, az államok alakulásának és hanyatlásának történeteit. S ily tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, miket Bentham, mint álokoskodási módokat, száműzött a törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, erőteljes; egyformán kitűnő valamely kérdés előterjesztésében és megvitatásában. S midőn nem csupán okokkal meggyőzni, de melegíteni, hatni is akart: oly szerencsésen vegyíté az értelem és érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, a hol mások üres pathoszban ára-

doztak. Szenvedélyes szavalását ilyenkor a tárgy lelkesítette. A lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, a hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, mely Szemerénél annyi műszorgalom, annyi előkészület eredménye. Eötvös többnyire csak a tárgyhoz készült, nem egyszersmind a beszédhez. A beszéd tervét rövid emlékeztető szavakban jegyzé föl, s a részletek kivitelét a pillanat lelkesedésére bízta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-ki országgyűlésen szép példáját adta ez ügyességének nem egyszer. A sok helyett legyen elég egy példa.

Főrendi ülés volt. A terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midőn zaj hallatszik kívülről a terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstrátiót egyik szatmári követ ellen, ki épen ekkor érkezett Pozsonyba. A felsőházi hallgatóságnak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A nádor észreveszi; s a midőn épen beszédét végezte az egyik szónok, oda izent Eötvöshez, hogy szóljon ismét. A csel sikerült. Eötvös felszólalása háttérbe szoritá a botrány érdekét. A tolongás megszűnt. Mindenki inkább őt akarta hallani, mint tanúja lenni a demonstratiónak, a melynek zaja áthangzott a szomszéd terem ajtajából.

Az 1847-ben megnyílt országgyűlésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. De Békésmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választatni. Túlzó szabad-

elvűnek tartották, a hol egy évvel később Táncsicsot választották meg. A tartományi érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kölcsey ellen, s a conservativ Sárosmegyében a conservativ párt legnagyobb státusférfia, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrevevén a körülményeket, visszalépett, s megelégedett azzal, hogy személye helyett szellemét küldette föl, az utasításokban, a melyeknek készítésében tetemes részt vett. Szóba jött továbbá a pestmegyei követi jelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban s az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki vagyis izgatási szempontból, szükségesnek tárták Kossuth megválasztatását, s Eötvös visszalépett.

Azonban bekövetkeztek a párisi februári napok. A magyar alsóház ez események hírére kinyilatkoztatta: „miszerint meg van győződve, hogy a magyar alkotmányos élet kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, a mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása, — s ezért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekinti.“ Eötvös azonnal belátta e lépés nagy következéseit az akkori európai viszonyok közt. „Megyek —

mondd tréfásan bizalmasabb barátinak — indulok tüstént Pozsonyba, hogy mint minister térjek vissza.“

Mi Pozsonyba érkezése után történt, tudva van. A magyar ministerium megalakult, s az új átalakulási forma apostolának a cultus és közoktatás tárczája jutott.

Oly egyénekből rendezte Eötvös ministeriuma személyzetét, a kik szaktanilag értették az ügyet, a melynek kezelésére meghivattak. Alállamtitkára lett Szász Károly, nagyenyedi professor. Nagy tekintetű név Erdélyben, melynek haladási történeteiben egy évtized előtt az elsők között állott. S aztán maga körül gyűjtötte hazánk több jeles szakemberét a nevelői pályán, s Pap Endrét és másokat.

— Némely középtanodákba osztálytanítás helyett szaktanítást hozott be, a vallást külön tantárgygyá tevén. Czélba vette, s Kolozsváron azonnal végre is hajtatta a convictusok megszüntetését, azzal a nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapítvány erejét díjul osztja föl a tanulók számára. A porosz tanitóképezdékbe minden vallásból akart ifjakat küldeni, s márki is voltak jelölve az egyének, midőn a septemberi zavarok bekövetkeztek. Ezek miatt maradt el az egyetem reformja is, a melynek terve, — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen kész volt, s nyomtatásban is megjelent. Végre a népnövelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történvén — előmozdítása is foglalkodtatta. Mielőtt azonban

ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartotta előbb nehány elvnek törvényhozási utón elhatározását, a mely elvekre aztán a közoktatás részletes tervét építni lehessen. Ezen elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) a képviselőház elé terjesztett javaslata.

Nagy elvek merültek abban fel. Hogyan kell az álladalomnak a közoktatást úgy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül maradjon; s a tanítás és tanulás szabadságát a hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? Mik itten a családnak, a kerületeknek, a községeknek, az álladalomnak kötelességei és terhei, s mely mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? És sajátságos helyzetünkben hogyan kell a nemzetiség igényeit kielégíteni? stb. Eötvös törvényjavaslata az úgynevezett vörös tollas párt által megtámadtatott a nélkül, hogy az itt kijelölt nagy elvek közöl csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestáns rokonszenvekről vádolák a ministert, mivel konnányosztályánál e hitfelekezetnek nagy befolyást adott. S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a derűst, azon nehéz időkben, jó kedélyben igyekezett tartani, s mert a philosoph törvényhozó a vallásfelekezetek igényeit sem utasította el hideg közönnyel. Nemes törekvéseit félremagyarázták. Az utóbbi törvényhozás minden iskolai szükségletnek egész kiterjedésben leendő fedezését elvállalta. A számítás azt mutatta, hogy e szükségeknek egész kiterjedésben

fedezésére az álladalom nem képes, mert a legkisebb tanítói fizetést adván is, magoknak a népiskolatanítóknak fizetése évenkint 8—9 millió pengő forintot igényelt volna. Eötvös tehát zavarból szabadította ki a törvényhozást, midőn javaslatában a népiskolák szükségeinek fedezését a község terhéűl tette ki, s az állam segélyével csak ott járult közbe, a hol a község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a papi jószágok elkobzása kérdésének elmellőzése czéloztatik; s épen azért azok, kik azt hiszik, hogy abból mindenkitelik, oldalvást akarák, hogy már itt e kérdésbe menjen a törvényhozás, s hogy az annyi oldalról szorongatott nemzet újabb visszahatást ébreszszen maga ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, az államintézetek mellett, a hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolta. Ez nem szabadelvű dolog: kiálták, kik úgy hívék, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. S az ellenzéki tagok, a kik minden érdeket föl akartak zúdítani, a kik forradalmat akartak minden áron s a ministerium megbuktatását, gyanúsításokra zsákmányolták ki az érintett elveket. Eszmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a szószékből. Egybezavarták az egyházat a hierarchiával, s ennek vétkei miatt megtámadták amannak oktatási szabadságát. Feledék, mennyi szolgálatot tőn az egyház az emberiségnek épen az oktatás által a keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a nép miveltségét, s a fölvilágosodás zsarnokságának szó-

vivői lettek azok ellenében, a kik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. S a törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvűség, a forradalmi irány zaja által tévedésbe hozattak. Bukás fenyegette a törvényjavaslatot, a midőn Eötvös és később egy levélben, melyet az oktatásügyi ministerhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárczájokat kötötték az érintett javaslat sorsához. E körülmény megdöbbentette a többséget, s miután Pázmándy Dénes is leszállt elnöki székéből a ministeri nézetek védelmére, s Deák is felszólalt azok mellett, meg volt mentve a törvényjavaslat némi módosításokkal.

Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni a közoktatás ministerének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolultak, s alig telt el egy hónap, mikor a magyar ministerium már megszűnt lenni.

Később Batthyány új ministerium alakítására bízatott meg; s az újonnan combinált, de létre nem jött kormányban benne volt ismét Eötvös József.

0 mindenkor a dolgok kiegyenlítését pártolta a birodalmi kormánynyal szemközt; s az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a pragmatica sanctionak, mint a forradalmi párt értelmezte. S midőn a dolgok forradalmibb szint kezdettek ölteni: Eötvös mindinkább visszavonult. A September 28-ki véres catastroph után pedig előbb Bécsbe s onnan, családjával, Münchenbe utazott.

„Miért távoztam el? — írta onnan e sorok Írójának, — azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyű, — másnak lehetetlen megmagyarázni.“ Valóban így van. Eötvös a reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni,, hogy a működés ezen mezeje lehetlen, minden fáradozása hasztalan. A forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harczai közt az 6 szerepe lejárt. „Ily viszonyok közt — irta ó’ maga — tökéletesen hasztalannak éreztem magamat. Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi nagy czélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat.“ — Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólalni, a mi valószínűleg hasztalan leendett, vagy oly törekvést mozdított volna elő, melytől nem kevésbé volt idegen. Oly szerep után pedig, mint az övé volt, lehetlen volt többé az ország kebelében, mozgalmas idők alatt, visszavonulnia. S így nem volt egyéb választása, mint egyidőre külföldre menni.

A közbejött rendkívüli események pedig gyorsan tetté érlelték e szándokot. Lamberg borzasztó halála megrenditőleg hatott rá; s a zavarban, mely ezt és Jellachich bán közeledését követte, a feloszlás előjeleit látta. Tudósították, hogy Batthyány, kitől legtöbbet remélt, a tábort és a hazát elhagyta, s ő nem értette e távozás okát. Hírlék, hogy a

képviselőház is fel fog oszlani. A honvédelmi bizottság egypár tagja valóban el is távozott. Kossuth előbb már útlevelet kért Francziaországba, s most az alföldre távozott nagy hirtelenséggel. Mindezeket, és családi körülményeit megfontolva, bizonyára nem csudálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Bécsben többször találkozván Batthyányval, látta, hogy a békés kiegyenlítés reménye megszűnt, miután a bécsi, október 6-diki események még bonyolultabbá tették a magyar ügyet. S ha voltak is pillanatok, midőn rendesebb alakot kezdettek mutatni a dolgok: „Eötvös — mint irá — ha elment, mikor a dolgok roszul állottak, nem tartá férfihoz illőnek visszajőni, mikor egy kissé múlni látszott a fergeteg.“

Bajorországban vett tehát lakást. Ott folytatta, félrevonulva, München mellett, írói munkásságát. A forradalmi sajtó az időben nagy zajt ütött elvonulása miatt. S e zajnak némi utóhangja maradt fen a forradalmi emlékekkel saturált közvéleményben.

Ekkor jelent meg röpirata: „Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich“, németül írva, oly kérdés fölött, mely iránt a magyar közönség már rég tisztában volt.

A vádak azonnal elhallgattak.

A röpirat mindeddig a legjelesebb, mely e fontos ügyben, bel- és külföldön, megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész monarchiában. Tisztelettel emlékezett róla a birodalmi főváros napi sajtója. Mindenkit meglepett az erős logika, melylyel a nemzetiségi egyenjogúsítás eszméjének antisocialis,

s minden álladalmi együttlétet feloszlató erejét bebizonyitá; s egyszersmind föltüntette azt a módot, miszerint ily vegyes népfaju birodalomban a nemzetiségi igényeknek meg lehessen felelni. Ellenkező út az újabb kísérletekkel. Központosítni akarja a politikát, s decentralisálni a közigazgatást minden egyes országra nézve a birodalomban. Oly oldala a központosítási párt programmjának, mely az 1848 előtti sajtóviszonyok közt csak távolról érintetett, nem fejtethetett ki. Lényeges mulasztás státusférliui szempontból. Azonban megoldották volna-e a magyar ügyet akkor e fejtegetések? — e kérdés egy jelentésű azzal: egy kis párt-töredék föllépésének sikerült volna-e a tények és jogkövetelések között a kiáltó ellentétet kiegyenlíteni? E kérdés megfejtésén függött a forradalom koczkája. S hogy e kérdés megoldathassék, a történeti jogok iránt több tisztelet, másfelől a helyzetek kényszerűségének magasabb fölfogása, — talán kevesebb polgári erény s több státusférfiúi nagyság vala szükséges, mint e nagyszerű időszak emberei tanúsítottak.

De végezzük az életírást.

Közelebb ismét egy munkája hirdettetett Eötvösnek, a melyhez az eszmék történetei körül tett hosszas tanulmányait fogja fölhasználni. Oly művet várnak barátai, mely világirodalmi becsesei bírand.

Eötvös magas tehetsége közelismerés tárgya. Az Írót roppant erejében hatalmasnak ismerők mindenkor; csak az ember gyöngeségei rovattak fel a közpálya férfiának. S nem olyak-e ez árnyoldalok

nagy részint, a melyek a magán-emberben erények gyanánt tűnnek föl?

Valóban Eötvös egyike a legszeretetreméltóbb egyéniségeknek.

Mi talán hiba a státusférfiúban, a költői kedély zománczát képezi nála. S az író talán egyikével sem bír a gyöngeségeknek, a melyek az országfiban mutatkoztak.

Gyakorlatiatlannak mondották, mert a dolgokat a tudomány szempontjából is szokta nézni, s mert az emberekben jó szíve olykor csalódott. S munkái kivétel nélkül bizonyítják, hogy az életet senki sem ismeri jobban, mint e nem gyakorlati ember, e költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mű, mely oly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint a „Falu jegyzője“.

S a mily gyakorlatinak mutatkozott költőnk szépirodalmi pályáján számos művében: szintoly óvatosan kerülte, hogy politikai szónoklataiba és irataiba minél kevesebb költői elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a költői kedély játsziságai reményeiben és aggodalmaiban néha nem mutatkoztak; de e csalódások hasonlítlanul hosszasabb időközeiben a státusférfiúi belátás uralkodott a költő phantasiáján. Okoskodásaiban elfordítá szemeit a képzelet képeiről, s előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigorúan logikus tud lenni. Annyira, hogy Magyarországnak e jeles költőjét sokkal szárazabb politikusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös ko-

rában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e virágos szónokoktól, kik a legszárazabb nemzetgazdasági tárgyak fölött lyrai ömlengésekben áradoztak, vádképen hallani Eötvös, mint politikus ellen, hogy költő. E vádat az unalomig kizsákmányolták ellenei. Így többek közt egyszer gróf Dessewffy Emil. Eötvös következő humorral felelt a konservativ lap vezérének:

„A tisztelt vezér úr számtalan elmésségei közt van egy, melyet el nem hallgathatok. Nemcsak lapjaiban, de más lapokban is többször ismételtetett az, s a tisztelt közönséget csak úgy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. S ez azon jó izü tréfa, hogy b. Eötvös regényíró s költő. Igen, én irtani regényeket. Jókat-e, vagy roszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt se a B. P. Híradó, se annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vajon mi következik ebből? A Híradó nézete szerint kétségkívül az, hogy Eötvös József, mivel regényeket irt, egyébre, főleg politikára képtelen. Constatirozzuk a helyzeteket: mint a Híradó szokta mondani. Mig én regényeket írtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér úr? Gazdaságán kívül haszonbérbe vévé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségkívül épen oly tiszteletre méltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényírásnál; de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérlése annyira jobb előkészület-e politikus pályához, hogy ki körűié fáradozott, már ezáltal kiszámithatlan felsőhbséggel bírna a felett, a ki költészettel foglalatoskodott? E kérdés megfejtése nehezebb, mint a méltóságos vezér úr gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy ily haszonbérléshez szintén nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérlő csak annyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, melyet korcsmáiban meg fog-

nak inni, mi által nemcsak költő, de valódi vatessé emelkedik; de én nem akarok ily okoskodással élni, sőt miután a vezér úr a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ezáltal politikai capacitássá vált? Vagy hogy haszonbérlői tapasztalásainál fogva több képességgel bír, azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Olyas állítás, melyről csak tapasztalásból ítélhetünk; s a költő, ki politikával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Macchiavel — kit talán a mélt. vezér úr sem számitand az érzelgős politikusok közé — költeményeket és vígjátékokat irt, Richelieu szomorujátékok készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politikusnak tartatik igen csinos versei mellett is, ugyszinte az egész utolsó angol whig ministerium sem, mely majdnem kizárólag költőkből állott, s azért nem roszul kormányzá Angliát, míg többsége tartott. Többeket említeni e helyen fölösleges. És vajon fog-e a tisztelt vezér úr ennyi példát felhozni azok közöl, kik valaha a világ bármely országában korcsma-árendálással foglalkodtak, s később nagy státusfértiakká váltanak? Ha ezt teendi a mélt. vezér úr, talán valamivel fontosabbnak tetszenek szemrehányásai a költő ellen. Így elmésségei, mint ilyenek, azon hibával bírnak, hogy nem újak, s már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbbé nevetségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy státusférfiút nem ismertem, ki előbb bormérést haszonbérlett volna, ellenben sok költőt, ki nagy politikai tehetségnek mutatkozék, vagy azt akarnám következtetni hogy a vezér úr közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vagyok stb.“

Nem emlékszünk, hogy többször előállott volna a B. P. Híradó vezére érintett szemrehányásával. Ellenben e conservativ főnök többször érezte hasonló humor élét.

Mint az irodalomban, úgy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kísérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, melylyel ez egyszerű mezei gazda okoskodik, politizál, s át-átcsap humora a komolyan valóba, míg a derült táj lassanként egészen elkomorul.

Emlékezzünk azon czikkelyre, mely Horváth István temetéséről tudósítá a nemzetet.

Így beszédeiben is. A humor és lelkesedés szavai egyaránt áradoztak ajkairól.

Most is él lelkűnkben a hatás emlékezete, melyet egykor az administratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye teremében előidézett. Maga Kossuth, ki utána következett a szólásban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e sérelmi ügyben még nem használtatott.

S nem élezek, nem az elmésség könnyű villámai czikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tűnt fel a mosoly leple alatt, keserű valót hirdetett a derült ajak. Valódi angol humor, melyet csak oly életiskola után tesz az ember sajátjává, milyenen ő keresztül ment.

„Nőm és gyermekeim körén kívül — irta Eötvös hozzám egyik levelében — alig van életviszony, melyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalmon, melyet munkáimban kifejeztem.“ — Es ismét más alkalommal: „Életem tanulsága mind tudományos, mind emberismereti te-

kintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, melyeken e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szépszavakkal szereztem tudományomat.“ Ily életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a kedélynek, mely aztán a legkeserűbb dolgokról is derült arczczal hagy szólani.

S a ki Eötvös magán- és nyilvános életét csak felületesen is figyelemmel kísérte, kénytelen elismerni idézett állításainak igazságát.

Könnyelmű gyermekévek után korán az élet küszöbénél állt az ifjú, a midőn a fényes szülei ház viszonyai megrendültek. Két életpálya állott most az ifjú előtt: hivatalnoki, mely a szép tehetségű mágnás ifjúnak oly nagy jövendőt ígért; és az irodalom, melynek ösvényén alig nehány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanusággal szolgálták a hazát. Eötvös ez utóbbi utat választá, s ritka lemondással indult meg pályáján. Csak egy kis önmegtagadásba került volna, hogy a veszni indult örökségből valamit megmentsen. Nem tévé. Szalay László barátja társaságában mívelte lelkét, tanulmányai mellett virasztott, míg kortársai, kiket a születés vele egy rangra emelt, a társasági örömek kéjeit élvezék.

S ennyi lemondás, ily lelkierő mellett, mennyi gyanúsításnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon új politikai rendszernek, a melynek tanait Szalay életírásában adjuk elő! A keserűségek közepett, mikkel halmozá az értetlenség és rósz aka-

rat, tanúi valánk nem egyszer kifakadásainak. Többször volt azon a ponton, bogy végkép lemondjon a politikáról, s a szépirodalom nyugalmasabb munkakörébe vonuljon vissza. Sokszor kifejezte ez iránt szándokát. Múltja és szelleme azonban további küzdésre késztették őt. Megtörtént gyakran, hogy midőn tudatta visszavonulási szándokát, termékeny szelleme már új eszméktől vala terhes, lelkében újabb, nagyszerű tervek fogamzottak.

SZEMERE BERTALAN.

Szemere Bertalan Vattán, Borsodmegyében, nemes de szegény házból vette származását.

„Családom — írta maga Szemere e vázlat írójához — mint a fa, azért szegény, mivel régi.“

Hős elődéről, a vezér Hubáról sok maradt e családra, de a Szemerék régóta nem gazdagok. Két oka van. Soha sem rendezte e család fiágra javait, s a leányág útján apránként minden gazdagság más nevekre szivárgott által; mely tünemény azt bizonyítja, hogy e család vérében nem volt aristocrata érzés. Aztán, mihelyt a reformatio kiütött, a Szemerék annak hívei lettek. Alig van most három ág, alig két háznép, mind a reformált egyházhoz tartoznak a reformatio óta. Huba s Nagy Lajos király alatt egy másik, a ki tárnok volt, — azóta egy sem viselt királyi nagy hivatalt; mindig a nemzeti párttal tartottak, mely mindig vesztett.

Bertalan atyja, László, 1805-ig szolgált a hadseregben, ekkor és 1809-ben a borsodi nemes sereg őrnagyparancsnoka. Onzéstelen ember, a ki örömest forgott a nép között. Bőkezű másnak, magának rósz gazda. A kis örökség keze alatt csak fogyott.

Midőn gyermekeit kellett növelni, 1000—1200 váltóforint jövedelme volt volna legfölebb, ha adósságot nem kellett volna fizetnie.

S Bertalannak még három testvére volt. Jenő, viszontagságok és kalandok embere; végül a forradalomban mint százados szolgált és 1849-ben besoroztaték az osztrák seregbe, a melyben szolgált azelőtt 23 évig. László, ki 1836-ban halt meg, mint nádorezredbeli hadnagy, a jelesb huszártisztek egyike. S húga, Mária, Jakabfalvy Sámuelné, ki 1840-ben halt meg.

Láthatni ebből, mi csekélység volt, a miből a családnak ki kellett jőnie.

E családi szükség lényeges befolyással volt Bertalan testi és lelki fejlődésére.

Mérsékletesen, sőt nélkülözve élvén, teste edzett lön, erős és mindenhez megszokott. Volt eset, már 18 éves korában, hogy alig mehetett ki ruhahiány miatt, hogy alig ehetett eleget éhség ellen. Négy évig (1829—32) nem volt téli felöltője, s egy kis kapuiban ült 3 óráig a hideg hallgatóteremben. A költők verseit, a szótárakat, a stúdiumokat, a jeges szántóföldeken, vagy a szénás padokon tanulta, bele buva a szénába. „És mégis — mondá gyakorta — mi boldog napjaim voltak ezek!“ A szokás második természetévé vált. Mikor módjában lett jobban élni, akkor sem tette. Ritkán ivott bort, szeszes italt, nem dohányozott, nem kávézott. Maradt többnyire a kenyér és gyümölcs mellett. Midőn utazott Európában, s mint felsőmagyarországi biztos

is, hetenként kétszer-háromszor nem ebédelt; nem evett főttet. Jól esett neki, testét és lelkét is emelte a böjt. Mint országgyűlési követnek reggelije és estebéde gyümölcs volt az árusnál, kenyér nélkül; néha aludt-tej. Ebéde alig került 30—40 krba. Így bírta meg a sok éjjelezést, mert 16 éves korától kezdve mindig fendolgozott éjjeli 1 — 3 óráig. Így élt miniszter korában is. Egész ruhatára két attilából állott, s egy frakkot kellett csináltatnia, hogy a nádori ebédre mehessen. „És én kétlem — írta egyik levelében — hogy a ki fényűzéshez szokott ruhában vagy ételben, az népember, az republikánus lehessen szívében és erkölcseiben. Ha gazdag lettem volna, azon neme szédíthetett volna meg a fényűzésnek, mely művészileg szép, jeles és ragyogó.“

Lelkileg is lényeges hatása volt a szegénység terhes nyomásának Szemere B. életére, jellemére. Az a viszálkodás, melyet a családban a szegénység mindig előidéz, a hol a név úri volna, s az apa bőköltő, az anya fösvény, — ismeretlenné tette előtte a családi életöröm bájait. Mindig röpkedve sietett haza, s mindig bút, bánatot talált, az apai ház küszöbére lépvén. Eleinte csak a szükség gyötörte, a hiány; utóbb az összehasonlítás, mint tanulót. Mások, ékesen öltözve, jól élve; nála mindenben hiány. Szüleinek négy kiéhezett lova alig bírta őt lépve elvinni Patakra; elbútt a szekérben, mikor a tehetős tanulók mellette elnyargaltak.

Két hatása volt ennek Bertalanra.

Mivel ismerte a családi életben a szükség rettenetességeit, soha semmit sem kért szüleitől. A mit adtak, abból is mindig maradt. Sőt alig került ki iskoláiból, s a szülei házat és testvéreit ő tartotta fenn. S nem viszonozhatván tanuló-, később ifjútársainak szívességét, nem igen fogadott el másoktól valamit.

A szegénység érzete, járulván hozzá némi büszkeségé, igen sokat tett rá, hogy az élénk, eleven, vidám lelkű Bertalan, kiben minden elem megvolt, pajkos, kihágó, csínytevő, sőt kalandor lenni, egészen magába vonult s komoly tanulmányokra adta magát. Otthonülő, föléjjelező, könyvbúvár lett, a ki örömest bolyongott nappal a mezők magános távol helyein, este pedig ábrándozott a hold méla fényénél. Van Szemerében a sentimentalismusnak egy forrása, azon időből való, midőn Siegwartot, Werthert és Kölesei bánatra hajló költeményeit olvasta. De az eredeti természet, a derültség, nem sülyedt el benne; az maradt a felületen; a mély homály alatta borong.

Később, mikor az ifjú magasabb czélok felé törekedett, még nagyobb kínokat kellett érzenie. Könyvet nem vehetett; mások vették, ő olvasá, s elmondá nekik tartalmát, hogy szüleiknek azok is mondhassanak valamit. Nyelvet akart tanulni, mestert nem fizethetett. Kölcsön kérte a nyelvtant s így tanulta meg az olasz, angol, franczia nyelvet. Így kezdte magában tanulni a fuvolyát és guitarret is.

Az ifjúi vágyak ezen korában fölébredt benne egy ázsiai ut terve, arra India és China felé. Sok ideig hordá e vágyat kebelében. De meggondolá, hogy meg kellene tanulnia legalább is a török, arab, persa nyelvet; meg kellene ismerkednie a növénytannal, s az orvosi és természettudományok sok ágával. Hol szerezze meg mindezt, Pesten, Bécsben? Ő, a kire készpénzt száz váltó forintot évenként nem költhettek.

Az elégilletlenség kezdte magát szívébe fészkelni, kerülte az embereket, a sokaságot. Kezdte szégyenelni a szegénységet. Szemérmes lett, szerény és félénk a társaságban. Tizennyolcz—húsz éves ifjú korában alig mert elmenni valamely ház előtt, ha előtte nehány tanuló vagy polgár ült. Már letette az ügyvédi vizsgálatot, s nem szólhattak hozzá társaságban, hogy el ne piruljon. Később nagy erőtetéssel sikerült uralkodni az arcznak e férfiatlan zavarán; szemei kezdék megszokni a találkozást; de a lélekben mindig fenmaradt némi zárkózási, némi rejtezkedési hajlam, vagy inkább látszat.

Sokszor panaszkodott ez időtájban, Szemere, leveleiben Kölcseynek: mi nagy csapás a szegénység, s az az állapot, mely szerint az ifjúnak nincs annyi pénze, hogy papírt eleget vehessen, nem hogy könyvet vagy egyéb segédszereket, nem hogy mestert fogadhatna. Ő azt felelte: szükség neveli a jeles és nagy embereket. De e vigasz mellett csak azt érezte, hogy évekkel hátrább esik, mivel magára

van hagyatva; nem azt olvassa, a mi kell, hanem azt, a mit épen kap.

Ez éveiben az ifjúi álmoknak és törekvéseknek nagy kínokat kellett kiállnia.

Irigyelni kezdte a gazdagságot, mely eszköze annyi nagy, jeles és merész vállalatnak. Csak egyet becsült mindennél fölebb: a függetlenséget. Ennek öntudata mérsékelte az elégületlenséget, mely az érintett büszkeség nélkül annyi rosznak lehetett forrása.

De igen is messze haladtunk a jellemzésben, melyre a családi viszonyok szolgáltak alapul.

Lássuk az életírás adatait.

Született Szemere 1812-ben, Bertalan napján.

Legrégibb gyermekkori emlékezéseiből a következő adatot hallám tőle egy alkalommal.

Egyszer neki és testvéreinek az étkamrában, estére, kenyeret és szilvát kelle kapniok. Anyjok rámutatott a kosárra, és mondá: ezen osztozzatok. Bertalan, mindig fürge lévén, legelőbb nyúlt a kosár tartalmához; mire anyja, odavetve, mondá: „vigyázzatok ám, Bertus meg ne csaljon!“ — „O nem — válaszolá Laczi, testvére, — Bertus nem szokott csalni.“

„Mintha most is hallanám e szót.“ Tevé hozzá, mikor e történetecskét elbeszélte. „Azóta mindig zeng füleimben és lelkemben. Hogy az igazságszeretet minden más fölött meg van bennem, talán ennek köszönhetem.“

Ily parányiságok adják meg, az életpálya kezdetén, az irányt az emberi léleknek.

Hat—nyolcz éves korában a vattai iskolába járt a gyermek. Szégyenlé, hogy a többi paraszt gyermekektől különbözött öltözetben, és hogy nem tétété vele a mester mindazt, a mit a többiekkel. Gatyára vetkezett, a hol lehetett. Fő öröme volt, ha mezítláb menekedhetett iskolába, s télen is így játszotta a szálló varjakat a havas vermek tetején.

A kilenczedik és tizedik évet már a sárospataki ref. collegiumban tölté. Itt kezdte latin iskoláit. Az elsők között volt. S látköre tágult. Az a sok gyermek, a tanuló világ, a harangok a toronyban, a roppant épület, a folyam, csolnakázás, a gyönyörű hegyek, malomkőbánya, édesgyökér-ásás a hegyeken, az a játszó világ, midőn a hét éves gyermektől a serdülő ifjakig mindenki játszott a mezőn, — mindez édes emlékezettel tölté el a falusi gyermek gyönge elméjét.

A tizenegyedik évben Szemere a miskolczi evang. iskolába vitetett, Laczi testvérével, német szóra. Egy becsületes mesterember asztalához valának élelembe adva. Azonban felsőbb osztályba kerülvén, mint iskolai pályája szerint következett vala, két évig tanult itt, a nélkül, hogy értette volna mit. A gyermek életében, előhaladásában, fejlődésében oly hiányt, megszakadást képez az ily időszak, mely kipótolhatlan marad örökre. Csak 13 éves korában kezdé Sz. sejteni, a mi leczkéjében foglaltatott.

Miskolczon gyermekek és mesteremberek közt, otthon a mezei gazdaságban és néha úri vendégek és atyafiak közt folyt a serdülő ifjú élete. Alkalma volt Miskolczon a színházba is bejutni néhányszor, mi képzelődését felgyújtotta. Műkedvelő társaságot alkottak nehányan, s kétszeri játékukra az egész utcza begyült. Egyik darab, melyet előadtak, Metastasióé volt.

Tizennegyedik éves korában a késmárki lyceumba kellett volna vitetnie, de mivel szülei a szükséges 250 váltóforintot nem tudták kicsinálni, s lovaik is megbetegedtek, Bertalan és testvére az egész telet aprilig otthon töltötte, várakozásban, semmit nem csinálva. Végre elindultak négy kopasz lovon; mert az ötödik, útközben, mihamar kidőlt. Öt napig utaztak Miskolczról Késmárkra. De mi új világ!. A tót nép, a különböző házak és háztájékok, a meredek hegyek, a harsogó hegyi patakok, fölségesen magas fenyők szálai között, aztán a német XVI város, kőtornyaikkal, végre a Kárpátok bérczsora a fellegek társaságában!

Alig van valami, a mi a gyermek fejlődését jobban elősegítné, mint az iskolák és vidékek változtatása.

Szemerénél is az élet legkellemesb visszaemlékezései közé tartoztak e benyomások.

„Még most is érzem — mondá többször e sorok írójának — most is érzem a fris léget, az új képek báját, mintha közelebb emelkedtem volna az éghez.“

S később megjárta a Kárpátokat is, a zöld, fekete, vörös, kék tengerszemeket, a szirteket, a csúcsokat.

Szobát, élelmet, mosást, világítást, fűtést, 15 váltóforintért kapott Késmárkon egy hónapra. Reggelire tejet és zsemlét, vasárnap kávét. Alig hittünk saját szemeinek. Patakon a praeceptor az elzárt ládából későn vette ki a barna kenyeret, és a reggeli karéj vékony volt, mint a papír.

Itt végezte Sz. a rbetorika második évét. S mivel már értette, a mit tanult, szorgalma még nagyobb lön, állandó, nyugtalan, határt alig ismerő. Nyárban reggeli 3 óra előtt már talpon volt. Ezenkívül olvasni kezdett. A német nyelvtant maga áttanulta, könyv nélkül, megtanulván a végén levő hatezer s nehány szót. Ezután az első könyv elolvasása, minden nem értett szót mindig kikeresve, öt napig tartott, a másodiké háromig, s a többi ment folyvást. E módot a nyelvek tanulásánál később is megtartá, s mindég megtanult öt-hat ezer szót, mielőtt az első egész könyv olvasásához fogott volna. Sz. már ekkor olvasta Wieland, Schiller, Kotzebue, Gessner, Plato és Salzmann munkáit.

Egy-egy osztályban alig volt 4—5 eminens. Szemere azok közé tartozott.

Annyival ritkább tünemény, mivel az 50—60-ra menő magyaroknál akkor a felföldön nem volt divat, sőt illő sem tanulni és járni iskolába. A ki tette, azt boszantották. A magyar és rácz németszó-tanulóknak szokása volt akkor tánczolni, három-

kodni, magyarul és ráczul beszélni, betyárkodni, költeni, inni, bálba járni és verekedni, míg aztán nehányat közülök kicsaptak.

Tizenhatodik évében Szemere Patakra ment vissza. Egykori tanulótársai egy évvel hátramaradtak tőle; a régi gyermekkori emlékezet mindazáltal közéjök vonzotta vissza. S itt volt öt évig, midőn a jogtudományt végezte.

A kötelességérzet már ekkor túlnyomó volt lelkében. Soha sem csinált semmit, míg iskolai kötelességeit nem végezte; nem evett, nem sétált, nem olvasott addig. Leczkéjét tanulta egész nap. S ebben oly túlzó volt, hogy nemcsak a dolgot, — a szót is tanulta. Mint jogász Kövy terjedelmes elemeit hatszor tanulta végig, szárul szóra.

Akkor kezdték az addig latin tudományokat magyarul adni elő. A professorok röstek voltak átfordítani a latin szöveget, sokat Szemere fordított le, s a többiek az övéről másolták.

Iskolát soha nem mulasztott. Alig becsült tanítói közöl egyet, alig felelt meg eszményének egy is, de mindig teljesítette tanitványi kötelességeit. Soha sem társalkodóit tanítóival, mint szokásuk némely jobb tanulóknak; de azok mindig némi tisztelettel bántak vele.

Volt egy professor, Magda, az ismeretes statistikus. Ezen tanítványai kikaptak botrányosan. Nem volt képes szóhoz jutni a zörgés, ordítás miatt, s a tanári kar nem tudta, nem akarta meggátolni. És annyira ment a tanítványok között a roszabbak

zsarnoksága, hogy néha mind fölkelt s otthagyta a tanárt. A ki ott mert maradni, üldözték a többiek. Midőn Szemere lett Magda tanítványa, társai folytatni akarták e módot. Kimentek. Szemere benn maradt és lassanként mások is többen. Jele a tekintélynek, melylyel bírt társai előtt. Értelmi, erkölcsi felsősége és tisztasága okozta ezt, és testi ereje is, mert száznál többen voltak tanulótársai, de erősebb senki sem közöttök. Magda ebédre hívta Szemerét, a mi hallatlan kitüntetés volt akkor. Nem fogadta el; mert nem akart lenni a tanár szövetségese, hanem tanítványa.

S az iskolaterem falain kívül is némi felsőséget gyakorolt Szemere ifjú társai fölött. Igen soktól visszatartóztatá őket. Hozzá ménének tanácsot kérni. S ő megpirongatta, a ki roszat csinált. A ki meglátogatván, dologban lelte, eltávozott, vagy maga küldte el, s reá ezért senki sem neheztelt. Annál felötlőbb, mert Szemere, ki a testgyakorlást szerette s a jobb tánczosok közé tartozott, egy-két bált kivéve, semmi ifjúi mulatságban nem vett részt. Akkor a mulatság Patakon kártyából, czigányzene melletti dorbézolásból, borozásból állt; az egykori mezei tekézés, lapda, úszás, csolnakázás kiment a divatból. Ritkán történt, hogy Szemerét valamely névnapra megnyerték; csaknem ünnepélyesen hívták meg ilyenkor tanulótársai.

Szemere mindenkép törekedett nemesebb irányt adni, hasznosabb időtöltést szerezni társainak. Már mint a bölcselmi tudományok első évi hallgatója,

alkotott egy társulatot (1828/9), a melynek ezélja volt: írni, szerkeszteni, komoly és humoristikai tárgyú felolvasásokat tartani. Később, 1830/1-ben, nyelvművelő társaságba gyűjtötte egybe ifjú társait. Tömérdek bajba került ez. Az iskola képe volt a tarka életnek. A szegényebb ifjak hosszú fekete öltönyben, tógában, s az úrfiak, az úgynevezett publikus deákok, külön testületet képeztek. S emlitsük-e a felsőbb osztályok előkelői gőgjét, mely társalogni is szégyenlett más osztálybelivel s az egyesület kebelében már némi aristokrata igényekkel állt elő? Szemere heteken által járta sorba a legjelesb ifjakat valamennyi magasb, külön évi osztályból. S mennyi akadály gördült még útjába a tanárok s az iskola főgondnoka részéről, miután az udvari kanczellária, a magyar kormányszék Bécsben, minden egyesületet tiltott a tanuló ifjak közt. Hónapok után azonban csakugyan megnyerte az engedélyt az egyesület. A pataki főiskola egyik legjelesebb tanára, Nyíri lett elnöke. A munkásság ebből állt: írni verseket, prózát, aesthetikai dolgozatokat, a melyek másoknak bírálat végett kiadattak, s mű és bírálat felolvastattak köz-ülésben. Több évig tartott ez egyesület. Két munkát bocsátott közre „Parthenon“ név alatt. Szemerétől Sz . . . n Írói jegy alatt van benne nehány dolgozat. . . Végre 1831/2-ben, mint jogász alapította, vagy inkább életre-idézte a „Megye“ czímű társulatot, mely azelőtt több évvel a királyi helytartótanács által eltiltatott. Folyamodás utján a superintendentia, bizonyos megszorítások

mellett megengedte. Czélja volt: a jogtudománynyal gyakorlatilag megismerkedni; s ez okból volt királyi tábla (főtörvényszék), megye (mint közigazgatási és törvénykezési intézmény), hivatalnokok és ügyvédek. A jogtanulók közt pörök folytak, igen komolyan, sőt szenvedélylyel. Voltak gyűlési beszédek, korteskedések stb. Előizlete a közéletnek, csaknem minden küzdéseivel.

S e társulatokban, melyek fékül szolgáltak az ifjúságnak erkölcsi tekintetben is, Szemere sehol sem fogadta el a főhelyet, bár ő volt lelke, vezetője s útmutatója. Már ekkor érezte, hogy mások hiúságának kielégítése nélkül, szegény ember számára, nincs előmenetel, nem lehet a sikert biztositni. Van azonban egy neme a tekintélynek, a mit erély, szorgalom, értelmi súly ad, a mi nincs helyhez kötve; ezt akarta Szemere bírni. S ezt könnyű volt neki megszerezni, a ki annyi tekintetben felülmúlta társait.

Idegen nyelveket tudni ritkaság volt a collegiumi ifjak közt, s Szemere már a hires külföldi Írókat is olvasgatá.

Tizenhét éves korában a görög nyelvet kezdte tanulni, de abbahagyta és az olaszba fogott, olvasva Torquato Tasso, Metastasio, Bocaccio, Ariosto munkáit. Tizenkilencz éves korában pedig az angolt tanulta meg, egy 14 lapnyi kölcsönkért nyelvtanból. Ezeken kívül sokat foglalkozott versírással, írt epigrammokat, hősköltemény t, románczokat, dalokat, meséket, egypár kötetet. A könyvtárból ő hordta

ki a legtöbb könyvet. Főleg költőket, aesthetikát és humoristikus iratokat olvasott. Jean Paul, Herder, Göthe, Schiller, Wieland, Lessing, Sterne, Goldsmith ..... és minden magyar iró. A magyar irodalom még akkor csekély volt, de Szemere ismerte mindazt, a mit kapni lehetett, Révay, Verseghy és Horváth István nyelvtani munkáit sem véve ki.

Ez időben (1831—32) a „Felsőmagyarországi Minerva“ czímű folyóiratban nyomtatva is megjelent, Sz—n jegy alatt, némely dolgozata. Egyebek közt: „Kisfaludy Károly emléke“, czímű egy felvonásban. „Bérczlak“ szintén drámai mű egy felvonásban. Egy rege. Anonym koráról egy hosszasabb értekezés, a melyért három aranyat kapott. S Kazinczy Ferencz védelme a „Kritikai lapok“ megtámadása ellen, hogy Pyrker „Hajdan szent gyöngyeit“ kötetlen beszédben fordította.

Nem csuda ezeknél fogva, ha Szemerének, már tanuló korában, az iskola falain kívül is csakhamar ismeretes lett neve. Az ünnepi togatusok egész Felsőmagyarországon széthordták hírét. Teleki József gróf, később Erdély kormányzója, irta felőle, hogy egykor díszére válik a collegiumnak, mint Kazinczy és Fáy. S az iskolán túli világ már, mint kitűnő tehetséget, várta az ifjat, kit azért mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtak.

E hír azonban nem tévé őt elhízottá, sőt talán félénkebbé. Magában széttekintve, mindig érezte gyöngeségét, ismerte tehetségeit, és csak akkor jött

meg önbizalma, ha magát másokhoz hasonlította. S e lélekállapot mindenkor megmaradt benne.

Mielőtt az életbe vezetnék az ifjat, csak azt kell még róla följegyeznünk, hogy, mint jogász, ő vala első, a ki magyar nyelven búcsúzott el az iskolától, társai nevében. Addig a latin nyelv volt divatban iskolai szónoklatoknál.

1832. augusztustól november végéig egy borsodi főszolgabíró mellett volt Szemere joggyakorlaton. S deczemberben országgyűlésre kisérte Borsodmegye követét, Palóczyt, oldala mellett folytatván a gyakornoki pályát.

Országgyűlés és joggyakornok? fogja csodálkozva kérdeni a maradék. Mint jutottak a törvényhozás teremébe a juratusok? S mint gyakorolhattak ott helyeslő és roszaló zajongás, közbekiáltások és utczai demonstratiók által oly nagy hatást a tanácskozások folyamára?

Honnan e rendetlen állapot, mi a magyar országgyűlésnek oly sajátságos typust adott, hogy gyakran a rákosi ősgyülések jutottak eszünkbe?

A magyar országgyűlések, mint tudva van, 1848 előtt, e században, rendesen Pozsonyban tartattak. S Pozsony nem volt központja a magyar életnek. Kormányszékeink Becsbe s Budára költöztek. Nem lakott Pozsonyban aristokratiánk, s kereskedelme és gyáripara sem volt hangadó a polgárisodás mozgalmaiban, vagyonos és mívelt középrend

által. Egyszerű tartományi városocska, igénytelen, követelés nélküli hely. S e fölött német ajkú város, a melynek polgárai már ez okból sem tódulhattak a karzatokra oly szónoklatok meghallgatása végett, a melyeket csak fordításban érthettek. Aztán Pozsony épen az ország szélén fekszik. Szomszédai, kik hamar megjelenhetének az ülésekben, legkevésbé magyarok. S a távolabb, főleg magyar vidékek nem dicsekhettek jó utakkal. A Tisza- és Számos-völgy több részeiből, azon évszakon, mely legczélszerübb országgyűlés tartására, nagyobb elszánás és több idő kellett Pozsonyba menni, mint innen Párisba vagy Londonba. Mely adatokból önként következett, hogy Pozsonyban a törvényhozásnak természetes hallgatósága nem lehetett.

„De valamint az emberi test azon plastikai erővel bír, minélfogva, a hol nagy kimerültség mutatkozik, a mely tájon erőpótlásra van szükség, oda tódul a vérnek, a nedveknek, a magát fentartani törekvő életnek hatékonysága: szintúgy azon erkölcsi test, melyet államnak nevezünk, a hol sínylik, hol erőhiányt tapasztal, ott bajain segíteni kíván és segít úgy, miként helyzete és a viszonyok hatalma engedik. Törekvéseiből eredhetnek abnormis állapotok. Ezt nemcsak a politikus, hanem az orvos is tudja, ki az emberi organismusnak épen a hiányokat pótló működésében igen gyakran új és terhes betegségek kútfejét fedezi föl.“ *)

*) Kemény Zsigmond.

Így támadt Pozsonyban is egy mesterséges, előjogokkal és czímek által oda kecsegtetett hallgatóság, hiányos és rendetlen pótlékául a nyilvánosságnak. Miért? Mert Pozsonyban természetes hallgatóság nem lehetett; és mivel az országgyűlési tanácskozások fő terjesztője, a sajtó, korlátai közt, nálunk nem felelhetett meg hivatásának.

A magyar országgyűlési hallgatóság fő eleme volt egy fényes czímmel fölruházott testület, melyet a felsőházban meg nem jelent mágnások képviselőinek hívták. „Emelte-e az alsóház méltóságát azon eszme, hogy a melyik főárnak kedve nincs országgyűlésre menni, elküld maga helyett egy kisebb urat, ki ama fényes teremben, hol a születési jognál fogva szavazattal bírók tanácskoznak, széket nem foglalhat ugyan; de már oda bizton telepedhetik, hol csak a nemzet képviselői ülnek? Es ha a meg nem jelenők küldöttei a szőnyegen levő kérdésre, legalább jogfentartásul, néha véleményt is mondának, rendre igazíthaták-e a valóságos képviselők ezen csodálatos auditóriumot? S nem csorbúlt-e így az alsóház tekintélye? Kétségkívül igen. De följajdultak-e a hírlapok, zúgtak-e a megyék e középkori intézmény miatt? Nem; mivel Pozsonynak természetes hallgatósága nem lehete.“ *)

A terembe szólított hallgatósághoz tartozott továbbá a királyi tábla í r n o k i kara. Fiatal törvénygyakornokaink megjelentek Pozsonyban. Miért?

*) Kemény Zs. Pesti Hírlap 1847. nov. 4. sz.

a diéta tanácskozásainak kísérése a jogi gyakorlat (juridikai praxis) egy nemének tekintetett? De törvénykezési testület-e az országgyűlés? Por foly-e az országteremben? Nem. Okvetlenül szükség volt-e tehát ott a jurátusokra? Oly kevéssé mint magára a királyi táblára, mely országos ülésben, az egyházi rend szomszédságában szintén helyet fogott.

Mikor és mi okból származott a királyi táblának, ez országos bírói széknek, ülésjoga a magyar törvényhozásban: nem fogjuk e sorokban fejtegetni. Elég legyen megjegyeznünk, mikép a nyilvánosság érdekében történt, hogy a megyék képviselői elnézték, miszerint főnökeit, kiknek oldalára esküdött, az igazságszolgáltatás ajtai megöl a nemzet tanácsteremébe is átkisérte a joggyakorló ifjúság. Hiszen a magyar alkotmánynak különben is jelleme volt azon sajátság, miszerint a törvénykezés és politika a közélet minden rétegeiben egybe volt zavarva.

S a királyi táblai ifjúság a megyék részéről is szaporittatott. A táblabiró, miután megválasztotta a követet, jól tudván, mennyire nem az ő éveihez mért föladat Máramarosból és Nagy-Károlyból őszszel Pozsonyba rándulni, fiát küldte el maga helyett hallgatónak. Mindenik megyéből ment hat sőt tizenkét ifjú is a diétára, kik közöl némelyik nem akart királyi táblai Írnok lenni, vagy, mivel nem töltötte ki az egy évi megyei gyakorlatot, még nem lehetett az. S ezen hallgatóság számára a haza egyaránt gondoskodott munkáról és előjogokról. Mint

a képviselők segédeire, reájok is kiterjedett a követi „salvus conductus“ oltalma. Adott nekik a megye közpénzből napi bért, lefoglalt számukra elegendő szállást, s hogy foglalkozásuk legyen, nyomtatás helyett toll alá dictálták a törvényhozási irományokat.

Helyes volt-e ez? Elméletileg nem. De hol volt a természetes hallgatóság Pozsonyban; s hogyan terjesztett akkor hazánkban nyilványt a sajtó? Hiszen az alsóházi határozatok kinyomathatása is akadályra talált még 1843-ban is. Annál kevésbé engedék nyomtatni lapokban a képviselők tanácskozásait.

Utasítás és követvisszahívási jog volt a régi magyar törvényhozás alapja. E rendszerből szükségkép következett a képviselt hatóságok ellenőrködési joga. S mily eszközei voltak e részben a nyilvánosságnak?

Csupán és egyedül a követek jelentései.

A sajtó korlátozva volt. Kossuth kőnyomdája, mely ez államjogi szükség pótlására, a tanácskozások folyamának közzététele végett állíttatott, az 1836-ki országgyűlés alatt, kormányi parancsból, lefoglaltatott. Tudósításai tovább is megjelentek ugyan kéziratban, s ez írott hírlapot 1840-ben Stuller Ferencz, 1843-ban pedig Záborszky Alajos is folytatták: de az írott levél, gyorsaság és olcsóság tekintetében, csak hitvány pótléka volt a nyomtatványnak. Midőn a hírlapok szabadabb mozgására még nem volt kilátás: szóba jött a képviselőházban leg-

alább egy országgyűlési hírlap kiadása. Ki nem látja, hogy az nem vezetett czélhoz. Jól jegyző meg felőle Kemény Zs.: „hogy ily hírlap által a journalistika kivetkeznék természetéből. A journalistika nem eszméket lenyomtató gép, nem mozaik-műveket készítő intézet. Hírlapot szerkeszteni annyi, mint szint, elevenséget, életet, irányt adni annak. Itt a legcsekélyebb közlés is, a helyett, hogy csupán mechanikai összeállítás és holt anyag volna, megeleveníti a szellem által, munkás tagjává válik a társaságnak, hová fölvétetett, s hol minden sor fövényszemeket hord azon épületek fölállítására, melyeknek alapterveit a vezérczikkek közük.“ Az országgyűlési hírlap mindent, mi a teremben unalomig ismételtetik, pontosan közölvén, nem lett volna más, mint a naplónak ívenkénti kiadása, ívenkénti postára tétele; nem egyéb, mint oly gyűjtemény, mely a tudomány számára készült, s a melynek hű olvasója csak a történet-búvár leendett. S még ez sem talált pártolásra a kormány és főrendi ház részéről. Az indítvány a sajtóügy tüzetes tárgyalására utasittatott, a melynek czélszerű megoldásához, az akkori viszonyok közt, nem volt legkisebb remény.

1841-ben kezdődik a magyar hírlapok szabadabb mozgása. A reformkérdések, melyeket a sajtó fölkarolt, többnyire a királyi előadások közé írattak. A kanczeüár a trón zsámolyáról hirdette, hogy a kormány „alkudni kíván a körülményekkel“. S az 1843-ki országgyűlés alatt már megengedtetett a tanácskozások töredékes közlése. Az utasítás azon-

ban, mely e tárgyra nézve, óvatos távolságban, a porosz kormány eljárását követte, még akkor tiltotta a szónokok neveinek kitételét. S a hírlapok tudósítói minden módokat elkövettek, hogy a neveket kitaláltassák olvasóikkal. Majd a „legnagyobb megye“ képviselőjét, majd a „ház legifjabb tagját“ léptették föl az olvasó előtt; míg a felsőházban egy „tekintélyes gróf“ s „egy fényes tehetségű ifjú báró“ voltak az ellenzék vezérei. 1847-ben végre a nevek kitétele sem talált többé akadályra. A beszédekre nézve mindazáltal egész a mártiusi napokig nem szűnt meg az előző vizsgálat.

Ily körülmények közt csodálhatjuk-e, ha a magyar alsóház a nyilvánosság létező pótszeréhez, a mestei'ségesen alkotott hallgatóság fentartásához is ragaszkodott. Különben is a követutasítás rendszere hozza magával, hogy táblabíráink, a magyar ifjúság képzettsége betetőzéséül némi jártasságot kívántak legalább a törvényhozás formái körül.

Ezért, minden kicsapongásai mellett is, tűrték a rendetlen állapotot.

Az ifjúság, ki hallgatni és tanulni küldetett Pozsonyba, az országos közvélemény szerepében tűnt fel önmagának, s minden szónoklat után kifejezte tetszését vagy roszalását.

A conservativ párt méltó boszankodással kelt ki e rendetlenség ellen. S szót emelt gyakorta Deák és az ellenzék több vezérszónoka is, rendreutasítván a kicsapongókat. Midőn azonban gyökeres orvoslásról van szó, az ellenzék mindenkor az

abnormis helyzetre hivatkozott, melyben a törvényhozás magát Pozsonyban találja, s egyszersmind a sajtó szabadabb mozgására utalt.

A tanácskozás rendezéséről hallani sem akartak. Nagy kérdések merültek abban föl, melyek egyszerű házsszabályok útján nem valának megoldhatók. Hiszen az alsóháznak önválasztott elnöke sem volt.

1843-ban történt némi külső rendezés. Addig a követi kart korlátok sem választották el a hallgatóságtól. A megyék képviselői után közvetlenül következtek a királyi városok és távollevő mágnások küldöttei, s ezeket mindenfelől körülzajongá a többi ifjúság. 1843-ban vontak először korlátokat, s azokon kívül jelöltek helyet a távollevő főrendiek megbízottjainak, a mi halálos csapás volt reájok.

A hallgatóság ellenben a korlátokon kívül, s a karzatokon is oly kevéssé felelt meg nevének, mint azelőtt. 1848-ban, midőn az első népképviselet Pesten, a redoutteremben egybegyült, a házszabályok csöndet eszközöltek egy időre; míg az utczák zaja, mely a dunapartról felhangzott, megint föl nem bátorította a karzatokat.

De talán igen is messze mentünk. Mentsen a szándék, hogy ily apróságokban is festeni óhajtjuk egykori közéletünket, a melyben ily dolgok is tényezők voltak.

Szemere Bertalan is országgyűlésen kezdett vegyülni a közéletbe.

Mint a collegiumban nem mulasztott leczkét, Pozsonyban is szorgalmasan járta az üléseket.

Hajnik után ő volt az első, ki a gyorsírást tanulta hazánkban. Egy évig folyvást gyakorolta magát az írásban. Sok időt vesztegetett rá, hiában. Később nem vette hasznát.

Úgy látszik, ott is föltűnő volt az ifjúság közt. Bármily tömve volt a terem, azonnal eltávozott minden ifjú a helyről, hol Szemere szokott jegyezgetni. S a mikor Erdély részéről az ellenzék egyik kitűnő férfia, Véér Farkas, követségben járult Magyarország gyűléséhez, az ifjúság is tisztelgett a testvér haza képviselőjénél. Szemere volt a szónok. O szerkezeti Wesselényinek is egy rövid tiszteletiratot, melyet több száz ifjú aláirt. Tartalma merész volt. Sokan megtagadták, midőn a nádor ellen nyomozást rendelt.

Az ülésekről naplót vitt Szemere, folytatását azon magán-naplónak, melyet tizennyolcz éves korában, Kazinczy Ferencz buzdítására, kezdett, s 1848-ki april 12—14-ig folytatott. Lélektani tükör, melyben saját én-jét ismergette. „A mit beleírtam, — mondá, midőn egy alkalommal erről emlékezett, — mind igaz, soha nem hazudtam. Mindenkor a pillanat melegében írtam, a mit írtam. De nem is olvasta soha senki. Ha valami benső tökélyre vergődhettem, ennek köszönhetem.“

Erkölcsileg így mívelte magát.

Testileg a mérséklet és józanság által, csak a munkában lévén kihágó.

Egyébiránt még ezidőben is többnyire aesthetikával és költőkkel foglalkozott. A politikát és törvénytudományt nem szerette. Többször említette, hogy a sors azzal büntette meg, a mitől mindig félt.

A pozsonyi élet azonban nagy hatással volt rá. Az a gyönyörű vidék. Az a nagy, fölséges folyam. A politikai fényes élet. Ama nagy méltóságok törpesége a közelségben. A híres szónokok és honatyák (patres) középszerűsége. S Bécsben is megfordult; megnézte nevezetességeit. Lelkének mindez ösvény volt egy magasb lét, egy nagyobb világ felé, hová a tudományos törekvés szárnyait már megnyitotta.

De már ekkor roszul kezdte magát érezni a magyar politikában.

„Patakon, — írta volt, a pozsonyi időkre vonatkozva, — Patakon még az aristokrata szerkezet mellett jegyeztem ki a könyvekből az okokat; itt. már lelkem rögtön a régi respublikák, a demokrata intézmények felé fordult. Az a magyar törekvés mind oly törpe volt nekem. Azonban át kellett rajta esni. Szántam a kort és a kor embereit, kik oly apróságokkal kénytelenek bíbelődni.“

Az ország házában leginkább Deákon és Kölcseyn függöttek szemei.

Deák már túlsúlyra kezdett emelkedni, kiegyeztető, tiszta, szabatos előadása és javaslatai által.

„Kölcseynél — úgymond Szemere — majd minden este voltam. Sokat tanultam tőle. Mint egy

lélek jelent meg az ülésekben, szólt és ismét szobájába vonult, elégedetlen, hazavágyva könyvei közé.“

Üléseken kívül legtöbb időt töltött Szemere esténként a Duna partján és a ligetben. Megint kezdett hajolni az érzelgésre.

Honunk viszonyai s házuk szegénysége egyképen hatottak rá. Annyi nagy terv, annyi szép álom és alig volt tehetsége csak egy szótárt venni.

1834. szeptemberben ment vissza Szemere Borsodba az országgyűlésről. Novemberben tiszteletbeli aljegyző lett, s mint ilyen működött 1836 aprilig. A tehetséges szegény ifjak pályájának kezdete a megyéknél.

Borsodban Palóczy harmincz évig vitte a tollat. Jegyzői modora iskolát alapított. Alaktalan, széles, terjedelmes írmodor, szabatosság nélkül. Szemere hozta be az írói alakot, ő alapította meg azon szabatos rövid, de kimerítő írásmódot, melyet irodalmi oskolának nevezhetnénk. Egy bírói ítélet azelőtt ívekre terjedt. Szemere irt egyet, alig egy iv törött lapján. A jegyzői kar elszörnyedt, mások éljenezték.

1835-ben, Wesselényi ügyében tartotta Szemere első megyei beszédét. Első ifjú, ki a borsodi gyűlésben föl mert szóllalni. Mosolyogtak a megye tekintélyei, midőn szóllani kezdett, s mikor végezte, rendkívül meg valának hatva. S ugyanekkor, indítványára, elhatározta a megye: hogy a gyűlés első

napján az elnök tartozik az előkerülendő iratokról és tárgyakról írásbeli sorozatot olvasni föl, hogy a rendek elhatározhassák a sorozatot, melyben a tárgyakat fölvegyék. Addig az elnöktől függött a sorozat, kinek aztán gyakran sikerült fontos tárgyakat a gyűlés kevésbbé népes napjain átcsúsztatni. Az elnök tehát védte e jogát, s az ifjú aljegyzőnek az összes tisztikar ellenében kellett küzdeni. S a határozat csakhamar elterjedt a többi megyékre is.

1836 tavaszán, Szemere Miklós, az ismert magyar író, külföldre akarván utazni, írta Bertalanhoz, menjen vele. Ő és még egy rokona viselik a költséget. Bertalan örömmel fogadta a fölhívást. Vágyai mindig kihívták a messze, széles és szabad világba. Elindult tehát april végén Bécsbe. Miklós azonban még e hónapban visszatért és megházasodott, s Bertalanunk csak októberben utazhatott ki. Útlevelet nem akartak számára adni. Az udvari kanczellár, gróf Reviczky, egyszersmind borsodi főispán lévén, nem bocsáthatta meg az ifjúnak megyei föllépéseit.

Októberben mindazáltal elindulhatott. Egy évig utazott, 1837-ki októberig, nélkülözve gyakran és sokat, de annál többet tanulva, és használva idejét. Október és november hóban Németalföldön, deczembertől áprilisig Francziaországban, májustól augusztusig Anglia, Skóczia és IrlaDdban, s Hollandon, Belgiumban és a Rajnaparton vissza, szeptember- és októberben Helvéczián és Bajorországon által.

A következő telet, 1838. februárig, Becsben tölté Szemere, utazását dolgozva. Itt rendőri ügyelet alatt tartották, mert künn leven, szándéka volt Magyarország állapotát és alkotmányos viszonyait megismertetni a külfölddel. Fölhívta ez ügyben, mielőtt elindult, Kossuth Lajost is, s midőn ez elfogatott, levelei nála megtaláltattak. Rendelkeztek, hogy ő is elfogassák, de szerencséjére Angliában lévén, nem teljesíthették, s később fölöslegesnek találták.

Nincsen talán magyar olvasóim közt, a ki Szemere útleírását nem ismerné. Mi eszmebőség, mennyi tanulság s mennyi erő a nyelvben, és mily gyönyörű költői színezet. Egyik tankönyve lett az a fiatal Magyarországnak több korkérdés körül. S mint egész is jelesb, átgondoltabb e mű, mint a felületes olvasó véli. A compositio végett kihagyatott belőle Bajororszag. Prágán kezdi szerző, s emelkedett Poroszországon, és fölebb Francziaországon, Anglián által, a természet és istenség csodálásáig Helvécziában.

S lélektani tekintetben is nyújt fölvilágositást ez utazási munka. Az első benyomásokat tükrözi vissza, mi gyermetegebbé (naivabbá) teszi, mint volt szerző utazása végén.

Mondhatni, ez utazás fejezte be növelését. Látköre nem volt, az adta meg. Az ég széles, tág és nagy lett feje fölött. Honnan mindenkor magasabb szempontból nézte később is a dolgokat, mint az ellenzék sok más feje. De úgy hívé, hogy azon

pontra e pártot akkor még nem lehetett fölemelni. „Szakadást — úgymond — lehet vala okoznom, de pártot alig alkothattam.“

1839-ben végezte be úti naplóját, mely az utazáskedvet ébreszteni oly igen segített. De mikor már csaknem egészen ki volt nyomva a mű, elkoboztatott. Így hevert hat—nyolcz hónapig. Kézről kézre került a magas kormányférfiak közt. Bécsben a kanczellár, Majláth kezén is megfordult. Budán Mérey olvasta által, s magához hivatván szerzőt, nagy magasztalással Tacitushoz hasonlította. Dicsérték a művet, de akadályozták megjelenését. Végtére is a jeles Dessewffy Aurél közbenjárásának köszönhette szerző, hogy az 1840-diki országgyűlés végén, midőn a sajtó is szabadabb lett, negyvenöt törlés helyett tizenöttel megjelenhetett. Kilencz hónap alatt 1250 példány kelt el a két kötetes műből.

A fényes siker bátorítólag hatott Szemerére. Eszébe jutott a tudós társaság nagy jutalma. Nem nézve az anyagi hasznot, tudott szegény lenni s azért nem adta magát a kereső pályára; de most nem a dicsőség, a 200 arany kellett volna. S gondold: kétszerezni is lehetne. 1840/1-re volt hirdetve egy drámai jutalom. Erre mindig nagy hajlamot érzett. A terv készen volt, de nővére meghalván, a bánat miatt három négy hónapig nem tudott dolgozni. Másik volt a jogtudományi kérdés, a halálbüntetésről. De már csak kilencz hét vala hátra. — És otthon mindig jött hozzá, mint földesúrhoz, most a cseléd, utasítást kérni, majd egy panaszos, hogy

a ludak kárt tettek a vetésben. Lehetetlen volt philosophálni. Miskolczra ment tehát, s két szobát bérelt ki egy nőtlen úrtól, oly föltétel alatt, hogy senkinek nem mondja, ki van nála. Így dolgozott Szemere kilencz hétig, ki sem lépvén a szobából, nem látva senkit, nem beszélvén senkivel. S épen az utolsó napon, mely határidőül volt kitűzve, 1841 márczius 13-án ért Pestre a pályamű. Az eredmény tudva van. Megnyerte a jutalmat, bár ellenkező értelemben, a halálbüntetés ellen, oldotta meg a kérdést. Egyszersmind utazása rendkivülileg megdicsértetett.

Külföldi útjában különös figyelmet fordított Szemere a börtönreformok megismerésére. S most azon pénzen, a mit utazásából kapott, börtönügyi ismeretei, tapasztalásai kiegészítése végett, Magyarországot kezdte beutazni. 1841-ben júliustól novemberig, Erdélyt, Máramarost, Szatmárt és Ugocsát kivéve, beutazta egész Magyar- és Horvátországot s minden megyei, kerületi, városi, sőt sok uradalmi fogházat is megnézett, leirt és statistikai táblákat hagyott mindenütt betöltés végett. Naplója teljes volt e részben. Tömérdek adatot gyűjtött, miket egy munkában akart közölni; mely azonban, hivatalt vállalván a megyén, elmaradt.

Ismereteinek azonban sok hasznát vette, midőn az országgyűlésen a börtönügy jött szőnyegre. Az alsóház előtt eldöntő volt e tárgyban tekintélye, mint báró Eötvösé a felső táblán. Szemere adta első tervét, még 1839-ben, egy javító fogháznak,

alaprajzzal a magányrendszer elvei szerint. Eötvös József, ugyanez évben, egy más tervet készített Lukács Móriczczal, a hallgató rendszer alapján. Sok ismerettel védte tervét mindenik fél. Reá fordult a tárgyra a nemzet figyelme, s ez izgatások eredménye lett, hogy több megye tömlöczét az újabb elvekhez alkalmazta, míg az országgyűlés 1840-ben küldöttséget bízott meg az egész büntető-rendszer javítására.

1838 óta gyakrabban megjelent Szemere az egyházi és megyei gyűléseken.

Egyházi gyűlésben indítványozta és alapította a papi özvegy- és árvatárt. Ez intézet tervét egészen ő készítette, utazása közben, Helvécziában, Alsatiában, Németalföldön s Franczia- és Angolországban gyüjtvén hozzá az adatokat. Még a számvitelt és gyakorlati kezelést is maga dolgozta ki, maga vezérelte *). Az intézet most már (1851) 50—60 ezer forinttal rendelkezhetik s évenkint kioszthat 8—10 forint jövedelmet. Ennek nyomán hasonló intézeteket állított a többi reformált egyházkerület is. Mi által Szemere a protestáns papság kedvencze lett, s emlék-bibliával ajándékozák meg.

A megyében pedig csakhamar eldöntő befolyást nyert az utasítások kidolgozásába. Az utazási

*) Megjelent a „Tudományos gyűjtemény“ utolsó évi folyamában.

távollét s munkái növelték tekintélyét. Belátása és önbizalma is növekedett. Legtöbb csínnal, s szabatosan és művészileg szólván, nagy ünnepi csöndben hallgatták mindig, mint senkit mást. Mindenki úgy ítélt, hogy Szemere nem azért szól csupán, hogy beszéljen vagy fényljék, de érzi és érezteti, a mit mond. Ez időtájban komoly irányú, önzetlen, nemes ifjúnak tartották. Senki érdekeibe nem ütközött, tehát nem voltak még ellenei, sem irigyei.

Mindezek mellett is látta, mikép a megyében az észen kívül birtok vagy hivatalos állás is szükséges, hogy az embernek súlya legyen és tartós befolyása. Elfogadta tehát a hivatalt.

Egy főszolgabírói állás üres volt. A megye rendei egy novemberi gyűlésben (1841), csupán Szemerét ajánlották e hivatalra. Azonban bizonyos P. L. is vágyott reá. Hogy tervét kivigye, sok köznemest csődített be éjjel a megye székhelyére. Másnap tömve volt a gyülésterem; de mivel egy értelmes ember sem szólalt föl a vetélytárs mellett, a köznemesség hódolt. Sőt, hogy teljes legyen az értelem diadala, épen azon kiváltságos tömeg jelenlétében vitte ki Szemere a köztehervisélést. Nevezetes nap Borsodmegye történetében.

1841- től 46-ig volt Szemere főszolgabíró.

1842-ben tisztújítás jött közbe. Már ekkor kezében volt a többség. Strategikus esze a legnagyobb kortessé tévé őt, a nélkül, hogy-egy fillért költött, egy köznemessel kezet szorított és ölelkezett volna. Sőt óvakodott, hogy pártja részéről se történjék

vesztegetés. Az ifjúság színe körülte gyűlt össze, azok valának karjai.

Legtöbbet bír Borsodban a korona és kath. papság. A reformpárthoz, melynek Szemere volt vezére, alig tartozott két-három tehetős úr. E párt nagyobbrészt ifjúságból állott, a miskolezi ügyvédi karból s tisztviselőkből, kik közöl néhányat a reformpártnál csak a tisztválasztási túlsúly tartott. E túlsúly fen tartása végett az ellenfél tekintélyét, gazdagságát választásoknál eszélylyel, fürgeséggel, erélylyel, s gyűlésben szóval és számmal kellett fölülmúlni. S a többséget Szemere nem vesztegetés által, de meggyőződés utján alkotta. E módban különbözött az ő kortessége a többi megyebeliekétől. Voltak ifjak, kik, ügyszeretetből is, csak ezzel foglalkoztak. Minden helységben egypár tekintélyes, eszes köznemest igyekeztek megnyerni, meggyőzni, s e biztos utón, e lánczolat szerint hódították a többséget. A köznép hiszen szomszédjának, társának, az urnák nem igen. S nagy előnyül szolgált Miskolcz városa is. Ott sok művelt mesterember, kereskedő van, a kiknek a járásokba befolyást szereztek. Országos és heti vásárokra "bejárt a vidéki nép, s ekkor mindig folyt az érintkezés társalgás utján. S e reform-értelmi korteskedés folytonos volt, nemcsak a választást megelőző, mint más megyében. Azért volt biztos. Nem egy pártnak, de a reformeszméknek akart Szemere tartós diadalt. Ez vala a czél, a többség csak eszköz; s ezt erőszakolni nem lehetett. Innen van, hogy 8—10,000 választó

lévén, alig egyszer történt Borsodban kicsapongás. Ekkor sem a megye székhelyén.

Az 1846-diki tisztújítás egyike volt Borsodban a legnépesebbeknek. Otezernyi tábor állott kétezer ötszáz ellenében. Száznyolczvan zászló lobogott a két részről. S az ellenfél, melynek élén az új administrator állt, egy évig űzte már a korteskedést, a legbotrányosabb eszközökkel. Nehéz föladat volt e párt botrányai által nem ragadtatni el olyasra, a mi coup d'état-féle ürügyet adjon; nehéz föladat vesztegetéshez nem nyúlni, oly tisztújításon, mely a két részről 90,000 forintba került. Megállották. Szemere részéről minden ki volt számítva, mint a hadviselésben. Rendben tartani a szenvedélyeket egész a végperczig. Az ellenfél nem érhetvén czélt, gyülölségi rágalmakban tört ki. Ez időből valók holmi alacsony, de nevetséges pletykák. De az komoly dolog volt, midőn Keresztes városában az adóval fölizgatott nemesség rálőtt Szemerére. Egy ifjat talált a golyó. Majd egy csáti nemest béreltek föl, hogy mint adóztatót, a gyűlésben szúrja le. Szemerét se a keresztesi merény, se az érintett hír nem döbbenté meg. Sőt maga megjelent másnap a hely színén, a bősz nemesség közt, s a törvény nevében nyomozást tartott a gyilkosság miatt.

Hasztalan volt minden erőfeszítés ellenei részéiből. Szemere másod-alispán lett.

Tisztviselői pályája a hivatalviselés példányképe vala.

Mint főszolgabíró tanulta meg ismerni a népet s a gyakorlati közigazgatást. Járását teljesen rendezte. Az út mindenütt jó volt, útmutatókkal, jegyekkel és útkaparókkal ellátva. Az adókivetésben, a mennyire lehetséges, nem volt aránytalanság. Minden két hétben minden faluból szabályos jelentést vett. A jegyzők fizetését, a bírói számadásokat rendszerezte. Minden hónapban egyszer-kétszer tanácskozott valamennyi falusi bíróval és jegyzővel. Kikérte véleményeiket. A helységekben jegyzőkönyveket vitetett. A községi életnek, a mennyire a megyék gyámsága alatt lehetett, szabadabb tért nyitott. S a jeles kriminalista gyakorlatban is annak tanúsította magát, a ki volt elveiben. Alkalmazta az elveket, a melyeket hirdetett, a melyeket életre nem valóknak hirdetett az ság. 1842/3-ban, összegyűjtés utján, két járásbeli magántömlöczöt épített, hat-hat kamarával. Így vitte ki azon elhatározását, hogy mint szolgabíró, kit a kisebb büntetések fenyítése illetett, 4¼ évi hivataloskodása alatt soha sem büntetett senkit bot, korbács- vagy vesszőütéssel. A bírót büntetni az alszolgabíráknak is megtiltotta. Látta, hogy a bot-büntetés, mint a nyegle orvos gyógyszere, minden sebre egy balzsamot ad. S a bűn az ő járásában volt legkevesebb. Mindenütt sikeresbben járt el, mint tiszttársai. 1841/2-ben oly nagy éhség volt, hogy az áldott földön is korpával élt a nép. A megye rögtönítélő bíróságért akart folyamodni. Szemere kivitte, hogy a többség nem pártolta a kérést. Akasztófa helyett a takarék-mag-

tárakra utalt. S ő maga ment e részben is jó példával elő. 1843—46-ig öt takarék-magtárat állított, részint a földesuraktól, részint a néptől gyüjtvén reá az alapot. Példányul szolgált a többi járásoknak. Még más megyékbe is elkérték alapszabályait *).

A törvényt, tekintet nélkül, egész szigorral hajtotta végre Szemere. Egy alkalommal épen az országgyűlési költség lett volna beszedendő. Egy helység (Gelej), tisztán nemesekből állván, fizetni és engedelmeskedni nem akart. Gondolá Szemere, szükség, hogy a büntetés hangzó legyen, de ne súlyos; inkább egyet érjen, mint igen sok szegény háznépet, egyet látszván megtörni, az egész járást engedelmessé teszi a törvény iránt. Épen szolgabirósága kezdetén vala, midőn a megyei urak még mosolyogva néztek a tudós hivatalnokra. „Megkérdezém — úgymond Szemere, kitől magától hallotta e sorok írója ez esetet elbeszéltetni — ki a fizetni vonakodók közt a legszájasabb, legmakacsabb, ki a nélkül is megérdemli, hogy sújtassék. Megnevezték. Ráküldtem. Nem fizetett, sőt ellenállt. Karhatalmat kérvén, minden romlottabb faluból berendeltem 2—6 embert, s így összesen 60—90 fegyveres emberrel mentem végrehajtásra. Udvarát körülvétetvén, beszédet tartottam a néphez; előhozattam az engedetlen ember marháit, megbecsültettem, elvitettem. Midőn a törhetlen ember saját növelte

*) Ez alapszabályokat és Szemere tömlöczrendét föltalálhatni Kövesd városa jegyzőkönyvében.

marháit látta, sírt és majd összerogyott. Ez egy példa nem csak a községet, de az egész járást engedelmessé tette föltétlenül. Csak egy családba került. Sőt tudtam e családnak is más alakban visszaadni, a mit a javíthatlan apától elvettem. E helység azelőtt a megyei küldöttséget is vasvillákkal fogadta.“

Egy járás mindennapi bajai a lelkiismeretes embert épen úgy elfoglalják, mint a minisztert egy országéi. S a szegény ember egy pár forintos panaszával Szemere úgy elbajlód'ott, mint az ezer forintosokkal. Néha egész éjjel nem tudott aludni egy kis pör miatt, mert látta, mi nagy részét teszi az a szegény ember vagyonának.

Hivatalviselése alatt alig ért rá hírlapot olvasni.

Üldözte a visszaélést, az elöljárókét, az urakét s a tisztviselőkét. Minden ajándék-adást és vevést eltiltott. S érezte most már, hogy az ideális ifjúnak ellenségei kezdenek támadni. Egyik jövendőjét féltette, másiknak szigora nem volt ínyére. S aztán nem tetszett se a földesuraknak, se a papnak, se tiszttársainak, mert nem kártyázott, nem értett velők egyet, sőt ellenőrizte mindeniket. De annál nagyobb volt tekintélye a nép előtt. „Azt hiszem — jegyzé meg egykor, megyei életére vonatkozva, — áldva emlékezik rólam a nép, a ki apró bajaival ötödfél évet úgy töltöttem el, hogy a magam érdekét és vagyonát felejtvén, dolgoztam nappal és éjjel.“

S az alispán előtt még szélesebb hatáskör nyílott.

1846 januártól 1847 októberig, mialatt alispánkodott, rendezte mindazt, a mi a másodalispán köréhez tartozott. Ilyen volt a büntető igazság vezetése a megyében. Rendezte a fogházakat. A törvényszékeket újra szabályozta, s tizennégy hétig folyvást tartva ülést, bevégzett 600-nál több régi büntető pört. Tudniillik még 1802 óta voltak bevégezetlen perek. Például egy 18 éves ifjú verekedett, ludat lopott, és most is, 62 éves korában, tiszti kereset alatt állott. Tisztújításkor aztán fölzavarták e régi fegyverekkel a nép nyugalmát, hogy az igazgatás és jogszolgáltatás rovására szerezzenek győzelmet a megyei politikának. Szemere megszüntette e visszaélést.

Fő figyelmet fordított továbbá ez időben Miskolcz városa emelésére. Lépéseket tőn a bécsi udvari kamaránál, hogy fölszabadíttassék. Utczáit kövezettel és járdával látta el, önkéntes adózás utján. S megvetette alapját Miskolczon (1846/7) egy nagy magyar színháznak, mire egypár hónap alatt maga összegyűjtött 40,000 pengő forintot. Tizenkét év múlva visszafizettetvén a pénz, a színház a megyéé fogott maradni. Az épület első emelete pedig ingyen szállásul volt tervezve egy casinonak, a melyet állandóvá, gazdaggá, a szellemi társalgás középpontjává tenni és könyvtárral ellátni még fontosabb volt előtte, mint maga a színház. Kieszközölte végre a központi vasút-társaságnál, Miskolcz összekötte-

tését vasúttal Pest és Kassa felé. Nagy szorgalommal egybeállított adatokkal mutogatta a társaság előtt e vasút hasznait; s a megyében kivitte, hogy a szükséges földet a borsodi birtokosok részint ingyen, részint egyezményt bíróság ítélete folytán, rövid utón adták volna.

így akarta Szemere Miskolczot, e tisztán magyar várost, egész Felsőmagyarország hangadójává, tűzpontjává tenni.

Ez időtájban alkotta a Tisza-melléki kölcsönös tűzkártéritő társulatot is. Hét megye állt össze, de kiterjedt az egész országra működése. A tervet itt is maga dolgozta ki. Összeköttetésbe tette magát ezért több külföldi avatott igazgatóval s Bécsben az illető hivatalokat maga eljárván, ott tanulta meg a könyvvezetést. S a társulat megindítására a pénzt is maga gyűjtötte. Ő volt ennek is, mint a színházi társulatnak, vezére, elnöke. 1848 elején indult meg a működés, s bár a forradalom közbejött, 1849-ben már két milliót haladt a biztosított tőke.

Más részről nem kis gondot adott Szemerének a megyét a reform ösvényén megtartania. A régi tekintélyek többnyire kétesen kezdték magokat viselni. Ott seregeit ugyan körűle a megyegyűléseken 50—80 jeles ifjú, belátó ifjúság, de az ülésekben csak mint chórus vett részt. Mindent reá hagytak, mert végtelen volt benne a bizalom. S őt a nem keresett, de gyakorolni kellett dictatura nem vigasztalta. „Az önkénytől — írta ez időben barátjának, a ki e sorokat írja — az önkény-

tői csak az óv meg, hogy a népszerűséget tartósnak nem hiszem, ha az nem az igazság érdekében gyakoroltatik.“ S valóban se a megyei embert, se a minisztert nem merték soha gyanúsítani, hogy helytelen kedvezést, vagy igazságtalan elnyomást gyakorolt volna.

Az utasítások készítésébe, mint megjegyeztük már, eldöntő befolyást gyakorolt. S meg kell vallani, hogy következetesb, s az ország viszonyához alkalmazottabb utasítás alig volt, mint Borsodé az 1839., 1843. és 47-ki országgyűlésre. Nagy hang, dicsekvő szólásmód nélkül van mindenik Írva. Elveiben radical, modorában mérsékleti, biztos, eszélyes. Az utóbbit, melyet akkor mintául közölt a „Pesti Hírlap“, csaknem dictálta a gyűlésben Szemere. Annyira elvonult a közönség, részint mivel bízott Szemerében, részint mivel ismerte munkásságát. Ez következése, ha egy ember sokat dolgozik.

Mindezek mellett nem mondhatni, hogy a szerencse vitte volna őt könnyű szárnyakon. Fáradnia kellett, szirtes, nehéz utakon, s politikai elhulltak tetemein által. Kétszer képviselte a forradalom előtt Borsodot országgyűlésen, 1843-ban és 1847-ben: s mindenkor egy-egy régi tekintélyt áldozott fel neki a közvélemény, előtte a két legnépszerűbb embert.

Országgyűlésen is egyike volt Szemere azon nehány tagnak, kik az egész testület helyett dolgoznak.

Mint írót jegyzőnek választották már az 1843-ki országgyűlésen. S lapidaris írmodora, ez erőteljes, rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik-styl, különösen alkalmas volt törvényalkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere, Deák és Szalay László mellett áll.

Szentkirályi értelmezései inkább illettek tankönyvbe, mint törvényczikkbe. Neki, mint jegyzőnek nagyobb érdemei vannak az izenetek, határozatok és alsóházi nyilatkozatok szerkesztésében, mint a törvényalkotás körül. A hosszú körmondatos, kormányszéki és megyei styl helyett már rövidebb, egyszerűbb, tisztább, szabatosabb szerkezet látszik iratain. A köziratok európai, hivatalos nyelve.

Szemere jegyzői munkálatai azonban mint irodalmi művek is jelesek. Kölcsey szép izenetei és lelkes föliratai jutnak eszünkbe az 1836-ki országgyűlés kezdetéről. Csakhogy Kölcsey melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere olykor egész törvényhozási, egész jogphilosophiáját kimerítette a tárgynak. Fölvilágosított, meggyőzött, a nélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parliamentek szokását: indokolt jelentéssel kísérni a benyújtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az írói jogok biztosításáról szóló

czikkelyekhez. Egyaránt becses az az irodalom és törvényhozás történetírója előtt.

A képviselőház egyetlen módosítás nélkül fogadta el.

Előadója volt továbbá Szemere a bánya- és büntető törvénykönyvi javaslatnak. Az utóbbi munkálat második részébe ő szőtte be az esküdtszéki eljárást. Vitte küldöttségben a Pestre tervezett országház ügyét. S törvényt szerkezeit a honosításról, a községi jegyzők állapota felől, és egyéb tárgyakban.

Emlékszik e fölött a magyar olvasó a törvényhozás üléseire, mikor az utóbbi időkben már közlötték tanácskozásait a lapok, hányszor olvasta a megjegyzést egyes javaslatok tárgyalása közben: „Szemere módosítása, ajánlata szerint.“

Éber figyelme a codificatio legkisebb részleteire kiterjedt.

S ha szószékre lépett: ő volt a háznak legragyogóbb szónoka.

Mások beszéde alatt rendesen könyökére dőlve papír darabokra jegyzéseket tett. S midőn a rend során szóllíttatott, lassan, emelt fővel, gondolkozólag, kelt föl előttünk.

Nem azon tekintet, melytől Caesar félt, de eszméktől átsugárzó.

Középtermetű alak. Éles inkább mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arcz.

Rendkívül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtei nem árnyazák vala szoborszerűen domború homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát és az elül borotvált állat s a teljes arczot szintén dús növésű szakái barna szálai nem veszik körül. Így a tiszta tó vizéhez volt ez arcz hasonló, terepély fák árnyékában, melyeknek sűrű lombjain keresztültör a holdsugár, átragyog egy-egy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé olykor felhők vonultak. S midőn szónokolt, egész komolyságában állott előttünk a törvényhozó.

Ritkán hagyá el arczát a vér, ritkán lett sápadtabb, mely színben oly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyuladt föl arcza, mint amannak, a lelkesedés perczeiben, hogy lángolónak lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derültség tüntették föl arczán. A lélek derengése és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szívből fakadnak.

Ilyen volt szónoklata is. Többször fölvilágosította a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglalványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegített.

Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, főleg az érzésszavalás színei csak ritkán mutatkoztak.

Rendelkezett ugyan Szemere az érzelem fegyvereivel. Írásában minduntalan föl-föl bugyog a költői ér. Az került neki erőtetésbe, jobban nem színezni beszédeit. De büszkesége volt, az értelmiségre hatni inkább, mint a sokaságra. A magyar tanácskozás különben is hasonlított oly zenekarhoz, a melyben igen erős a buzdító harsonahang.

Egyszer akart szónok nagyobb hatást idézni elő, midőn 1844-ben a horvát ügy volt szőnyegen. Alig emlékszem ily fölindulásra az országteremben. Este fáklyás zenét vitt neki az ifjúság.

Testhordozásában volt némi fesz, némi nehézkesség. Igaz, hogy a szószék nem színpad. S Szemere beszédének nem volt szüksége, hogy tessék, a hatás külső eszközeire; mint nem volt szüksége hízelgő szavakra, hogy megnyerje hallgatóságát. Mindig távol volt ajkaitól a hízelgő tetszelkedés. Örömmel láttuk mindazáltal, mint vetkezte le időnként azt a feszességet is. A miniszterség e részben jó hatással volt rá. Sokszor volt kénytelen rögtönözni, otthonosabb lett a szószéken, s a gyakorlás több könnyűséget adott taglejtésének is.

Előadása is erősödött naponként.

Kezdetben némi töredékesség jellemző előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhattuk volna. Olykor mintha törvényt szavalt volna. Bizonyos imperativ szónoklati modor, mely érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha érzené a tartalom súlyát is. Méltóságos, de nem bír elég fo-

lyékonysággal. Megragadóbb helyein áradozó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lehetett máskép. Ilyen szavalás illett a stylhez, mely Kölcsey nyelvét Tacitus irmodorával igyekvők egyesíteni. Annak mértékes prózáját ennek töredékes rövidségével.

Nem az a hosszú, körbeszédes írásmód, melyet Cicerótól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerű körmondatok, túláradók néha a ponton, hol megnyugodnék az iró. A szónok nyelve teljesebb, áradozóbb. S Szemerénél egyszersmind tartalmasabb, művésziebb, íróibb nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Annyira szabatos, hogy szó szerint kellett utánirni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsíró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép kerete nélkül. S ez írói műgond nagyon is keresettnek látszott néha a magyar parlamentben. Némi akadémiai szint mutatott. Csakhogy a politikai szószék szenvedélyei nenv tűrtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél miveltebb volt a közönség, mely előtt szólott, annálinkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képcsarnok remekei vonultak volna el szemei előtt. Tetszett az eleven színezés, az élethűség, a sok találó kifejezés; s tapsolt is az

értelmiség éljeneihez, midőn a szép beszédből megmegütötte fülét a „hon“ és „szabadság“ nevezet.

S alkalmi, sőt utczai beszédeiben és rögtönzéseiben is mutatkoztak e jellemvonások.

Minő különbség O’Connel parlamenti és meetingi szónoklata közt!

Szemere az utczai nép előtt is, mely tiszteletére összesereglett, a parlamenti szónok egész fényében jelent meg. Mint Lamartine a franczia lakomákon.

1846-ban borsodmegyei tisztelői díszkarddal ajándékozák meg szónokunkat.

„Őszintén megvallom, monda ez alkalommal, hogy jutalomra sem ily sem másféle alakban nem számolok. Ki országgyülésre követül elküldetik, arra nézve a jutalom már az elküldésben s a bizodalomban van, mely annak alapja. A mi ezentúl van, az a meglevő érzelemnek csak kifejezése, mely megvan, ha nem mondatik is ki.“

„És mégis sok örvendeztetés, sok vigasztalás van politikai barátaink emlék-ajándokában. Javallása ez eljárásunknak. Hozzánk mintha így szólanának elválasztáskor: bízunk benned, tehát elküldünk, az emlékadás pedig azt jelenti: hazafiul bizodalmunkban nem is csalatkoztunk meg. És hogy ne lenne ez megnyugtató, sőt vigasztaló a közpályázóra nézve, ki a közvélemény tengerében ellenkező hatalmakkal küzd, most a mélység vonja le, majd a habok eltemetni készülnek, majd a szél csapkodja ide s tova. A sokaság könnyen rásüti embereire a változékonyság s következetlenség bélyegét, felejtik, vagy nem bírják felfogni, hogy politikusban nem a tudomány merev következetességét, hanem az őrökké változó életűét kell keresni. Az élet nem engedi magát holt szabályok közé foglalni, és így nem lehet a közélet embereinek pályáját sem azok szerint ítélni meg. Olyan a politika, mint némely folyam, mely néhol nagy ka-

nyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, mert így jut czéljához biztosabban. Ezért nincs könnyebb, mint politikai pályán csalódni, de könnyebb sincs, mint politikai pályák megítélésében csalatkozni.“

„Ti tisztelt barátaim és én, úgy látszik, elveinkre nézve tisztában vagyunk egymással. E kardot bizonyosan nem azért adátok, hogy a tiétekkel ellenkező hiedelmeket védjek. És én kedvellem, hogy emlékül kardot kegyeskedtetek választani. Emlékeztessen ez bennünket arra, hogy a mely nemzet még teljesen nem szabad, az még tartsa meg a kardot oldalán, a hősi bátorságot szívében s az erőt inaiban; emlékeztessen arra, hogy mi a nyers vitézséget és férfias erőt sokkal előbb elhagyjuk, sem mint a polgárisodás hatalmait megszereztük volna, s mely nemzet ezek közül egyikkel sem bir, sem fegyvereivel nem vitéz, sem értelmiség által nem hatalmas, az a sülyedés szélén tántorog.“

„Azt pedig különös hálával köszönöm, hogy a honi jeles müvészetü kardon, a drága haza czimerének árnyékában, ősömnek, a vezér Hubának képe nyugoszik. Azt vélitek talán, annak örvendek, hogy ezer év előtt élt? nem, hanem annak, hogy néki és általa nekem nem ember fia adta a szabadságot, hanem azt, úgyszólván egyenesen isten kezéből kapta az ős hon ismeretlen földén. Az én szívemnek csak ez okból szent az emlékezet. Köszönöm továbbá, hogy mellőle Kölcsey és Deák képe tündöklenek előmbe, amaz mesterem, ki mint prófétai szellem, túlvilági szózattal állott az 1836-diki diéta nagyrészben törpe emberei közt; emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a bölcs törvényhozónak nevével tiszteltetik meg. E két férfin az eget és a földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok közöl olvasott, ez a földi élet szövőszékén dolgozza ki stb.“

„Én az emléket tükörként függesztem előmbe: mint honi mű a hazai müvészet ápolására ébreszt, mint kard a vitézségre emlékezte, melyet újra vissza kell szereznünk, ősöm a szabadság isteni képét hívja fel lelkemben, ama két mester képe pedig a tiszta és bölcs hazafiságra int, mely az égben tanul, s a

földön cselekszik. Legyen azon emlék közöttetek és közöttem mátkagyűrűhöz hasonló, melynek jelentése ran a múltra, s jelentése van a jövőre nézve, múltban a szeretetet, jövőben a hűséget jelentvén.“

Az alkalmi szónoklat egyik legszebb példánya.

S az olvasó írott és rögtönzött beszédét sem mindég volt képes megkülönböztetni. Az alak egyformán művészi gondosságra mutatott.

Soha sem állott föl szónokunk csupán azért, hogy zsebében ne maradjon a beszéd, melyre készült. Soha sem mondott olyast, mi a tanácskozások keretébe nem illett, a mi szükséges, körülményszerű nem volt. Soha nem szólott alkalmatlan időben. Mit előre elgondolt, tudta rögtön alkalmazni. S a mit mondania kellett, mindig előre átgondolta. Nem ismételt másokat írott beszédeiben; s elég szabatos volt rögtönzéseiben sem ismételni önmagát.

S midőn a hanglejtés s testhordozás mesterségében naponként fejlődött, a rögtönzés ügyességében is óriási előhaladást tanúsított a forradalom alatt.

A legmeglepőbb példánya volt ennek rögtönzött beszéde a szegedi országgyűlés egyik tanácskozmányában.

A ház határozottan nyilatkozott Görgey mellett. S e nyilatkozat roszalása volt Kossuth és a kormány eljárásának a fővezéri ügyben.

Szemere válaszolt. Öt óranegyedig tartott rögtönzése. Felelt mindenkinek. Fölleplezé a tényeket.

Hatalmasan igazolá az ismeretes mondást: a tények meztelensége a leghódítóbb ékesenszólás.

Midőn a ház a fővezéri ügy elintézésétől remélt mindent: a miniszter tovább ment. Forradalmiabb szabályt ajánlott. Az utolsó lépést merészlé. A közveszély ijesztő képe mögött föltünteté a diktátorság szükségét.

Tényeket, adatokat sorolt elő, megannyi vádpontot Kossuth és Görgey ellen, a nélkül, hogy vádat emelni tűzte volna czélul. S midőn mutogatta, hogy Görgey fővezérnek való, mert parancsolni tud, alvezérnek nem való, mert nem tud engedelmeskedni: nem a beszéden múlt, hogy a ház föl nem kiáltott: „le Görgeivel!“

Antonius beszéde jut eszünkbe Shakespearenél, Caesar holt teste fölött. A hires refrain: „Azonban Brutus derék férfiú.“ Szemere meghajlott a ház akarata előtt, mely Görgey fővezérségéhez csaknem a kétségbeesés utolsó reményével ragaszkodott. A tények ugyan Görgei ellen szólottak beszédében. „Azonban Brutus derék férfiú.“

Bizonyos pongyolaság jellemző e szónoklatot, a mi Szemerénél addig nem volt tapasztalható. S e fölött köztársasági egyszerűség, határozottság; a forradalmi irány egész meztelenségével. Elhányta beszéde szokott ékességeit, s azok helyett gúny, elmésség mutatkozott. S megerősödött éle a logikának, nyers őszinteséggel. Ez visszataszított; míg amaz meggyőzött, elragadott az okoskodás ellenáll-

hatlan erejével. S mindezekhez szokatlan könnyűség, majdnem cynismus az előadásban.

Különösen meglepő volt e beszédben azaz őszinteség, melylyel Szemere dolgok és emberek felől nyilatkozott. Váratlan épen tőle, kit a közönség zárkózottnak ismert.

Nem egészen igazságos ítélet.

Igaz, hogy a közönség nézetét, véleményét rendesen a szószékről hallá először; de onnan oly határozottsággal, mint senkiét. Az ellentábort nem egyszer megdöbbentette férfias, bátor föllépése.

Emlékezzünk csak hires követjelentési beszédére a 44-diki országgyűlés után.

A szószéken kívül azonban tagadhatlanul nem volt eléggé nyílt. Bensőbb baráti közöl is csak igen kevésnek tárta föl utógondolatait. Státusférfiuban, diplomatában gyakran dicséretes tulajdon. De inkább helyén van a cabinet, mint a forum férfiaiban; a ministeri pádon inkább, mint az ellenzék élén. Amott több a puszta tekintély összetartó hatalma, erősebb a fegyelem. Az ellenzék már hajlamánál fogva gyanakodó. S ha magánviszonyokban is csak nyíltszívűség szerez bizalmat, közpályán okvetlenül félreismerés kíséri, a ki nem eléggé közlékeny pártja irányában.

Szemerének különös szerencsétlensége volt, félreismertetni.

Csuda-e, mikor oly kevesen ismerték?

Sokszor hallottam panaszkodni ezt is, amazt is, hogy Szemere minden iránt kérdezte őt, a nél-

kill, hogy saját nézetét tudatta volna. E tapogatózó modor a lelkiismeretes író eljárásához hasonlított nála, ki megolvas előbb minden könyvet, kimeríti a tárgy egész irodalmát, melyről írni készül. Tájékozza magát a vélemények iránt. Az angol törvényhozás kikérdező eljárása. Olykor meg mintegy mérkőzött is szelleme. Azon mértékben nőtt ereje, önbizalma, a mint látta, minő tehetségek mily sikerrel szerepelnek nálunk. Egyszerű lélektani indokok. A gyanúsítás azonban ezeknek is más okokat helyettesített. S Szemerének nem egyszer volt oka pályáján panaszkodni a rágalom ellen, mi reá nézve annál kellemetlenebb, mert többnyire párthíveitől jött.

S meg kell vallani, eléggé férfiasan tűrte a félreismerést, a rágalmakat.

„Igaz, — monda 1845-ben, egy szép őszi estén, midőn a fővárosi ifjúság fáklyás zenével tisztelte meg — igaz, félreismertetni a legnagyobb kin, maga a halál. De e halálból már itt a földön van föltámadás. Hol? Önérzetünkben.“

„És a rágalmak? Ezek természetes sebei a politikai küzdésnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, úgy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politikai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, boldog az, kiéinek gyógyítására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómaira, ki őrültnek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy czélja előtt meghal, mint bolond temettetett volna el, így pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkezvén, mint hazaszabadító halhatatlan.“

„Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“

„Midőn tehát most búcsúképen azt kívánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánnám, hogy soha félre ne ismertessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetetlent kívánnék. De mit sem tesz. Nyúljatok kebletekbe s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettök ezeket is nem lehetne s nem kellene elszenvedni, s ki miattok riad vissza útjából, honát és a szabadságot az soha nem szerette.“

Szépen és igazán van mondva.

Gyönyörű vigasztalás a félreismert polgárnak. De nem nyugtathatja meg a közpálya emberét, ki az egyszerű polgár egyéni kötelességeinél többre van hivatva. Többre, mint egy szavazatot adni a közügyhez. A rágalom kétségtelenül nem homályosíthatá el a szónoki dicsőséget; de e fény nem volt hasonló a csillag ragyogásához Betlehem fölött. Nem indultak utána „kelet“ bölcsei.

Közlékenyebb modor, több bizalmasság, megnyerőbb társalgás pártot gyűjthetett volna körüle.

De ő nem bírt azon tulajdonokkal, melyek Deákot annyira alkalmassá tevék vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószék rábeszélő ereje. Nem tanszék ez. Ott nem lehet mindent kifejteni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem közt. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s hirdetni fogja igéidet.

Deák magánbeszéd közben is mindig több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társaságát.

Szemere nem volt nyílt levél, melyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz: pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé.

Azonban legyünk igazságosak.

Helyzetében is sok volt, mi miatt a 43-diki országgyűlésen nem hathatott eléggé, nem léphetett föl, mint mások, kik szabadabban mozoghattak.

A személyes érdekek, melyeken által a szegény de nagy tehetségű ifjúnak pályát kellett törnie, már a megyében fölkeltek és rágalmakat szórtak utána. S az ifjú országi! szerény, de folytonos növekedése nem egy régi tekintélyt megdöbbentett a megyén kívül is.

Föltámadt ellene a féltékenység. Tehetségét meg nem tagadhatták; jellemét kezdették gyanúsítani. S a kik elismerték is felsőségét, részint megszokásnál, részint barátságnál fogva gyülekeztek a vezér körül.

1843-ban, Deák távol lévén, Klauzál volt az ellenzék vezére. A legjobb akarat mellett is történtek hibák. Unszolták Szemerét az ifjabb követek, lépjen föl. Szemere kísérletet tőn. Klauzál távollétében a városi ügyet, mely már fennakadott, új elvre állítá az egyenes választások alapján. Maga Szentkirályi, a városi kérdés előadója is, örvendett. Beöthy is helyeselte. Azonban megjelent ismét Klauzál. Tiltakozott az új irány ellen. S bár ellenében Szemere maradt győztes a vitákban: egyik is másik is visszatért a régi tekintélyhez. Klauzálnál hagyták a legtöbb befolyást.

Szemere visszavonult. Irányt akart adni, és nem szakadást idézni elő. De boszantotta őt pártjának e kiskorúsága. „Ez egy kiszínezett liberalismus — irta e sorok írójához — mely általános európai, világszerü álláspontra nem tud emelkedni.“

S azt se feledjük, hogy a régi magyar országos pályán az utasítás az egyéniségek megölője volt. Szemerétől sok függött ennek készítésekor; de ha távol volt, mindég tartania kellett. S az utasítást is, a melyet ő készített, ketten magyarázták Pozsonyban, ő és követtársa. Mi könnyű volt a meghasonlás, midőn az öreg Palóczyt barátság, megszokás vonzotta az ellenzék régi irányához; s mikor a vén diaetalistának szükségkép úgy tűnt fel, mintha az ifjú vetélytárs, minden beszéddel, melyet mond, minden javaslattal, melyet formuláz, egy-egy babérszálat tépne le homlokáról. A hol csak lehetett, megelőzte azért a szólásban; s Szemere mindenkor átengedte a szót. Meghasonlásuk megyéjüket döntötte volna zavarba.

Csak a párt magán - tanácskozmáuyában állt tehát elő ezentúl Szemere eltérő véleményeivel. De többsége nem lévén, nem újította meg indítványait az ülésben. E pártfegyelmet nem becsülték benne társai; gyanúsították; s a közönség nem tudta hallgatása okát.

Egyébiránt a mely kérdésekben szólt, többnyire döntött.

Az alsó házban kiválólag alkotó eleme volt az ellenzéknek. S egyszersmind alapos ismeretit szakember.

Az esküdtszékek és magánrendszer behozataláról s a halálbüntetés eltörléséről tartott beszédei a tárgyaló ékesenszólás, a kimerítő parlamenti szónoklat legszebb, legteljesebb példányai közé tartoznak a világirodalomban.

Az 1844-diki országgyűlés nagy reményei meghiúsultak; s a rendek, mielőtt eloszoltanak, bizalmatlanságot nyilatkoztattak ki a kormány iránt.

Ez értelemben szólt Borsodban Szemere követjelentési beszéde is.

„A karok és rendek — úgymond — gyönyörködni látszottak követtársam előadásában, kinek tiszteletben megőszült hajai, mint egy fehér zászló, a békét jelentik; én úgy állok itt föl, mint e zászlónak fegyveres nyele, mely némileg háborút hirdet, midőn hegyes vége lefúródik azon haza földébe, mely ép azoktól tiportatik leggyalázatosabban, kik fiai lévén, belőle teremtettek.“

„Mindent nem mondok el, — folytatá — csak annyit, hogy hallgatás bűnével ne vádolhassam magamat; hiszen sok mondani valója volna annak, ki egy országgyűlést figyelemmel kisért, ki egy törvényhozásban cselekvő részt vőn, — annak, ki benn üle azon szövőszékben, min készül a nemzetnek sorsa, mely nemzeti sorsunkon ott a polgárerény és a bűn keze együtt dolgozik, — annak, ki látta, a haza legszentebb jogai s érdekei körül nagylelkűség és önzés, értelem és ostobaság, árulás és becsületesség, mint foglalkozik, — annak, ki látta, dicső életkérdések mint szenvednek hajótörést egyesek, gyakran jelesek, pedig hazafiak hiúságán, s más részről nagy eszmék mint szil-

letnek gyakran a véletlenből, jelenti a gondviselés őrködő lételének úgy az álladalmak, mint az emberek dolgai fölött. Higyjék el a karok és rendek, hogy messziről s külsőleg bármint ragyogjon, senki nem szenved, nem aggódik, nem hányatik többet, azon követnél, ki szabad elvekkel bír és törvényhozói állásának roppant feladatát érezi; pillanata az egész kormányra folytonosan kiterjed, s minden mozgás, melyet akár a nemzetben, akár a kormányban észrevesz, szivére hat, és körülményeinkben többször hat fájdalmasan, mint örvendeztetőleg; és különben is a közügyek meneteléből ott oly kevés az öröm, több a remény, de ez elmúlik, és legtöbb a keserűség, és ez megmarad, — legalább én másfél év alatt tiz évnek hazafiul aggodalmait éltem keresztül, ellenben az örömüket — a másfél évéit is csak reményekben ismertem.“

Ezek után éles vádakat emel szónok a kormány és főrendek ellen. Nem ismerünk azon időkből bátrabb ellenzéki beszédet. Már fenebb említők megdöbbentő hatását az ellenpárt között. A reform emberét azonban kiválólag jellemzik a sorok, a melyekben magára az alsóházra tér.

„Midőn — úgymond — az országgyűlés eredménytelenségének okául a kormányt s a főrendeket nevezvén meg, ott kevésbé vádolám a rendszert, s inkább a személyeket, kik annak hordozói, ellenben itt (az alsó házat illetőleg) vádam kevésbé — bár még is — illeti a személyeket, s inkább a rendszert a mint ez alkotva van. Nem ember az, ki soha nem hibázott, de legyünk igazságosak: a követi tábla annyit mint most, soha nem dolgozott, az álladalom annyi s oly nagy élet- s alap-kérdéseinek megoldásához oly bátor kebellel soha egy sem nyúlt, úgy hogy ha a nehézségek sokaságát s eszközeinek hiányát tekinti vala, vissza kellett volna rettennie, de szivében csak a kötelességérzet uralkodott, mely mellett megbukni lehet, de elcsüggedni nem, s így a reform terén, szomorú körülményeinkben, legjobb lépésnek tartá nem válogatni kérdései kö-

zött a reformnak, hanem bele kezdeni. Mit tekintek én a követi tábla alkotásában hiánynak, megpróbálom röviden kimagyarázni.

Hogy valamely képviselő ház hivatásának megfeleljen s tekintéllyel bírjon, szükséges:

1-ször, hogy eljárása szabályozva legyen. Van-e a mienké? Nincs. Tanácskozunk választmányban, utána kerületi, aztán országos iilésben. Mely időtékozlás! mintha a tábla a rohanástól nem volna eléggé megóva már az által is, hogy utasításokkal kötve van. Ezenfelül semmi tanácskozási szabály, mindenki mennyiszer akar szól annyiszor, a kérdések föltevésében nem állandó szabály, de a felekezetek közt mindannyiszor megújuló harcz dönt, és semmi nem gátolja, hogy mely határozat az ülés elején hozatott, végén az föl ne forgattassék. Ki is gátolná? A kerületi elnökök? Ezeknek nem adtak hatalmat. A királyi személynök? Ennek nem lehet adni hatalmat. S valóban én egy képviselő-házban sem ismerek oly szerencsétlen tüneményt, milyen nálunk a királyi személynök. Ez bíró, tehát nem tagja a kormánynak, mégis ő védi a kormánynak előtte leggyakrabban ismeretlen tetteit; szól, de szavazata nincs; módosítást javasol de kezdeményt nem tehet, az igazságszolgáltatást elhagyja bírótársaival, hogy a törvényhozókat bámulja, kik közti jelenléte mint egy kémé, nem rendet, de ingerlődést s időpazarló czívódást okoz; — valóban úgy látszik, csak azért van, mint egy kő, oda lökve, hogy legyen mi a törvényhozás csendes folyamában harsogást és zajt indítson.

T. KK. és EK.! az idő a maga méhével terhesen közeledik, naponkint nagyobb tárgyak várnak elintéztetést; de én azt hiszem, szabályozatlan tábla azokat jól megoldani soha sem lesz képes. Okvetlen kell tanácskozási szabályt alkotni; mely szükségtelenné tegye a pártok mostani mérkőzéseit minden egyes kérdés föltevésénél, mik a hónapokból heteket vesznek el, s egész üléseket húznak ki; — okvetlen kell, hogy a képviselők magok közül állandó elnököt válaszszanak s azt hatalommal ruházzák föl, ki a szabályt szilárd kézzel alkalmazza; — okvetetlen kell, hogy a személynök, mint bíróhoz illik, a politikai tértől távol maradván, tetteit s szándékait a kormány a

képviselők előtt ön maga védje; okvetetlen kell, hogy a hallgatóság közbeszólongása, mely most a nyilványt pótolja, szabad országgyűlési hírlap által váltassák föl. Ha mind ez nem fog megtörténni, a tábla tanácskozásaiból, melyeket az njabb nagy kérdések ereje annyira megrázott, ki fog veszni minden rend s méltóság, csak hosszúsága marad meg, a nélkül hogy kimerítő lenne, csak a zaj, de az nem lesz férfias erő jele, ellenben soha sem fog kifejleni azon nyngodtabb, készültebb s magasabb neme, hogy mondjam fönsége a tanácskozásnak, melyet némely szabad nép törvényhozóinál csodálunk.

Szükséges

2-or, hogy a tábla mindenféle értelmesség gyülpontja legyen. Most a követi tábla csak polgári törvénytudókból s theologokból áll. ilyen tábla legfölebb a polgári törvénykönyvet s a theologiát reformálhatja, de az országot nem. Hajdan mikor mind a házi mind a közélet oly egyszerű volt, midőn a nemzetek örökös harczban s egymástól elszigetelt állapotban éltek, oly egyszerű elemeknek oly egyszerű viszonyokban elintézésére képes volt a közönséges józanész is; de a státus most egy mesterséges gép, melyet csak az ért, ki ismerni tanulta, most a törvényhozáshoz ismeretek kívántainak, sőt nem elég magát a hont ismerni, kell a külföldet is, mert sajtó, kereskedés, ipar, közlekedési pályák annyira kiteszik a népeket egymás hatásainak, hogy magát a többitől egy sem különözheti el, mert a mely nemzet az egyetemi haladásban megállapodnék, annak a többiek által el fogna tiportatni anyagi függetlensége, szabadsága, nemzeti létele. A törvényhozás a legmagasb s legnehezebb mesterség a földön. A régieknél egyszerű volt a társaság szerkezete, s törvényhozóik mégis mindig a bölcsek voltak, kik isteni fényben tisztelteinek; korunkban pedig a törvényhozás már valóságos tudománynyá s művészetté vált, s ha mind e mellett találkoznak, kik szentségtelen s készületlen kezekkel mernek nyúlni hozzá, annak tulajdonítható, hogy most nem egy lévén a törvényhozó mint az ősidőkben, hanem sok személyből állván. s a felelősség e szerint sok közt oszolván meg, az ilyen emberek nem elég lelkiismeretesek megborzadni azon

bűntől, melyet a nemzet jövendőjén elkövetnek akkor, midőn azt avatatlanul illetik. Minden esetre a státuséletnek annyi oldala van, hogy miként egy emberélet rövid azokat mind átérteni, úgy nincs egyes néposztály az álladalomban, melynek értelme magában nem volna elégtelen azokat mind kiművelni, következőleg az országot gyorsan, biztosan, bölcsen csak egy olyan követi tábla fogja reformálhatni, mely a nép mindenféle osztályai értelmességének megnyílván, ezt magában egyesíti.

Hogy hivatásának megfeleljen s tekintélylyel bírjon a képviselő-ház, szükséges

3-or, hogy tagjai felelősek ugyan, de szabadok legyenek. Most a követek felelősek, de nem szabadok. És ha az utasításjog továbbá is ily részletesen gyakoroltatik, a diaeta mindig soká fog tartani és mindig keveset végezni. Hiszen kérdem én a T. Kkat és Eket, ha valamely tárgy utasításba adatik, s ha az többséget nyer, és ha az utasítástól a követek el nem állhatnak, meg fognak-e valaha egyezhetni akár a fő Ekei, akár a kormánynyal, sőt magok közt a követek az első határozatot meghozhatják-e, hacsak relatív többség nem döntögeti el az ország dolgait? Ha pedig elállhatnak, miben van a biztosíték, hogy épen azon pontokban engedtek, melyekben lehetett engedniük? A felelősségben van, — tehát az utasítás maga még nem végbiztosíték, mert biztosíték annak megtartására is kell, s ha a felelősség biztosít az iránt, hogy utasítását a követ megtartja, ugyanaz biztosíthat az iránt is hogy, ha utasítás nem leend, hazafiul kötelességét teljesítendi. És vájjon nem megfordított bölcseség-e az, hogy egy választmány, tehát nem az országgyűlés, valamely törvénykönyvjavaslatot kidolgozván, az a törvényhatóságoknak megküldetik, s kiknek itthon idejük sem volt azt kellő vizsgálat alá venni, ezek küldik kötelező utasításul épen azoknak, kiknek tiszte lenne ott a tárgyat tanulni, róla gondolkodni, felejtve saját ügyeiket, felejtve gyermeket és szülét, nőt és testvért, emlékezve csak a honra és a honnak bajaira? Azonban ki utasítást kapott, az már hiában gondolkodik, ezért az utasítás a követi restségnek valóságos

párnája, mely nem csak gondatlanná teszi a követet, hanem azt az országgyűlés eredményére nézve a felelősség alól is feloldozni látszik; s nem ez-e az oka, hogy e táblánál politikai nagy jellemek nem fejlődhetnek ki, miután azon felül hogy egy szavazattal bíró két személy közül a kérdések különbsége szerint most egyik majd másik szükségképen elnyeletik társa által, az utasítás is lehetetlenné teszi, hogy meggyőződéseiket következetesen és bátran vigyék keresztül politikai életökön? Az utasítási rendszer arra jó, hogy a mit már bírunk, azt megvédjtik, de arra nem, hogy magunkat reformáljuk. Avagy mi csak maradni akarunk? nem, sőt haladni, — nincs iparunk, nincs kereskedésünk, nincs erőnk, tehát azt akarunk szerezni, szegénységből gazdagságra törekszünk, a kormány ellenében gyarmat vagyunk, tehát szabadok kívánunk lenni, töredék nép vagyunk, tehát egységre kellene emelkedni, s Európa nemzeteinek sorában ismét megjelenni díszben és hatalommal — mindez pedig nem az által mehet végbe, ha a diaeta száz s nehány törvényhatóság által, mint egy gép, most előre lökve majd visszataszítva tervszerűtlenül mozgattatik, hanem, megfordítva, ha az ország a törvényhatóságok szabad választottainak a nemzeti közvéleményre figyelő gyülekezete által vezéreltetik stb.

Azonban, kivált ha a követek több diaetákra választatnának, elismerem, a képviselő ház elfajulhat, lehet zsarnokká, elfeledkezhetik a szabadság elveiről s a nép jogairól, melyeknek szülötte, a közpénzt vesztegetve szavazhatja meg, s hazafiul s nemesi jelleméből kivetkőzhetik, tehát a törvényhozás s különösen a képviselő ház mellett szükséges a szabad sajtó ellenőrködése a nemzet nevében; utasítás mellett a nyilvány nélkülözhető, sőt ha tökéletes nyilvány leven, a követek utasításaikat szorosan megtartanák, ki fogna sülni, hogy az országgyűlés nem is mozoghat, — ellenben szabad követtábla mellett szükséges a nyilvány szóban és írásban, e szerint midőn azt hirdetem, szabad követek kellenek, kik csak egyszersmind igazán felelősök, hirdetnem kell a szabad sajtót is, mely a követi táblát tanácsolja ha az gyönge, buzdítsa ha félénk, feddje ha dologtalan, magasztalja ha jeles, s nekem teljes meggyőződésem,

hogy a képviselő tábla se önmagában soha meg nem érhetik, se nagyokat nem mívelhet mindaddig, míg szabad követek nem lesznek, s míg ezek felett a szabad sajtó intve, tanítva, bírálva, és hol kell, sújtva szigorun és kérlelhetlenül nem ellenőrködik.

Végre, hogy tekintélylyel bírjon a képviselőház, szükséges

4-szer, hogy ez valamennyi néposztály érdekeit egyesítvén magában, a nemzeti akaratnak képviselője legyen. Midőn ez országgyűlésen mi alsó tábla azt állítottuk, hogy ennek és annak meg kell történnie, mert azt mi akarjuk s mi a nemzet akaratának képviselői vagyunk, mit feleltek rá? Azt, hogy mi nem az egész nemzetet, hanem csak azon egypár százezer nemest képviseljük, kiktől választatunk. És kik mondták ezt? Ezt mondta a clerus, ezt mondták a sz. k. városok és kerületek, ezt mondták a fő Bk.; és a kormány? ez viseletével mutatja, hogy a követi táblát mostani formájában a nemzeti akarat képviselőjének nem ismeri el, mert csak arra ad választ mire akar, csak abból enged törvényt alkotni, mi neki kedvére s javára van, — neki talán úgy látszik, most nincs testület, melyet az összes nemzet orgánumául lehetne elismerni, mivel egy sincs, melynek alkotásába minden elemek befolynának, s így annak ép oly joggal tekintheti magát, mint bármely más testület az országban. De ebből mi következik? Az, hogyha a követi tábla eddig nem volt a nemzeti akaratnak képviselője, váljék azzá az által, hogy valamennyi néposztály választottaiból alkottassák össze. És valóban midőn a mostani követi tábla a kormány eljárása ellen küzd, s a népben maga mögött gyámot reményi, azon bajnokhoz hasonlítható, ki fegyverhordóul magához egy szolgát vesz, kit rabbá tőn. Meggyőzheti-e így a kormányt? s ha meggyőzné, nem várakoznék-e rá új csata saját szolgájával? Nem tanácsosabb-e tehát így, mind az igazság mind saját érdekéken, hogy ki szolgája volt azt barátjává, ki hátul szinte ellene volt, azt frigyesévé tegye, s így induljon tusára és bizonyos győzelemre, mert az egyesülés mindig diadalomra vezet, mint a meghasonlás mindig romlást szerez? Majd így

támadodt a nép osztályai közt a jogok egyenlősége, s ebből születik az érdekek hasonlósága és e jog- és érdekegységből fog kisugározni a nemzeti egység ama nagy eszméje, melynek hiánya miatt sülyedt oly mélyen a haza s a hazában a nemzet, s mely költőink bús énekeiben s történetíróink munkáiban mindenütt úgy kívántatik s íratik le, mint leendő megváltója a magyar népnek és hazának. És ha a népnek minden osztályai egy jogban s érdekben egyesülnek, s ha a követi tábla ez egységnek lesz kifolyása, csak akkor s nem előbb fogja ez bírni azon súlyt és hatalmat, mely megilleti, mert akkor valólag a nemzet képviselője lesz, akkor akarata a nemzetéé lesz s mint ilyennek szükségképen törvénynyé kell válnia; most a képviselők szavának semmi nyomatéka nincs, de akkor lesz, a fő Rk. meg fognak hajolni előtte, s a kormány nem tekinti azt egy gyönge szélnek, mely arczát alig érintvén, ellebben, hanem figyelni fog a nép szózatára mint a mennydörgésére; egyszóval, csak akkor és nem előbb lesz szentség a törvény, valóság az alkotmány, azon értelemben, hogy a felség uralkodik, a kormány igazgat, s a nemzet hoz törvényt. De mind ez, T. Kk. és Rk., csak úgy fog megtörténhetni, ha a képviselőház maga körül tekintélylyel és hatalommal bir, ezzel pedig a képviselő ház csak úgy fog bimi, ha nem nehány százezer, de 14 millió nevében szólhat, követelhet és határozhat!“

S midőn a nemzeti fejlődés több akadályait elszámlálta

„Vajon — kérdezé — e nagy részben organikus akadályokat el fogja-e addiglan háríthatni azon párt, mely magát a szabadság és haladás pártjának vallja, míg tetteiben terv, és terveiben országos egység s öszhangzó számítás nem leend? Soha sem. E szerint vajmi elérkezett az idő, hogy e párt magát organisálja országszerte, s ez organisált pártegység legyen azon alap, melyen annak minden tagja, minden hírlapja, s minden hozzátartozó törvényhatóság következetesen mozogjon. Tehát a jelszó legyen: pártorganisálás, de nyíltan s az alkotmány mezején, mert én azt hiszem, míg a szabadság s haladás pártja

nem lesz organisálva, addig nem győz, s míg ez nem győz, addig hazánk nem lesz virágzó, s szabad és dicső nem lesz nemzetünk.“

Majd azon kérdés merült föl előtte: mit és mi sorban kell tenni? „A végzendők sokasága — úgymond — egy nagy sereget képez.“ Említ többeket.

„Rendezni kell a sz. k. városokat, melyek most is azért buktak meg, mivel a megyék szabadelvűebbek voltak követeiknél, s rendezni kell a kerületeket, nem azért mivel sz. k. városoknak s kerületeknek hívják, hanem mivel bennük egy része lakik azon népnek, mely míg az alkotmány javaiban és terheiben jogosan nem részesíttetik, a nemzet gyönge marad, s hiában fog mindent kívánni, azért belőle semmi sem fog teljesedni.“

„Szabályozni kell birtok- s különösen vám- és kereskedési viszonyainkat, másképp a szép Magyarország koldusok országa lesz; ha gyávák vagy gyöngék vagyunk vám-korlátokat állítani föl a határszéleken, ott van a védegylet, s tanulva nélkülözni, állítsuk föl azokat házaink küszöbénél, — ha győzni nem bírunk, meghalni félünk, nincs hátra más, mint lemondani s nélkülözni.“

„Be kell hozni a büntető törvénykönyvet; irtózatos az önkény, mely büntető biráink kezében van, s azon felül nem is függetlenek, a polgár élete s becsülete szakadékony hajszálon függ, s tömlöczeinknek veszélye azon arányban, a mint belső viszonyaink bonyolódnak s a népesség szaporodik.“

„Utak, csatornák, vaspályák által könnyítenünk kell a közlekedést, mert e nélkül az ország egy nagy halott, melynek ereiben a vér megállt.“

„S ki kell mondani a köztehervisélés elvét, mert jog és érdek egységet szül, pedig most a nemzet sokféle osztályaiban ugyanannyi vesszőszálakat képez, melyet eltördelni könnyű, de akkor tömegben kél föl, s hasonlítaná az összekötött vesszőcsomóhoz, melyet semmi hatalom nem törhet el.“

„Igen, szabad föld, szabad ember kell, s kell felelős kormány, — azonban e biztosíték erejére nézve ne ámítsuk magunkat, felelős kormány mindenütt szükséges, mely nyilatkozik,, ha kérdeztetik, védje magát, ha vádolják s úgy a sajtó, mint az országgyűlés terén megjelenjen; de benne ne reméljünk valami csudatalismant; felelős kormányban a szabadság magasb érdekeire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körülte már erős, kifejlett, bátor nemzet őrködik.“

„Ezek, s még több efélék azok, miket tennünk kell, s-közöttök sorozatot megállapítani én nem tudok, szegény hazánk hasonló lévén a beteghez, kit isten olyan nyavalyákkal látogatott, melyekből egyszerre is s egymás után is kigyógyíttathatik. Én első helyre mást sorozok, első helyre azt sorozom, mi mind ezeknek, mind általában a szabadságnak s nemzeti fejlődésnek föltétele és ez a sajtó-szabadság; csak ennek mezején s-munkássága által és világa mellett fognak az országos kérdések mind kifejtethetni, mind egymás közt soroztathatni, — mint tanító, bíró és őr áll ez a trón mellé, a kormány mellé, a törvényhozás mellé, — hasonló ez a napvilághoz, mely maga nem terem, de a természet fejlődésének nélkülüzhetlen föltétele.“

„Tehát — monda végül — kettő az, mit én első teendőnek tartok, egyik: pártorganisatio, és ez csak magunktól függ; másik: sajtó-szabadság, ezt ki kell vívnunk, és ki fogjuk vívni, ha nem akkor pihenünk meg, midőn kifáradtunk, hanem midőn győztünk stb.“

A pártrendezés, mit Szemere oly fontosnak hirdetett, annyival inkább halaszthatatlan lett, mert a reformpárt kebelében, az 1844-ki országgyűlés alatt, a sajtó terén szakadás történt. Midőn Szalay vette által a Pesti Hírlapot.

Sokan nem akartak e szakadásban egyebet látni, puszta szóvitánál. Mások kárhoztatták az új P. Hírlapot, hogy általa az ellenzék benső kötelékei tágulni kezdettek.

Pedig az természetes volt.

Míg az ellenzék csak az őr szerepét vitte alkotmány és nemzetiség körül, ez általános jelszavak után könnyen indult a sokaság. E harczban csak két vélemény, két tábor lehetett. A reformok útja szövevényesebb. Több érdek, több nézet, több árnyalat tűnik föl. Egyik tatarozást ajánl, a másik gyökeres javítást. Ez fényes palotát tervez, hol az aristokratia kényelmesen lakozhassék, mint egykor Velencze palotáiban; s amaz tágasabb épületet, hogy a népet is befogadhassa.

Legnevetségesebb, a ki terv nélkül fog az építéshez.

A régi magyar ellenzék szerepe, kevés jelesnek kivételével. S a megyék államféríiai, a táblabirák, kénytelenek voltak pártuk országos embereinek tanácsát minden egyes reformkérdésben megkérdeni, mint megkérdezték hajdan a jósszékeket.

Az új P. Hírlap irói mondák el először egészben nézeteiket az átalakulás formáiról.

Ez oszlatta meg a reformpártot rövid ideig. De aztán ez is adott később nagyszerűbb körvonalokat az ellenzéki reformpárt prograinmjához.

Addig az ellenzék elsőbbjei csak egyes kérdésekben nyilatkoztak, de az általános politikát fejtegető s vezérlő szavakat nem lehetett hallani tőlök.

Szemere kikelt ez eljárás ellen, fenébb érintett beszédében is, midőn egy 1845-ki septemberi

napon a fővárosi ifjúság fáklyás zenével tisztelte meg. Egyszersmind a sajtószabadságról is újra megemlékezett.

„Emlékszem itt, — monda többek közt, — Guizot, a doctrinair miniszter szavaira, ki a minap így nyilatkozók: minél tovább vesz részt a nyilvános életben, alkotmányos kormány alatt, annál inkább meg van győződve, hogy a tárgyalási szabadságnak, a sajtószabadságnak vannak baloldalai, de melyeket lételüktől nem lehet elválasztani. Ez a politikai élet munkásságának osztályrésze, melyből, mindent összevéve, sokkal több jó származik, mint rósz. Ennek folytában kormányunkról ezt mondom: én bizodalmamat hozzá nem egészen attól függesztem fül, most mindjárt mit tesz, mert a tettek lassan érnek, hanem attól, mi tért enged irodalomban és a közéletben a tárgyalási szabadságnak, mert én csak azon kormányban bízom, mely a nyilványt és a küzdést nem rettegi. Ellenzék-reform pártunknak pedig azt kívánom, hogy politikájában következetesb, eljárásában s őrködésében munkásb, erélyesb, s az eszközökben túl a fő czélokban egyetértőbb s szerkezetében országosan organizált legyen.“

„A kormánypárt — monda továbbá — magát organisálta, s mit így tervez, annak kivitelére a megyékben egy-egy hatalom is állíttatott. Ama párt e szerint munkálataiba egységet, rendet, tervet hozott, míg a reformpártában nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s így azt hiszem, hogy elérkezett erre nézve is a legfőbb idő, magát organisálni országszerte.“

E sürgetések daczára miudazáltal a conservativ párt programiuja megelőzte a reformpártét.

Az ellenzék programmja 1847. márczius idusán kelt, melynek évnapján két nagy halott hunyt el. Julius Caesar hajdan, s most, egy évvel utóbb, az ó magyar alkotmány.

Ez ó alkotmány romjain intézményeket láttunk emelkedni, melyeket az ellenzék programmja még csak homályos vonalokban formulázott.

Természetes. Azon programm egyezkedés kifolyása volt a párttöredékek közt.

Szemere az új P. Hírlap tanait képviselte az egyezkedésekben oly határozott, mint gyönyörűen szerkezeit javaslatával.

Sőt tovább ment. A P. Hírlap írói meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához. Szemere már akkor bevallotta előszeretetét a köztársasági intézmények iránt, melyeknek, nem mondjuk legrégibb, de talán egyedül igaz hive volt a forradalom szónokai közt.

Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövőben e hitvallomásnak.

Midőn Szemere programmját fejtegetvén, respublikái végczélról beszélt: többen mosolyogtak. Kossuth megjegyzé, hogy az ily gondolattal csak ötven év múlva álljanak elő.

Azonban közelgett az 1847-ki országgyűlés.

A pártok hazánkban soha sem fejtettek ki nagyobb élénkséget. Eldöntött irány volt a haladás. Kormány és nemzet elfogadták azt. Amaz kész javaslatokat ígért az országgyűlés elé terjeszteni; s a megyék többsége évenkénti országgyűlést kívánt több évre választott követekkel. Több helyt kárhoztatták az utasítási rendszert, mely ellen a Pesti

Hírlap élénken izgatott. Pestmegye mint Bács, amaz ellenzéki és ez conservativ, egyképen csak irány-pontokat, csak vezéreszméket tűztek követeik elé. S az utasítások általános körvonásaiban még inkább föltűntek az alkotmányos élet alakuló formái; megannyi időjel, megannyi „primula veris“, mely tavaszt hirdet, midőn a hó mutatja, hogy még tél van.

Ez időjelek egyikéül tekintették a P. Hírlap irói, hogy egy magas állású egyéniség, gróf Széchenyi István, ki csak nem rég a kormányban foglalt helyet, mint követjelölt lépett föl.

Örömmel üdvözölték a karok és rendek táblájánál a felsőház e nagy tekintélyét, a közlekedési eszközökre ügyelő bizottság elnökét. Nemcsak az ügyre nézve, melyet képviselt, tekintettek e férfiúban kezességet a sikerre; úgy tűnt föl előttök követi pályája, mint egy új rendszernek kezdete.

„Eddigelé — úgy mond a P. Hírlap — ha az ellenzéki követ kínjában már nem tudta kihez, nem tudta mihez forduljon, hogy fölvilágositást nyerjen a kormány szándokai, czélja, politikája iránt, fölhívta a vele történetesen együtt követeskedő királyi tisztviselőket: adjanak számot, miután ők is tagjai a kormánynak, mi szándéka, mi nézete a kormánynak erről, amarról. S mi történt? A fölhívott követ válaszában elmondá, hogy ő nem a kormány, — oly dolog, a mit lelkiismeretességgel állíthatott — hogy ő itt csak mint X. megyének követe ül, s hogy neki magának is, kit kormánynak kereszteltek,

panaszai vannak a végrehajtó hatalom ellen, mert az ő utasítása már 1825 sürgeti Gallicziának bekebeleztetését, sürgeti azon gravamennek, hogy valaki „pro audiendo verbo regio“ a fejedelem elé hivatott, megszüntetését, sürget több ilyetén, a mily dicsőséges, oly korszerű dolgokat.“

„így voltunk eddig kormány-képviselők dolgában.

„Pedig — irta ismét más alkalommal a Hírlap — megtanulhatók már a régiebb angol históriából, hogy a törvényhozás sokkal használhatóbb eredményeket könnyebben előidéző géppé válik, ha azok, kik kormányoznak, részt vesznek a törvényhozásban. Ez iránt köztünk még most is előítélet uralkodik. Az ellenzékiek azt hiszik, hogy nem lehet két urnák szolgálni; a magas kormánytagok pedig azt vélik, hogy tekintélyök sülyed, ha egy padra ülnek a követekkel, kiket eddig a kormányszéki titoknokokkal egyranguaknak tekintettek stb.“

Szemere azok közé tartozott, kik korán belátták Széchenyi lépése fontosságát. Nyilt levelet intézett a P. Hírlapban a nemes grófhoz.

„De — úgymond — nem a követi szék, a mit önnek ajánlok.“

„Hogy az alsó tábla hivatásának megfeleljen, lényegére nézve szükséges: hogy az mindenféle értelmiség gyülpontja legyen, hogy benne valamennyi érdekek képviseltessenek hogy tagjai felelősök legyenek ugyan, de szabadok. Es form jára nézve mi szükséges? Okvetlenül szükséges tanácskozási szabályt alkotni, mely lehetlenné tegye a pártok folytonos mérkőzéseit minden egyes kérdés föltevésénél: szükséges az elnök

szabadon választhatása magok a követek közöl, ki, teljes hatalommal ruháztatván föl, a szabályt szilárd kézzel alkalmazza; szükséges, hogy a hallgatóság közbeszólongása, mely most a nyilványt pótolja, szabad országgyűlési hírlap által váltassék föl. Ha mindez nem fog megtörténni, a tábla tanácskozásaiból, melyeket az újabb nagy kérdések ereje annyira megrázott, ki fog menni minden rend s méltóság, és soha nem fog kifej - leni azon nyugodtabb, készültebb s magasabb neme, hogy ngy mondjam, fönsége a tanácskozásnak, melyet némely szabad nemzet törvényhozóinál csodálunk."

„És mi szükséges még mindezeken kívül? Az, hogy az országgyűlés termeiben a kormány maga védje terveit, maga magyarázza szándékait, avagy védesse és magyaráztassa kormányi képviselők által"

„És e szék az, melyre a nemes grófot meghívom, e szék az, melyet a nemzet osztatlan tapsai közt foglalna el, e szék az, melyet ha elfoglalhat a nemes gróf, alkotmányos érzésű kebelnek ama faszék, melyen először ülend, drágább emlék leend mindazon emlékeknél, miket dicsőségére a maradék valaha fogna emelhetni."

„Lehetne felhozni példákat a hajdankorból, mik szerint kormányi képviselők az ülésekben szóval adtak fölvilágositásokat. Megegyeznék ez törvényeinknek úgy betűjével, mint szellemével is. Egyébiránt e parlamenti gyakorlat egy felírás által mindjárt az országgyűlés kezdetén fölelevenittethetnék. Hogy az országgyűlés és kormány közti közvetlen és nyilvános érintkezés üdvös a köznek, ha a feleknek mindig nem is, azt hiszem, a nemes gróf nem veszi kétségbe, s most, midőn a kormány kész törvényjavaslatokkal lép föl, e mód elkerülhetlenné vált. A törvényjavaslatot mindenki nem értheti magyarázat nélkül s a magyarázat kérdéseket idéz elő a gondolkodó lelkében, és ha nincs, ki feleljen rögtön és annyinak, maradjon a kétség eloszlatlanul avagy minden kétségből egy fölírás szerkesztessék-e? Az lehetetlen, hogy a kormány tetteiért és terveiről a kir. személynök, personalis, az alsóház régi elnöke feleljen, s ha tehetné is királyi hivatalánál fogva, mint elnök nem teheti, mert

e szerep elnöki tisztével összeférhetetlen. Egyes követekre bízni a kormány védelmét, mint ez némileg gyakorlatban van, ez a kormánynak méltóságával, a követnek állásával ellenkezik. Azonban biztosan a törvényhozás nem munkálkodhatik, ha a tények és nehézségek tapasztalásával a végrehajtó hatalom nem segíti. Hová jutottak a forradalmi törvényhozó gyülekezetek Franczia-országban, midőn azokból a kormány képviselői, magok a ministerek, kizárattak?“

„Még Németföldön sincs oly országgyűlés, melyben a kormány saját tagja által nem képviseltetnék. És szükséges és hasznos, nélküle se jól, se Hiedelemmel nem végezhetni soha. Az első porosz diaeta tanácskozásainak, annyi pezsgő erő mellett, mi adta meg ama higgadtságot? Az, hogy a kormány jelen volt az ülésekben. Hol az ellen jelen van, óvakodóbb mind a két fél úgy vádjaiban, mint nyilatkozásaiban. Még alig születik meg a kétség, a kérdés, a vád, már követi a felvilágosítás, a válasz, a mentség. Azért, hol a kormány képviselve van, ott a vita mind alaposabb, mind illedelmesb, a nélkül, hogy erélytelenebbé válnék. A mi diaetánkon a kormány csak eszmében van jelen, s így személyesség nélkül van, ezért nem bánunk vele kellő tisztelettel. Megtámadásainkban helyet, módot és időt nem válogatunk, leginkább mivel a kormány tagja rögtön nem felelhet, vissza nem utasíthat, meg nem czáfolhat, és épen mivel senki sem czáfol, ép ez ismét megmérgesiti a hazafiul fájdalmat. Ez az ember természetében s oka helyzetünk sajátságában van, mely helyzeten nem mi segíthetünk. Ha a kormány azt akaija, hogy megértessék közöttünk, meg kell jelennie, hogy meghallgattassék, velünk szólnia, értekeznie kell; ha azt akarja, hogy az országgyűlési tanácskozás hevesb, helyén kívüli kitörésekkel, több óvatossággal és meggondoltabb nyugalommal, több fenséggel haladjon: képviselői által jelenjen meg a két tábla tereméiben, jelenléte a hazafiul bátorságot nem riasztja vissza, sőt emeli, de korlátolja az éretlen heveskedést.“

„Nem akarok se ámítani, se ámíttatni. Midőn a kormányt képviselő jelenlétét sürgetem, nem forog gondolatom a ministeri felelősség körül. Jól tudom, mikép ehez nem elég a

minister jelenléte, se az írt törvény nem elég; ehez a politikai fejlettség azon foka kívántatik, midőn a kormány a többség ellen nem akar s a többség maga ellen nem enged (erkölcsi lehetlenséget értek) kormányozni. Jelenleg elmémet csak azon két meggyőződés vezérli, egyik: hogy az országgyűlési tanácskozások szabályszerű menetele sok részben a kormány jelenléte által föltételeztetik, — kormány és haza elég nagy két hatalom arra: hogy egymással szemközt igazságosan, de tisztelettel bánjanak; másik, hogy ha nem az elvekben is, de a munkálkodásban összhangzásnak kell lenni a törvényhozó és végrehajtó hatalom közt, aképen, hogy mindazon ismeretekkel, miket a végrehajtó hatalom bírhat, ez az országgyűlésnek segedelmére legyen, folyvást, szakadatlan résztvevőn a tanácskozásokban, a hibás nézetet fölvilágosítván, a hamisat megczáfolván, a vádra felelvén. Ez egyik kiegészítője a diaetai életnek. Ilyen kormányi képviselők nélkül, hangja csak a nemzetnek lévén, lehetetlen a hallgatag kormányt megbecsülni érdeme szerint, s igen könnyű (mindkét értelemben) félreismertetnie. Tehát ez oly rendszabály, mely nincs a reform, sem a conservativ párt érdekében, hanem általában az alkotmányos élet érdekében van. Ki szemközt akarja állítani a nemzetet és kormányt, nem hogy veszekedjék, hanem hogy élő szóval értekezzék és kérdezősködjék egymástól; kinek nem telik kedve pusztán a kormány bevádolgatásában, hanem annak nyilván hirdetett mentségét és okait is kívánja ismerni és meglatolni; ki óhajtja, hogy a kormány diaetáni jelenléte által a törvényhozói tanácskozás alaposb, nemesb, magasb typust nyeljen: annak óhajtania kell, nem bizonyos párt, nem bizonyos elvek, nem is egyoldalúlag a kormány, se nem a nemzet jogai, hanem az alkotmány nagy érdekében, hogy diaetai tanácskozásokban a kormány saját megbízottai által képviseltessék.“

„A követi szék helyett e kormányképviselői szék az, minek kieszközlését és elfogadását ajánlom a nemes grófnak. És benne senkit se üdvözöl önnél szívesebben a nemzet. Alkalmasint a kormány sem. S egyenlő hálával fog tartozni érette mindkettő, mert hatalmából nem vesztett bár egyik sem, de az

alkotmányos élet, mind a kettőnek közjavára, rendkívül nagyon fogott tökéletesedni. És ha csakugyan elfoglalhatja e széket a nemes gróf, tartsa meg örök emlékül, mert csak ezen és ennélfogva lehetséges a nemzet és kormány közt a bizodalmát visszszaidézni és megtartani.“

Jól látta Szemere, miszerint attól, hogy a kormány megbízottja ott ül a törvényhozásban, csak egy lépés van a parliamenti kormányig.

A kérdés másik oldalához tartozott, vajon a kormánybiztosok csak úgy legyenek-e jelen, mint a hogy jelen voltak a porosz diaeta kúriáiban s a hogy több német tartomány képviselő-kamarájában jelentek meg, vagy egyszersmind úgy is, mint választott követek?

Erre nézve a P. Hírlap, mintegy folytatólag a fentebb idézett sorokhoz, ekkép fejté tovább nézeteit:

„Constant Benjámin mondá egy ízben, miszerint Angliának alkotmányát az mentette meg nehéz idó’kben, hogy a ministerek úgyis, mint az alsóház tagjai, vezérelhették, mérsékelhették, módosíthatták a tanácskozásokat. S Constantnak tökéletesen igaza van. Kormánybiztosság követség nélkül valóságos „fausse position“ minden viszonyok közt, s e „fausse position“-nak csak úgy vehetni elejét, ha a biztos ministen kötelezettségéhez, a korona jogait védeni, még hozzájárul követi kötelezettsége, a nemzet jogai fölött őrködni. Szükség azért, hogy a kormánybiztos követ legyen. A tábla tanácskozásaiban csak annak van joga részt venni, ki a táblának tagja, s

így természetes, hogy azon esetre, ha a kormánybiztos nem követ egyszersmind, felelhet ugyan az elébe tálalt kérdésekre, de nem tehet indítványt, nem léphet föl módosítványnyal, azaz: nem eszközölheti azt, a minek eszközölhetését a kormánybiztosok jelenlététől várjuk. Isten mentsen azért, hogy a mellett nyilatkozzunk, miszerint miniszter ne lehessen követ. Ez állítás, melylyel a magyar ellenzék soraiban is találkozunk, következményeiben szintoly gyászos, mint ama másik, mely azt tartja, hogy követ nem válhatik miniszterré. Ez annyit jelent, mint antagonismusba helyezni egymással nemzetet és kormányt.“

így érlelődtek, ekkép fejlődtek az eszmék tovább és tovább. S helyzetek támadtak, az eszmék fejlődése folytán, melyeknek hátterében már feltűnt az új forma, mely alakulóban volt.

Ily helyzetben volt Széchenyi, mint már külön tárcza kezelője a testületi kormányban; ily helyzetben a magas kormánytag a követi széken.

Ismeretesek az 1847/8-ki országgyűlés eseményei. Hírlapok és naplók hosszasan közölték a pozsonyi országház történeteit.

A színfalak titkairól azonban hallgatnak ez okiratok. Pedig azok nélkül az események sem érthetők egészen; annál kevésbbé ítélhetők meg a jellemek, s magyarázható ki az egyéniségek viszonya egymáshoz.

Egy fényes tehetségű publicistánk érdekes adatokat nyújtott röpiratában az utolsó pozsonyi országgyűlés titkos történetéhez.

„Az ellenzék — írja Kemény Zsigmond — a megnyitó beszéd után mindjárt központosítá az ügyek kezelését, nem előre készített terv szerint, de a parliamenti erők önkéntes megegyezésénél fogva.“

„Hat vagy bét befolyásos képviselő és — a főbb kérdésekben — a felsőházi tagok közöl Batthyány Lajos és Teleki László grófok, szakadatlanul magán-tanácskozmányokat tartottak, melyekben a napi renden levő tárgyakra nézve megállapították eljárásukat és az ellenzék teendőit.“

„Ezen ülések — melyeknek eredményeit a meghívottaknak erkölcsi kötelességből, az ellenzék többi tagjainak pártfegyelemből kellett előmozdítaniok — Kossuth túlnyomó befolyása alatt állottak ugyan; de a vélemények kimondásában elég szabadságot, a kérdések összeállításában s kifejtésében sok szorgalmat tüntettek föl. Szentkirályi éles esze és nagy munkássága, Szemere és Pázmándy európai s parliamentáris míveltsége sokkal jobban vajának e conferentiákban használhatók, mint a czifra szavak és virágos eszmék.“

„Kossuth, kivált az országgyűlés kezdetekor, az ellenzéki titkos conferentiákban fölmerült nézetek iránt nagy figyelemmel volt, egyszer sem tette magát a lábra kapott eszmékkel éles ellentétbe,

sőt gyakran változtatta meg szándékait s áttért a mások által indítványozott véleményekre.“

„Neki tömérdek ismerete volt az országgyűlési irományokból és jegyzőkönyvekből. A kérdések históriai előzményeit legjobban tudta. De az európai alkotmányos élettel felületesen volt megbarátkozva; belőle csupán a regényesebb tájképeket és a polgárisodás óriás törekvéseiből a merészebb ábrándokat kedvelte.“

„Minthogy pedig az utolsó pozsonyi diéta különösebb gonddal a reformok iránt viseltetett, természetes vala, hogy Kossuth a titkos conferentiákban néha nem vitt activ szerepet s inkább ő kölcsönözött elvbarátaitól véleményt és adatokat, mint azok tőle. E függése addig ment, hogy a legfontosabb kérdést, mely a magyar alkotmányos élet elvei fölött határozott volna, tudniillik a királyi városok rendezését, egészen Szentkirályi intézkedése alá vetette, s minden ellenzéki tagok közöl legkevesebb kifogást ő tett Szentkirályinak oly tervei ellen, melyek se szabadelvűség, se kivihetőség tekintetében nem felelhettek meg a közvárakozásnak.“

„Mig Deák, az ellenzék régibb vezére, épen a belső pártconferentiákon adott irányt, az előkészítő tanácskozmányokban osztá ki szellemének roppant kincseit, gazdagítá meg a körüle levőket: Kossuth itt csak akkor volt irányadó, ha a szenvedélyek kérdései kerültek elő, és szükség volt ostromot vagy rohammal támadást rendezni; de midőn a reformok felől és a fölmerült tárgyak meg-

oldásáról kellett intézkedni, Kossuth nem annyira a hitelező, mint a kölcsönvevő helyzetében volt, és nem volt makacs, saját nézeteiről elvbarátainak jobb nézeteihez pártolni.“

„Ez akárhányszor megtörtént.“

„De midőn a kitűzött tervek életbe vezetése volt a föladat, midőn egy kérdésnek nyilvános tanácskozás elé kellett vezettetni: akkor Kossuth mindent magához kívánt ragadni.“

„Nem osztá úgy ki a népszerű tárgyakat, mint Deáknak volt szokása. Nem adta a szövevényes ügyet, miután a conferentiákon kifejtetett, oly tehetséges, de még eléggé nem méltányolt egyénnek át, ki ennek következésében, a kerületi és országos ülések ünnepelt hősévé válandott volna. S ha egy megható vagy elragadó szónoklatra volt szükség, melynek a vita-nap kezdetén, mint Tyrtaeus tárogatójának, harcz és diadalra kellett buzdítani: bizonyosak lehetünk, hogy Kossuth nem fogja Deák példáját követni, ki ily alkalmat mindig valamely vetélytárs emelésére hagyott használni.“

„Ily öntagadást a lángeszű, de hiú és becsszomjas pártvezérnél soha sem valánk szerencsések találhatni.“

„Kossuth, nem sokat tekintve arra, hogy a pártconferenczián maga vagy pedig más őrölte ki a kérdést, mihelyt megállapodás eszközöltetett, s már az egész párttal kellett az elfogadott nézetet közölni vagy a kerületi ülésekbe átvinni, — legott kapott alkalmat egyéniségének föltolására. „Az in-

dítványt megteheti valamelyik közölünk, vagy megtehetem én.“ „A kérdés kifejtését magamra vállalom“: ezen nyilatkozatok ritkán maradtak el, midőn a szőnyegen levő ügy karzattapsokra és kardzörejre igényt formálhatott.“

„Semmi kétség, hogy Kossuth csodálatosan szép orgánummal bírt, melynek a suttogástól kezdve a legélesebb hangokig saját varázsa volt, ellenállhatatlan s majdnem hódító. Őt az arczkinyomattól egészen a kéz legkisebb motszanatáig, ha nem is művészi, de gyakorolt, kellemes és néha kiválólag nemes előadási modor jellemző. Beszédei, melyek félig készültek, félig rögtönzöttek valának, soha sem voltak az unalmasságig hosszak, vagy a figyelem fárasztásáig tartalmasak. Ezért is kellett hatniok. S hatottak, mert bennök emelkedettség és csillám vala, mélység és sötétség nélkül; bennök, gyakran egy fölkiáltásban vagy egy mellékeszmében a szenvedélyeknek egész fergetege tört ki. Kossuth beszédei a többi magyar tekintélyek beszédeinél sokkal inkább tetszettek, mert rajta kívül senki magát úgy nem mívelte ki, hogy a tömeg minden előítéleteit és előszereteteit a polgárisodásba átvigye, és a magasabb szónoklat mezején népszónoknak maradjon.“

„Önként folyt tehát, hogy Kossuth a magánconferencziák rendezett eszméire mint egy talajra, egy díszes és erős piedestalra lépvén föl, az országgyűlésen kitűnő szónoki tehetségével rendkívüli hatást gyakorolt.“

„S az által, hogy a pártconferenczián engedékeny volt, de az elfogadott tárgyat maga vezette a nyílt ülésekbe, — kettőt nyert Kossuth: tudniillik a közönség óriásnak hitte, és bálványoztatván a karzatok által, a conferencziát mindig kényszerithette, izgatási kérdésekben, az ő extrem nézeteit pártakarattá emelni.“

„Hogy ily helyzet veszélyét a többi tekintélyek átlátták: természetes.“

Szemere, Kossuth egyénisége szerfölötti túlnyomóságától tartván, óhajtott egy párttöredéket, mely őt fékezze.

De halljuk őt magát, mint ir e dologról, szokott töredékes levélírási modorában, e sorok írójának.

A levél, a melyből a következő sorokat idézzük, Pozsonyban 1848 január 14-dikén kelt.

„Itt baj van, még csira, de nőhet. Az isten mindenható; bürköt vetünk, rózsát növelünk. Van kis és nagy conferenczia. A kicsinyben részt veszünk heten: Szentkirályi, Kossuth, Lónyay Gábor, Andrássy Gyula, Pázmándy, Szentiványi Károly és én. Kossuth akarta, hogy részt vegyenek Batthyányék . . . . Nézetem szerint abban állapodtunk meg: alkalmilag meg-meghivjuk. Eddig kétszer történt. Batthyány Lajost és Telekit. Hanem hogy Kossuth amannál conferálgat, okom van hinni.“

„Kezdetben alkudni próbáltunk Apponyival. Az adresse lehangolásaért az évenkénti diétát kértük, s az adóra közremunkálást. Csak Kossuth volt ellene; mint a viz, rést keresett mindenfelé, de az eszmét helyeselte. Én és Szentkirályi egy óráig értekeztünk Apponyival, de mások is. Azonban István és mások széthúztak, a nem Apponyifélék, és elesett. Annyi haszna

volt, hogy az adresse nem íratott rettenetes menydörgő hangon, mi különben történt volna.“

„Kossuth előre intett, ne tartsunk gyakran nagy conferenciát. És hogy nőtte ki magát? így. Mi előbb megvitattuk a tárgyat. Kossuth itten enged, sőt rendesen kisebbségben van, bár örökké beszél. Például nem akart az adóban se országos választmányt, sem az örök váltságban; a válaszfelirat letételét sem akarta; az administrator) kérdés küldöttségre bízása sem az ő eszméje stb. .... Következik a nagy conferenczia. Bohus akként bútoroztatá egyik szobáját. Már a mit kifőztünk, azt ő, Kossuth, tálalja elő hosszan, bőven. Ő épen nem lelkiismeretes más találmányait elsajátítani. Természetes, hogy ama kiegyenlítés után mi nem ostromolhatjuk. A többiek hallgatva helyeslik. Ritkán és rövid vita van. Ekképen a conferenczia az egység sikeres módjának mutatkozván, most már naponként szeretne tartani.“

„Ehhez járul több körülmény. Neki (Kossuthnak) szerkesztő korából sok adatai vannak, mik zsebben maradtak a censura miatt is. Sokat dolgozott maga is. Azóta is sokkal jött politikai érintkezésbe, és kér, kap mindentől. És ő felhasznál mindent; neki nincs tára, ő csupa Auslag. Midőn az adóügyi országos választmányról volt szó, elbeszélte a só történetét, szólt a harminczadról, pedig a conferencziában neki hallgatás ajánltatott. Ma az 1836: XXI. türvényczikk végre nem hajtásáról kellett volna szólania, és ő a Részek történetét hoszszan beszélte elő, mintha a törvényt most kellene hoznunk. A részek (Partium) küldötteitől (kérelmi küldöttek) minden adatot magához csikart. És oly hangon mond el sokat, mintha ő a tanár volna egy auditóriumban. S a tábla határozatairól is mint indítványáról beszél; soha mi, hanem én, az én irányom, és így magát helyezi ellentétbe a főrendekkel, s ha elfogadják a rendek, akkor érteni kell, hogy ezeket is. És ő mindig a mostani politika bölcseségét magasztalja, a magáét, mindig azt emlegeti, hogy tudna agitálni, de ő mérsékléssel jött ide, s ínláz nélkül soha sem szól. Ő soha sem pártol indítványt, hanem ha magáévá teszi, egyet csavar rajta, hogy nevét veszítse s az ő

nevét kapja. Ő például emlegeti, hogy stafétát küldött Biharba, nagy hangon oda vetve, (mert egy staffeta 50 p. frt.); és pedig a becsületes P. fizette és küldte. Ő minden olyan tárgyat magához ragad, a mi ragyogó oldalt mutathat, előre jelentvén, hogy ha senki sem ellenzi, az indítványt ő is megteheti. Sőt bár pajtáskodást mutat, de kissé nyersen, fensőségi hangon felelget a követeknek ülésekben és conferencziákban."

„Már most mik ennek következményei?"

„A követi karban az elégedetlenség nagy. Untalan nógatnak a próbára, segíteni a helyzeten , mert átallják e helyzetet. De én, miután kezdetben nőm betegsége miatt, ki hét hét óta fekszik, nem hathaték eléggé, hagytam rohanni a folyamot. A dolgok folyásának magának kellett kimutatni, a mi rósz van. Nehány baknak kellett történni, hogy fölébredjenek embereink. Más mód gyanús lett volna és sikeretlen. És ime, a külső, látszatos egység mellett, bennünk nagy egyenetlenség dúl, még benn forrva."

„És itt nagy tér van. Soha sem volt ily dologtalan kő-" veti kar. A késznek örül. Még hallgatni is rostéi. Ezért lebe, tartani az egyoldalúság veszedelmétől. És azért, mert a conser-„ vativ párt hallatlan erőtlen. Én sajnálom, hazafiul lélekből. Nekünk erősebb conservativ ellenzék kellene, mely vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg stb."

„Széchenyi most beteg. Ha nem beteg, jön-megy, conferálgat, velem többször már; de ő vele nem lehet beszélni. Neki tisztán személyes, subjectiv politikája van. 0 neki minden más eszköz. Csodálatos dolgokat összebeszél. Ma bökdösésről, túlzásról beszél az ülésben; ha kijövünk, örvend a zavarnak, azt mondja, ő így szereti stb."

„Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldalúságtól menten akarunk maradni. Minek alapján? Miképen? Mely alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz föladat, hol az eltérés nem sűrű, nem elvbeli, külön állanunk. Az olykori elállás pedig gyanús és különczködésre mutat. A föladat inkább az volna, túlnyomóságot nem engedni, nem engedni a jövő miatt. De ezt a hiúság, az elbízott szólásmód, a tanárkodás

alapíthatja meg, és az ellen mit csinálsz? Azt fogjátok mondani: „ne szóljon s ne ily hangon“ stb. Alig értetheted meg, bár érezi minden.“

„Én tartok tőle, végre, ha nein segítünk rajta, e helyzetbe a többség betalálja magát. Kivált miután sejti a jobbat, de röst mód nélkül. De szörnyű baj, hogy a conservativ fél alig ellenkezvén, sőt gyakran épen nem, mi látszanánk helyét elfoglalni, nem pedig közvetíteni, rectifikálni. Mert conservativ rész, úgyszólva, nincs, stb.

Így írt Szemere. S idézett töredékes sorai, midőn a háttért megvilágosítják, az államférfit! politikai jellemére is vetnek egy sugárt.

Kezdetben mindjárt egyezkedni látjuk őt a kormány fejeivel. Sérelmi kérdések lehangolásaért egyes reformokra alkuszik. Majd aggodalmát fejezi ki, hogy az egyensúlyt megzavarja egy túlnyomóágra törekvő egyéniség; s ki oly merész volt a . égczél kitűzésében, a követi pályán közvetítő álláspontot keres.

Ismeri a különbséget az elv és alkalmazás közt. Kívánata gyökeresebb, modora békésebb, politikája számítóbb, mint Kossuthé. Ez fényes izgató,, legkitűnőbb ellenzéki tag; s Szemere a reform ünnepelt szónoka. Az főleg orator, Szemere kiválólag törvényhozó.

„Én — úgymond Szemere, mintegy folytatólag egy más levelében, ugyanezen országgyűlésen, — sokat foglalkoztam speciális törvényhozási kérdésekkel. Olvastam más törvényhozások eljárásait. Hiszem látom, hogy számítlan politikát követünk, mely bukni fog, ha csak a sors ki nem segít. Az elégületlenek járnak hozzám. Déván sok közöttök, ki az ellenzék soraiból akar menekülni. Ez nem tetszik nekem. Nem akarok sereget gyanú-

sokból. Ily áron a felelősséget nem bírom elvállalni. És azt látom, Kossuthot fékezni, helyreigazítni lehet három—négy embernek; de az következetes, bátor, hitellel bíró legyen. Kossuthnak nagy ereje van a szerencsében, a népszerűségben; a tusában csügged. Ha meg birom nyerni Szentkirályit, Pázmándit, Lónyay Gábort, nem késem semmit.“

Mig azonban ekkép kereste a támaszkodási pontokat, a közbejött európai események váratlanul összezavarták Archimedesünk politikai körvonalait.

Alig múlt el egy pár hét, az idézett sorok kelte után, a februári forradalomig.

Szemere azok közé tartozott, kik ezután még többet dolgoztak, de a szót még kevésbbé vitték.

Ő formulázta, többek közt, azon törvényjavaslatot, mely az évenkénti országgyűlésről szól. Épen egy angol utazó volt nála. Szemere fölolvasá előtte a szerkezetet. Az angol ellenmondást látott annak két pontja közt. „Eloszlathatja — úgymond — a király az országgyűlést; és mégis mielőtt eloszlat - tatnék, a budgetet előbb meg kell szavaznia.“ — „Igaz, — válaszolá Szemere —; de a mi viszonyunk sajátságos. Szükség, hogy a kormány minél több törvényt legyen kénytelen megszegni, ha alkotmányellenes utón szándéka járni.“ Tudva van, hogy az érintett záradék volt, a mire 1848-ban az octoberi feloszlató rendelet ellenében, hivatkozott az országgyűlés. Permanenssé lett; a nélkül, hogy, hite szerint, a törvényes tért elhagyta volna.

Egyébiránt az 1848-ki pozsonyi országgyűlés utolsó ülései sok részben a véletlentől függöttek.

Deáknak és Szemerének kellett, utólagosan a szerkezettel is, sok hibát helyrehozni.

Jelen volt Szemere azon küldöttségben is, mely a független felelős ministeri kormányformát, a magyar nemzet e második arany bulláját, Béesből lehozta.

Jelen volt az első ministeriumot alakitó tanácskozmányban is. „Ez — úgymond — egyenesen a conservativek figyelembe vételével is, alkottatott. Nem Ausztriától, mindenki a conservativektől félt akkor. Így jelent meg benne Széchenyi, Eszterházy.“ Kossuth akart lenni belügyminiszter, de előbb Deákot kínálta meg vele. Később azt hívén, hogy Magyarországon nem lesz fényes tere, a pénzügyhez ragaszkodott. Batthyány és Deák akarták, hogy Szemere vegye által a belügyi tárczát.

Batthyány első hivatalát Szemere rendezte mindjárt Pozsonyban. És mivel a régi kormányszékek, a helytartó-tanács és kanczellária, működni megszűntek, Batthyány mint miniszterjelöltet Pestre küldte őt. „Kossuth — irta Szemere egy ekkor kelt levelében — irigylé tőlem e provincziát, oda igtatá tehát e sorok közé Klauzál nevét előmbe, s Pulszkyét és Nyáriét utánam.“

1848 márczius 25-én érkezett le Pozsonyból Szemere. A két főváros — Buda-Pest — polgárai fáklyás zenével tisztelkedtek azon nap este a belügyminiszteri jelöltnél. Szemere a következő beszéddel válaszolt:

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a mennynek kapuja megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamó dón revelálja magát, mint egykor az isteni vallás magát megváltóban revelálta. Az ilyen időket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekintem; a mi bűnük és kihágások ilyenkor elkövettetnek, azoktól undorral fordítom el szemeimet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, mely elnyomatásában hasonló azon tűzhöz a földnek kebelében, melyre a sors egy Vezúvot hengerített, s terhe alól magát rengés és rázkódás közben szabadítja ki.“

„Ilyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden perez komoly és szent, mint az életé s mint a halálé. Európa népei zajlásnak indultak, tehát mi sem tespedhettünk, mi sem hallgathattunk; organizálni kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet és annak királyi székét. És nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga gondolkodott helyettünk, mi tettük azt, a mit rögtön tennünk lehetett, a népnek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt leromboltuk a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldőinket, hanem a hazát, az utasítások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, mely Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szívéből a pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent, és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege.“

„Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljességében. Az a hosszú szenvedés, az a sok tűrés egy felleggé sűrüdött össze a népek lelkében, mely néhol leütött mint mennykő, néhol pedig, mint záporeső, áldása lett a földnek, melyre hullt.“

„Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.“

„Tudniillik: A nemzetet ezután nemzeti független, magyar minisztérium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.“

„A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békóiból, a sajtó szabad. “

„Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.“

„A föld szabad, melyet a nép bír, és szabad a nép, mely azt bírja.“

„Nemzeti őrség őrködik felettünk, mely palládiuma a szabadságnak.“

„Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, mely alapja mindennek. Megvan már a föld lábaink alatt, melyen álláspontot vehetünk, megvan már a nap fejünk fölött, mely világit és melegít, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik, úgy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.“

„Egy szóval, nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, mely egység alapja minden hatalomnak, melyre a magyar nemzet számot tarthat Európa népeinek magas sorában.“

„Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, melyeket kivívtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó alkotmány, mint egy vén épület összedőlt, új fog omladékainak helyén emelkedni. De ehhez idő kell, és az időben rend és béke és bizodalom, de félre ne értsetek: béke, rend és bizodalom sohasem a szabadság rovására kell.“

„Hanem az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivívni, legnehezebb alkalmazni. Hosszú idő is kívántatik hozzá. Tehát legyetek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e nehány nap alatt, a villámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át, istennek különös gondviselése virasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját istene van.“

„Ennek kegyelmét kéijük ki a további nagy munkához.“

„Üdvezlek, tisztelt polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szivét, üdvezlem Budával együtt, mint a hazának két szemefényét, mint példaadót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban, országszerte. Üdvezlem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtajánál. Üdvezlem e három szent elvet: szabadság, egyenlőség és felebarátság.“

„És még egyet. Mi t. i. Batthyány Lajos miniszterelnök, és azok, kik mint minisztertársai királyi megerősítés alá vagyunk terjesztve, más biztosítékot a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem czélnak, mi a rendet is a szabadságért óhajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel óhajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában, mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekezünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csendében, az örökké való isten előtt esküszünk: a mint e fogadásunkat megtartjuk, isten minket úgy segéljen!“

Mint miniszteri biztos Pesten rendben tartá, de lángolni hagyta a tüzet, mert úgy hívé, hogy az visszahat Pozsonyra és Becsre. „E nélkül — úgymond — „Bécs sokat nem adott, Pozsony sokat nem tett volna.“ „A pesti mozgalom — mondá előttem más alkalommal — nekem csak eszköz volt. Sohase féltem tőle. Sőt egy éjjeli fölkeléskor magam javasoltam, hogy csak 24 óráig várakozzunk. Megéljeneztek, és eltávoztak, örülvén, hogy csak 24 óra múlva kell tenniök. Nyári és Klauzál nem helyeselték azt, nem csak mivel bátor, tehát népszerű szó volt, hanem mivel amaz azt hitte, a pesti forradalom valami komoly, nagyszerű, fontos, ámította magát, mint a sereg vezére, s emez félt tőle, mint veszedelmestől.“

Midőn az országgyűlés eloszlott s az első magyar minisztérium Pestre érkezett, Szemere készítette a minisztériumok közötti munka-felosztást.

Ezután a belügyminiszter a cabinetben eltűnik szemeink elől.

Azon cabinet rejtelmeit kellene tudnunk minden részleteiben, s bepillantanunk a belügyek titkos tárczájába is, bogy megítélhessük a minisztert.

A parlament nyilvános története nem nyújt elég adatot e korból az államférfiú jellemzésére.

Váljunk az időtől. A történetírás mindent földeritend.

Addig legyen elég az ide vetett nehány töredékes adat, a melyeknek legfőbb érdeme, hogy többnyire azon férfiú előadásából vannak merítve, a kinek életrajzát vázolják e sorok.

Szemerének, mint belügyminiszternek, helyzetére nézve tudni kell: hogy a mi fontos történt, mindig a miniszteri tanács eredménye volt; s úgyszólván csak e tárczának lévén dolga, a részletek, a végrehajtás a miniszter minden idejét elfoglalták.

Miniszteri tanácsban mintegy hagyományilag, Batthyány, Kossuth és Deák kezében volt az ország politikája. Ok hárman voltak az irányadók; Szemere a végrehajtó kar. Egyébaránt a mennyiben Kossuth gyorsabb eljárást követelt, a miniszteri ülésben, Szemere mindig vele szavazott; nyilvános szereplését azonban, a parlamentben és sajtóban nem he-

lyeselte. Azt is ellenezte, hogy Kossuth legyen az alsóház vezére, a minisztérium szóvivője; s midőn Kossuth lapját hivatalossá akarta tenni, Szemere a „Közlönyt“ alapította.

De halljuk őt magát, mit ir egy levelében, mely ez időkre vonatkozik!

„Széchenyi, Eötvös, Klauzál — irta többek közt Szemere — a tanácsban mindig a kiegyenlítés reményén csüggtek. Deák volt képviselőjök; Batthyány csak némileg. Én árulást láttam, mint Kossuth; de ő hirdette, de ő ingerelte, én készülni akartam a védelemre és színlelni az egyességet, az engedést.“

Modora, mint látjuk, Kossuthétól a forradalom terén is különbözött. Nem hitt a kiegyenlítésben, de nem akarta elzárni lehetőségét; nem nyújtott tápot a szenvedélyek lángolásának, innen és tulnan a határokon.

Kossuth és a baloldal előtt azonban nem elég forradalminak látszott e viselet. Gyanusiták, más jelöltnek nevét hozák keringésbe a tárczára, mely Szemere kezében volt. Többi társai pedig nem bocsáthatták meg neki, hogy a miniszteri tanácsban gyakor ízben szavaz a pénzügyminiszterrel. Midőn azért a nádor újra megbízta Batthyányi miniszterelnökséggel, Kossuthtal együtt Szemere is kimaradt az új jelöltek közöl.

A mit már a minisztertanács végzett, annak többnyire Szemere volt végrehajtója. S ebben szigorú, határozott, fáradhatlan, haladó.

Tárczája minden idejét igénybe vette. Új viszonyok, új rendszerek, új választások, új miniszteri tisztviselők, szóval egészen új világ. Szemere reggeli 6 órától éjfélutánig dolgozott, s alig volt képes végezni a folyó tárgyakat, azt, a mi halasztthatlan volt, a mit a miniszteri tanács végzése húzott maga után.

Csak ő alkotta minisztériuma személyzetét egészen új emberekből. Alig hagyott két embert a régiből, a kik nem bírtak politikai sulylyal, s azokat is csak az előzmények ismerete miatt. De a belügy alig rendelkezhetett 30—40 helylyel. Az ifjúság'egy része pedig, érezvén, hogy semmi szakot nem ért, a politikában akart kontárkodni; s többnyire e tárczához folyamodtak alkalmazás végett, sok követelő módon. Szemere nyersen bánt a tolakodókkal. S az elutasítottak a sajtó körül sereglettek, abban tetszvén magoknak, hogy az ország legérdemesebb férfiait, egy Deákot és Széchenyit is, sárral dobálták.

1848. augusztusban, a miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos és Deák, az igazságügyi miniszter, Bécsbe mentek, még egyszer megkísérlem a fenforgó viszályok kiegyenlítését.

Mészáros, a hadügyminiszter pedig az aldunai táborban volt.

Az elnök és hadügyminiszter teendőit ideiglenesen, majd három hétig, vitte Szemere. S ekkor

nyílt alkalma, mint a magyar minisztérium tagjának, önállólag is működni.

Nehéz napok valának ezek. A remény és aggodalom súlyos napjai.

Már augusztus közepén hire szárnyalt, hogy Pesten nagyszerű zavar fog kitörni. Hire volt, hogy a jel gróf Széchenyi István meggyilkoltatása lesz. Ez két ismeretlen ifjú éjjeli beszélgetéséből, melyet az utczán véletlenül kihallgattak, jött keringésbe. Mennyi volt alapos e hírben — mondá Szemere, kitől közvetlenül hallotta e sorok írója e napok eseményeit — nem tudhatni. Annyi igaz, hogy Széchenyi István barátai mindent megtettek a nemes gróf védelmére. Családja elküldetett s háza 80 fegyverrel láttatott el. A lánczhíd-építő legénység rendelkezésre állott. S a lánczhid udvarában a gróf részére folyvást csolnak állt készen.

Ehhez járult egy más körülmény.

Kossuth szállásán miniszteri tanács tartatván, ez egy puskamintát vevén kezébe, midőn társainak mutatá azt, e szavakkal szögzé Széchenyire: „Be jól lehet ezzel az árulókat lelőni!“

Volt-e valóban czélzás e szavakban, nem tudjuk. De oly izgalmas időben, mikor úgyszólván a lég is terhelve volt gyanúval, mint ragály idején van kóranyaggal, — ily időben, mondom, e szavak sem maradhattak fontosabb jelentőség nélkül.

S meg kell vallanunk, hogy a zavarra ez idő szerint nem kis lehetőség mutatkozott fővárosunkban.

Míg Deák és Batthyány Bécsben jártak: az alatt Kossuth mindent elkövetett, hogy magát az ügyek urává tegye Pesten.

Mondják, hogy a Budán tanyázott sorkatonaságot annyira sikerült saját részére vonni, hogy a nádornak alig maradt 50 katonája, a kiben bízhatott. E fölött minisztertársai tudta nélkül számos fegyvert és ruhát vásárolt össze, s megindította Pesten a toborzást saját nevére.

Hire volt, hogy dictaturáról is gondolkodott. Előbb a nádort akarta annak fejévé, majd egy három tagú kormányt tervezett, a melynek élén ő maga állt volna.

Madarász, a későbbi hírhedt rendőrfőnök, volt leginkább tanácsadója és végrehajtója.

Ez ember különösen *egy* clubb élén állott, mely magát „egyenlőségének nevezte. Tagjai nehány rajongó és mellőzött egyénen kívül, többnyire a régi conservativ párt szolgai eleméből gyülekeztek,kik azelőtt a rendet Jupiter Stator szobrában tiszteltték, s egy márcziusi napon nagy hirtelen a romistenhez szegődtek. Köpenyforgatók, kik bármely oltáron csak saját érdekeiknek áldoznak. Vétkesen könnyelmű s egyszersmind könnyű emberek, kiket a zivatar fölszínre kap.

E clubb September 8-án már kísérletet tőn, a kormányt is magához ragadni. Fölszólítá a várost, hogy főkapitányát, vagy a tanács valamely tagját küldje a clubb üléseibe, hogy az ott hozandó határozatokat ismerje és végrehajtsa. Bizottságot ne-

vezett ki, mely az események fölött őrködik. S September 9-diki nagy gyűlésében küldöttség által interpellálta a nádort is. A franczia jóléti bizottság példájára, majd a kormány, majd a parlament jogaiba avatkozott.

A pontok közt, melyekre nézve a clubb fölvilágositást kívánt a nádortól, csupán a következőket említjük:

Mi czélból és kinek rendeletére történt a fegyverek átszállittatása Budára, s való-e, hogy a várba fölösleges tüzérség rendeltetett? S továbbá

hogy a Kresz könnyű lovasok be vannak-e rendelve Budapestre és kinek parancsából?

E pontokra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a forradalmi tervek ellenében István főherczeg is gondoskodott óvszerekről.

Váczon 4—5000-nyi magyar tábor állott. Ezt Kossuth a fővárosba akarta vonni. Ugyan ide rendelt a nádor, Melczer ezredes által, több század rendes gyalogságot Győrből és Pozsonyból, s mintegy 4—8 osztály (divisio) német lovasságot.· S már a kiáltvány (proclamatio) is készen volt a nádor részéről, a nemzethez, egy képviselő által szerkesztve, annyira bizonyosnak tartották az összeütközést.

Szemere, mint ideiglenes elnök és hadügyminiszter, mind az egyik, mind a másik törekvést akadályozta.

A német lovasságot útban megállította. Egy kész lovas-telepet Szegedre küldött. Más részről

Kossuthnak megtagadta a töltéseket s a váczi táborból 1100 embert engedett Pestre bejönni,

„így ellensúlyoztam — jegyzé meg e sorok írójának — a titkos reactio és a meggondolatlan forradalom törekvéseit.“

A Kossuth által titokban szerzett fegyvereket pedig később Batthyány foglaltatta le.

Minő rendeleteket tőn ugyanekkor Szemere a komáromi várra nézve, midőn annak parancsnokává b. Majthényit nevezte ki; s mily összeütközései voltak Hrabovszki tábornokkal: oly részletek, melyeknek fölvilágositása, adatok nyomán, a történetírás körébe tartozik.

1848. September 4-én nagy országos küldöttség küldetett Bécsbe.

A küldetés oka és eredménye a történetírás körébe tartozik.

A küldöttség elnöke sept. 11-én tett jelentést. Csupán egy részletet idézünk belőle. Jelenté a ház elnöke: hogy Batthyány a miniszterelnök, s Deák, az igazságügyi miniszter, azon törvények szentesítése végett, melyeket magokkal vittek Bécsbe, több napig nem nyerhetvén kihallgatást se, a küldöttséggel, mely titánok fölküldetett, már csak úgy jelentek meg, mint egyszerű követek. Herczeg Észterházi pedig még azelőtti napon leköszönt, és eltávozott Bécsből.“

A titkos ülésben, hol a miniszterek lemondásáról értesíttetett a ház, csak Deák és Szemere ültek a miniszteri pádon. Deák mondá: hogy ő sietni nem akar, de kész reá; és ő is fölkelt. Szemere megjegyzé: „én attól tartok, hogy leköszönvén, nem fog új minisztérium kineveztetni. Én tehát megtartom a miniszteri tollat, míg vele egy új minisztérium kinevezését ellenjegyezhetem. Most nehezebb itt ülni, mint elmenni innen, de ez a kötelesség.“

E rövid észrevétel fölvillanyozta a követeket. Roppant éljenzés vala. Asztalos, Máramaros egyik képviselője, fölkiáltott: „ebben ismerek a római jellemre!“

Kossuthot meglepte e hatás. Így adá ugyanez nap este azon jelenetet, midőn visszaült miniszteri székére, melyet már elhagyott.

István főherczeg leveléről vala szó. Magyarország nádora tudatá a nemzetgyűléssel, hogy miután a miniszterelnök hivataláról lemondott, s ő ezen lemondást elfogadván, az új miniszterelnök nevét, megerősítés végett, a fejedelem elé terjesztette, addig is, míg a megerősítés lejőne, maga személyében megragadja a kormányzás gyeplőit, és a ház erélyes támogatására számít.

Kossuth ez iratot törvénytelennek nyilvánítá. „Én — úgymond — ki ő felsége által neveztettem ki miniszternek, tagadom, hogy István herczegnek joga legyen miniszteri ellenjegyzés nélkül parancsolni ez országnak.“ Említé, hogy ha a minisztérium lemon-

dott is, ott vala Szemere Bertalan, ki megtartá székét; miért nem ellenjegyzette ő ezen helytartói iratot? „És én — monda folytatólag — ki lemondtam, ezen széket most e pillanatban ide teszem és ráülök.“

E nyilatkozat után székét a miniszteri pad elé tevén, ráült.

Jellemző, hogy Kossuth e beszédében, melyet rendkívüli taps és éljenvihar kísért, olyasmit mondott, mintha Szemere többeknek s azok között az ő kérelmére is, tartotta volna meg tárczáját, melyet társai letettek.

Különös, tehát miért mondott le előbb maga is, ha ellenkezőt tanácsolt Szemerének, ha ellenkezőt sugallt, mint este megjegyzé, a kötelességérzet?

Azonban mellőzzük az észrevételeket; maradjunk a száraz adatoknál.

Az események egybefüggése igazolni látszik, a mit egy levélkében, mely e korból fölmaradt, följegyzett Szemere.

„Midőn — írja többi közt — a minisztérium lemondása történt, az nem történt közös értelemmel. Egyik monda, ő már beadta, másik, hogy beadandja lemondását. Könnyelműleg történt, mintha Magyarország állapota olyan volna, mint egy békés országé stb.“

Mi Kossuth szavait illeti, hogy kérésre tartá meg székét a belügyminiszter: „Sőt — írja Szemere —

némi szégyennel ültem ott. Kétlém, hogy a mi okból teszem, el fog ismertetni.“

Az esti ülésnek, mint tudva van, az lett eredménye: hogy Szemere és Kossuth bízattak meg a kormány ideiglenes vitelével.

A Dunaparton, a redoutterem erkélye alatt, tömérdek nép várta a gyűlés kimenetelét. Alig érkezett e tömeg közé a határozat hire, roppant éljenzés tört ki, melynek zaja, a Dunán keresztül a budai vár falairól verődött vissza.

„Kossuth — jegyzé föl Szemere említett levéltöredékében — kiment a balkonra. Engem is erőtettek, de nem tettem. Agyamat nehéz idők előérzete nyomta; nem volt eszem a pillanatnyi dicsőségre.“

Az ülésből Szemere és Kossuth együtt mentek haza.

Egész éjjel dolgoztak az utóbbinak szállásán.

Szemere kérdezé: „S most, mit gondolsz te?“

„Azt — felelé Kossuth — hogy a hatalom kezünkben van, és tőlünk függ minden.“

„Én pedig — viszonzá amaz — úgy látom, hogy nincs seregünk, nincs pénzünk, a pénztár üres, tehát tehetetlenek vagyunk. Ha másként vélekedel, még e perczben elválok tőled; s ha egyetértesz, igyekeznünk kell, hogy új minisztérium alakíttassék, és főkép Batthyány elnöksége alatt.“

Kossuth is e véleményre tért. Másnap Batthyány miniszterségét támogatta.

Az érintett párbeszédet még akkor hallottam Szemerétől, valamint azt is, hogy másnap, midőn a két miniszter István főherczeghez ment, Szemere ellen rendkívül ingerültnek találták őt. „Ha az országgyűlés rendeli — mondá többek között a nádor — hogy Kossuthtal kormányozzak, szívesen; Szemerével soha.“

Batthyány föltételesen vállalta el ismét a miniszterelnökséget; s míg föltételeire Bécsből válasz érkezett, egyedül vitte a kormányt.

Szemere, mint fentebb megjegyzők, nem volt az újonnan fölterjesztett miniszter jelöltek között; mindazáltal szintoly őrködő figyelemmel kísérte a közdolgokat, mint előbb a minisztérium kebelében. Sokra figyelmeztette szóval és csaknem óránként küldött levelekben Batthyányi, a mi iránt az rendelkezett.

A kormányzás, a súlyos körülmények minden terheivel, nehezült e férfiú vállaira.

A horvát bán már átlépett a határokon seregével s ellenállás nélkül nyomult előre. A fővárost ezer különféle hírek tárták örök izgatottságban. S a parlamentben egy féktelen töredék, mely a bizalmatlanság argusi szemeivel keresett föl minden anyagot a nyugtalanításra, s most a hadseregek mozdulatairól, majd az iránt kívánt fölvilágosítást: van-e biztosítva ez vagy ama vár? A miniszterelnök, kit a védelmi rendelkezések mellett, a kormányzás

minden ügyei éjjel-nappal elfoglalva tartottak szállásán, minduntalan hivatott a gyűlésbe, most egy, majd más kérdésre adni feleletet.

Szemere nem helyeslé ezt, s a miniszterelnök támogatását tartá inkább rendén levőnek, mint örökös faggatását. O adta tervét egy bizottság kiküldésének, mely a minisztert egyediiliségében támogassa s figyelmeztesse, a mire kell.

Kossuth e bizottságot mindjárt kezdetben ellenőrködővé akarta tenni, mi miatt Batthyány, mint bizalmatlansági nyilatkozat miatt, csaknem lemondott.

A bizottság első utasítása tehát Szemere értelmében szólott. S hogy a nyugtalanabb hongyülési tagok elhallgattassanak, közölök a szájasabbak is tagjai lettek e bizottságnak.

így jött bele Madarász.

Akkor még senki sem sejté, mivé fogja magát e bizottság kinőni. Azonban az események gyorsan fejlődtek. Batthyány a táborba, mely a horvát bán előtt állott, s innen Bécsbe utazott; a főváros, az ország kormány nélkül maradt, s az érintett bizottság, a nemzetgyűlés nevében, megragadta a kormányt.

Ez a honvédelmi bizottság eredete.

Szemere, a bizottság első tervezője, nem volt az először kiküldöttek között.

Kossuth kifeledte, s csak egypár nap múlva igtatták be nevét.

Később, midőn a bizottság már a kormányt vitte, Kossuth után Szemere lett legmunkásabb tagja. Azonban Kossuth elnökké neveztetik a bizottságban. Szava döntő; csak Szemere és Nyári Pál képeznek ellenzéket több kérdésben.

Itt veszi kezdetét a gyűlölség Kossuth és Nyári közt. Szemerét azonban még kevésbbé szenvedhette a dictator; s midőn maga nem jelent meg a bizottság ülésében, az elnöki széket nem volt minisztertársának adta át, hanem inkább Nyárynak, vagy másnak.

Szemerének föltűnt e mellőzés, de nem csinált miatta szemrehányást. Nem még akkor sem, midőn a bizottság minisztériummá alakításáról vala szó, s Kossuth a belügyre Madarász nevét hozta szóba, kit később csakugyan rendőrfőnökké nevezett.

Szemere csak baráti körben hallatta méltányos neheztelését. Kossuthtal azonban közremunkált. „E lelki erőre, — mondá Szegeden visszaemlékezve — e lelki erőre büszke vagyok.“

Az októberi napok után mindinkább a harczmezőn csoportosulnak az események. A koczka el volt vetve, s minden eredmény a kard élén függött.

Szemere odahagyta a fővárost, s Felsőmagyarországot választá működése helyéül, mint országos biztos; e vidéket, hol Schlick, az ügyes osztrák tábornok, merészen haladt előre.

A magyar hadügyminiszter személyesen indult ellene. Táborozása balul ütött ki. Ekkor írt Szemere, hogy küldessék más vezér Mészáros helyett, kivel azért folyvást baráti viszonyban maradt.

Damianichot kérte, s Klapkát küldték.

Közhit vala Felsőmagyarországon, hogy az országos biztos majdnem annyit tett, mint a tábor. Megjelent a csaták színhelyén s Mészáros elszéledt hada összeszedésében rendkívüli erélyt tanúsított.

Veszélyektől sem rettent vissza. Neje gyakran sírva panaszkodott.

Schlick hada Szikszón volt, a magyar sereg Tokaj felé, s Szemere két napig intézkedett Miskolczon egyedül. Végre a városiak kérték, menjen el. Hasonló helyzetben volt Négyesen, és másutt, midőn nem egyszer a császári had közte és a magyar seregek között táborozott. Olykor egész a vakmerőségig ment bátorsága. Így Tokajnál. Schlick e városból, s a magyar sereg a Tisza innenső partjáról ágyúzott. A hidat fölgyujtották. Este, midőn az őrök visszavonultak, Szemere, Wartensleben őrnagy kíséretében, Rakamazról egész a hídfőig ment. „Esztelenség volt, — úgymond — magam sem tudom, miért tevém. Talán a borzasztóan nagyszerű látmány vonzott közelébe.“ A hid tüze megvilágosítá a vidéket; a túl partról látszottak a fölállított ágyúk. A Tisza lángszínű tükörét csak az égő gerendák lehullott üszkei törték meg.

Azonban a bányavárosok felől, hova a téli hadjárat alatt vonult, megérkezik Kassára Görgey.

Szemere eszközölte ki, hogy Klapka sietett, vele csatlakozni.

Az egyesült magyar seregek vezérévé Dembinszky altábornagy neveztetik. Szemere vezeti őt be az ügyekbe.

A kápolnai csata történetét, a vezéreken kívül, ő tudja leginkább. E részben a história tőle vár adatokat *).

Ütközet után, mint tudva van, a magyar vezérek visszavonták hadaikat a Tiszához.

Füreden volt a főhadi szállás.

A seregben nagy izgatottság támad a fővezér ellen. Intézkedései miatt vádolták, gyanúsították. Leginkább Klapka s Görgey hadának némely fő tisztei zúgolódtak.

Csaknem tábori lázadás volt keletkezőben, az ellentáborral szemközt, melynek előőrsei a Tisza túl partjaihoz közel állottak.

Ekkor érkezett át Szemere.

A törzstisztek épen a Józsa-féle kastély előtt gyülekeztek. Görgey vitte közöttök a szót, a Klapka és Dessewffy hadteste nevében, midőn Szemere történetesen oda vetődött.

A törzstisztek kiálták: „Görgey a fővezér!“ Szemere közbelép. „Nem csak országos biztos vagyok, — úgymond — de a honvédelmi bizottságnak is tagja, tehát a kormány maga. És ezennel

*) E sorokat 1851-ben írtam.

nyilvánítom, hogy semmi fővezér-választásba nem egyezem bele, mert ha kell más, azt ideiglenesen én nevezem ki. Egyébiránt írtam Debreczenbe, jön az elnök és hadügyminiszter, 24 óra alatt itt lesznek. Addig elég, ha Dembinszky velem és a tábornokokkal közli, a mit teendőnek vél.“

A magyar törzstisztek beleegyeztek. Nem így Dembinszky. Szemere esti hét óráig kérte, hasztalan. „Fövegemet is ellökném — felelé az agg tábornagy — ha tudnám, hogy ismeri fejem terveit.“ A makacs és szenvedélyes öreg arra sem vala vehető, hogy hadi tanácsot tartson.

A magyar törzstisztek erre fölindultak. Gyanúsításuk határt nem ismert. Őrt állítottak a fővezér ajtaja elé.

Szemere az őrt elrendelte onnan. Egyszersmind azonban Görgeyt, mint legöregebb tábornokot, fővezérnek ideiglenesen kinevezte, miután Dembinszky közvetítő módról hallani sem akart. Szemerének akarta átadni a fővezérséget.

Azonban Kossuth, a hadügyminiszterrel, megérkezik.

Szemere, elébe utazván, előre értesíté a történtekről.

Kossuth mondá: „Görgey áruló!“

Szemere: „Nem, de mély ambitiójú ember.“

Kossuth értekezett Görgeyvel. Ez megnyerte őt. S az elnök visszautazott Debreczenbe, a nélkül, hogy tudatta volna Szemerével, a tábori országos biztossal, mit akar tenni.

Országgyűlési jelentése, mint tudva van, Dembinszkyt sújtotta; s mindamellett nem Görgeyt, hanem Vetter altábornagyot nevezte ki egy pár nap múlva fővezérré, a ki Görgey elől csak hamar ismét visszavonult.

Azt mondták: beteg lett. A közönség azonban ismerte a hadsereg és főtisztek hangulatát.

Az újabb táborozást, a tavaszi előnyomulást Pest felé Görgey vezérlete alatt kezdették meg a magyar hadak.

S Kossuth irta róla: „Hajoljon meg a nemzet ez ember előtt!“

Mielőtt az események fonalán, tovább fűznők az életírás adatait: lássunk még némi vonásokat az országos biztos működéséről.

Rend, szigor jellemzi Szemerének ez eljárását, kegyetlenség nélkül; s e fölött tekintély, részletes szorgalom, mint a kivitelnél kell, és gazdálkodás.

Megjelenése azonnal félelmet és bizalmat ébresztett.

Fő- és alispánokat tett le, kormánybiztosokat mozdított el, s a hol szükségesnek ítélte, megyegyülést is függesztett föl, mihelyt megjelent a vidéken, hol a rendkívüli időkben rendkívüli hatalommal járt el.

A forradalom biztosai közt senki sem használta e hatalmat több erélylyel.

Hadi törvényszék és sajtó valának kormány zási eszközei. Rettentett és világosított, mint a villám.

A „Miskolczi Értesítő“-t napi lappá változtatta, s abban jelentek meg kiáltványai, rendeletéi és czikkei. Mert a legtöbb munka között is ráért az írásra. Így írta egy ebéd közben, a huszár dicséretét *).

Rendeleteinek minden szava egy szigorú parancs; s kiáltványai megannyi remekek az irodalom e nemében.

Nem szólok tartalmukról.

Szemere a forradalom alatt sok hajlamot tanúsított rémuralomra. Kiáltványai végén gyakran fordul elő a borzasztó refrain: golyó és lőpor.

Sokan azért a franczia convent biztosaival teszik őt egy sorba. S meg vagyok győződve, nem egy irata maradt fenn, mely e hasonlatot igazolandja.

De fogtok-e egyetlen tettére hivatkozhatni?

Szemere kiáltványai szenvedélyes, izgatott időkről tesznek bizonyságot; jelleme megítéléséhez nem nyújtanak biztos adatokat.

A büntető politikáról, a közveszély közepett, változni látszottak nézetei; s eljárása mutatja, hogy jogérzete ugyanaz maradt, a mely beszédeiben, értekezésében a halálbüntetés ellen oly kiáltólag nyilatkozott.

*) Megjelent a Pesti Hírlap 1848-iki folyamának egyik deczemberi számában.

Nem czáfolta meg tetteiben szavait, mint Marat, mint Robespierre, kik egykor szintén szépen értekeztek a halálbüntetés ellen.

Marat jelleméből egy vonást sem találunk a képen, melyet e sorokban vázolunk. S Robespierre arczvonásiból csak a fénypontok mutatkoznak. Szemere is oly egyszerű és tiszta külsejű volt; jellemében takarékos és vesztegethetlen. Viseletében némileg mesterkélt. Még beszédeiket is egyforma gonddal készítették.

Egyébaránt a magyar országos biztos emlékezete és a franczia forradalom rémalakjai közt a guillotine véres alkotmánya emelkedik; a szabadság rajongóinak e gyászos oltára, ha szabad e hasonlattal élnünk, — melyen a közjó nevében nem sokkal kevesebb emberélet esett áldozatul, mint a pogányistenek véres szent berkeiben.

Szemere biztosságát nem szennyezi vér. Mindamellett egy biztosnak sem volt nagyobb tekintélye, senkinek szavára készebb engedelmesség.

20—30,000 nemzetőr állt készen rendeletére, ha a vezérek akarták volna használni. S hat hét alatt 5000 főnyi védsereget állított 4 évre, olcsó áron, a vidék legszebb ifjaiból. Egynek-egynek alig került 30 váltó forintba ruházata.

A termék árát, mit némely biztosok ügyetlen eljárással két annyira emeltek, Szemere megszabta.

Így egypár milliót gazdálkodott meg.

S midőn 1849 május elején miniszterelnök lett, számadását három nap alatt beadta majd két millióról.

Az alsóház megtapsolta az erélyes országos biztost, midőn Debreczenben megjelent. A hírlapok magasztalással írtak felőle, s a közvélemény oly hangosan nyilatkozott, hogy Kossuth már Miskolczra irta Szemeréhez „hogy nélküle kormányt alakítania lehetetlen“.

Annál feltűnőbb nyilatkozat, mert oly férfiú részéről jött, a ki eddig Szemere iránt kevés rokonszenvet tanúsított.

Kossuth, ki mások irányában oly bőkezű volt dicséretekben, soha egy szót sem ejtett az országgyűlésen Szemere egész eljárásáról. Elmenetéről sem tett jelentést. S ha észrevételeket irt Szemere, hidegen, visszataszitólag felelt; s midőn amaz 5000 guerillát állított, a dictator ellenezte.

„Ki annyi érdemetlent fölemelt, — panaszlá Szemere egyik levelében — féltékeny volt minden egyéniség irányában, a ki önerejével emelkedett föl. Félt bennem is a vetélytárstól.“

Görgey diadalmas előnyomulását, 1849 tavaszán, az april 14-ki nyilatkozat kimondása követte.

Kossuth ekkép tudatta azt, egy hivatalos levél végén, Szemerével: „midőn e levelet veszi ön, a déchéance már ki van mondva“.

Szemere röviden válaszolta: „szükségtelennek és politikátlannak tartom“.

Azonban Kossuth, a debreczeni nagy templomban, kormányzóvá kiáltatott ki; s Szemere egy pár nap múlva miniszterelnök lett.

Szemere habozott egy ideig. Neje mindent elkövetett, hogy visszavonulásra kényszerítse. De ő már elégette a hidat háta mögött. Engedett baráti kérelmének s nem utasította el a feléje hajlott közbizodalmát.

Mindenekelőtt azonban egyezkedésbe bocsátkozott a kormányzóval.

Óhajtotta körülíratni az állapotot, melybe a dolgok jutottak; formuláztatni a viszonyt, mely a kormányzó és ministerium s a kormányzó és a törvényhozás közt létezni fog.

A határozatlan kormányzói állás mindenhatóságával szemközt nem akarta elvállalni a felelősséget.

S az egyezkedés folyama is eléggé igazolta aggodalmait.

A pontok, melyeket Szemere formulázva előterjesztett, olyforma viszonyt javasoltak a kormányzó és minisztérium, s a törvényhozás között, a milyen a köztársaság elnöke és az állam nevezett hatalmai közt 1848-ban alakult Francziaországban.

Kossuth ellenben annyira sem tűrte hatalma korlátozását, mint egy alkotmányos monarcha.

Sok lelki erőbe került, csak arra határozni magát, hogy a képviselő házzali folytonos szóbeli érintkezésről lemondjon.

A kegyelmezési jog gyakorlásában is több jo got vön, mint a mely a franczia köztársaság elnökét illette, több jogot épen a nemzetgyűlés ellenében.

S még nagyobb volt a vitály a kormányzó és kormány hatáskörének körülírását illetőleg, midőn arról vala szó, mely tárgyak tartoznak a miniszteri tanács, melyek csupán a kormányzó elé; s a kormányzói felelősség meghatározásánál.

S midőn a sok bajjal megállapított pontokat Szemere a ház vizsgálata alá akarta terjeszteni, hogy a nemzetgyűlés szabja meg az ideiglenes kormányalakot: Kossuth az egyezményt, már mint bevégzett tényt, melyben ministeriumával megállapodott, terjesztette a törvényhozás elé. Octroyálta mintegy az új alkotmányt.

Ez egyezkedés közt Szemere többször volt azon a ponton, hogy visszalépjen. Barátai nem hagyták. Érezték, hogy kétszeresen szükség van reá, ez egyedüli rendező tehetségre, miután Deák a közügyektől elvonulni kényszeríttetett.

Szemere tehát elvállalta a miniszterelnökséget azon kormányban, a melynek tagjait sem ő alkotta egybe.

„Kossuthnak — jegyzé meg Szemere egyik levelében azon időkből — kevés érzéke van az alkotmányosság iránt, kevés ismerete annak európai formái körül. Ő a szabadságot valami általános, ha-

tározatlan eszmében tiszteli.“ Szemerének, ki az érintett formák ismeretében, már az első minisztériumban tekintély volt, többször volt oka e miatt panaszkodni. A minisztérium tagjait is nélküle hívta meg Kossuth, nélküle, a ki elnök és azért felelős volt a kormány politikájáért.

Az új miniszterelnök a képviselők május 2-ki ülésében, általános vonásokban eklcép fejtegette e politikát.

„Uraira! A minisztérium semmi hosszú szóbeli programmal nem lép föl, nem lép fel pedig azért, mert a miniszterek mindnyájan jelen nincsenek; nem másodszor azért, mert nem akar mondani se sokat, se keveset.

„Programmul szolgáljon az, hogy a minisztériumot a kormányzó alakította, ki bírja a nemzet, bírja a ház s bírja a hadsereg bizalmát. Programmul szolgáljon az, hogy az országgyűlésbe csaknem mindnyájan az élet és cselekvés teréről léptünk be, hol alkalmunk volt elveinket nemcsak bevallani, hanem kérlelhetlen szigorral gyakorolni is, nem a körülmények gyáva mérlegezése, hanem a haza megmentésének szüksége szerint. Programmul szolgáljon végre, az elveket illetőleg, múltúnk a jövőre nézve.

„Mi nem igénylünk magunknak oly erőt, hogy az országos chaosból, melybe a háború sodort, egy rendezett világot teremtsünk. Mi nem hiszszük, hogy ennek ideje megérkezett; mi csak azt hiszszük, hogy nincs a haza megmentésének müve bevegezve, s ha a haza szent területének földéről az utolsó ellenség is ki lenne irtva, hátra volna még megállapítani Európáhozi viszonyunkat, miután az april 14-ki határozat a dynastia s az ország közti kérdést európai kérdéssé tette. Ellenben igyekezetünk van, s elhatározott akaratunk, a hazát megmenteni; a munka eredményének biztosítékát önök támogatásában szemléljük.

Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először: a ministerium magát forradalmi kormánynak vallja be. Épen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkívántatik, semmitől, saját felelőssége alatt. A mint a béke helyreáll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyúlni, polgári bűn volna. Másodszor: a minisztérium magát respublikái irányúnak vallja; minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethetne; de ellene minden respublikának is, mely a községi rendszer, családi élet s munkabiztosságon túl, a tulajdon ellen és ennek rovására, alkottatnék. Oly respublikát akar — ha isten megsegít, — mely inkább boldogítson, mint fényljék. Harmadszor: a minisztérium magát demokrata irányúnak vallja. Demokratái értelemben kíván és fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelségnek elvét minden, de minden következményeiben elfogadja. A népszabadság rovására, mely minden hatalomnak örök kútfeje, senkinek nem ad kezébe túlhatalmat, a mennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre: el fogja hagyni helyét; s ha szükség az országgyűlést, ha szükség a kormányzót, és ha szükség, a nemzetet fogja fölébreszteni.

„Ezen alapelvek nyomán indulva, nem kérünk bizalmat, mert a bizalomnak önként kell származni; de ha a ház bennünket bizalmával megajándékoz, tisztelettel, hódolattal elfogadjuk: kijelentvén, hogy mi csak a nemzet s a ház akarata szerint tudunk s remélünk kormányozhatni; de kijelentvén egyszersmind azt is, hogy csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a democratia tiszta alapjaira rakja le határozatait.“

Alig van okirata a forradalomnak, mely oly különböző magyarázatokra adott volna alkalmat, mint e programm.

Szemerének ellenségei a socialismust, sőt communismust is kiolvasták e beszédből, mely a csa-

ládi élet s a tulajdon alapján kívánja rendezni az államot.

Részünkről épen nem csodálkozunk, ha Szemere is megragadta az alkalmat, kikiáltani az eszmét, a melynek oly régi, s mint fenebb mondók, egyetlen őszinte hive volt a magyar forradalom hősei között.

Az 1848-ki tavasz jelszava volt az; egy gyönge viszhangja azon igének, mely Lamartine ajkairól kiröppenvén, átrezgett Európán, sok helyen torlaszokat emelt, s a magyar alföld rónáin enyészett el.

„Csak a magyar forradalom ne mondotta volna-e ki e szót?“ jegyzé meg Szemere, midőn barátai e miatt szemrehányást tettek.

De az államférfiú nem Memnon szobra, melyből egy tavaszi nap sugárai hangokat csalnak ki, nem költői kedély, melyet egy eszme dalra lelkesít, mely minden benyomást viszhangoz, visszatükröz. Az államférfin, megfontolva teszen; körülményékét és eredményeket egybevet. Mint állanak az európai viszonyok, mit mond a diplomatia e lépéshez?

„Ha e kérdést az april 14-ki nyilatkozat iránt teszitek, válaszolá Szemere, — megfoghatom. Az volt az elvetett koczka Ausztriára nézve. Az én programmom, e lépés után, egészen közömbös a diplomatia előtt. Nem így reánk nézve. A szakadást kimondani, s mást semmit, nem egyéb, mint jesuitai fogás, csalás fogott lenni.“ — Egyébiránt — szokta utána vetni, valahányszor forradalmi kér-

désekről szólott e sorok írójával — ti nem vagytok forradalmi emberek. Hibásan ítéltek, ha közönséges idők államférfiának mértékével ítélitek meg a forradalom vezetőit.“

Szemere nem tűrhette a rendezetlen állapotot semmi viszonyok közt. Ismerni akarta állását, viszonyát a nemzetgyűléshez, a kormányzóhoz; s miután e viszonyt nem sikerült törvényben körüliratnia: szükségesnek hitte egy általános elv kimondását, a mely közös felelősség alá vonja a kormányzót és minisztériumot, s tiltakozás legyen minden egyeduri igények ellen.

Ezért is mondta ki a „köztársaságot“.

„De az én idealom — irta Szemere — azon tiszta respublika, mely a polgárok belső tökéletessége, a törvény, szabadság és a rend szeretete, s a polgári erények gyakorlása által erős és tündöklő. A kik csak nevét pengetik, üres czimbalmon játszanak, és én az ilyen respublikanusokat a leghitványabb képmutatóknak tekintem, kik a czimnek örülnek, a valóság előttök ismeretlen dolog.“

Első gondja volt ezért az új miniszterelnöknek az egész Madarász-féle pártot háttérbe tolni. Kiseprűzöm e párt embereit a közügy csarnokából: mondá e sorok írójának. S a mely nap kezökből kiragadta a zászlót, hatvanöt hivatalnokát bocsátotta el a megbukott rendőrfőnöknek.

A közönség tapsolt. S azok is némi bizodalommal sereglettek az új zászló körül, a kik föliratát különben nem kedvelték. Mindenki a rend

biztosítékát látta Szemere egyéniségében, már az által, hogy leszorította a térről e párttöredéket.

Kossuth, ki csak nem rég a sajtó és nemzetgyűlés ellenében oltalmába vette Madarászt, most hallgatott. Csak augusztus 10-én Aradon tett szemrehányást Szemerének e programm, a köztársaság kikiáltása miatt.

Budavár bevételét, e borzalmasan nagyszerű látmányt, nehány nap múlva ünnepélyes jelenet váltja föl.

A nemzetőrség, lovas és gyalog, már korán talpon van. Minden ablakból nemzeti zászló lobog, s ezer meg ezer kíváncsi fő néz ki a fő utczákon, hol tömérdek nép tolong előre és hátra, nagy várakozásban.

A kormányzó tartja fényes bevonulását a fővárosba, melyből nehány hónap előtt, Sylvester napján, egy rideg deczemberi éjen, oly örömtelenül, annyira leverten távozott.

Azonban a szolnoki vasúton megérkezik a pályafőhez a díszkocsi, mely a debreczeni magas vendégek elé vala küldve.

A fővárosi és megyei küldöttek tisztelegnek.

Az üdvözlő beszédek után Kossuth megindul. Neje félre taszítja a miniszterelnököt, s a férj karjába fogódzik.

A miniszterelnök használja ez alkalmat, a sokaság közé vegyülni, s eltűnik a közfigyelem, az

ünnepélyes szertartások elől, melyek annyira terhére voltak.

Hogy is ne?

Hiszen e díszmenet, melyet oly részletesen írtak le az akkori lapok, e fényes díszmenet, melyből neki volt szánva egy rész, mintegy gúnyirata volt köztársasági programmjának.

Fejedelmét fogadja így a nép.

Az öröm népies kitörése — jegyzé meg Szemere — nem ilyen ünnepélyesen szertartásos.

Szemere egy lap alapításával felelt e szertartásokra, melynek homlokára írta: „Respublika“.

S midőn a kormányzó körül udvari szokások utánzását vette észre: a „Respublika“ tüstént hallatta tiltakozó neheztelését. A közönség gyakran észre sem vette a czélzásokat, melyek a kormányzó környezetében visszatetszéssel fogadtattak.

Kik a dolgokba közelebbről voltak beavatva, tudják, mennyire foglalkoztatott ez időben bizonyos női köröket az udvari páholy elfoglalása a nemzeti színházban. Szemere közlönye levétetni indítványozta a díszes kárpitos munkát e páholyról, s egy miniszteri rendelet volt készen, a nagy udvari páholynak két kisebb páholylyá alakítása iránt.

Soha sem bocsáthaták meg a miniszterelnöknek ez eljárást.

A „Respublika“ másik föladata volt: a kormányzói és miniszteri felelősség közt fentartani a szükséges egyensúlyt, nehogy a minisztérium annak egész terhe alatt leroskadjon; s a közvélemény

ítéletének, a felelősség ez egyedüli biztosítékának, a vak bálványozás és könnyenhívő bizalmatlanság ez izgatott napjaiban helyes adatokat nyújtani.

Ehhez járult egy más körülmény.

Már fentebb említők, hogy a dictator nem igen kedvelte a formák korlátozását. Ambitiója nem örömest osztozott másokkal a dicsőségben, mely valamely tettből származott. Mindent maga akart végrehajtani. Tevékeny szelleme sokat végzett, a mi nem tartozott köréhez; holott már egyénisége, elragadó lelkesedése, roppant rábeszélő, leigéző ereje, túlnyomó befolyása, mondhatni varázsa alatt tartá a minisztérium többségét. A lapok mindazáltal mindenért a mi történt, nem őt, ki csaknem mindenható volt, hanem a minisztériumot vádolták.

A „Respublika“ végre visszautasította a minisztérium részéről a vádakat, s kimutatta, hogy ez és amaz, a mi gyanúsításra használtatott föl, a kormányzótól származott.

A kormányzó, ki hallgatag tűrte ministeriuma gyaláztatását más lapok részéről, most felszólalt a miniszteri tanácsban — a „Respublika“ ellen, mely előtt a kormányzó személye „sem sérthetetlen“.

Szemere megjegyzé, hogy e sérthetlenségről nem tud semmit az új alkotmány. S a „Márczius XV-dikének“ több számát előmutatván, kiemelte a méltatlanságot, miszerint a kormányzó intézkedései miatt, a legkeserűbb vádak szórattak a minisztérium ellen. „Közlönyöm, úgymond, nem támadá

meg, sőt menté ez intézkedéseket, csak kimutatta az igaztalanságot, midőn azok miatt vádoltatunk!“

„Kossuth mondá: bármi okból származzék, ez eljárást tovább nem tűrhetni. Tiltassék be tehát a „Márczius XV-dike“.

Így adatott ki, Kossuth aláírásával, a rendelet, mely a nevezett lapot elnémította, s szerkesztőjét rendőri ügyelet alá rendelte vetetni.

Nehány nap múlva a „Respublika“ is elhallgatott.

Az orosz hadak előbb és előbbre nyomultak, s a magyar kormány másodízben hagyta el a fővárost.

Szemere távozott utoljára.

Kossuth már öt nappal előbb Czeglédre vonult.

Szegeden, hol a magyar kormány s a nemzetgyűlés utolsó napjait tölté, nem jelent meg Szemere közlönye. Ha megjelenik, talán egészen kifejlett volna hasábjain a nyílt ellenzés, a melynek addig csak egyes czikkekben látszottak nyomai.

A forradalom ez utolsó napjaiban mind inkább mellőzte a kormányzó minisztereinek tanácsát. Legfontosabb intézkedéseit, a hadsereg körül, — mint Szemere gyakran panaszlá e sorok írójának — nem is közölte velők, sőt polgári biztosokat is nevezett ki nélkülök, tudtokon kívül.

Így lett Perczel fővezér Czegléden, így Sillye Gábor teljhatalmú biztos Debreczenben.

Midőn június végén, egy időre, Görgey megfosztatott a fővezérségtől: Kossuth maga akart lenni

fővezér. Szemere és Csányi ellenezték. Azért midőn később Szegeden 30,000 embert akart gyűjteni saját vezérlete alá, nem is közölte tervét miniszte-reivel. Maga adta ki rendeletét, s vette azonnal teljesedésbe.

A miniszterek nehezteltek e mellőzésért.

Szemere egy emlékirat kíséretében, mely a kormányzó és minisztérium közötti viszonyra nézve legkimeritőbb adatot nyújt e korból a történetírásnak, beadta lemondását.

Később azonban visszavonta, nehogy az utolsó perczben menekülni látszassák a baj elől.

Tudva van, hogy Szegeden már az országgyűlésben is elégedetlenség jelei kezdtek mutatkozni a kormányzó iránt. A többség hangosan nyilatkozott Görgey mellett. Szemere figyelmezteté e lehetőségre Kossuthot, mielőtt az országgyűlés ide összehívatott. „Mit teszesz akkor?“ veté kérdőleg utána.

„A népre hivatkozom!“ válaszolt a nagy izgató.

A kormányzó azon viszályok kiegyenlítése végett, a melyek közte és Görgey tábornok között fenforogtak, annak táborába utazott. Azonban orosz csapatokkal találkozván, visszatért utjából, mielőtt czélt ért.

Csakhamar ezután híre jött, hogy az orosz fővezér alkudozásba bocsátkozott Görgeyvel. A hír nagyítva érkezett; Kossuth azonban mindent vesztve látván, megragadta ez alkalmat, indítványozni, hogy

a magyar korona egy orosz főherczegnek ajánltassék.

Szemere és a külügyminiszter, gróf Batthyány Kázmér ellenezték. Mindazáltal elfogadták a küldetést Görgey táborába, mely az orosz hadakon át, Vácznál utat törvén, vonult lefelé Debreczennek és Nagyváradnak, hogy Arad mellett a többi magyar seregekkel csatlakozhassék.

Szemere mindig némi bizalmatlansággal kísérte Görgey pályáját. Hadvezéri tehetsége iránt sem volt kellő elismeréssel. Inkább helyén látta a minisztériumban. Ez értelemben szólt felőle Kossuthtal is, már a tiszafüredi jelenet után. Gyakran mondá e sorok írójának is: „jó lenne hadügyminiszternek; a hadügyet senki sem volna képes úgy rendbehozni; de a seregnél nincs helyén“. Midőn ezért Kossuth a hadügyi tárczára hívta meg Görgeyt: Szemere kikötötte, hogy fővezér ne maradhasson.

Kossuth ekkor nem ragaszkodott e föltételhez. Pedig csak hamar nyilván lett, hogy a két állomás, háború idején, nem volt egyeztethető. Míg Görgey Budán hivatalában volt, táborkara nem pótolhatta a seregnél. Alvezérei csatákat vesztettek.

Azonban Görgey és Kossuth közt, a hadi mozdulatokra és tervekre nézve, meghasonlás támad. Kossuth leteszi őt a fővezérségből. Dembinszky és Mészáros neveztetik helyébe. Később e rendelet úgy módosíttatik, hogy csak az összes magyar hadak fővezérletétől fosztatik meg, a felső-

dunai tábor élén meghagyatik. De tudtára adták, hogy a hadügyminiszterséggel e vezérlet sem férhet össze.

Görgey a hadügyminiszterségről mond le.

A képviselőház pedig Szegeden az egyesülendő magyar hadak fővezérletét is reá kívánja ruházni. Ez azon meghasonlás a nemzetgyűlés s a kormányzó között, melyről csak imént szóltam.

Ekkor mondá Szemere a rögtönzés ama remekét, melyet a szónok jellemzésénél kiemeltünk.

Mindenki aggodalommal nézett a jövő elé, midőn az alsó és felső tábor vezérei, Görgey és Dembinszky találkozni fognak. Annyival inkább, mert Kossuth újabb bonyodalmakat okozott azáltal, hogy saját vezérlete alatt gyűjtött egy tábort; s másfelől még Pestről irt Bemnek Erdélybe, hogy siessen Alsó-Magyarországra, átvenni a fővezérletet.

Mily eredménynyel voltak e bonyodalmak, e viszályok a vég kifejlés siettetésére; mennyiben folytak be arra, hogy Dembinszky Arad helyett Temesvár felé vonult s mennyiben mozdították elő a világosi katastrophát: nem kívánjuk e helyen fejtegetni. A történetírás itt akkor mondhat Ítéletet, ha az illetők mind nyilatkoztak.

Várjuk el e nyilatkozatokat.

Addig állítsuk össze a töredékes adatokat, a melyeknek birtokában vagyunk, nem annyira a történetírás mint az életrajz részleteinek némi kiegészítésére.

Már említők a bizalmatlanságot, melylyel Szemere Görgey iránt viseltetett.

E bizalmatlanság kölcsönös volt.

A tiszafüredi jelenet előtt, sőt azután is még egy ideig, levelezésben állottak; s volt idő, mint Szemerének egy fenmaradt levele bizonyítja, mikor Görgey Szemerét óhajtotta a kormány élére.

„Tudod — mondá a vezér tábori biztosához, Ludwighoz, — tudod, Szemere épen nem szivem vágya; de most kell, hogy ne szoknyák kormányozzanak, hanem hogy férfiú legyen a kormányon. Szemere, ha nem is az én emberem, bátor, kitartó, következetes férfiú, s ilyen kell.“

Ludwigh megjegyzé: „hiszen ott van Szemere, miniszterelnök.“ Mire amaz, többek közt felelé: „egyedül Szemere is csak, a ki Kossuthnak szólani mer“.

A tiszafüredi jelenet után Debreczenben találkozott ismét a két férfiú, Szemere és Görgey, amaz mint már miniszterelnök s ez hadügyminiszter. Találkozásuk rideg, érintkezésök már bizalmatlan volt.

„Görgeyt — panaszlá Szemere e sorok írójának, — többször próbáltam tenni őszintévé, belátóvá, de lehetlen volt. Nem annyira mély volt, mint határozatlan.“ — „Midőn — mondá ismét debreczeni találkozásukról — midőn véleményét kérdém a teendők iránt, a kormányforma és egyebek felől, mindig azzal menekült kérdéseim elől, hogy ő azt akarja, a mit a nép. De a nép vezéreitől

vár útmutatást. Ez nem volt őszinte, s legkevésbbé státusférfiui válasz.“

Mondják, bogy a mi ezután történt Görgey ellen, abban része volt Szemerének is.

Görgey azonban már dönthetlen vala, s a viszályok közte és a kormányzó között csak a kormány gyöngeségét tüntették föl.

„Miután ezt láttam — mondá Szemere, — miután Görgey nem bírt engedelmeskedni, Kossuth nem bírt parancsolni: egyezséget akartam köztök eszközölni.“ Ez értelemben írt Szemere jul. 24-ről Görgeynek, őszintén, nyersen, midőn Kossuth a nevezett vezér táborába indult. Kossuth azonban, mint érintve volt, visszatért; s eljutott-e a levél Görgeyhez: nem tudom.

Midőn Szemere és gr. Batthyány Kázmér a táborba mentek: már késő volt. „Megyünk — mondá Szemere e küldetéséről e sorok írójának — megyünk részint összeköttetésbe, tenni magunkat az oroszokkal, kiknek közelítési demonstrácziói nem értjük, részint Görgeyt szemmel tartani és sürgetni, hogy haladjon.“

Fogadtatásuk, helyzetük olyforma volt itt, mint Questenberg tanácsosé Wallenstein táborában. Ismeritek Schiller jeles művét.

Azonban írta Szemere Kossuthhoz: „ez nem Wallenstein tábora, a Monké.“

Paskiewich, orosz tábornagyhoz kétszer írtak a miniszterek. Egyszer sem kaptak választ.

Görgey is egészen mellőzte őket. Augusztus 9-én, az utolsó állomásról, Aradra ment a nélkül, hogy távozását tudatta volna. S Kossuth és a többi miniszterek az orosz ügyről tanácskoztak, végeztek vele, Szemere és Batthyány nélkül. S másnap miniszteri tanács volt szintén nélkülök. Batthyány Kázmér neheztelt ez eljárásért, s kijelenté, hogy nem folytatja az orosz értekezést.

Nélkülök történt Görgeynek dictatorrá neveztetése. Csak akkor tudták ezt meg Batthyány és Szemere, mikor az indítvány írásban már beküldetett. Várták, hogy miniszteri tanács fog tartatni. Azonban Kossuth a kiáltványt, mely Görgeyt dictatorrá nevezte, aláírva, délutáni 2 órakor elutazott. Radnán találkozónak ismét vele.

Aug. 11. és 12-kén értek Lúgosra. Kossuth csakhamar innen is elment, titokban, leborotválkozva, s vendég haját levéve. Aug. 17-kéig bujdokolt az Oda-Kale vár körül, bebocsátást kérve.

Szemere és Batthyány Lúgoson maradtak egyideig, s onnan írták Kossuthhoz azt a két levelet, mely a kölni újságban volt közölve.

Bem nyilvánító: hogy csak e két minisztert ismeri el kormánynak. S azok, utolsó perczig, intézkedtek.

A főtisztek, hallván Kossuth távozását, le akartak köszönni. Sok baja volt velök Szemerének. Előre mondta Bemnek, hogy Kossuth távozását a sereg feloszlása fogja követni. Nem hitte.

Bem s a sereg egy része most Facset felé vonult, a másik részszel a két miniszter ment Karánsebesnek. Így akarta Bem. Azonban alig telt bele egypár nap, Bemnek már nem volt serege, s a miniszterek háta mögött Karánsebesen letette fegyverét egy csapat.

Szemere és Batthyáni Orsovára szorultak. Ott voltak aug. 24-ig, nem tudva Bem serege feloszlását. Aug. 23-kán még csatáztak. 24-én 2500 emberrel átléptek a határszélen. Előbb tizenhat ágyút, fogatokkal, a török szultánnak ajándékoztak, remélvén, hogy ez által jobb bánásmódot eszközölnek a legénységnek. Ez volt az utolsó szabad fegyveres csapat a síkon.

Augusztus 26-án értek Widdinbe.

Augusztus 28-án nyolcz útlevelet kaptak Belgrádból. Ezzel heten a widdini várból elszöktek, Szemere indítványa, terve, fáradsága után. Batthyány elmaradt tőlök, remélvén, hogy egypár nap múlva török hajón mehet a hová tetszik. Szemere számított. „A mérleg egy felén Ausztria és Oroszország, más részen a török; ez nem egyensúly“: gondolta magában; s ezért merészelte a szökést.

Szemere Várnából, veszélyezve magát, osztrák hajóra lépett. Azon ment Stambulba, hol elbuvék a kémek elől, a kik lakását fölfedezték.

Smyrnán keresztül utazott Görögországba. Beutazta az ország nagy részét. Fájdalmainak enyhítése volt: e szép ország romokban.

Oktober végen, Máltán keresztül, ment Francziaországba; míg Kossuth és társai száműzetésbe vitettek Ázsiába.

Különös játéka a sorsnak. A két világrész, hová vetődtek, mintegy ujjmutatás a két pólus felé, mely e két férfiú politikáját jelöli. Szemere inkább „nyűgöt“ fölé hajtott mindenkor; míg „kelet népe“ — miként nevezte Széchenyi a magyart — Kossuthban látta leginkább megtestesülve szenvedélyeit.

Ez kulcsa a roppant hatásnak, melyet gyakorolt.

S most átadjuk a férfiút, kinek életrajzához adatokat nyújtánk, a történetírásnak. ítéljen az kérlelhetlen szigora szerint, működésének iránya, hatásának eredménye fölött; ítéljen ha majdan tisztába lesznek hozva a nagyszerű események, a melyek között szerepelt e férfiú is.

Mi, utólagosan, csak az ember ismertetésére vetünk még ide nehány általános észrevételt. Megállapodunk pillanatra, mint a művész, ki még egy tekintetet vet a kész szoborra, mielőtt távozik műtereméből. Mintegy a hatásról számolunk, melyet a részletek, a kép összes vonásai ébresztenek bennünk.

Nem tudom, hasonló benyomást teend-e vázlatom másokra is.

Mindenekelőtt úgy tetszik, Szemere nem az, a kinek született. Kedélye hajlott a sentimentalis-

musra, s mint író mégis tárgyilagos. Eleven, tüzes, szenvedélyes, préda és félénk hajlamokkal, erkölcsi nton képezte jellemét nyugodttá, hideggé, bátorrá és önmagán uralkodóvá. Ezért hasonlít a tűzokádó hegyhez, a melynek felületén dús tenyészet van, bensejében tűz forr. Innen volt, hogy viseletében olykor némi mesterkéltség látszott, a nélkül, hogy képmutató, színészkedő volt volna valaha.

Életét jellemzé, hogy fáradsággal jutott mindenhez. Soha sem lépett elébe a szerencse előzőleg. S hogy mégis oly magasra tört utat, nagy lelki erőről tesz bizonyságot.

A ki vagyona szorult helyzetét, küzdését a körülményekkel, eljárását a megyében, a korteskedésben, az országgyűlésen, az ország érdekei kezelésében a forradalom előtt figyelmesen kiséri: azt fogja találni, hogy mint becsületes polgár járt el, mindig küzdve, mindig nőve, mindig tisztulva. A nélkül is azt szokta mondani, az ember élete dráma, ennek is, annak is végén tudni meg jó-e? Nem veszélyeztetett semmi köz- és idegen érdeket. Nem hazudtolta meg, a mit egyszer mondott. Soha senkisem érte őt következetlenségen, nem mintha czélja mindig ugyanaz lett volna, hanem mivel lelkiismeretes volt az elv elfogadásában.

Élete és politikai pályája ugyanaz, egyik nem mond ellene a másiknak. Szegény lévén, elvonult; fontosnak, nehéznek látván a politikát, nem kérkekett indítványokkal, nem hányta oda könnyelműleg az eszméket. Érezte a hivatás szentségét, a haza

érdekeit intézni. Ez hivatás volt nála, mint a prófétia, mint kell, hogy legyen a törvényhozás. Kevés ember nézi ezt így, innen a rettenetes különbség Szemere és mások közt. Nála ez nem szerep, nemcsak a nap dolga, valami szent kötelesség volt. Ki őt, tetteit nem e kötelességhű kiindulási szempontból fogta föl, az nem érthette, nem becsülhette eléggé.

Mindig azon kört akarta betölteni, a melyet elfoglalt. Mikor tanuló, jegyző, szolgabíró, alispán és miniszter volt, csak és egészen az vala. E teljesség jellemzi őt feltűnőleg. E teljességben tartá Szemere a polgári nagyságot. „Természetesen — szokta mondani — feltűnőbb a csillag, mely elhagyja helyét, és farkat nyújtva, nyom nélkül, de pattogással oszlik szét, s beszél róla a krónika.“

Forradalmi pályájáról csak azt jegyezzük meg, hogy hátor vala illusio és kétségbeesés nélkül.

Sok államférfiút elviseltek a lefolyt nehéz idők, ki azelőtt nagy tekintetben állott. Szemere folyvást nőtt, emelkedett volna.

SZALAY LÁSZLÓ.

Azon férfiak között, kik Magyarország politikai fejlődésében, az utolsó évtized (1840—1849) folyama alatt, feltűntek, hatottak és a dolgok alakulásának tényezői valának, egyike a legérdekesbeknek Szalay László. Érdekes már az által, mert nem tömegek vállán, s mégcsak nem is pártok viszonyában szólalt fel 5 hanem zajtalanul, majdnem egybeköttetés nélkül, a gondviselésbe vetett hittel, s mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány obeervatoriurnából lépett ki a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazítására. De érdekesebb még tanainak, modorának, eljárásának eredetisége által, mely őt az uralkodó irányok mindenikétől megkülönböztette, elválasztotta.

Midőn föllépett, a haladás és maradás között hazánkban már eldőlt a vitály, mely az 1825-től 1840-ig terjedő időszakot betöltötte. Az átalakulás kérdései képezték a napirendet; s a formulázás kora érkezett el. Az ellenzék e mezőn nem volt oly ügyes és erős, mint a lejárt vitályban; gyakorta tévutakon járt; s nem egyszer egymással ellenkező

intézvényeket pártolt, mert elvei nem voltak kitisztázva, s mindenek felett nem bírt egy vezéreszmét, mely irányt adott volna a részletek alkotásában. E pártnak vezérlete Kossuth kezében volt, ki a politikát, mint maga is bevallá, exigentiának tekintette, s expedienseket fogadott el inkább, mint rendszert. E korban a megyéket bálványozta; s ide akart minden hatalmat levonni, és azért a municipiumoknak igyekezett több-több hóditmányt szerezni. Ezen elágaztató irány ellenében Szalay az alkotmányos központosítás rendszerével lépett föl; s ekkép az ellenzékben, melyhez haladási czéljánál fogva tartozott, egy lényeges k ü l ö n v é l e m é n y t képezett, melyet egyszeribe néztek idegen szemmel az ellenzékiek úgy mint a conservativek, Kossuth nem különben mint Dessewffy Emil; s ekkép Szalaynak, nehány baráton kívül, nem vala más támasza, mint tudománya és jelleme, míg az egykorú irányok, melyek surolák, a megyékben, az országgyűlésben, s a végrehajtó hatalomban bírtak hatályos kapcsolatokat. Ez saját állást adott neki politikánkban, tiszteletest inkább, mint népszerűt, egyénit inkább, mint felekezetit. Arczképét alig is lehetne a pártok gallériájában elhelyezni, ha az az isten csudája nem történt volna vele, hogy miután ó' a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világitgatta fel, egy napon, melyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján,

melyről még akkor, midőn elváltak, megjósold Szalay, hogy összetalálkozniok kell, mihelyt az idő beteljesedik, mindazoknak, kik Magyarországban a közczélt elérni akarják.

Az új alkotmány tehát ismét összehozta Szalayt az ellenzékkel. De az eszméket, melyet egykor initiált, mások formulázták; s hézagain a forradalom árja rontott ki, mely elsodorta az embereket úgy, mint a tanokat, a municipálistákat szintúgy, mint a centralistákat; a kezdeményezőket és formulázókat egyaránt; az igazt és igaztalant egyszerre, — el mindent.

Maga e különös sors, a rendkívüli végzet, mely Szalay tanait érte, okozza egy részről, hogy az ember bizonyos részvéttel szemlélje e férfiú pályáját, annyi tudományt, és annyi becsületet, mennyit magában foglal az élet, mely tömegek számára nem volt teremtve, hanem az észnek és értelemnek szentegyházában érezte magát jól; egy igazhivő, ki a tudomány erejében inkább bízott, mint bármely földi hatalomban; s a kinek ezen hit a bölcsnek ama nyugalmát és csendét szerezte meg, melyet se félreértés, se rósz akarat meg nem zavarhatott, mert erősebbnek tartotta a dolgokat, mint az embereket.

Szalay publicistái pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen; s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinatiója a fogalomzavar és tévtan ellen.

E jellemet úgy fejlődési, mint működési szakában nem annyira rajzolva, mint inkább saját

műveiből, s így önmagából, előállítva veszi itt az olvasó; s ha az itten egybeállított adatokon végigmenve, előtte leleplezve álland majd azon kép, melyről a fenebbi vonásokat levettük, tanúságot teszen mellettünk, hogy se nagyítás, se kicsinyítés nincs, hanem van igazság képírásunkban.

Szalay László született 1813. april 18-kán, Budán, hol esztergommegyei származású atyja, mint helytartótanácsi elnöki titoknok, 1825-ben halálozott meg. Első növeltetését szülőinek házában s a helybeli főgymnasiumban vette; de atyja, — ki a magyar irodalom több kitűnő tagjaival, nevezetesen Horváth Istvánnal, szorosabb barátságban élt, s kinek lángoló hazaszeretetét a nemzeti muzeum kéziratai között őriztetett: „Igaz magyarnak óhajtásai“ czimű munkája is tanúsítja, — attól tartván, hogy a fiú nemzetiség dolgában Budán nem nagy haladást fog tehetni, őt 1824-ben Székes-Fehérvárra küldte, hol Szalay két évet töltött oly tanítók vezérlete alatt, kik a mily buzgó hívei voltak az akkor még sok helyt lenézett magyarság ügyének, oly higgadtak valának minden egyéb, nevezetesen vallási tekintetben is.

1826—1831-ig a philosophiai és törvénytudományi folyamot végezte Pesten. Professorainak sorában több jeles férfiú nevével találkozunk (Imre, Frank, Weszerle), de lényeges befolyással mégis csak Horváth István diplomatikai leczkéi voltak

tudományos kifejlődésére. „Ki egyszer hallá e tudós férfiút — írja róla Eötvös — ha tanítói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állítását, kik a magyart a szegény finn néptől származódnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha, s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybeköté; vagy tovább haladva nyelvtani vizsgálataiban, az ethymologia tekervényes ösvényein mindig messzebb és messzebbre nyomult, míg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állita: az kétkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük is, soha sem hálálhatja meg eléggé a haza Horváth érdemeit. Nem volt tanítóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.“ — E sorok írója, báró Eötvös József, egyike volt Szalay tanulótársainak, s később jó és rósz napjainak hű barátja, kivel tanulás, irodalom és politika mezején azonegy irányban működött húsz évnél tovább.

Az ifjú Szalay, kit, még mielőtt iskolai éveit elvégezte volna, Kazinczy Ferencz és Szemeré Pál barátságukra méltattak, kivált történeti és szépirodalmi tanulmányokkal foglalkozott; mit 1827—31-ig az akkori időszaki iratokban s külön megjelent irodalmi zsengéi is tanúsítanak. Utóbb a júliusi forradalom s Lengyelországnak nyomban bekövetkezett

feltámadása, — ezen nagyszerű események figyelmét nagy mértékben a külpolitikára fordították. A belpolitikával Márton és Kulcsár hírlapjai nem igen foglalkodtak azidőben, de az 1790-ki országgyűlés idejében megjelent politikai röpiratok, melyeknek gyűjteményét atyja könyvtárában találta, kedvencz olvasmányul szolgáltak már a gyermek-ifjúnak. Az újabb időkben is gyakran örömmel emlékezett vissza ez olvasmányaira, s még irataiban is szól rólok, midőn párhuzamot von az 1791-diki s 1827-diki országos választmány munkálata között, a büntetőjog ügyében. „A kettő között — úgymond — „igen természetesen az a viszony találtatik, mi az 1791-ki s az 1827-ki napló és országgyűlési irományok között. Emezekben apáink „obvallálták a constitution; amazokban nagyatyáink megkísértették az utat a hűbéri kastély vallumain kívül, balra hagyván az absolutismus táborát s jobbra tartván a nyugati alkotmányosság sátorai felé, — megkísértették az utat, melyet fiaik megint beburjánoztattak, hogy unokáiknak legyen mit gyomlálniok. Az 1791-ki munkálat felsőbbségének okai nem kívánnak hosszasabb magyarázatot. II. József korában közfolyamatba jöttek az eddig véka alá rejtett eszmetőkék, s oly menynyiségben, hogy a régi márjásoknak és dénároknak rendkívüli depreciatiója következett be, s hogy több, addig igen szilárd hitelűeknek tartott testületek már közel voltak a végbukáshoz. József országlásának roppant hatását csak a megyék felírásainak gyűjteményéből — melynek része Keresztúri, akkori

udvari ágens nyomtatásban közrebocsátott munkájában is olvasható — ítélni meg, a kor viszonyainak igen felszínes ismeretére mutat. József kormányzási rendszerének ellenei két különböző táborra szakadtak. Az egyikben találjuk azokat, kik 1790-nek elején a föld felmérését, a lakosok összeírását tárgyazó irományokat megégették, kik állomásról állomásra beszédeket tartottak az országba visszahozott szent koronához stb.; a másikban pedig azokat szemléljük, kik József eljárását, mint általában az alkotmányos formáknak s nem egyedül a magyar corpus jurisnak elmellőzésével összekapcsoltat, nem helyeseltették ugyan, de kik mindazt, mi humanitárius szempontból rendelkezéseit dicsőítette, mi által országlása a XVIII-dik század philosophiájával kapcsolatban állott, felkarolták; mert ők szinte impregnálva voltak a kor irányával s nézeteik a kormányétól csak annyiban különböztek, mennyiben más eszközökkel szerették volna létesíteni egyebenkivűl a, — ha életében nem, úgy sírjában áldott — szabadelvű fejedelem szándékait. Innen magyarázhatjuk magunknak, hogy az 1791-ki törvényhozás, melynek kettős typusa volt, egy reactionalis, t. i. az 1764-dikinek szellemében, s egy más, mely túlsúlylyal bírt, s mely színezetét az akkor napi renden levő európai ügyektől kölcsönzé, — hogy az 1791-ki törvényhozás, mondom, épen azt tartá meg József intézkedéseiből, vagy igyekezett legalább alkotmányos formában megtartani, mi az emberiség szempontjából legbecsesebb szerzeménynek tekin-

tethotett. Azok, kik előtt 1790—1792-diki politikai pamphletirodalmunk ismeretes, — s mi, kik a legújabb ivadékhoz nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kulcsáréit, vagy Mártonéit, bizony nem ezekből, hanem részben legalább az említett forrásokból merítgettük publicistái ismereteinket, — azok tudják, mily eszmeforrongás szállá meg akkor nálunk a kedélyeket. József dicső törekvései tehát, és az 1790 körüli világeseményeknek visszhangja, — ezek szolgáltak főtényezőkül arra is, mi az 1791-diki országgyűlésnek folyadéka volt, s ilyes vala, bármi homoeopathiai adagban is — mert a munka nem mindjárt az országgyűlés után jelent nieg, az említett választmányi munkálat stb.“

Ily előkészület után természetesnek fogjuk találni, hogy Szalay gróf Széchenyi István Hitelének és Világának irányát már akkor más szemmel nézte, mint Kittonich dubietásainak rókaprémes hívei, kik 1830-ban még nemes Pestmegye teremében is nagy szerepet játszottak.

De halljuk őt magát, miként fogta föl korát, s mily gondolatokkal üdvözlé Széchenyi megjelenését a magyar politika láthatárán:

„Eszembe jut, — mond egyik hírlapi czikkében — miket tapasztaltam, midőn 1827-ben első huzamosb távollétem után visszakerültem. Az ország úszott örömben, hogy a pesti német színházban magyar előadásokat láthatott; budafalvi Bors Sámuel — kalpagban és kardosán fogott helyet a

parterren, méltólag megülleni a nagy napot, s voltak, kik rebesgették, hogy hazafiul örömében nevét „paprikára“ változtatta által. Kijöttünk a színházból s a „hét electornál“ virradtig énekelgettük, hogy „Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok“. Az egész valami kimondhatlan sivár üzelem volt, mint Irinyi József társunk mondaná. Kétségbeesésemben meglátogattam Kulcsárt, értekezni a jó öreggel a politikáról. Benne az egyetemi magyar világ politikust, még pedig szabadelvű politikust tisztelt. Ott ebédeltünk nála vagy hárman, de oly valamiről, mit ma politikának mond az ember, szó sem tétetett. Talán ildomosságból, talán mert magyar politika akkor még nem is létezett. Ebéd után szakadt az eső a hogy csak szakadhatott, de ő kocsira pakkolt bennünket, s vitt, hogy temessük el Biharyt. Pharao népe zokogott a fuldoklásig, midőn Kulcsár a sírnál beszédet mondott az elhunyt érdemeiről, buzdítván őket: követnék nyomdokait. Mód nélkül ellágyultam. El azért, mert láttam, hogy még primitivus idylvilágban mozogtak embereink; de el azért is, mert veszendőben tudtam a hazát, mely gyermeki álmokat hüvelyez annyi felserdült nép szomszédságában. Boszús fájdalommal, minővel az egykori angol gyáros távozott el Tatából, midőn a lakosoktól a helyett, hogy számtalan vizeiket utilisálták volna, csupa zöld meséket hallott a feneketlen forrásokban lakozó zöld taréj u és zöld szemű halakról, indultam útnak stb. Vádoljanak bár torzítással, én részemről ily élhetetlennek tapasztaltam

a „constitutiót obvalláló“ 1825-diki országgyűlést megelőzött és közvetlenül követett időszakot. A Prometheus, ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyújtson e nemzet agyagtestében, nem úgy jelent meg, mint a kinek eljövetele a Jánosok által már eleve hirdettetett; nem ügy, mint a ki betetőzni fogja az évek óta emelkedett épületet: de megjelent egészen váratlanul, igéket hirdetett, melyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel e nép regeneratiójára, melyekről az országgyűlési utasítások soha sem emlékeztek, s a melyeknek alapelvére az 1825-diki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Az egész föllépés doctrinair alakban történt, a theoria választatott initiativául; eszközül, eszme vitelül — egy könyv.“

E könyv — a Hitel volt.

E pár adatot annak kitüntetése végett idéztük fel: mikép az ifjú Szalaynál, már szemlélődései kezdetén, gondolat, kép, hang, felfogás elütöttek azokétól, kik azidőben hazánk közdolgaival foglalkoztak.

Felfogása legalább is nem megyei nevelésre mutatott. Arról azonban, hogy a tudásnak ezen fája a politika mezején fogja kiterjeszteni ágait, kortársainak még álma sem volt.

Mert költészettel kezdte az írást; s kritikai tanulmányokkal foglalkozott az ifjúság napjaiban. Maga Szemere Pál, ki első ígért jövendőt az ifjú

tehetségnek, szépirodalmi zsengéire építette reményeit; a minthogy, iskolái után, midőn barátjának Kölcsey Ferencznek, ki akkor Szatmármegye tiszt, főjegyzője volt, törvényes gyakorlat végett ajánlotta, nem annyira e gyakorlat, mint inkább azon czél vezette, hogy ezen ifjú Kölcseyvel megismerkedjék. E nagy míveltségű ember társaságában tölté Szalay az 1831-dik év őszét, s rövid időköz után a királyi táblánál folytatta gyakorlatait; 1832-ben pedig a helytartó tanácsnál a fogalom gyakorlására nyert kineveztetést. Törvényes és hivatalos gyakorlásai sem tartóztathatták azonban vissza irodalmi tanulmányoktól. E korban jelentek meg tőle: „Alphons levelei“ s „Fridrik és Katt“ czím alatt történeti beszélyek, melyeknek emléke utóbb is kedves volt előtte, mert Kölcsey barátságát köszönhette azoknak.

Azon sajátság, melylyel az elbeszélő költészetet s a nyelvet kezdte kezelni, meglepte Kölcseyt, kit pedig, a mint az irodalom emberei tudják, nem minden szokott meglepni. Szalay azonban ez ösvényt, Kölcseynek minden buzdítgatása mellett, sem folytatta tovább.

Ugyanezen időszakból néhány kritikai czikkei maradtak még fenn, az időszaki iratokban, melyek világirodalmi míveltséget tanúsítanak, s napjainkig a legjobbak közé tartoznak, miket e nemben bírunk! Legelső volt ezek között ítélete a Kölcsey és Szemere által kiadott Muzárionról, melyről Kölcsey azt mondotta, hogy alig íratott még Muzárion

felől valami, a mi oly mély betekintést s annyi különféle ismeretet mutatna.

Erejének ezen irányú próbálgatásai után, melyek neki hir helyett ismeretséget, közönség helyett nehány jó barátot szereztenek, érezte Szalay, hogy több hatással fog működhetni, ha összes erejét az irodalom egyik ágára forditandja, s a jogtudományra adta magát. 1833-dik évben, őszszel, ügyvédnek esküdvén fel, helytartótanácsi hivataláról lemondott, s ettől fogva, a rövid időközön kívül, melyet ügyvédi gyakorlatban töltött, csaknem kizárólag jogtudományi és publicistái tanulmányokkal foglalkozott.

De ifjúságának gyakorlásai nem vesztek el reája nézve haszontalanul. Szépirodalmi dolgozgatása által nyerte azt az ízlést, azt a művészi szint, mely publicistái műveit ékesíti, és azt a nyelvet, melynek roppant ereje az ő írásait kikiszögellőleg megkülönbözteti.

18^7-ben lépett fel Szalay, mint jogtani iró „Themis“ czimű folyóirattal; föllépését legjobban jellemzi azon nehány szó, melyet könyve elé bocsátott. „A múlt század közepe ó t a — úgymond,— midőn a philantrophiának jóltevő befolyása által, névszerint: Beccaria és Filangieri, Montesquieu és a Calas-k lánglelkű ügyvédének vezérlése alatt ezer előítélet salakjaitól tisztult meg a jogtan, keresztül a század mindent felborító végtizedén, a philosophiai rendszerek hosszú során, a restauratio után bekövetkezett históriai iskolán, s annyi alkotmányos

vitatkozáson, napjainkig: oly nevezetes, s részben oly nagyszerű változásokon ment által a tudomány, hogy azt phasisaiban figyelmes szemmel kisérni, s fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik.“

Ezen irányban jelent meg a „Themis“-ből, Pulszky, Eötvös, Trefort s még egy pár társ közredolgozása mellett, három füzet, melyek a jognak újabb irodalmából nehány értekezéseket hozának a nap kérdései felől. A legelső szó volt ez, mely embereinket a haladási ügy európai solidaritására figyelmeztette; s intézkedéseinkben a jog magasabb szempontjaira utalt. Sikere azonban kevés volt, mert nem volt míveltségünkhez alkalmazva; s bővebb tárgyalásra és több erőre volt szükség, hogy a magyar politika kiemeltessék a bagyományi vágásból.

Ezen folyóirat okozta főkép, hogy Szalay a magyar akadémiánál, már mint segédjegyző, 1838-ban a törvénytudományi osztály rendes tagjává választatott, hol székét következő évben Kollár Ferencz publicistái pályájának jellemzésével foglalta el; s az akadémiának e közülésén együtt ragyogott barátjával, Eötvössel, ki ez alkalommal tartotta emlékbeszédét Kölcsey felett.

Ekkor már az európai irodalom több hírességeivel levelezésben állott; s hogy ezekkel megismerkedhessék, utazást tőn Németországnak északi és déli részeiben; s onnan, Belgiumon át, Párisba költözött, hol az 1838/9-diki telet töltötte.

Azok, kik utána megfordultak a külföldön, tanúságot tesznek róla, hogy az idegen országok jelesei előtt díszt hozott reánk.

Ez alkalommal ismerkedett meg Parisban, többek közt Lerminier-vel, kinél egy látogatását ekkép adja elő:

„A rue Vaugirardban, a pairek palotájával szemközt lakik — vagy lakott legalább az 1838—39-ki télen, Lerminier az exsaintsimonista, de ki Enfantin atyával annyiban még egyet ért, hogy egy új hittannak a romok feletti emelkedését várja, — s csak nehány házzal alább lakik Montalembert, a lovagi szellemű pair, ki vallásos buzgalommal fordul minden omladozó kőfal felé, ki ott csak az élet, az erő, nem soha az enyészet, a rothadás jelenségeit látja, s felettök a labacrumot, melynek jelében győzünk!“

„Tübingen és Heidelberg minden évben egy tuczat bölcselkedési tanárt küldenek által a Rajnán, kik Páriába érkezvén, itt generáliséinak, schematisálnak, s miután philosophiai tanjok is úgy tartja, hogy minden, a mi „tétetett“, szakadás utján „ellentétet idéz elő“, — azonegy délelőtt szokták meglátogatni a két philosophust, s ez és amaz elveinek nyugodtan mutatják ki helyeiket rendszerükben. Egy novemberi vasárnap történt közölök egygyel Lerminier-nél találkoznom, kinek nevére már nem emlékezem, de ki az akkor Heidelbergben mulatozó, és Salvandy által épen lyoni tanítószékre emeltetett Quinet-nek jegykéjével kezében szívesen fogadta-

tott a házi úr által. Tanárunk elmondá, hogy Páris már régi ismeretsége, hogy azt még a júliusi forradalom előtt látta, s erre, egy az általánosság mezején felszedett maximával, egyenesen a politikai táborozásnak rohant. A „l'outre-Rhin" írója, kit három héttel azelőtt a státustanácsba léptetett Mólé, — azért-e, mert izzó tüzet gyanított e pályán, vagy talán azért is, mert már hozzászokott csak a maitre des reguétes hímvarrásos köntösében értekezni Franciaország ügyeiről, a tudomány elvontságában igyekezett tartani a beszélgetést s kérdéseket tőn Strauss-ról és Neanderről, Marheineckeről és a Hegelianismus legszélsőbb baljáról, mely épen akkor a hallei évkönyvekben pályát nyit vala magának, — Görresről, ki oly szenvedélyes ellensége a franciáknak, s kinek ő azt rósz névén sem veheti, mert lényének legbensőbb alkotó része e gyűlölség, s most ennek Anastasiusáról a kölni érsekre térvén által, e kérdéssel fordult hozzám: szőnyegre került-e már önöknél Magyarországban a vegyes házasságok ügye? Nem uram, vala válaszom, melyet azon reménység nyilatkozásával fejezék be, hogy a kölni ügy földieim jelleménél fogva viszhangot sem találna közöttünk. Emlékezzék meg reánk, monda mosolyogva, — mikorra visszatér hazájába, a kérdés már meg fogott pendülni. Európának solidaritása, mely napjainkban már nem engedi, hogy külön ország, külön nemzet határozhasson bármi nagyszerűbb politikai ügy felett, mely a literaturában is úgy nyilatkozik, hogy egyik nemzet irodalma

mindig csak kiegészítő része az európai irodalomnak, szükségkép maga után vonja, hogy az, mi a státuséletben bárhol erőszakos explosióval rést tört magának, viszhangozzék minden országban, mely nem maradt kívüle az európai népcsalád nagy egyházának; ön országa pedig — folytatá irónia nélkül, úgy hiszem — helyet készül foglalni ennek szentségében."

„S mint jóslá, úgy meg is történt stb."

Az idézett sorokat bevezetésül irta szerző egy hírlapi czikkelyhez, melyben Gans Eduárd, akkori berlini professor világhírű munkájára, az öröködési jogról, tette figyelmessé földiéit.

A külföldi ut, melyet megjárt, Szalaynak nemcsak tapasztalásokat adott, hanem jó hatással volt kedélyére is. A ború helyett, melyet azelőtt homlokán viselt, bizonyos derültség mutatkozott rajta; s azon jó akarat, melylyel az 1840-diki magyar országgyűlés eloszlott, munkára hívta ismét. Ekkor alapította a „Budapesti szemlé"-t, melyben politikai és társasági kérdéseink tüzetesen tárgyaltattak. A könyv megjelent, a nélkül, hogy jövetelét lármaharangok hirdették volna; semmi programm benne, semmi nagy ígéret. Baco e mondását: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cujus non sit etiam doctrina aliqua et theoria" viselte homlokán; s nem indikált többet feladatául, mint az életnek és tudománynak kiegyenlítését. A vállalat a második kötettel elakadt a

részvétlenség miatt; s Szalay megköszönte az alkotmányos nemzet pártfogását, s elhallgatott.

A folyóiratban értekezett a codifikáczióról; s ez a legelső szó jogirodalmunkban e tárgyról, mely az alkotmányos világot mindenhol foglalkodtatta. Ezentúl a mi embereink Hegel tanítványát látták benne, s ez a mester nálunk semmi népszerűséggel sem bírván, természetes vala, hogy annak se legyen közönsége, a kit tanítványának tartottak. Midőn végre a közönség figyelme felé kezdett fordulni, s pártfogása által munkái újabb kiadását lehetségessé tette; a nehány szóban, melyet e munkák elébe bocsátott, megérinti ama vádat, melylyel egykor ócsárolták. „A codifikáczió első részében találtató philosophiai phraseologiának köszönhettem, hogy többek által — kétségkívül jó akaratból — Hegel tanítványának czímével tiszteltetém meg. Non sum dignus tanto honore. Én csak Hegel tanítványának tanítványa voltam. Gans Edvard, berlini professor nagyszerű jogtudományi munkáinak stúdiuma, azon körülmény, hogy az európai hirességü férfiú engem, a kezdőt, levelei által (1838) buzdított, bátorított pályámon, s hogy Párisban mutatásomkor az újabb franczia jogiskolával, melyre Hegel tana, szintén Gans médiuma által, lényeges befolyással volt, igen tanulságos ismeretségbe jutottam, innen magyarázom magamnak az érintett czikkelynek a többiek közöl kissé kirívó typusát, melyen nagyobb változást tennem, hacsak újjá nem akarom dolgozni, különben sem volt lehetséges, de melyen

lényeges változást már annálfogva sem tettem, mert akarom: hirdesse ezen külsőség is, mit levelezésünk még inkább fog hirdetni, hogy nekem Gans Edvard azon időben, midőn itthon híjában néztem példány után, híjában néztem jóakaró után, tanítóm, vezérem, barátom volt.“

Ugyanez évben, april elején, ismereteinek szaporítása végett, másod ízben látogatta meg a külföldet, s ez alkalommal Németországon kívül Hollandot és Angliát is.

Midőn utjából visszatért, az 1840-diki országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány rövid idő múlva összeülendő volt, és Szalay tekintettel e körülményre: „A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre“ czímű munkáját bocsátotta sajtó alá.

1841 végével nyittattak meg a büntetőjogi országos választmány ülései, s ekkor Szalay a küldöttség egyik tollvivőjéül neveztetvén ki, tetemes részt vett azon büntetőtörvénykönyvi javaslat készítésében, melynek különösen első részéről Németország első kriminálistája mondá: „mikép egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvést, a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, — ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

Ez a közremunkálás szerezte meg Szalaynak Deák Ferencz és másoknak barátságát; s ezen viszony következtében találkozunk vele a következő országgyűlésen.

Az 1843 — 44-diki országgyűlésen Szalay Magyarország egy kis községét, sz. kir. Korpona városát képviselte.

Szerény, jelentéktelen állás minden más időkben.

Jelentéktelenebb, mint a reformbill előtt volt a rotten-boroughok képviselete, mely Angliának annyi nevezetességeit vitte a parliamentbe. Hiszen évek óta úgy vala immár, bogy a városok követei egymást válták a magyar törvényhozásban; jövének, hogy szavazat nélkül üljenek ott őseik székében, s megtértek ismét és mindannyiszor polgártársaikhoz, értesíteni őket a megajánlott adó mennyiségéről. Csak annyiban különbözének a nézők seregétől, hogy számukra a prosceniumon belül jutott hely. S a bevégzett tények bölcseleté ez állapotot már törvényesité.

A városok azonban lassanként érezni kezdék ez állás gúnyos és igazságtalan voltát; s e korban már az emlékezés panaszos hangján követelték visszza szavazatjogaikat.

S az új életre kelő polgári elem panasza azon mértékben talált mind nagyobb viszhangra, minél inkább háttérbe lőn szorítva a rendiség szűkkeblű szelleme a kor szabadabb eszméi által; minél

általánosabb lett a hit, miszerint helyrehozni hosszas idők mulasztásait rendkívüli erőkifejtésre van szükség, s nagygyá és erőssé csak érdekegység teszi a nemzetet.

A városok ügyét első lépésül tekinté a reformpárt e czél fölé. S csakhamar erőt vőn a meggyőződés, hogy ez ügy a régi homályos történeti jogok visszaállítása által többé el nem intézhető.

A város nem volt immár az, a minek Verbőczi értelmezte. A „civium unitas“ jogait egy zárt testület bitorolta; megszűnt minden közjogi élet, mely alapja volt a magyar hatóságok képviseletének.

A képviselet kérdésével tehát a polgári jogok terjesztése s a választási formák újrarendezése is szükségkép szóba jött.

S a közjogi kérdések összefüggése oly magasra emelte a státusférfiút, honnan a túlsó part alakjai is feltűntek előtte.

E szempontról sokkal fontosabbnak látszik azon állás, melyet Szalay ez országgyűlés kezdetén elfoglalt.

Azt hivék e nemzet jobbjai, hogy ott vettetik meg a népképviselet alapja.

S Szalay, e remények között, szerény állásában, nem Korpona magistratusát, nem is azon elemet képviselte csupán, melyet Sieyes mindenné tenni óhajtott; a jövendőt képviselte ő, — a népet.

1843 September 27-kén épen ez ügyben — a városi kérdést értem — tanácskoztak a rendek.

Több városi követ csak azon esetre kívánt a törvényjavaslat vizsgálatába ereszkedni, ha eleve nyomatékos szavazattal ruháztatik fel a negyedik rend.

Korpona követe ekkép nyilatkozott:

„Városi követre nézve alig lehet egy-egy fontosabb kérdés a jelennél; s mert ezt olyannyira fontosnak tartom, igen' természetes, hogy midőn ez ügyben nyilatkozom, nem szeretnék félreértetni, különösen legközelebbi collegáim által nem. Engedjék meg tehát a tekint, rendek, hogy alapnézeteimet az összes ügyről előterjeszthessem; elveim majdan számot fognak adni mind nyilatkozatomról a kérdéses indítványra, mind netalán ezentúli hozzászólásomról ez ügyben.

„Midőn valamely országban a státuséletnek több faktorai: műipar, polgári szorgalom s általában az értelmiségnek tetemes része, ott, hol a közügyek elintéztetnek, képviselve nincsenek; s midőn más oldalról a privilegiált osztálynak azon töredéke, melyről értelmiségénél fogva fel nem tehetni, hogy csak saját érdekeit legyezgetve szemet huny a közügynek, több mint képviselt: akkor, tekintetbe sem vevén azt, hogy a mint időszak időszak után jő, úgy néha a hatalom is osztályról osztályra száll, s hogy például ezen szónak: „aristokratia“ nagyobb értelmű ehetett a középkorban, mint jelenleg, — akkor egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról kelletik gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon; vagy ha be nem elégszünk azzal: hogy találkozik mindig egykét hiszelékeny, ki a leggyászosabb kicsapongásokat vagy holmi mesterségesen előidézett galvanikus vonaglásokat az egészséges Organismus mozgalmai gyanánt tekinti.

„Magyarország ide jutott épen napjainkban; s azért hiszem, közős a meggyőződés, hogy ezen ügy a mint elutasíthatlan, úgy a legnagyobb fontosságú egyszersmind még legparányiabb részletében is. Mert most nincsen többé szó nehány városi votumnak rehabilitátiójáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról. S ezen elem, mert

új, mert a többiek között, melyeknek sorában helyet akar foglalni, a legifjabb, s ennélfogva olyas, mely szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének, holott a többiek inkább csak visszafelé tekintenek, — mert én nem ismerek aristokratiát, mely Jánusarczczal bírván, mind előre nézne, mind hátra, — ezen elem mondom, mert új, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, — az időnek nagy chemiai processusában a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani. Én a negyedik rendről szólok, de azon rendről, mely még csak létesülőben van, melynek most egyelőre csak egyik orgánumát fogjuk teremteni.

„A franczia forradalomnak első kezdetében, — s megvallom őszintén, hogy 1789 között Francziaországban, s 1843 között nálunk, nagy hasonlatosságot találok, — 1789-et mondom, nem 1791-et s a következőket, — s találom ezen hasonlatosságot a legnagyobb nyugodalommal, mert mindazon tülságoktól, melyek amazt elferdítették, egyáltalában nem tartok, s nemcsak azért nem, mert a magyar a legnagyobb loyalitással viseltetik koronás feje iránt, hanem különösen azért nem, mert egy több századig alkotmányt élvezett nemzet soha sem léphet egyszerre oly dissolutióra, mint az, mely csak tegnap bontakozott ki az absolutismus bilincseiből; a franczia forradalomnak első kezdetében, midőn a nemesség követei az états-generauxban megjelentek, midőn instructióikra hivatkozva; — mert akkor még cahier-t, füzetet adott a franczia committens a küldött kezébe, épen úgy, mint nálunk, ha jól hallottam, néha folio kötetet, — azt mondották: hogy ők nem fizetnek, mert ők nemesek, — vagy azt: hogy ők fizetnek ugyan, hanem csak egynéhány évre ajánlás utján, — vagy végre azt: hogy ők fizetnek ugyan rendszeresen, hanem a mit ők fizetnek, annak neve ne legyen: adó, hanem: taille noble — mindannyian előttünk ismeretes phoenomenek, — ugyan akkor jelent meg Sieyésnek ismeretes brochurája: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet, az elsőre: semmi; a másodikra: mindenné.

„S Francziaországban csakugyan mindenné lett a tiers-état; és jelenleg úgy van mozgalom a tiers-état ellen, mint volt

annak idejében az aristokratia ellen? — Mert a tiers-dtat mindenné lett, mielőtt az összes nemzetet képviselhette volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: a státus én vagyok; mert a Montmorencyak, a Kichelieuk aristokratiája helyébe a boltosok aristokratiája léptettetek. Én tehát, tek. rendek, midőn hiszem és óhajtom, hogy Magyarország jövendője formáiban nyilatkozzék, ezen szó alatt, adott idő befolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni sóba a rőf és méröserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Valainint szinte nem akarom, hogy itt csak azért teremtessék egy új osztály, hogy az igazgatási sachjátékban egy pionnal több legyen, melyet a kormány aztán ide állítson vagy amoda, s vagy általa üttesse el a lovat, vagy a ló által őt; nem akarom, hogy teremtessék egy új osztály, számos számtalan heterogeneitásaink öregbítésére; hanem szivemből óhajtom: alakuljon egy osztály, mely a többieknek szegletességeit lesimitsa, mely bennök felolvaszszon mindent, mi nem korunkba való.

„Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni: hogy igen távol jövendőről szólok; — én nem hiszem oly távolnak. Nem ugyan azért, mert a nemesség, hiszen látjuk, — s dicsőség érette a követi karnak — ma-holnap adózni fog; nem ezért, mondom, mert Angliában régóta adózik a nemesség, és mégis Anglia az aristokratiának választott földje; de kerüljön csak egyszer revisio alá a gabnatörvény, vétessenek csak revisióba a birtokot szabályozó törvények, s tudom, hogy üsszeroskad a normanszász feudalismusnak épülete. Én tehát azt hiszem, hogy azon kerületi választmány, mely a birtoklási, birtokszállitási és öröklési törvények szabályozásával van megbízva, ugyanazon terrénumom áll, melyen a jelen választmány, s hiszem, hogy a fekvő birtoknak új alapra állítása és a Partis primae titulus 9-sának mindenkire kiterjesztése által, — a büntetőjogi országos választmány már ezen elvből indult ki, — óriási lépésekkel közeledünk a czél felé. Egy van, mi megakaszthatna utunkban, — ha t. i. az aviticitas egy oldalról eltörültetvén, helyébe majorátusok és fideicommissumok utján egy új aristokratia

emeltetnék; de ezen indítvány, remélem, nem fog pártoltatni e-tábla által. Ez az egy, igaz, megakasztaná az egész ügyet, de megakasztaná egyszersmind a hazát összes fejlődésében; s hogy amazt elérhessük, remélem, nem fogunk ehez folyamodni.

„Ha ugyan jól magyaráztam ki magamat, azt mondám beszédemben: hogy a szőnyegen levő reformkérdésben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy életrevaló egészszé olvaszszon. S ennélfogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapitandók — részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mi a magyar typusban életrevaló, részint azáltal, hogy belevonunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségei követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejébeni befogadására, kiképzésére. S mert kimondottam ezen óhajtásomat, kimondom véggondolatomat is, — meglehet hogy nem alapos, de mindenesetre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. Valamint ha már emelkedik a mii, a művész össze szokta tömi mintáját; úgy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái — mi egy generatio a nemzetek életében? — össze fogják törni e mintát. Mert nem municipális ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipális foederalismus lehessen a vegczél. — Nekünk száz különvált érdeket kell összepontositani; nekünk több nemzetiség főiébe kell emelnünk e magyart; s minderre vagy gyönge, vagy talán épen visszás eszköz a municipális daraboltság. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipális alkotmányunknak köszönhettük fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja néha a szunnyadozó idegrendszert, de a mi az egészséges éber életet erősiti és táplálja, az egyéb.

„Jelenleg ugyan a haza érdekei ellen vétenék, ha a municipiumok jogainak megszorítására törekedném; de elkerülhetlenül szükséges: hogy a szőnyegen levő munkálatban jelöltessék ki egynéhány kiváló pont, melyek annak idejében a centralisatiónak összekötési pontokul szolgálhassanak. S az nap, mikor

az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyűlésen nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni.

„Mindezek után természetesnek fog találtatni, hogy ezen kérdésben már most a históriai oldalt igen mellékesnek, igen meddőnek tekintem. S midőn egy oldalról hiszem, hogy a városok coordinatiója nélkül soha szilárd alapja nem lesz a státusnak, midőn méltó okunk van attól tartani, hogy azon esetre, ha a jelen országgyűlésen feloldatlanul maradna ezen kérdés, meglehet, örökre elveszítettük az alkalmas időpontot: akkor más oldalról látván, miszerint a szőnyegen levő indítvány, hogy valóságos szavazási joggal bírjunk ezen munkálat vizsgálatánál, több okoknál fogva elfogadásra nem tarthat számot, — nem sürgetem a szavazási jognak ezúttali megadását. Igaz, csak mi tudjuk, mi érezzük a fájdalmat: a legjobb szándékkal lelkűnkben itt állani, s mégis tettlegesen hozzá nem járulhatni ahoz, mit jónak, mit üdvösnek tartunk a közre nézve; de vigasztal azon gondolat: hogy már a jövő országgyűlésen jókora nyomatékkai fogunk bírni, s hogy azon esetre, ha talán valamely életkérdés megbuknék a jelen országgyűlésen, azt a jövőben épen a mi tettleges befolyásunk fogja kivívhatni.“

Kik a fenforgó tárgyban nem láttak egyebet, mint épen csak a szőnyegen levő kérdést, — azok kétségkívül nem értették meg e beszédet.

Az ellenzék főnökei kitűnő figyelemre méltták. Beöthy Ödön visszafordult székében, s egész beszéd alatt nem vette le szemeit a szónokról, ki a városi követek padján, háta megett felszólalt.

Nem emlékszünk, hogy városi követet nagyobb csendben hallgattak volna ki.

S így volt, valahányszor szót emelt.

Ritkán történt ez. Alig négyszer, ötször, rövid jelenléte alatt a törvényhozásban.

Nyilatkozatai ekkor is többnyire rövidek voltak, mint Mirabeau rögtönzései. Csak a nagy kérdéseket támogatta vállával, úgy hívén, hogy a kisebb rendűek önként indulnak azok után: mint Jefferson írta Franklinról és Washingtonról.

S rögtönzéseit ugyanazon szabatosság, erő és tartalom jellemzi, mely stylusát általában.

1843 június 10-én a vallásügy volt tanácskozás alatt. A győri káptalan követe, Wurda, ez ügy végképeni elintézésére indítványozá: nyilatkoztassák ki, hogy mindenik vallás szabadon (azaz: a világi hatalomtól függetlenül) mozoghasson a maga körében, még pedig nemcsak egyes tagjaira, hanem egyházi öszveségére nézve is. Történt pedig, hogy a vallási sérelmek orvoslásáért leginkább buzgólkodók közöl többen örömmel üdvözlötték ez indítványt, melynek legelső következése lett volna: hogy az országgyűlésnek semmi köze a vallási és egyházi ügyek tárgyalásához; s történt, a mi még különösebb, hogy másnap a káptalanok követei Wurdának indítványa ellen, mint mely a clerus jogállását veszedelmeztethetné, óvást tettek. A rendek többsége megbotránkozott ez óvástételen, s Szalay ekkép nyilatkozott:

„A káptalanok követei által közben tett óvásra nézve egyetértek Bihar követével. Vége volna minden tanácskozásnak, ha az okokra itt óvásokkal és nem ellenokokkal válaszolnánk.“

„A mi a győri káptalan követőnek előadását illeti, — tökéletesen egyetértek vele, ha azt volt szándéka kinyilatkoztatni: hogy az egyházi hatalomnak nem szabad vegyes házasságban élni a világival; ez oly neme a vegyes házasságnak, melytől meg én vagyok kénytelen megtagadni az áldást. De mielőtt Zólyommegye követével az egyházi hatalomnak a világitól való tökéletes elkülönítését elvül fogadhatnám, mielőtt ezen, a győri káptalan követe által kimondott elv mellett nyilatkozhatnám, szükség tudnom: vajon a status quo-nak fentartásával akarja-e ezen elvet életbeléptetni? — mert ha ez áll szándékában, akkor nem ismerek elvet, mely a vallások egyensúlyát inkább veszélyeztethetné.

„Concret példákra fogok hivatkozni állításom kimutatására.“

„Északamerikában nincsen, s ez elvnél fogva nem is létezhetik oly clerus, melynek terjedelmes fekvő birtoka lenne, mely külön státust képezne, melynek a szövetség congressusában vagy az állodalmak tanácsában befolyása volna. Francziaországban szintén ki van mondva az elkülönítés; s a katholikus pap itt p. a vegyes házasságot meg nem áldja, még pedig annálfogva nem, mert Francziaországban az egyházi hatalom független a világitól; de Francziaországban a házasság egyszersmind polgári szerződés, sőt a világi hatalom csak mint ilyest ismeri a házasságot, s legyen ez vegyes vagy nem vegyes, tagadja bár meg áldását az egyház vagy sem: az illető municipalitás harminczkét millió ember nevében, a státus nevében, — s a státus eszméjében is van valami szent, — kimondja: hogy a házasság törvényes. Ha Francziaországban valaki absolutio nélkül hal meg, szabadságában áll a papnak őt el nem temetni; de ilyetén esetben, — s hogy ilyetén esetek előfordulnak, annálfogva állíthatom, mert Francziaországban mulatozásom idejében is történt, hogy a státustanácsnak illető osztálya felszólalt ellenük mint „abususok“ ellen, s történt, hogy a radical sajtó ez ügyben a státustanács ellen fordult, — ilyetén esetben mondom, a holt test nem hever temetetlenül, mint nálunk, hanem a státus fekteti sírjába a polgárt. Hogy Francziaországban a forradalom az

egyházi javakat secularisálta, hogy se a pairek se a követek kamarájában a papoknak nincsen helye, tudjuk mindnyájan; ott tehát veszedelem nélkül szólhatni a hatalmaknak ezen elkülönítéséről. De nálunk, hol a főrendi táblánál első helytt ülnek a püspökök, hol a káptalanok követei ezen táblánál az egyházi státusnak egy részét képviselik, hol a katholikus clerus egész megyéket kormányoz, követeket küld, instructiókat készít, a királyi curiánál Ítéletet hoz, sőt ide bírákat is nevez, — nálunk a status quo-t megtartani s mégis az egyháznak függetlenségét a státustól kimondanunk mindazon vallásokra nézve, melyeknek papjai e szabadítékokban nem részeltetnek, a legeslegveszedelmesebb elv fogna lenni, melyet csak feltalálhatnánk, mely a gyengét megkötözve adná át a hatalmasnak.

„Ez oknál fogva — ismétlem — egyáltalában nem szavazhatnék a győri káptalan követe által felállított elv mellett.“

Ugyanazon téren látjuk itt szónokot, melyen mint publicista annyi ismerettel mozgott éveken által, ritkán méltatva kellő figyelemre az irodalomban. Példáival, melyeket majd mindég a szabadság hazáiból kölcsönöz, Mustrálja a kérdést; rövid, szabatos megjegyzéseivel, innen és túl, kijelöli a tévedéseket, útbaigazítja az eszméket. S a „tudós“ férfiú — mint gúnyból nevezték a tudatlanok — mennyivel „gyakorlatiabb“ az alkalmazásban, mint azok, kik az életrevalóság bélyegét saját eszméiknek igénylik, de a valóságban csak a divatos tanok egyik túlságából hányatnak a másikba, ritkán találván el Scylla és Charibdis között a helyes utat.

Kitisztázott elvek, s a törvényalkotó teljes biztossága azok alkalmazásában: — oly tulajdonok, melyek, szabatosság mellett, már magokban némi önérzetet kölcsönöznek a parlamenti előadásnak.

Szalay szónoklatát még ünnepélyesebbé tévé a szavalás méltósága; a folyékony beszéd, s azon férfias, tiszta, mély hang, melynek terjedelme és teljessége annyira megfelelt körmondatai tartalmasságának.

S mindezzel öszhangzásban volt a szónok külseje.

Nem úgy lépett ő fel, mint egy néptribun; villogó szemeit végigjártatva a sokaságon. A rövid látású szemek, melyekben a messzeható értelem tükrözött, mintegy a tárgyra valának függesztve, melyről szólott. S minél szőkébb volt látköre a testi világban, annál terjedettebb az eszmék régióiban láthatára. Itt, — hogy saját szavaival folytassuk a hasonlatot, — „a mit tisztán látni akart, az be volt szegélyezve, mint rámájával a kép, mint láthatárával a vidék. Nebelgés és kétes színekre felolvadás nem zavarta fölfogását.“

„Az eredménynek rögtöni formulázása, az elv minden nyilatkozatának igenlegesítése, s beszegve és körülírva mindig az emberi véges természet által mindenünnen, a társaság korlátaitól részben, — innen ered, úgymond Szalay, azon csendes megnyugvás, azon szabályszerűség, mely erkölcsi nagyságot kölcsönöz a jogtudósnak az életben, czél és akarat eszméletét tudományában.“ A mi jogtudósunkban igazolva láttuk e mondat igazságát. A tudomány öntudatos kifejezését, e komoly árnyalatot, meg földerité arczán a philosoph jótékony léleknyugalma. Elnyomni azonban e komolyságot a kedély lcgderűltebb állapota sem bírta egészen; mi előadásában

még nagyobb éllel fegyverzé föl a gúnyt, mint irataiban.

Különben a szónok az író minden eszközeivel rendelkezett. Árnyoldalai is szinte azok voltak.

Oly körülmény, mely szükségkép az iró, főleg a journalista ismertetésére vezet bennünket. A journalista pályája legközelebbről rokon a szónokéval. Egyik mint másik gyakran rögtönöz. S polémia közben a szószék minden szenvedélyei szerepelnek. Hírlap és szószék csak különböző terei a pártok táborozásinak.

1844 közepén felvállalván Szalay a P. Hírlap szerkesztését, lakását Pozsonyból Pestre tévé által.

Ezután munkásságának nagyobb részét, egy évig mint szerkesztő, s 1845-ki júliustól kezdve 1848 közepéig, mint dolgozótárs, a P. Hírlapnak szentelte. Czikkelyeinek gyűjteménye „Publicistái dolgozatok“ czim alatt jelent meg két kötetben.

A nevezett lap szerkesztésében Szalay közvetlenül Kossuthot váltotta fel, ki az új szerkesztőt, mint becsületes, tudós, de idegen embert mutatta be közönségének. Maga elég volt, hogy hidegen fogadtassák. Ide járult még: hogy elvei, a kir. városok ügyében mondott beszéde után, ismeretesek valának; tudták, hogy a P. Hírlap ezentúl a központosítás orgánuma leszen, nehány tudós ember lapja, kik a megyerendszert meg fogják

támadni. Ez, magyarosan mondva, darázsfészek volt; s ezer lelkének kellett lenni, a ki bele nyúlt.

Pedig a tárgy máról holnapra nem volt már halasztható. Azon kihágások, melyek a megyékben az utóbbi időszak alatt elhatalmaztak, nem csak a végrehajtó hatalmat indították arra, hogy e tárgyat a kir. előadások közé tűzze ki, hanem magok a megyék nyilván kívánták szabályoztatásokat; s a tárgy országgyűlésen is elővétetett.

Oly tárgy, mely összes közjogunkat érinti; s az országnak végre tudnia kellett, mit akar, s nem csak tudnia, hanem akaratát formulázni is.

A megyei kérdés e szerint nem egy specialitás, hanem az összes haladási ügy kérdése vala, s azért óhajtá Szalay, hogy ezen ügy egyes részeiben néha más irányban is míveltessék, mint a melyben Kossuth Hírlapja által míveltetett.

Jelesen azon tanokra nézve, melyek az ország, e nagy test külön tagjainak compagesét, és a municipalis életnek az összes álladalomhoz mért viszonyait illették, az ellenzékiek közt oly nézetek divatoztak, melyek rokonabbak voltak a privilegiált státusok eszméjével, mint a képviseleti rendszerrel, rokonabbak az aristokratiával, mint a demokratiával.

Ezeket ő nem fogadhatta el.

És azt tapasztalta, hogy az ország mindig mélyebbre sülyedt az eszmezavarban; ugyanazon egyének által a legellenkezőbb intézkedések pártoltattak; s azonegy órában azonegy száj hirdette a feu-

dalismus czafrangjait s az általános szavazat jogot, mintha testvérekről vagy épen ikrekről szólana.

S miért volt mindez?

Mert nem kerestetett vezérelv, melynek igényeihez idomíttassék minden részlet.

Az ellenzék irányait tekintve, úgy találta, hogy a foederativ rendszer vagy centralisatio: az elnöklő eszmék, melyek iránt tisztába kell jönnünk, ha azt akarók, hogy úszó láp helyett terrénum legyen lábaink alatt.

Ő a centralisatiót fogadta el s bátran ki is tűzte lapja homlokára.

„Láttuk — úgymond ő maga — hogy az ország nem épen hypersteniai állapotban van, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a státusnak; ennélfogva úgy vélekedtünk, hogy az erők öszpontositása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szűnünk meg decentralisatiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli a központosítást, mert miután a kívül maradottakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlenül szükséges, s miután köztök olyasok is találkozandanak, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomatikai általánossága veszélyeztetik, ha municipális viszonyaink — eddigi átmeneti állapotukban nem maradhatván — a foederalismus határszéléig terjesztetnek ki; láttuk, hogy a municipális jogok ürügye alatt történt Horvátor-

országban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet, vagy mi ezzel egy, a polgári egyenállást, oly dolog, melynek elérésére a decentralisatiónál visszásabb eszköz nem gondolható; láttuk, hogy financz-rendszerről, divatos fogalmainkkal a municipális politikáról álmodozni is nevetséges; láttuk mindezt, s vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusában minden erő központositassék.“

Minden politikai kérdés fenekén ott volt e haladéktalanul feloldandó kérdés, mert oly viszonyok közt valánk immár, honnan szükségkép ki kellett bontakoznunk, s vagy alkotmányosan központosulnunk, vagy alkotmánynélküliesen.

Választhatott volna Szalay kétségtelenül egy másik, vagy harmadik jelszót; de úgy hívé, hogy a municipális státusrendszer bálványzóit, kik „provinciális érdekek mellett küzdöttek a közhazáéi ellen, kik féltékenyebben őrzék a statútumot, mint a törvényt, s kik előtt több vala az egyes megyék gyűlése, mint az országgyűlés“, — semmi sem figyelmeztethette kiáltóbban, mint épen a központosítás elve: hogy „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország“. S egyik, mint másik jelszó, melyet kitűzött volna, csak folyadéka lett vala tanainak; azért nem kétkedett kimondani az alapeszmét, melynek lánczolata a parlamenti kormányra, a felelősségre, megye- és községrendszerre, közmunkák és adóügy körüli intézkedésekre,

büntető és polgári törvénykönyvre, az összes épületnek ezen zárkövére utalt.

S a centralisátio művét az országgyűlés cent· ralisátiójával akarta megkezdeni. Bevallott irányául hirdette nagy hatalmat szerezni az országgyűlésnek, hogy ez a közigazgatás némely ágainak meghatározó irányt adhasson. Ideig óráig — úgymond — erre kell nálunk szorítkozni a centralisatiónak. 8 midőn legfőbb teendőül állította föl, hogy a rendek gyűléséből képviseleti alapon nyugvó parlament fejlődhessék ki: említette egyszersmind ez ügy körüli eljárásában a verificationak az illető táblára bizatását, mert az által lesz az illető tábla ura önmagának; említette az utasítások megszüntetését, mert ez által válik a követ a nemzet képviselőjévé, ez által lesznek az alsó táblának tagjai, mint ilyesek, függetlenek a municipiumoktól; említette az évenkénti országgyűlést; említette végre a petitiojogot, mely által a municipiumok közbenjárása nélkül is intézkedő hatalommá válik az országgyűlés. Hatalommá, melyről a fenebb idézett sorok következtében mondá, hogy focusában szükség minden erőket központosítani.

A szellemet akarta mindenekelőtt kifejteni és erősíteni, mely aztán életet adjon a közigazgatás átalakuló formáinak. Senki sem volt inkább meggyőződve, mint ő, hogy bizonyos administrativ formák átalakítása magában még oly kevéssé teszen bármely nemzetet polgárisultabbá, mint nem változtatja a ruha az embert míveltebbé. A szabadság

éltető ereje bír valódi civilisáló erővel. Oly institutiók átültetése áraszt boldogságot a nemzetekre, melyek a polgári rendhez társul adják a szabadságot. Különben az absolut rendőri államot kellene legjobb forma gyanánt tekintenünk, mely a chinai szent birodalom mintájára, zárdái szabályszerűséggel rendezi a nemzet életét.

Szalay az új magyar államban a szabadságnak akart hajlékot emelni.

A municipalismus ellen, csak mint státusrendszer ellen küzdött ő. A valódi municipiumoknak nem volt őszintébb barátja. Epen azért kelt ki oly élesen a megyei közigazgatás ellen, mert „oly politikai architecturát látott benne, mely a pyramist csúcsára állítja, mely magát a községrendszer csirája nélkül municipálisnak mondá, s mondotta magát épen azért, mert az épület első emelete, a törvényhatóságok, a legtulságosabb s a községi élet legparányiabb lüktetését is gátló centrálisaimnak lakhelyei.“ „Soha sem voltunk — írja többek közt — semmiféle tulság apostolai s így a túlságos központosításé sem. Sőt merem állítani, hogy mi voltunk az elsők, kik a valódi helyhatósági életre figyelmeztettük e nemzetet. A mely olvasónak ideje van az anteacták vizsgálatára, keresgélje ki könyvtárában a Pesti Hírlap 420-ik (centrálisaim s valóságos municipalis rendszer báró Eötvös Józseftől) és 471—2, 3, 4-ik számait (községek rendezéséről Csengery Antaltól), s úgy fogja találni, hogy midőn mi a felsőbb rétegek centrali-

satioja mellett buzgólkodtunk, ugyanakkor az alsóbb rétegek decentralisatioját sürgettük.“

Ily eljárás mellett egy pillanatig sem akarta Szalay biztosíték nélkül hagyni az alkotmányt, kezesség nélkül a szabadságot.

„Magyarország —.úgymond — a juryt és a sajtószabadságot, fájdalom, nem számlálhatja institutioi közé; de Magyarország még sem oly annyira árva közjogi institutiók dolgában, hogy diétáján kívül egyátalán minden politikai biztosítékot nélkülözne; Magyarország úgynevezett közhatóságaiban oly institutiókat bir, melyek helyébe — semmi kétség — valóságos municipalis rendszert kell léptetni, de a melyeket nem szabad mintegy mellesleg megsemmisíteni vagy megcsonkítani, mert a nemzet életerejének egy része rejlik bennök, s míg ezt máshová nem szállítottuk, míg szabad működésére alkalmasb csatornákat nem ástunk, míg egy részről a parlamenti biztosítékokat, más részről a községrendszert életbe nem léptettük, — mindaddig, mondom, ilyetén nullificatiói kísérlet, a beszámítás fokozatához képest, vagy hiba vagy vétek.“ „Honnan, mond folytatólag, következik, hogy nem volna alkotmányosabb elődeinél a kormány, ha olyatén intézkedésekhez nyúlna, melyek a törvényhatósági institutiót, mint közjogi garantiát gyöngíthetnék, sőt lépésről lépésre tönkre tehetnék, mielőtt a valóságos képviseleti rendszerhez s a parlamenti kormányhoz vezető lépések s előkészületek tétettek volna meg, mielőtt az újabb alkotmányos élet azon

institutiói hozattak volna be, melyeknek életbelépésével eddigi tökéletlen garantiáink úgy is magoktól összeporlanak, mert a mi életre való van bennök, az már által fogott menni amaz institutiókba. Ha pedig a kísérletbe vett intézkedés épen a választási elemnek megszorítására, a választás utján alakult hatóságnak korlátozására volna mányozva, még pedig fenmaradván egyébiránt a statusquo, s a nélkül, hogy valóságos képviseleti formák léptettek volna a feudális rendiség helyébe: akkor én arra figyelmeztetném az illetőket, mire egy ősz státusférfiu, a Bourbonok idősb ágának egyik legbuzgóbb hive, figyelmeztette volt 1835-ben a juryre nézve a franczia kamarákat: „Vigyázzanak önök, mert oly institutióhoz nyúlnak, mely nem tartozik azon mindennapi intézvényekhez, mikkel a legistának tolla kénye kedve szerint játszik, hol felemelvén, hol lesülyesztvén azokat; mihez önök hozzányúlnak, az több mint törvényhatóság, az politikai institutio, az szintúgy és szintazon mértékben képviseli az országot, mint önök magok.“

Hasonló szellemben írta más alkalommal Szalay: „Mi nem sírunk a megyék „vis inertiae“-jének mausoleuma fölött, melyet úgy hallom, közvetlenül Attila ismeretlen sírja mellett emeltek neki; de azért az új tevékenységet sem fogjuk megtapsolni, s nem fogunk Pliniusaivá lenni mindaddig, míg a parlamentáris rendszer tiszta formáiban nem nyilatkozik, mindaddig, míg a képviselők diétái többsége a helyett hogy a nagyobb ügyek igazgatását

venné kezébe, bizony csak haza megy opponálni és a kisebb ügyekkel foglalkozni a municipiumokban, mindaddig, míg municipális közigazgatás helyett, — nem a helyhatósági ügyek intézését értjük, — országos kormányformákat nem tartunk, sajtótörvény s a többi alkotmányos biztosítékok horgonyán.“

Publicistánk ezek szerint, a jeruzsálemi őrhad példájára, midőn egyik kezével téglát nyújtott az építéshez, másikban fegyvert tartott a védelemre. A municipális státusrendszer határozott ellenét ott látjuk a megyék védőinek sorában az úgynevezett administratori rendszer ellenében, mely a nem alkotmányos kormánybefolyás gyarapítására volt intézve. Mintegy középen foglalt állást azok közt, a kik túlszerelmesek voltak az institutiókba, melyek mellett se jó közigazgatás, se a szabadság kiteijesztése nem volt képzelhető; és azok között, kik a rend biztosítása végett, újabb alkotmányos biztosíték nyújtása nélkül, követeltek mind nagyobb befolyást a felügyelő hatalom részére, feledni látszatván, hogy épen azon „vis inertiae“ képezte akkor a magyar alkotmányos állás egyedüli biztosítékát, a mi miatt pontos végrehajtás lehetetlen volt.

Szalaynak eljárása nem hasonlított ez utóbbiakéhoz, kik, ügyetlen orvosok módjára, a bajt az élet megszüntetésével kívánták orvosiam. Mindazáltal nem maradt menten mindennemű gyanúsításoktól.

„Értelmezték tanainkat — írja többek közt; — az egyik minden fenállónak felforgatását követ-

kezteté belőlük, a másik meg az absolutismus kényelmesebb elhelyezését. Találkoztak, kik az orosz centralisatiót emlegették ellenünkben, — s miért ne emlegették volna? hiszen ha valakinek úgy tetszik, a persák választási rendszere között, kik a paripák nyerítése szerint választották meg fejedelmüket, s a praesidenst választó amerikaiak között is találhat hasonlatosságot; választás az egyik is, a másik is, párhuzamot vonhat a kettő között az új Plutárch.“

És mert a reformot rendszeres politikai tanok foganatosítása által vélte eszközölhetőnek, és mert a tant megfelelő nyelven hirdette: tudósnak nevezők mindenfelől.

Szalay elfogadta e czímet, — el, mert jól látta, hogy nem dicséret, a mit általa nyújtani akartak, s válaszul kérdezte a csúfolóktól: „hány gyűszű tudományt nyelhet el az ember journalistai képességének, ezen alkalmasint benszületett eszmének veszélyeztetése nélkül? s melyik pontján válik akadálylyá a tudomány, ballast-tá, melyet a szerkesztési sajkából ki kell vetni, hogy az el ne merüljön a könnyűt talán irgalmasabban ringató hullámok között?“

„Azt mondják“ — irta ugyanez alkalommal — „s oly hangon mondják, mintha ez által elmarasztaló ítéletet mondtak volna: — „a Pesti Hírlap doctrinair lap.“ — Igen örvendünk, ha az; ilyennek szerkesztését tűztük ki feladatul. Dotrinair lap, azaz: nem pusztán empirikus, hanem olyas, mely

felsőbb elvek világosságában láttassa a tényeket,, mely nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar. Doctrinair lap, azaz: nem az expediensek lapja, hanem olyatén lap, mely nem kiált hozsánnát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, mely a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi diszmenet magában még nem űrnapja. Doctrinair lap, azaz: nem barátja oly institutióknak, melyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével, s nem a minden idők és minden alkotmányos népek közéletéből elvont státusphilosophia nehezékével. Doctrinair lap, azaz: észszerű haladás lapja, nem a „pallium ad omne tempus aptum“ glössatora, mely köpenyeg, ha rongygyá vált, még advent és karácsontájban is haszonvehetetlen.“

„A doctrinair név fogalmát azért, mert a Bourbonok restaurátiójára bekövetkezett években alakult franczia doctrinair pártnak egy töredéke a júliusi napok után a juste milieu rendszerét pártolta, azonegynek tartani a politikai juste milieu, a középelvűség fogalmával, — kissé vékony tárgyismeretre mutat. Önöknek, miután közügyeinkben fel-felszólalnak, tudniok kellene, hogy Sieyés doctrinair volt, az a Sieyés, kitől a franczia státusegység, a franczia kormányrendszer főfő elvei kiindultak; önöknek tudniok kellene, hogy a királyság státusférfiai azonképen, mint a forradaloméi, Cazalés úgy mint Mirabeau, Mounier úgy mint Barnave, a

girondisták úgy mint a Montagne feje, doctrinairek voltak azok ellenében, kiknek fogalmaikban semmi elv, eljárásaikban semmi rendszer, — azok ellenében, kiknek összes politikai bölcseségök: vagy felhúzni naponként az órát, ha mindjárt láncza rég elszakadt volna, vagy romot romra dönteni, és megelégedni, ha minél mélyebbre hasgatta fel az ekevas a földet, tekintet nélkül a vetésre, melynek bekövetkeznie kell; az új vetést e két faj még a jobb napoktól sem várja, s földjökön bizony egy kalász sem fog fölmagaslani, hacsak az ég madarai nem hullatnak, le repülés közben egy-két magot. Ezek, való igaz, nem doctrinairek, rendszerök a rendszeretlenség, eljárásuk a szerepcserélés, s azon házéhoz hasonló, hol a komornyik ruhájába bebujtatott mindenes tányérváltás közben a hajdú sarkantyúján megbotlik, hol a bort mindjárt eczetnek is használhatni, s hol — mint az angol beszéd mondja — az ételek összes melegsége a szégyenpiros háziasszony arczába vonult.“

Csak az idézett sorok is mutatják, hogy Szalay legkevésbbé sem érezte magát szerencsétlennek a népszerűtlenség miatt, melylyel tanai kezdetben találkoztak, se a tanok felől kétségbe nem esett.

Változatlan elvek szerint törekedtek ő és baráti a nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé; igyekeztek, erejökhez képest, hatni az eszmék tisztulására, s az azután is fenmaradásra méltó intézetek tisztítására, számbavevén a történiai előzményeket is, de nem felejtvén

a mellett: hogy a jogeszme fölötte áll minden esetlegességnek. Nem csüggedtek, mert meg valának győződve, s Szalay ki is mondá: „hogy az nap, melyen bennünket a múlttal, mint valamely holt testtel, nem mint históriával, összecsatló kötelékeket lerázzuk magunkról, az nap szükségkép az általatok initiált formák fognak a közczél elérésére választatni.“

Es úgy történt, s pedig hamarább, mint remélem merték volna.

Az 1844-ki országgyűlés összes eljárása, s különösen a közpénztár beszedése és kezelése, a finaucziális ügy miként kormányzása iránti országgyűlési végzeméuynyé vált intézkedések már a municipális rendszernek, mint státusrendszeruek, tökéletes desavouáláeát foglalák magokban.

„Ha tanunknak destructiv irányát emlegetik, — mondá Szalay az országgyűlés eloszlása után, — ha külsőségek körüli pepecselést ajánlanak gyógyszerül, nyugton válaszolhatjuk: nem csak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is kinyilatkoztatták november 4-kén kelt határozatukban: „hogy a jelen állapot, akár összesen, akár részleteiben, sem közjogi, sem közérdeki tekintetből többé nem kívánatos;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is azon meggyőződésre jutottak a közelebb múlt országgyűlés folyamata alatt: „hogy részletes intézkedések az ország anyagi és szellemi kifejlődésére nem vezérelnek, sőt inkább minden fenálló viszonyoknak csak összetartását következtetik, mindad-

dig, míg az ország közélete orvosolva nincs;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is: „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeik szentségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli föltételét.“ Hogy pedig ezen felelősséggel a jelen municipalis rendszer meg nem fér, azt ismét nemcsak mi hirdetjük, hanem azt megismerte az országgyűlés is, midőn a financziális ügy feletti tanácskozás alkalmával a „törvényes“ szó körüli ismeretes viták e szónak kimaradásával rekesztettek be.“ —

S mit Szalay 1844 vége felé jóslott, hogy az alkotmányos központosítás eszméje rövid idő alatt besoroztatik a haladás embereinek breviáriumába, gyorsabban teljesült, mint remélheté. Olvasóink előtt ismeretes az 1847-ki ellenzéki programra története.

Talán soha sem érte meg gyökeres reformpárt elveinek oly hamar, oly föltétien diadalát.

Az ellenzék több töredékei kezdetben másképp fogták föl a municipalisták egyesülését az alkotmányos központosítás embereivel. Azon időszakot várták még, melyet a régiek isten fegyvernyugvásának neveztek, midőn a pártok között minden vita felfüggesztetvén, egybegyűltek a legellenségesebb felek tanácskozni arról, a mi mindnyájok fenmaradására elkerülhetlenül szükséges.

Ezen időszak helyett azonban a februári napok jöttek.

Az események hatalma rendszereket döntött meg, és eldöntött minden részletet, kizárt minden halasztást.

S a dolgok új rendének teremtésekor azon párt alkotó szelleme lebegett az eszmék árja fölött, melyet Szalay és barátai képviseltek.

Innen az európai typus az új magyar állomány arczán.

Kossuth egy nagyszerű plágiumot követett el a párt tanain, melynek eljárását kezdet óta élesen kárhoztatta.

E párt azonban rendszerének csak általános körvonalait találta föl az 1848-diki törvényekben.

A rendszernek viszonyaink közé alkalmazása, a részletek kifejtése, formulázása mind nem az ő műve.

A reform és forradalom között kellene párhuzamot vonnunk, hogy megmérhessük a különbséget, mely a tudomány hirdetőit alkalmazóitól, eljárásra nézve is, különválasztá.

Oly körülmények, miket nem hagyhat figyelem nélkül az újabb idők történetírója, ha igazságos ítéletet akar mondani a pártok működése fölött.

Mindezekmellett azonban Szalay nem játszotta a haragos művész szerepét, kinek conceptióit idegen kéz dolgozza föl. A státusembert, kinek ajkán nem puszta függczímer a honszeretet, nem bántja ily hiúság érzete. Tanai, melyeket hirdet, közkincse az emberiségnek.

Lelkéből örült Szalay alapelvei győzedelmének, s a dolgok logikai rendénél fogva, bízott az eredmény következetes és kapcsolatos kifejtésében, megszilárdításában. Hitte, hogy a lényeges viszonyok, melyek elintézetlenül hagyattak, békés úton kiegyenlíttetnek; a bonyolult csomók könnyű megoldást nyernek; s mi az új intézmények között, az események gyorsasága s ügyetlen formulázás miatt, itt ott elfitult, ki fog igazíttatni.

Csalatkozott, — s vele annyian csalódtak a nemzet legjobbjai. Ellenséges viszonyok innen és tulnan elmérgesítették a dolgokat.

De térjünk az életírásra.

Szalayt a journalistai pályán találta az 1848-ki forradalom.

A márcziusi és áprilisi napokat értjük, e békés, de gyökeréig ható forradalmat.

A gondviselés, mint láttuk, világesemények, mondhatni világcsodák által, nehány nap alatt, teljesíté Szalay szívének hő, de csak évek fáradalmai után elérhetőknek hitt vágyait.

A törvény táblái mintegy az égből hullottak alá.

Halandó kezek mutatták föl azokat a népnek; de emberi számításon felüli erő, oly európai mozgalom adta e halandó kezek közé, melynek kelet-

kezését senki sem gyanítá, s jelentékenységét fölfogni még senki sem tudta.

Sokan tájékozási szempontukat is elveszítették a gyorsan fejlődő események között, midőn egy óra a másikat felforgatta, s minden ó hit megingott, minden eszme összezavarodott.

A forradalmi szellem nem tűrte a formák szorongató korlátáit, melyek indítvány és határozat közt rendes időkben fekszenek. Utczák szónoklata váltotta föl a köztermek tanácskozásait. Kiáltványok és röpívek nyelvén szólalt meg a törvényhozás európaszerte. Néhol az utczák torlaszairól dictálták a törvényeket. S a törvényhozó, a történetíró hűségével, registrálta a népek igényeit.

Minden új eszme, minden érdek felszólalt.

Senki sem tudta, meddig terjed a mozgalom, hol talál medret az emelkedő ár.

Szalay a philosoph belátásával, s a státusférfiú pillanatával jelölte ki a legszélső korlátokat.

„Azon solidaritás — úgymond a P. Hírlap egyik számában, — mely Európa valamennyi nemzeteit, ezer apró eltérés daczára, összeforrasztja, soha sem tűnt fel oly nagy mértékben, soha sem szólalt fel hangosabban, mint a lefolyt négy hétben.

„Transactióról a régi s az új elvek között sehol még csak szó sem volt; ezek felállottak, amazok lecsücsültek, — ez a lefolyt hónap históriája.

„Az egyik ifjú életet érzett pezsgeni ereiben, mellét szent hit dagasztotta, — a másik odvasnak tudta doctrináját, tudta, hogy jövendője mindössze egy nagy hamvazó szerda, — nem volt szükség semmi magyarázatra, kit micsoda szerep illessen.

„S a mily solidaritással történt, hogy a régi hitformulák agyagtáblái összetörettek, szintoly általános a meggyőződés, hogy a forradalom, melyben lélekzünk, hatalmasan fogja előbbre vinni a civilisatiót.

„A civilisatio szent szó, ma inkább, mint valaha.

„Zsarnokok, szabaditékos osztályok el lehetnek nélküle, sőt épen megfordított arányban diszlenek a civilisatio növekedésével; a mi másnak keresztvíz, az nekik utolsó kenet.“

„De a népek csak a civilisatio légkörében szilárdulhatnak meg. Szabadságuk benne vagyon és általa.

„Minden ellenvetés, mely a népek önkormányzási képessége ellen formuláztatott, nyomom sophisma képében tűnik fel, ha a civilisatio, a szent emberiség szelleme — mert e kettő egy — a tömegeket által meg általjárja.

„Innen az következik, hogy a szabadság, a népszabadság napjaiban, melyek reánk virradtak, minden törvényes intézkedés helyességének csalhatatlan criteriuma azon körülményben rejlik: van-e vagy nincsen politikai értelmén kívül még humanitárius értelme is a kérdéses rendszabálynak? Ha van, úgy fogadjuk el, mert ezen criterium nem hozhat bennünket tévedésbe. Az, hogy az összeadásnak legbiztosabb próbája a levonás, nem egyszerűbb s nem valóbb tétel annál, mely azt tartja, hogy a humanitárius szempont legbiztosabb próbája apolitikai értéknek.

„De nem elég, hogy valamennyi intézkedéseink a civilisatio magvát rejtsék kebelükben. Szükséges az is, hogy a választott eszközök tiszták legyenek és szentek, mint maga a czél, melyet elérni szándokunk. Éneikül lehetetlenné válik a civilisatiónak terjesztése, e nélkül visszaveszszük azt, a mi jó, azt a mi üdvös, még mielőtt megadtuk volna. A czélt csak az élesbszeműek látják, az eszközöket mindenki; innen van, hogy az utóbbiak amannál is inkább szolgálnak zsinórmértékül a tömegeknek.

„A miket ide jegyzettünk, azok igen nagy általánosságok, megismerjük. De a világforradalom csak ezeket hagyta épségben. A részletek mind összetörtek. Ezek helyébe most

újakat kell alkotnunk, olyakat, melyek ezen általánosságokra támaszkodva tartósak is legyenek, olyanok is, mik után ezredek óta sóvárgott minden jobb kebel, mik az emberiséget fejlődésében ne gátolhassák.“

S midőn a dolgok új rende még nem alakult meg; midőn mindenkinek volt egy indítványa, melylyel a hazát boldogítani sietett: Szalay a mozgalom öszpontositását s a sajtószabadság biztosítását sürgette mindenek fölött.

„Midőn a végzet ujja — úgymond — a nemzeti életnek egy erőteljesebb korszakára mutat, mindenekelőtt a parlament, a kamarák, a törvényhozó testület egybegyűlését szorgalmazzák mindazok, kik a közjót viselik szívökön.

„Magyarország azon szerencsés állapotban van, hogy törvényhozását tanácskozás és végzéshozatal végett most nem kell nyakrafőre összedobolnunk.

„Együtt van az már négy hónap óta.

„S tagjai között többen vannak, kiket isten és emberek előtt büszkén vallhat tolmácsainak a nép.

„De ezen törvényhozó testületre nehéz ostracismus nehezedik. Relegálva van a nemzet kebeléből az országnak egy határszéli városába, honnan a hazára, a nemzetre hatni nincsen módja, hol a nemzet, a nép, a magyar faj élő s egyre fejlődő szelleme nem hathat elégségesen reája.

„Ez roszul van így.“

Óhajtotta tehát Szalay, hogy az országgyűlés Pozsonyból haladék nélkül szállíttassék át Budapestre.

„A királyi [palota — úgy mond — s az országház oda át a hegytetőn már nem győzik várni a napot, midőn nemzet és fejedelem előtt félszázados időköz után megnyílhatnak újra.

„Ez volna az első teendő, ha nem volna egy még ennél is elsőbb, — alphája és ómegája az összes alkotmányos életnek, az, hogy valamint már tettleg szabad a sajtó, úgy országos törvény által is a censura ellen örökre biztosíttassék.

„E nélkül nincsen áldás műveinken. E nélkül hiába gyűrkőzünk neki az építés nagy munkájának; izzadjunk bár hajnaltól napestig, emlegessük a hazaszeretet, a szabadság szent igéit száz és ezer ízben, — mindennek semmi haszna; úgy járunk, mint Bábel munkásai, kik nem értették egymás nyelvét.

„Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül, — mily árva gondolat! mikor fogunk valahára a feudalismus pólyáiból kibontakozni! Mikor és miből fogják elvégre a kormányok megtanulni, hogy a sajtónak lenyügzése elmérgesitheti a közvéleményt, de hogy irányt csak repressiv törvényen nyugvó sajtóintézkedések s az általok öltételezett eredmények adhatnak neki!“

S pár nap múlva, midőn a sajtószabadság a törvényhozás által is ki volt már mondva: ekkép fűzte tovább eszméit.

„Adj nekem egy nagy gondolatot, melyre támaszkodhassam, s melytől ismét föléledhessek, — mondá viruló, sugár gyermekeinek a hervatag ag-

gastyán. S a mit ő, a mit a haza kért, azt gyermekei a sajtószabadság képében adták meg neki.

„E nélkül már nem lett volna több reggele a nemzetnek.

„Vele és általa új életnek megyen elébe, annál nemesebbnek, annál hatalmasabbnak, minél nemesebben és hatalmasabban fogja kezelni e fegyvert.

„Annak szilárdítása, a mit kivívtunk, annak fejlesztése, a mi nélkül múlékony páraként tűnnék le egünkről a szabadság és béke szent jele, melyben győzhetünk, — ez nagy mértékben csak a sajtó által eszközöltethető.

„S eszközöltethetik továbbá a közélet valamennyi ágaiban azok által, kik valóban organisáló talentummal bírnak.

„Az organisálás műve, mely a nemzetnek múltját és jelenét össze fogja kapcsolni a jövővel, mely, a nélkül, hogy az eddigi fejlődési processusban életrevalóknak mutatkozott tényezőket magától könnyelműen eltaszitaná, bennünket a haladás s a civilisatio új terére fog vezetni, — ezen mű csak oly férfiak kezéből kerülhet ki, kik általában a kornak, s különösen a nemzetnek e korbani szükségeit a státusférfiú s hazafi szemével ismerték ki.“

Hasonló szellemben írta ismét más alkalommal:

„Az ár, — nevezgessük bár oczeánnak, — mocsárrá válik, ha partok segédével mély árkot nem áshat magának.

„A szabadság, — bármi nagy mennyiségű legyen, — elpárolog, ha nincs hatalom, mely formák közé fűzze.

„Ha isten és a ministerek is úgy akarják, mint mi óhajtjuk, úgy haladék nélkül erős formákat ölt magára országunkban a szabadság.

„Országunkban! — most a magunkénak mondhatjuk valahára.

„De a magunké csak azon föltétel alatt fog maradni, ha a kormány élni tud a népmagistratura összes jogaival, s ha mi őt ezen jogok gyakorlatában támogatjuk, stb.

„Nem hiszszük, hogy volna kormány Európában, melynek nehezebb feladása volna a miénknél.

„Másutt csak a kormányforma változott, nálunk valamennyi institutio.

„Kormányunk egy mákszemnyit sem örökölt elődétől, még a téntatartó is kiszáradt, még a porzó is kifogyott, nem hogy a néhai institutióknak s a leléptetett embereknek hasznát vehetné.

„Feladása nagy, állása nehéz, — két ok felajánlanunk közremunkálásunkat.“

S valóban Szalay minden tehetségesebb ismerőseit és barátit igyekezett rábeszélni, hogy részt vegyenek a közigazgatásban.

Ő maga az igazságügyi ministerium codifikáló osztályának élén foglalá el azon helyet, melyre senki sem volt inkább hivatva nagy Magyarországon.

Az ő közremunkálásával rendezte Deák Ferencz a sajtó vétségek fölött ítélő esküttszékeket. A munkálat 1848 april 29-kén adatott ki. Az 1844-ki törvényjavaslattól öröklött hiányai mellett sem mutathatnak az európai codexek tisztább, szabatosabb törvényhozói nyelvet, s világosabb szerkezetet. Az egész büntető eljárási rendszer a legegyszerűbb logikai rendben gombolyodik le az olvasó előtt.

Azonban csakhamar föl kellett hagynia Szalaynak a rendezési munkálatokkal.

Oly missióra hívta föl a kormány bizalma, mely az idő szerint minden egyebeknél fontosabbnak látszott.

A magyar, e rokontalan, egyedül álló nép Európában, midőn 1848-ban visszanyerte nemzeti önállóságát, kétszeresen érezte szükségét, szövetséges után tekinteni szét maga körül.

Keleti faj lévén, európai műveltséggel, úgy liivék státusférfiai, hogy föladata közvetíteni nyugotot kelettel; s miként hajdan védfala volt a keresztyénségnek: bástyája, őre lenni most a nyugoti polgárisodásnak.

S úgy látták, hogy a német elem minden egyéb fajoknál inkább képviseli a civilisatio érdekeit a magyarság között és körül.

Már magában elhatározó körülmény.

De különben sem lehetett kétség a választásban. Az ország déli részein harczban állott immár a szláv faj ellenök.

Aggodalmaik azonban csakhamar kiebb terjedtek országuk határain.

1848 tavaszán, mint tudjuk, az osztrák birodalomban majd minden tartomány, s benne minden népfaj megmozdult. S a zavart követelések fölött, miknek bosszú sorát megírni is alig képes halandó, központosított eszmeként látszott uralkodni a szlavismus harcza a germán elemmel.

Sokan már egy új népvándorlásról beszéltek, egy új catalanumi ütközetről, hol a civilisatio ügye fog eldöntetni a barbárság ellen. S a nagy aggodalmak közepett, nem kisebb reményekkel tekintett a német elem a continens minden részeiről a frankfurti nemzetgyűlésre.

Csaknem általános volt a hit, hogy Pál templomában fog megvettetni a német egység alapja. S úgy hivék, hogy az ottani határozatok lényeges befolyással lesznek az osztrák birodalom újjáalakítására, s a kapocsnál fogva, melyben állunk, Magyarországra nézve is közvetlen érdekűek.

Prága és Zágráb igényei ellen Frankfurtra hivatkozott a birodalmi német sajtó. Ott vélt találni szövetségest a magyar faj is.

Így született a gondolat: mielőtt valami eldöntő határoztatnék, a magyar érdekeket is képviseltetni Frankfurtban.

A történetekből tudjuk, hogy már Rákóczynak megfordult agyában hasonló eszme. Discursusaiban olvassuk, mikép ő még szorosabb szövetséget óhajtott az imperiummal. „Az ország — írja többek

közt — pro recognitione adna valamely nevezetes summát a császárnak esztendőnként, és tartoznék haddal segíteni az imperiumot szükségnek idein; reciproce az Imperium is tartozzék hasonlót cselekedni. Ez pedig úgy lehetne meg, ha az ország az electorokhoz és más státusokhoz embereit küldözné, legfőképen az moguntiai electorhoz, az ki az Imperium főkanczelláriusa, és ő általa szoktak az ilyen dolgok folyni, és declaráltatná, demonstráltatná ügyét stb.“

Az eszme, mint látjuk, ugyanaz. Csak az utasítás és utógondolatok különböztek.

A magyar minisztérium Pázmándy Dénesi és Szalay Lászlót bízta meg e küldetéssel. Az utóbbit különösen azon viszonynál fogva is, melyben Németország több nevezetességével régóta állott. S midőn amaz a magyar képviselőház megnyitására, melynek elnöke lett, csakhamar visszajött: Szalay egyedül maradt Frankfurtban.

Eljárásáról egy kis röpiratban tudósította Német- és Magyarországot, Zürichből, hol később letelepült.

A röpirat czíme: „A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai.“

Ez okiratok azóta a bécsi sőt pesti sajtó utján is megjelentek. Imitt közlünk belőlök némelyeket; — száraz adatokat, minden észrevétel vagy megjegyzés nélkül.

1848 május 4-kén adatott ki Budán, főherczeg István nádor és kir. helytartó, s Batthyány Lajos

aláírásával, a megbízólevél. „Pázmándy Dénes és Szalay László urakat megbíztuk — így szól a kir. helytartó s az összes magyar minisztérium — hogy amennyiben Németországnak Ausztriához! viszonyai — mely utósóval Magyarország a pragmatica sanctio értelmében szorosan össze van csatolva, — a majnai Frankfurtban május hó folyamában megnyíló német parlament által új és alkotmányos alapon lennének szabályozandók, a Bécsben levő magyar miniszterrel, herczeg Eszterházyval s általa az ausztriai minisztériummal minden fenebb érintett viszonyokat, mennyiben Magyarországot illetik, megvitassanak, aztán Frankfurtba menjenek, s ott a magyar és német álla dalinak közti barátságos viszonynak, melyet állandónak bensőleg óhajtunk, fentartása és gyarapítása fölött, úgy politikai mind kereskedelmi tekintetben, a két nemzet kölcsönös önállósága, szabadsága s anyagi jóléte érdekében, őrködjenek, s a mi a fenebbi czél elérésére alkalmas és kívánatos, megkezdjék és előmozdítsák.“

Az utasítás főbb pontjai következők: „Jelentsék ki a megbízottak Magyarország rolconszenvét a német, mint a civilisatio eleme iránt, s győzzék meg a németeket a felől, hogy Magyarországban, s az erős magyar nemzetiségben legjobb s legbiztosabb szövetségesökre találnak. Magyarország csak azon esetben lehet erős, Európa tekintete előtt fontos s valóban hasznos, testvéries szövetségese Németországnak, ha saját (magyar) nemzetiségének aegide-je alatt fejlődik ki; igyekezzék tehát

a követség, hogy a frankfurti gyűlés azon határozatai, melyek az ausztriai monarchia, s illetőleg Magyarországra vonatkoznak, ez alapnézet értelmében alkottassanak. Magyarország a német elemben nem olvadhat föl, mert ez által elvesztené organikus erejét, mely a magyar nemzetiségen alapul, s mint nyomora korcsfaj nemcsak Németországnak nem hozna hasznot, hanem saját határai közt is elcsenevészne. Továbbá Magyarországot kellemetlenül érintené, ha az osztrák monarchia oly módon alakíttatnék által, miszerint a birodalom azon tartományai, melyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv állományokká alakíttatnának. Ily értelmű átalakítás az említett tartományok politikai rokonszenvét oly ösvényre vezethetné, mely a német nemzetétől különböző, sőt ellenséges irányú, s ez által egy már is óriási hatalom túlsúlya még növeltetnék, azon hatalomé, melynek növekedő befolyása Európa nyugoti álladalmaira, Magyarország fenállását annyira veszélyeztethetné, hogy ha Németország az osztrák birodalom ilyszerű átalakítását, saját érdeke ellen, létrejönni engedné, Magyarország kényszerítve lenne, a német birodalmon kívül keresni szövetségeseit. Végre Magyarország kereskedelmi szempontból a német vámszövetség kiegészítő részét nem képezheti ugyan, de a Magyar- és Németország közt létrejövő politikai viszony kereskedelmi tekintetben is irányadó leend.“

Pillersdorf, osztrák birodalmi miniszter, május 20-ról tudatú Eszterházyval beegyezését ez utasí-

tásba, s a fenebb közlött meghatalmazásba, külön utasítást részéről nem tartván szükségesnek.

A meghatalmazottak tehát siettek Frankfurtba.

Május 25-én fogadta el őket a német nemzetgyűlés elnöke, Gagern.

Augusztus 11-ről pedig „privat and confidential“ devise alatt tudatá Szalay a német központi hatalom külügyminiszterével, hogy a magyar kormány, az érintett szövetség bevezetéséül, óhajtaná Németország állandó képviselőjét mihamar Budapesten üdvözölhetni. S e végre különösen herczeg Lichnowskit nevezte meg, ki nem sokkal azután a frankfurti mozgalom áldozata lett. „Anyai részről — úgymond — a herczeg magyar, gróf Zichy Károly unokája, ki országbíró s felsőházi elnök volt az 1790-ki országgyűlésen, mikor hozták, mint tudva van, a Magyarország által oly gyakran felhozott függetlenségi törvényt, mely végre félszázad után valósággá lett; s .tudtomra baráti viszonyban áll a magyar kormány több tagjaival még azon időből, mikor ezek a jó ügyért az ellenzék sorában küzdének, mely elvégre győzött.“

Augusztus 12-kén pedig hivatalos soraiban herczeg Leiningent, a német központi hatalom minisztertanácsa elnökét, figyelmezteté, hogy a diplomatiai közlekedés minden halasztása missiója czélját veszélyezi, melyet a német nemzetgyűlés s a magyar hongyűlés egyaránt lelkesedéssel üdvözlének. Czáfolja az ellenvetést, mely a bécsi cabinet részéről, mint látszik, már akkor emeltetett: mintha a

magyar kormánynyali közvetlen diplomatikai érintkezés az érintett cabinet jogaiba vágna.

Aug. 24-én Heckscher külügyminister tudósítja Szalayt, hogy közelebbi vasárnap be fogja őt mutatni a Reichsvenvesernél. S Szalay egy rövid, tartalmas beszéd mellett, csakugyan be is nyujtá e napon igazolási iratait János főherczegnek.

Aug. 31-ről ismét egy irat a külügyministerhez, némely pontok fölvilágositására, melyeket Heckscher a magyar ügyek fölötti beszélgetés közben érintett. O'Connell — írja Szalay — magát egy napon „the best-slandered man of Europe"-nak nevezé. Magyarországról hasonló joggal lehet mondani, hogy: the best-slandered nation of Europa. Áttér ezután a vádak czáfolására. Azért is szükségesnek mondja haladéktalanul követet küldeni Magyarországba, hogy az ellenfoi'radalom lépéseiről, melynek tervei túlterjednek a magyar határokon, magának tudomást szerezzen. Végül a státusadósságok egy részének átvételét is taglalván, ekkép végzi: „Ezek szerint azon kívánatnak, hogy Magyarország az osztrák státusadósság aránylagos részét átvegye, nincs semmi jogalapja. Különben megjegyzem, hogy e kérdés végelemzésben, a magyar országgyűlés által döntetik el, s tőle függend nyilvánítani, hogy e részben lehet és kellő-e politikai és nem jogalapokra lenni tekintettel. Igen valószínű, hogy e nyilatkozat tartalmára Németország barátságos közelítése, egy követnek haladéktalanul Magyarországra küldése által, hatással fogna lenni."

Szept. 5-ről ismét egy irat a külügyministerhez, az ismeretes refrain ismétlésével: hogy Magyarországra haladéktalanul követ küldessék. Magyar- és Németország egyaránt óhajtják a szövetséget — úgymond — Szalay. De „mikép jöjjön e szövetség idővesztés nélkül azonnal létre, ha a diplomatiai érintkezés félszeg marad, ha Magyarország képviseltetik ugyan a német központi hatalomnál, de ez nem a magyar koronánál?“ Ez alkalommal egyszersmind nehány szövetségi pont kezdeményezésével kívánta bevezetni a szövetséget. Mondja, hogy Magyarország a német birodalom iránti őszinte barátság tettleges tanúsításául, kész ennek kereskedelmi tekintetben más államok fölött oly előnyöket adni, melyek, tekintve Magyarország fekvését s a dunai tartományokhozi viszonyait, mindkét szövetséges jólétét nagy mértékben előmozdíthatják. E végett ajánlja, hogy közös értekezés útján szabályoztassék a vámok ügye. A szövetség politikai oldalát illetőleg pedig a következő' pontokat érinti:

a) Magyar- és Németország kölcsönösen kötelezik magokat egy, legfölebb százezer embernyi segédsereg állítására, az esetre, ha a német birodalom vagy Magyarország határait a szláv elem, vagy más, a szláv elemmel szövetséges hatalom megtámadná. Német birodalom alatt mindazon államok értetnek, melyek a német szövetséges államot alkotják. „Magyarország“ nevezet a magyar koronához tartozó összes országokat, tehát Horvátországot is magában foglalja.

b) A kötelezett sergeket nem használhatni bármely nép szabadsága elnyomására, s a segélyadás kötelessége csak azon esetben áll elő, ha a szövetséges hatalmak országai vagy külellenség által támadtatnak meg, vagy annak alkatrészei, mindamellett, hogy a birodalom vagy anyaország rájok is kiterjeszté alkotmányos szabadságát, attól nyílt fölkelés által külön akarnak szakadni.

c) Az érintett esetekben kötelezik magokat a szövetséges hatalmak, a szükséges seregeket három hónap alatt kiállítani.

d) A mozgóvátett (mobilisált) segédseregek zsoldját hazájok — az illető álladalom — határain belül a segédadó-hatalom fizeti; mihelyt hazájok határait átlépték, azon hatalomtól kapnak zsoldot, mely a segélyt kérte.

A birodalmi külügyminiszter sept. Iδ-én ezekre válaszold, mikép különös örömmel fogja folytatni Szalayval hivatalos érintkezését; mindenekelőtt azonban egy formális kérdést kell tisztába hozni. Tudniillik a Budán juh 19-kén kelt meghatalmazás, melyet a királyi helytartó, s ő felségének, a magyar királynak személyese, nádor, ausztriai főherczeg István Szalaynak a német birodalmi kormányzóhoz és központi hatalomhoz adott, megszűnt, azon leirat következtében, mely múlt hó 14-éről az országgyűléshez intéztetett, s a főherczeg nádort a ráruházott királyi helytartói teljhatalomtól fölmenti.

Mire viszont Szalay feleié, hogy ő újoncz ugyan a diplomatia mezején, de évek óta otthonos

a jog körében s így a teljhatalmazások tanával sem teljesen ismeretlen; s erre támaszkodva vitatá, hogy megbízása még a birodalmi minister által föltett esetben sem tekinthető megszűntnek mindaddig, míg a király, ki a megbízást adóra ruházott hatalmát visszavette, az ez által kiadott meghatalmazást is jogszerűen megszűntnek nem nyilvánítja. Mutogatja továbbá, hogy a nádor királyi helytartósága az 1848. ápril 14-ki törvényen alapszik, mely alaptörvény vissza nem vehető. E részben Magyarországnak hatalmas biztosítékai vannak. Tudatja végre, hogy a magyar országgyűléshez aug. 14-ről intézett leiratban nem is arról van szó. O felsége, a király jun. 10-én Innsbruckban István főherczeget bizonytalan időre oly jogok gyakorlásával is megbízta, melyeket az april 14-ki alaptörvény szerint, Magyarországból távolléte alatt is magának tartott fenn. Ezen jogok visszavételéről szólt az aug. 14-ki leirat. A helytartói jogok épen hagyattak; s István főherczeg még a jun. 10-ki fölhatalmazás előtt, e jogokra támaszkodva, adta ki Szalaynak és társának meghatalmazó levelét a német nemzetgyűléshez, mely szintoly internationalis természetű, mint a kérdéses.

Ez észrevételekre október 1-ről az új birodalmi külügyminister, Schmerling válaszolt. Tudatá Szalayval, hogy a központi hatalomnál lévő cs. kir. austriai telj hatalmazott benyújtott közlése szerint ő cs. kir. felsége sept. 7-ki kéziratában roszallotta egy magyarországi teljhatalmazott egyén küldését Németország ideiglenes központi hatalmához, sőt

egészen semmisnek nyilvánító, miután az utolsó országgyűlési törvény szerint Magyarországot külön diplomatiai képviselet nem illeti. S azért — úgymond — minden hivatalos érintkezést megszüntet Szalayval, míg ez ő felsége a császár és Magyarország királya által kiadandó fölhatalmazást nem nyujtand be.

Szalay tovább is ragaszkodván kifejtett indokaihoz, sajnálkozását fejezte ki, hogy a magyar-német szövetség, formalitási okok miatt, halasztást szenved; s egyszersmind az 1848-ki magyar alaptörvény minden csonkítása, megszorítása ellen óvást tőn a német központi hatalom előtt, melynek keletkezését kormánya, hazája — minden más európai államok előtt — oly örömlelkesülten üdvözlé.

Így végződött Szalay követsége a német központi hatalomnál.

Azóta, mint tudjuk, visszavonulva élt külföldön.

A „Státusférfiak és szónokok könyvének“ második kötetéhez Zürichből küldte meg a befejező íveket.

E munka első kötete s a másodikból egy pár füzet még 1846—47-ben jelent meg.

Addigi inkább elméleti irományai után, azon publicisták közé tartozott Szalay,

kik az újabb eszmék tolmácsaivá lettek a históriai iskola ellenében,

kik a többség kormányának apostolai a különben is csak az alsó rétegekben működő' rendi közigazgatás ellenében,

kik a gyökeres reform hirdetői a vakolásokkal szemközt.

Hirdeté, hogy a régi formáknak meg kell szünniök, s hogy föl kell oldanunk a múlt és jelen közötti kötelékeket, — nem mintha a történeteket ignorálni akarta volna, miről őt senki sem vádolhatja, hanem: „mert a múltnak históriává kell válnia elvégre, s mert szomorú dolog, ha a régmúltat mindig magunk után vonjuk, mint a hernyókötelékekből egészen szabadulni nem képes, s szárnyait ennélfogva minden erőködés mellett is használni nem tudó félpille.“

Midőn azonban gyökeres reformot sürgetett Szalay: korántsem akarta mondani, hogy mindennek egyszerre kell történni. Jól tudta, hogy békés úton ez lehetetlen. Oly országban, melynek ezredéves élete van, a forradalom műveiből is csak az szokott maradandó lenni, mi magát a nemzet érdekeihez, erkölcseihez, szelleméhez alkalmazza. E nélkül, a központi hatalom kényszerén kívül, nincsen támasza az új intézményeknek. Szalay a teendők sorozatában, mint láttuk, előlegesen azokra kívánt szorítkozni, melyek haladéktalan intézkedést kívánnak; — „de ezek körül aztán olyképen akart eljárni, hogy a felállítandó részeket ne kelljen ismét bontaniok azoknak, kik betetőzni fogják a házat.“

Ez értelemben volt ő gyökeres reformer.

S mit ekkép elméleti úton hirdetett éveken által: a „Szónokok és státusférfiak“ könyvében concret utón tárgyalta, föltüntetvén a képviseleti rendszernek mind alakulását, mind működését külön alkotmányos országok státusembereinek eljárásaiban. Az alkotmányos élet s vele haladó státustudomány fejlődését, az utolsó 80 év alatt, egyes képekben szemléljük itt; s a művészileg adott képeket, a szabad nemzetek nagy embereinek arczképeit, ugyanazon eszmék fűzik egybe. Egyaránt becses tehát az említett munka történeti és politikai szempontból, főleg oly országban, hol csak nem régen annyi ember vett részt a közdolgokban. Az olvasókban, kik felette kicsinyes viszonyokhoz szokva, nagyobbszerü politikai élet szükségét nem érzék, semmi sem ébreszthette inkább föl e szükség érzetét, mint ily mű; midőn más részről gyakorlati alkalmazásban ismerteti meg velők azon elveket, melyek nélkül valódi alkotmányos élet lehetetlen.

Nincs talán mű irodalmunkban, mely alkalmasabb vala, megfelelni e feladatnak: nagyszerűebb basist mutatni ki a pártok és politikai egyéniségek működésének, mint a melyen 1848 előtt, fájdalom, csak igen kevés kivétellel, állottak státusembereink.

Ez a munka valódi szükség volt; s Szalay kétség kívül általa hatott legtöbbet, mert leginkább általa értetett meg. Az ő korábbi iratai az ismereteknek oly öszvegét feltételezték olvasó közönsé-

günkben, minővel az nem bírt. Ennek kitanítása végett főkép az európai politika és alkotmányos élet kifejlődésének történetére, s a szabad népek gyakorlati életének látására vala szükség; s ezt adta Szalay a szóalatti két kötetben, melyekben az újabb státusok életkönyvét bírjuk.

E kötetek egyszersmind megfelelnek azoknak, kik Szalay működésében német tanulmányt véltek látni. Sokat tanult, kétségkívül, a németektől, olyat, a mit a németektől kell tanulni; de hogy publicistái képzettségét nem tőlök vette, mutatják példányai, melyek e pár kötetben összegyűjtve vannak. Európa két alkotmányos országának gyakorlati státuséletét látjuk itten. Ebből vonta ő el a maga tanait, s azért jól mondá, a ki mondá: hogy az ő tudománya mind tény.

Működésében egyik sarkpont a codificatio, másik a centralisatio: az a jogban, ez a politikában. A jogtudóst kutatásai szükségkép a politika mezejére vezetik; mert a polgári, s még inkább a büntetőjog a közjogba szegellik; s az igazságszolgáltatás formái a szabadságnak sánczai és védfalai.

Mindezekre nézve, mint láttuk, tanait, fejtegetéseit a szabadságnak legtisztább cultusa jellemzi; oly cultus, mely a szabadságot nem adja csordultig, mint a bort, hogy a nép részeg legyen; de adja azon mértékkel, melyet tudomány és tapasztalások észszerűnek pecsételtek. Innen van, hogy Szalay soha sem hagyja magát rajongó eszmék által elkapatni, melyek sokat mondanak, de semmit sem ad-

nak; például a márcziusi napokban az általános szavazatjogot szentlélek elleni bűnnek nevezte.

A nagy szavakat, melyekkel a tömegeknek hízelegni szoktak, általában nem szerette; mert az igazat kereste mindig, azt, a minek értelme van. Egyszer a lelkesedés, a rajongás ama napjaiban, mikor inspirált férfiakat hallgattak, Szalay is eltalálta kiáltani: „a nép szava isten szava.“ De rögtön utána tévé: „Hogy is ne volna az, valahányszor szépért, jóért lelkesül a nép.“

Szalaynak kezdetben igen parányi közönsége volt, s majd semmi hatása. Homályos volt a mélység miatt; nehezen fejlődött a teljesség miatt. Mind közönsége azonban, mind hatása azon arányban növekedett, a melyben egy részről ő maga világosodott, más részről közönsége értelmesedéit. De neki saját magának kelle közönségét fölnevelni: az egykorú irányok még vitatással sem segítették. Aztán igen háládatlan volt állása is, melyet elfoglalt. A magyar jogtudósnak nem állott szolgálatára a régiség fóruma, sem az új idők sorompói, hol oly lelkesedéssel védtenek nagy érdekeket egy Brougham, egy Dupin és mások; a betűnek is, mint maga mondá, belépti jegyre vala szüksége, hogy világra indulhasson. A megyei terem ígért egyedül közelebbi sikert: ebben azonban annyi ízetlenség lábatlankodott, hogy Szalay soha sem tudta magát elszánni az ide lépésre; természettel iszonyodott zajban élni; nem szeretett vitatkozni; egészen ellentéte

Dessewffy Aurélnak; ez nem győzte kibeszélni magát az értetlenség ellen; Szalay még mosolygást is csak egyet vesztegetett rá. Ily természettel az átalakulás nagy mozgalmában nem az izgatás piaczán, hanem a dolgozó asztal mellett, kevésbbé népszerű, hirt kevésbbé nevelő, de jótékony munkát vállalt el, mint publicista, mint jogtudós — a formulázását. E czimet senki sem bírja több érdemmel, mint ő, ki hazánkban az újabb jogirodalom első művese volt, és átalakulási kérdéseinket első tárgyalta a magasabb jogeszme szempontjából. Előtte nem volt valódi jogphilosophiánk; s az összehasonlító jogtan méltánylása ott kezdődik, hol ő a haladás ügyében a nemzetek solidaritására figyelmeztetett.

Előadása művelt, komoly, magas s örökké nemes; tiszta minden kaczérságtól; büszke mindenkinek tetszeni. Hírlapírói modora nem oly könnyű és röpkedő, mint népszerűebb kortársaié, de erőteljes és tartalmas. Czikkei egy-egy kis dombot képeznek, honnan a szemnek szélesebb latkor nyílik. Csendes méltósággal követik egymást a tömött, s olykor incisumokkal is terhelt periodok, mint egy nagy folyam hullámai, itt és ott egy-egy előítéletet elsodorva, érintve jobbról és balról az eszmék tartományát, s megjelölve a rokon vagy határos tárgyakat, meg az ellenséges szigeteket; s míg ezekre humorának nyilait lövelli, a biztos kalauz kedélyderültségével frissítgeti fel és könnyíti a szép utat,

melyet olvasóival tétet. Minden lépten meg tud lepni valamivel, ha egyébbel nem, nyelvének sajátságaival.

Hazánkban leginkább tanulta és értette a törvényszerkesztés tudományát. Törvényeinek nyelve aesthetikai tekintetben is kielégítő: tiszta, egyszerű, szabatos, méltóságosan tartalmas; illő köntöse egy nemzet akarata kifejezésének.

EGY PÁR VONÁS

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF
és
KAZINCZY FERENCZ
JELLEMZÉSÉHEZ.

Egy becses mű jelent meg közelebb (1860): Gróf Dessewffy József irodalmi hagyományainak első kötete. E kötet gróf Dessewffy Józsefnek Kazinczy Ferenczczel folytatott levelezését foglalja magában 1793. julius 25-kétől 1815 közepéig. Mily érdekes korszak! S mennyi becses adalék e kor és az abban szerepelt egyéniségek ismertetésére!

Mindenek fölött érdekes a két levelező egyénisége. Mennyi jellemző vonást talál elszórtan e levelekben mind a politikai, mind az irodalomtörténet írója! Két jó barát, a kiknek legszívesebb vonzalmát félszázadon által semmi félreértés nem zavarja; a kik családi ügyeiken kezdve mindenről közük egymással nézeteiket. Két nagy lélek, a kikre elég családi gondot mért a gondviselés, de a kiket egyszersmind elég erővel áldott meg, hogy a közügyeket is évtizedeken által vállaikon hordozzák. Egyaránt hüvek és nagyok; s hasonlók pályájuk tragikus végénél fogva is. Ki nem ismeri azon összeütközést, melybe gróf Dessewffy a politika terén Széchenyi Istvánnal, s az irodalomban Bajza körével jutott? Kazinczy Ferencz végnapjait szintén meg-

keseríték, a kik magokat tanítványainak nevezték. A reformatori hosszas pálya átka. Mi nem vádoljuk e helyen se a mestert, se a tanítványokat. Lesz alkalmunk e tárgyakról is történetírói részrehajlatlansággal nyilatkozni alkalmilag. Itt csak azért említők a pálya végét, mivel annak emlékezete hosszas ideig igaztalanokká tőn bennünket, az újabb kor növendékeit, kivált gróf Dessewffy irányában. Főleg az utóbbi időkben ellene folytatott polémiák szemüvegén Ítéltük meg a jeles férfiút; nem ismerők múltját, nem egész szellemi értékét s hatását. Most a levelekben, melyek előttünk vannak, szeretetreméltó egyénisége akként jő élőnkbe, a mint gondolkozott, érzett és hatott. S tisztelettel hajiunk meg a jeles férfiú előtt, és sietünk leróni e rövid ismertetésben, addig is míg a többi irodalmi hagyományai megjelennek, a kegyelet némi adóját.

Ha csak azt mondjuk felőle, hogy felülemelkedett korán, nem sokat mondunk Dessewffy dicséretére.

Levelein örökös panasz vonúl által a magyar nemzet akkori „minden tekintetben korcsos állapotáról“; megvetéssel tekint le a „sok korcs gubó- és képmutatóra, a nemzetnek felső, középső, alsó aljára, azaz salak söpredékére, a mely nemzetisedésünket minden módon ellenzi, vagy mikor eszközölni kívánja is, inkább a maga múlandó díszéről, tisztességéről, mint a nemzet valóságos becsületéről gondoskodik“ (32. 1.). Fájdalommal említi, hogy „napról napra szaporodik minden szegletben a szem-

télén hízelkedők száma, a szerint a mint kevesedik érdemes nagy uraink csoportja“ (41. 1.); hogy „oldalas, mellesleg tekintetek vezérlik az embereket és nem a haza java“ (83. 1.) s oly „respublikában él, a hol nincs „publica res“, hanem annál nagyobb a vágy rang, czímek és hivatal után, valódi polgári érdem nélkül. Kazinczy fényben is óhajtván ragyogni barátját, nem egyszer kérdi: „hát Te mikor leszesz kamarás?“ — „Nem volna — feleié Dessewffy — nem volna egyegy ember a hazámban, a ki jobban vágyna a csillagra, ha azt az égről, nem pedig a szemétről kellene szedni.“ (121. 1.) 1807-ben mindazáltal, a császárné lakodalma alkalmával a kamarások közé kapott Dessewffy jegyet, nem tehetvén fel róla, hogy nem kamarás. „Helyemi’e indulván, írja maga Dessewffy, egy német gavallér áll xítamba s azt kérdi: „Uram! kamarás Ön?“ (Mr. étes vous chambellan?) — „Rég azt lehettem volna!“ vala feleletem, s átadva bilétemet, tovább indulék. Ha még legkisebbet szólott volna az az úr — veti utána, azt mondtam volna neki az egész ragyogó sokaság előtt: „Én több vagyok kamarásnál, uram, egy megyét képviselek, „qui est au moins aussi grand que l’Innviertel, qui se trouve maintenant au point d’etre séparée du corps de la monarchic.“ Épen akkor, mint tudjuk, alkudozások folytak a birodalom azon területének elszakitása iránt.“ (206. 1.) . . „Nagy kedvem lenne egy könyvecskét írni az érdemről és annak megjutalmaztatásáról“: így fakad ki gúnyosan más alkalommal. „Egy ordót

ajánlanék ebben a munkában ily felirattal: Ob perditas bello et pace provincias!“ S a mily élesen nyilatkozott Dessewffy hazafiúi érzelme azon időszak államférfiai ellen: szintoly kiáltó színekkel festi a megyei rendek erkölcsi sülyedését. Kazinczy a Győrnél elesett zempléniek emléke ügyében előterjesztést készít Zemplén megyéhez, s közli barátjával. Dessewffy következőleg indokolja abban tett törléseit: „Rómát és a rómaiakat azért mellőztem el mindenütt, mivel ezen nagy emberek majd mindenkor győztek és mivel eddig még arra sem tartom magunkat érdemeseknek, hogy valamiben csak majmozni is merjük ama nagy nemzetet stb. A tek. Rendek nagyságát emlitéd; úgy véltem, hogy megelégedhetnek, ha méltóságokról szólunk. A franczia szót is kihagytam . . Nem vetted-e észre, kedves barátom, hogyan húzódnak némely ábrázatok a vármegyegyűléseken, mikor ez a szó: franczia, kiperdül valaki szájából?! ... A keresztes és kulcsos szájában és fülében a háború előtt minden franczia a daruk körmei közé való Pygmaeus, a fegyvernyugvás közben Toldy Miklósnak nyúlik, de a békeség után ismét mi óriásodunk, a franczia törpül stb.“ Az elesettek emlékére föliratokat is ajánlának Dessewffy és Kazinczy. „A zempléni sokaságnak — írja Dessewffy — nem merészeltem kerekdeden szemébe mondani, hogy a sokaság többnyire a legrosszabbat ítéli jónak. Eszembe jutott a hires Dávid, a ki soha sem elégszik meg semmiféle képírásával, ha azt a sokaság nem javallja,

Molierenek szolgájáról is emlékeztem. Ha nincs szolgáló, bezzeg van ám elég a szolga a gyűlésen.“ S e keserűség idővel folyvást növekszik. ·

A legfőbb fokra hág az 1811-ki országgyűlés után.

„Az elmúlt diétáról, hja barátjához, baj csak emlékezni is. Mind az . . . mind a nemzet a legalacsonyabb oldalról mutatták magokat. Sajnos volt ez országban születni és szégyen magyarnak lenni!“ (245. 1.) Már azon a ponton látjuk, hogy örökre visszalépjen a politikától, legalább „míg az országnak és monarchiának dolga, s az udvarnak és az országnak principiumai némely fő dolgokban nem változnak.“ Az emberek iránt bizalmatlanság kezd fészkelni szívébe, ez az „első készülete az emberi szívnek a mysanthropiához“. Kerüli, mert szereti az embereket: mint Rousseau; s családja körében s a tudományokkal és a múzsákkal való társalkodásban keresi (246. 1.), a mit a közéletben nem talál. „Nem válna-e, úgymond, a mostani ideális boldogság valóságos boldogsággá, ha minden elmék, minden szivek poetizáltatnának?“ (277. 1.) S az államférfiú költeményeket ir, költőket olvas, Horáczot és Tacitust fordítja. Mind hiában! Nem tud menekülni a rideg valótól, hasztalan keresi lelke a gondtalan nyugalmat. A ki egyszer a közügy szolgálatába szegődött, sodorja végzete, ha prometheusi kínokat kell is szenvednie. Különösen oly mozgalmas, oly rendkívüli korszakban. Alig hogy kipanaszolta magát a politikai dolgok ellen, melyek „nyug-

talanítják, dúlják és fogyasztják az emberi szívet“ (277.): s a következő lapokon (279.) már a világpolitika fejtegetésébe látjuk merülni.

Két tárgy van kivált, melyre levelezőink minduntalan vissza-vissza térnek. Az 1811-ki devalvatio és Napoleon.

A ki Dessewffy államférfim képességéről fogalmat akar szerezni, olvassa meg csak az előttünk fekvő levelezés 212—221. lapjait, hol az 1811-ki pátensről leplezetlenül elmondja véleményét. Mily erős és alapos bírálata a kormány eljárásának. Mi sokoldalú államtudományi jártasság! „S mit javasolnál hát te, örökös fondorló — kérdezi végűi önmagától, — a jövedelmezés mostani bomlott állapotának orvoslására?“ „Megmondom röviden“: mond folytatólag. „Én az együgyű (egyszerű) planumokat legjobban szeretem, mert legjobbak szoktak lenni, és azt vettem észre, hogy valahányszor sok gondolkozás után akad valaki reájok, mindenkor nagy terjedésű és messzeható resultatumokat szoktak adni. Én, ha miniszter volnék, nem mutatnék a magyarországi státusoknak fél bizodalmát. Megmondanám nekik egyenesen, hogy mivel az udvarornak még a külföldön is pénzbeli adósságai vannak, urunk a király 60 legfeljebb 70 milliómnál több jó mostani conv. pénznél nem szánhat többet a finánczíák rendbeszedésére. Megvallanám, hogy uramat nagy reménységű inkább, mint okos és szerencsés miniszterek költséges és szerencsétlen háborúkba vitték, kik ugyan megérdemlenék a nyilvánvaló

büntetést, de kik azonban, mivel mostanában azzal kevés vagy semmi pótlást nem lehetne reményleni, közös urunk tekintetéből (minden minisztert ezután a nemzet előtt való megfelelés terhe alá vetvén, mely dolognak planuma nálam megvan, s a melyet a statusoknak bölcs megfontolása és javítása alá terjeszteni ő Felsége engedelméből még ezen országgyűlése alatt szándékozom) most az egyszer, főkép mivel nem valának eddig világos törvényes responsabilitás alá helyeztetve, kegyelmezni magyar nemesszivűség volna.“ Következik most Dessewfly pénzügyi javaslata, melyet az előttünk fekvő munka 220-ik lapján talál az olvasó. A miniszteri felelősség kérdésére még egyszer visszatér egyik levelében. „Míg, úgymond a 375-ik lapon, míg a principium de responsabilitate ministrorum in praxi nem fog gyakoroltatni; míg a diplomatikai köz alkudozások alattomban, nem pedig nyilván fognak folytatódni a congressusokon; míg végtére a világ urai a katonaságnak szaporodásán, nem pedig a kevesitésén fogják törni a fejeket: addig ne is gondolkozzunk állandó békességről ebben a zabolátlan indulatosságnak és tévelyedéseknek mindennemű egymással ellenkező habjaitól fölvert és felzavart nyavalyás Európában.“

A mily alaposan ir Dessewffy a hazai pénzügyi és egyéb viszonyokról, szintoly helyesen Ítél a világesemények felől általában. Mily érdekesen fejtegeti például a tengeri szabadság kérdését (279—289.1.), melynek zászlója alatt küzdött akkor

Francziaország Anglia ellen. „Azt kérdem, kiált fel többi közt, azt kérdem a despotismus prédikátorától, Bucholtz úrtól: ugyan mit nyerne Európa, ha a leghatalmasabb nemzet a szárazföldön egyszersmind a leghatalmasabb nemzetté lenne a tengereken is?“ Francziaországnak se leül-, se belpolitikájával nincs megelégedve Dessewffy, szereti ugyan a francziát s azt kívánja, maradjon a leghatalmasabb Európában, de a maga dicsőségét ne építse más nemzetek elnyomásán, Európát ne keverje a maga perlekedésibe Angliával, ne üldözze a szabadság elveit, gondolkodó embereknek hadat ne izenjen, a gondolatok szabad kinyilatkoztatását ne hátrálja stb. (284. 1.). Többször kijelenti levélírónk, hogy semmi alakban sem szenvedheti a kényuralmat (296. stb. 1.): legnagyobb ellenszenvvel viseltetik mindazáltal a katonai kényuralom (296. h), a katonai sarcziga (378.1.) ellenében. S Napóleonban látván e kényuralom legfőbb képviselőjét, többször nyilatkozik felőle, mint Kazinczy véli, k i c s i n y ü l. Innen érdekes eszmecsere támad a két jó barát közt.

Kazinczy nem volt államférfid. Emelkedett, szabad lélek, de mindenkor bizonyos félénkséggel, némi tartózkodással szól a közdolgokról. Most Csereyt rója meg a „jobbágyi tisztelettel össze nem férő gondatlanságért“, melylyel a hadizenet és békekötés jogát feszegeti (72—73. 1.); majd azt írja, hogy álmából is gyakran fölriad, annyira fél, midőn a háború moraja határainkhoz közelget (87. 1.); s ha szabad szelleme olykor kikitör, csakhamar is-

mét elhallgat, mert magát tettetni se nem akarja, se nem tudja, panaszolván barátjának, hogy a nemrettegők az olyan remegőt, mint ő, abba a gyanúba veszik, hogy rettegése alatt valami tilalmas, veszedelmes lappang (105. 1.). S nem volt-e oka tartani azon időkben ily gyanútól, épen neki? (36. 1.) Alig nehány éve, hogy visszanyerte szabadságát. Csalódnánk mindazáltal, ha csupán ez okból magyaráznók tartózkodását. Ő testestül lelkestül az irodalom embere. Az újabb nemzedék alig képzelheti, mennyi gond, tanulmány és kísérlet eredménye, a mit Kazinczynak köszönhetünk, — az írói nyelv. Leveleiből látjuk, mily kitűnő író lett volna Kazinczy, ha csupán eredetit ír vala? De gyakorolt volna-e oly hatást a nyelv, a magyar irály kiképezésére? Jól érezte mívelt lelke az irályok különféleségeit a nyelvek, Írói tehetségek és írásnemek különféleségei szerint; s minden nemben példányt akar hagyni. Hányszor dolgozta át, a fordítás különböző elveiből indulva ki, Sallustot? Mily örömmel tudatja barátival, hogy nyelvünkön kész az első sonet? (75. 1.) Mennyi kísérlet és töprenkedés! S ennyi műgond között hogyan ért volna rá a politikai dolgokat és világeseményeket azzal a részletességgel tanulmányozni, mint barátja, gróf Dessewífy tévé? „Nekem egyéb dolgom van, mint a monarchiák dolgát intézgetni!“ — kiált föl maga egyik levelében (359). „aztán én inkább ideális, poétái világban élek. Nem fogok részt, a versengőkre bízom, hogy verekedjenek, a mint akarnak és tudnak; nem könyörgök

sem az egyiknek, sem a másiknak győzedelméért, nem átkozgatom sem az egyikét, sem a másikát. Neptunum procul e terra spectare furentem!“ Íme az okoskodás, melylyel eszményi világát a világesemények hatásai ellen őrzi Kazinczy. Érdekes látni, mint igyekszik e hatások ellen védeni „circulusait“. Kedélye, mint a csiga a külérintésre, minduntalan visszavonul magába; s lelke, hogy kora izgatottságától meneküljön, a késő kor tárgyilagosságára törekszik emelkedni. „Arra szoktattam magamat, úgymond — hogy minden új történeteket a szerint olvassak és halljak, mint ha három század előtt történtek volna stb.“ (359.) Csak azon rendkívüli férfiú egyénisége, ki ekkor a világ sorsát intézte, gyakorolt rá szokatlan hatást. Napoleon pályájának rendkívülisége és nagyszerűsége megragadta költői lelkét; s a ki az aesthetikában elvül állítá föl, hogy: „mindent szabad genievel“ (180. 1.) — átvitte ez elvet a politikába is. Innen Napoleon-cultusa, innen elfogultsága e nagy embernek még bűnei irányában is.

De halljuk őt magát!

„Későn látja Európa, hogy jó volt volna a franczia dolgokba nem avatkozni. Az a sok ínség, mely Európát érte, mint a lánczszemelc folynak egymásból, úgy következései annak az első elvétett lépésnek . . . . Ha senkinek sem lehet vétkűl venni, hogy a maga fentartásán törekszik, a franczia népnek sem lehet, hogy azt tette, a mit tett. Hány ízben dicsőítette meg magát az a genie, a ki a

tuilleriai thrónuson ül, az álmélkodást s legforróbb tiszteletet érdemlő mérséklettség által. Sokára eltért ezen módjától s másoknak jussaikba nyúlást engedett magának. Ilyen vala elébb Hollandnak, majd a Hanse városoknak francziává tétele.“ . . Azonban mihamar észreveszi Kazinczy, hogy messze ment, s hirtelen utána veti: „Nem állítok semmit; semmit! nem értem a kabinetek titkait. Vétek-e, ha függőben hagyom, ha lehetett-e egyebet tennie, mint tett? Közelebb állunk a történetekhez, mint hogy felölök bátran Ítélhessünk; a következő idők fogják fölfedezni, egy Atila volt-e, vagy egy mívelt lelkű, nagylelkű bajnok s országló. A kit oly sok esetben látánk nagynak, nagynak hihetjük a meg nem ítélhető esetekben is!“ . . . íme a nagyság, a lángész cultusa! Annyira megy e bámulásában Kazinczy, hogy a sajtószabadság legbuzgóbb barátja a sajtó lenyűgözését is helyesli, mihelyt Napóleontól jő. „Lehet-e másképen!“ kiált föl (287). „Nem egy istentelen irreligio által megromlott népnek való magát igazgatni!“ . . . Kazinczy undorral fordult el a franczia forradalom kicsapongásaitól, s lelkesedve Írja, hogy „a franczia népnek nincs nagyobb jóltevője, mint Napoleon“. (258. 1.)

„Te, barátom, — válaszolja ezekre Dessewffy — a mint látom, fatalista vagy; én is mind az országok mind az emberek urának ismerem a Fatumot, azaz a láthatatlan lánczszemeken egymástól függő sorját az eseteknek az örökösség karikájában. De a fatalismus nem törli el a morális impu-

tátiót . . . Miért hívják hát ezt a századot a világosodás századának, ha a históriának mindig csak annak kell maradni a mi volt?“ . . Egy franczia mondatot idézvén, mely szerint a világ folyása eddig az volt, hogy a gyöngeség bűnhődött s a bűn diadalmaskodott, ekkép folytatja: „Ne erősítsük meg a gonosz embereket azon istentelen véleményben, melyet ők oly szívesen szeretnének igazságnak vallani, hogy t. i. a jó erkölcsesség merő theoria. Esett, kellett tehát esni! igenis, mert a gonoszak győztek. De azoknak kell mindig győzni? ha úgy van, mire való az ész s a jóságra és boldogságra való törekedés? . . Csak akkor lesz boldog az emberi nemzet, ha a jó és okos emberek csupán akkor fogják magasztalni a nagy tehetséget, mikor az bizonyosan az emberek javára czéloz. A franczia országlószék nem a franczia nemzet fentartásán (mert az kívülről most még megronthatatlan), hanem annak nagyobb, más nemzetek kárán és gyalázatján épült dicsőségére igyekszik. Napoleon mérséklettségét soha sem csudáltam. Midőn Campoformioban azt kérdezték tőle: mért nem menne tovább? azt feleié: harminczegyet játszottam s megelégedem a harminczczal. A tehetség nagyságát sohasem tagadtam el Napóleontól, de a nem elég, hogy a megvilágosodott posteritas azért valakit nagy embernek mondjon . . . Egy a revolutiótól fáradt népnél a revolutiót befejezni nem nagy dolog, de anarchia markaiból kiragadni egy országot és minden felekezeteket öszvegyalulni és lecsillapítani, valóban

nagy dolog. Eddig hát nagy ember Napoleon. Az egyiptomi expeditióról még nem tudjuk, hogy ő volt-e a szerzője, vagy talán csak azért küldte oda a directorium, hogy tőle megmenekedjen? Ez iránt tehát fel kell függeszteni ítéletünket. Azonban nagy kérdés egyátaljában, hogy sok dolgok iránt jobban fog-e ítélhetni a posteritas mint mi? mert a külön-külön indulatossága a történetíróknak keresztűlfutja a legkésőbb századokat is. Egyébiránt az idő csak a detaillokat fedezi fel jobban, és igen gyakran a titkos okokat még jobban zavarja össze, hogysem kivilágositja.“ . . . . Czáfolja Dessewffy Napoleon vallásbeli tiiredelmességét is, némi történelmi megjegyzések után, a következő észrevételekre tér által: „Oly időpontban jött Napoleon a franczia trónusra, hogy intézeteinek példája által is az egész világot boldogíthatta volna, kénytelenittettek volna minden országlószékek példáját követni. Talán még többet ártott az emberiségnek azzal, a mit cselekedni elmulasztott, mint azzal a mit nagyravágyásból cselekedett. Az értelmes francziák nem kívánnak egyebet békességnél, mert tudják s érzik, hogy nem tehet nekik semmit egész Európa.“ A mily föltétien magasztalója Napóleonnak Kazinczy: annyira megy viszont iránta Dessewffy ellenszenve, hogy hadvezéri babérjait is kezdi tépni. . . . „Annyira futott, úgymond, mint Darius, harminczszor többet vesztett, mint Varus meg Crassus együtt. Nem egészen igaz, hogy csupán a hó és fagy győzte meg, noha ez is sokat segített. Megverettetett, mert

indulatos ember módjára, elbízta magát; mert maga az éghajlat és a természet ellen akart türkölni; mert lehetetlennek gondolta az oroszok és a törökök közt készülendő békességet; mert az oroszokat ausztriaeusoknak tartotta, egy szóval mert a magafelfuvalkodás, a gőg és mások megvetése tétete vele hibás számvetést. Soha sem hibázott így Nagy Sándor, sem Caesar. Egyik fő generálja, Augerau, azt mondá felőle: Il n'a jamais gagné de bataille rangée, sa grandeur consiste dans les fautes de ses ennemis; a hadi mesterségben tehát magnus est tantum per conparationem stb. „Én nem félek attól, hogy rogyjon az emberiség Európában, haladni kell neki; csak akkor fog rogyni, ha a militaris despotismus egész Európát elfoglalandja.“ (296) E mellett azonban kész elismerni levélíró azt, a mi nagy Napóleonban. „De ne vakittassuk el magunkat a nagy fényességtől. Nem úgy nézem én csak Napóleont, mint a szerencsét, hanem úgy is, mint a villámot, a kiben a szikrát szeretem, de nem a lecsapó menykőt, mely csak azt üti, a ki a szikrás villámot nem látja.“ „A mi a geniust illeti, valóban minden mostani kabinetumokat együttvéve maga egyedül felülhaladja (298).

Közbe jő Napoleon bukása!

„Mely váratlan történetek! írja Kazinczy. Soha ember úgy nem esett mint az, a ki arra a nagyságra lépett vala fel, a melyen soha még ember nem látta magát. Fele ennek a mi planétánknak reszketett előtte, most pedig a legkisebb teremtése

is a zoológiának kaczajt üt rajta. S nem csak koronájától fosztatott meg, melyet a valóban nagy ember nyugodt elmével nézhetne, hanem még feleségétől, még fiától is; s barátai közöl hány marada meg mellette? Az ellene lángot vetett düh annyira megyen, hogy neve mindenünnen lekarczoltatik még ahol az a mit tett javára volt is annak a népnek, melynek koronáját viselte. Én azt hittem, hogy az az ember imádtatik a maga népe által s nem tudtam hitelt adni, a mit Te mondottál; azt hittem, hogy az a dicsőségért élőhaló nép minden szerencsétlenséget, minden csapást eltűr, ha emlékezik, mit köszönhet ennek az embernek, s most látom, hogy nagy csalódásban voltam; látom azt, ha mondom is, hogy némely vád ellene a történetek és a jelenvaló ínség szava, s viszont ötét is kellene hallani, hogy a dolgot igazságosan megítélhessük ..... Napoleon nagy bizonyságát adja, hogy a despotismus maga alatt ás vermet. Ha a 36 millióból álló franczia nép, és a nép elsői, jói s tudósai ötét szerették volna, ő most is a trónon ülne s Francziaország tudta volna azt tenni a mit Spanyolország tett ő ellene!“ (322. 1.) Most már, mint látjuk, Kazinczy is követ dob a megbukott nagyságra, azonban csakhamar ismét védelmére kel. Francziaország, úgymond, oly állapotban volt, mint Róma mikor dictatort tett, s Napoleon, ha terveit kiviheti, felhagyott volna a kényuralommal. „S ne feledjük, veti utána, hogy én Széphalmon, Te Szt.-Mihályt mindezekről igen hiányosan ítélhetünk, s bízzuk

isteneinkre, hogy tegyék a mit jónak látnak, mi pedig várjuk a dolog kimenetelét nyugodalomban.“ íme a fatalista, mint Dessewffy nevezte.

„A mi a legújabb történeteket illeti, válaszolja ezekre Dessewffy, nem volt előttem váratlan, hogy egy a társasági kötést meg nem tartó nagy fejedelem a XIX. században trónusáról elüzettessen. Mondtam régen, hogy kényszeríttetni fog a senatusnak és a nemzet képviselőinek engedni vagy megbukik; de mi vihette rá, hogy pensiot elfogadjon vagy egy kis szigetbe számkivetésbe küldettesse magát inkább, hogysem a dicsőség mezején elessen? erről valóban fel kell függeszteni ítéletünket, mert ez bizonyosan vagy a legnagyobb vagy a leggyávább lelkű cselekedet.“ Most már, a népek kimerültsége miatt is, tartós békét vár Dessewffy; megjegyzi, hogy ha Párisba mennek is a diadalmas szövetségesek, Francziaországot nem lehet felosztani, eldarabolni (319. 1.); s végre jósolja, hogy ezentúl semmiféle despotismus nem fogja soká sanyargathatni Európát.“ (327. 1.)

Még egyszer felszólal Kazinczy Napóleonnak védelmére; kiről még legmegesküdtebb ellensége sem tagadhatja, hogy rendkívül való jelenés az emberiségben; kiemeli fényes pályáját, melyen annyi alkalma volt az embereket és dolgokat ismerni; s megint azzal végzi sorait, hogy Széphalmon nem érzi magát hivatva a cabinetek dolgairól ítélni.
(359. 1.)

„Napoleon kis cselekedeteiről nem tudok nagy szabáson gondolkozni — feleli Dessewffy, — nagy cselekedeteiről pedig hasonlóképen nem tudok kicsinyül. Hogy az embereket minden tapasztalati mellett nem ismerte, annak nem kevés próbáit lehet adni, melyek közöl a legnagyobbik kimondhatatlan megbukása; de e nem csuda, még psycbologiai tekintetben sem. Jura negat sibi data, nihil non arrogat armis. Ulysses kapta el végtére Achilles paizsát.“ . . . „Annál nincs szebb, — mond továbbá Kazinczy végső soraira térvén — mint úgy nézni a mostani történeteket, mint ha három századok előtt folytak volna. De a nem elég, hanem í t é l n i is ilgy kell rololc, a mint idővel a részvevőidének, a kik majd mind a fényest mind a homályost egyiránt tekintik, alkalmasint ítélni fognak. Annyit tudok, hogy Te Széphalomban én pedig Sz.-Mihályon a szobánkban jobban találtuk el olykor positivum dátumok nélkül is, hogy minket magunkat megvernek a francziák, mint az háborút-lázitó akkori miniszter Stadion. Különben oly keveset ártott volna a monarchiának és a világnak, ha hibáztál volna sejtéseidben, mint a hogy nem ártott, hogy nem hibáztál ... Az anglusoknál, mert tudnak szabadok lenni, a legközönségesebb emberek nyilván, szabadon és akárki előtt is kimondják véleményeiket, nem csak arról a mi történik, hanem azokról is a miknek történendőségét gyanítják; sőt fogadásokat is tesznek egymással és még a hozzávetéseket is a politikában nyereség vagy veszteség alá

bocsátják. Ott a kőmíves, a mészáros, a kereskedő és a lord egyiránt szabadnak tartja ócsárolni lord Bentincket és Castelreaghot stb. Szintolyan természetes ott gyanakodni a földmívelőnek, hogy micsodás lesz az idő járása holnap után, mint megjegyezni, mennyi tetemes és temérdek hibát teve egy néhány hónapok alatt XVIII. Lajos stb.“

Csak azon pontokat emeltük ki e levelekből, melyek a levélírók gondolkozási módját, különböző egyéniségeit jellemzik. Az érdekes polémia közben és mellett sok érdekes adatot talál elszórva a történetíró. Itt olvassuk először, hogy Bonaparte Lucian családjával együtt magyarul tanult (85. 1.); hogy Napoleon magyar ezredet „formált“ (89. 1.); itt találjuk följegyezve ítéletét a magyar felkelő seregről: „beaux gens mai conduits et qui accritront nőtte gloire“ (90. 1.), s olvassuk — annyi egyebet mellőzvén, — hogy a francziák hét millomot vetettek az alattok levő megyékre, megtevén a repartitiot juxta portás palatinales (103. 1.) stb. De, a mint mondók, a mi czélunk nem a kor történeteihez állítani egybe az adatokat; hanem nehány vonást emelni ki azon két érdekes egyén ismerteié sére, a kiknek leveleit forgatjuk. S e tekintetben legyen elég ezúttal a fenebbiek után még feltüntetnünk a hatást, melylyel Napoleon hazánkba történt beütését fogadták levelezőink. Kazinczy, mint írtuk, még álmában is felfelriadt a francziák közeledésének hírére; s Dessewffy írja: „Csak hideg vér: mind késő van, máskép szól a poéta, máskép a

politikus, amaz azt festi, a minek kellene lenni, ez a jelenlevőt, a múltat és a jövendőt valódi állapotjában látja. Ha okosok vagyunk, azon fogunk iparkodni, hogy a közveszedelemből a közjó teremjen. Azok, a kik hamis és hazug reményekkel szeretik magokat tápláltatni, szánakozásra méltó emberek, az okos és férfias characterű ember látja a dolgot a mint van, s nem kecsegteti magát; azonban kétségbe sem esik, mindenre kész és az elháríthatatlan rósz ellen nem türköl, hanem azt mérsékelni igyekszik.“

Azonban ideje áttérnünk a levelezés azon részeire, melyek irodalmi ügyekkel foglalkoznak. Itt látjuk Kazinczyt valódi nagyságában; s viszont Dessewffyt sem méltányolhatjuk eléggé, ha ez oldalról nem ismerjük.

„A magyar könyvek, irá Kazinczy 1811-ben, melyek most megjelennek, mind haszontalan firkálások.“ (178. 1.) S Dessewffy panaszlá, hogy: „Sok esztendők múlva sem lesz nálunk közönséges a jó Ízlés, a mely az igazán finom érzelemnek és a józan észnek összecsatolásában áll.“ (192. 1.) íme a korszak (1793—1815.) jellemzése, melyben az előttünk fekvő levelek keltek. Számos apró vonással egészithetnők ki e jellemrajzot a fent czímzett munkából, ha irodalomtörténetet írnánk. De a mi feladatunk sokkal szerényebb. Csak egy pár vonást állítunk egybe, adalékul gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferencz írói arczképéhez; s a viszonyt

igyekszünk röviden ismertetni, mely ama két jeles férfiút az irodalmi pályán is egybefűzte.

Dessewffy jellemzéséhez önmaga nyújtja a kulcsot.

„Én, barátom, — írja egyik bizalmas levelében Kazinczyhoz, szintannyi szerénységgel, mint őszinteséggel, — keveset tudok, noha sokat tanultam életemben; abban van egész érdemem, hogy egy czélra szoktam összefogni olykor egymástól messze esni látszó ideákat is, és némelykor külön tekintetekből vizsgálván a dolgokat, az egymásba esni látszókat el szoktam választani. Nem volt sem kedvem, sem időm, sem alkalmatosságom arra, hogy p. o. valamely bizonyos tudomány nemében mindent megtanuljak, hanem azon valék, hogy a nevezetesebb dolgokkal ne legyek egészen ismeretlen, és hogy némely külön tárgyakban, a melyek leginkább interessáltak, okoskodó ismereteket szerezhessek magamnak, hogy renddel és világosan tudjak gondolkodni és írni, és hogy némely dolgokban megkülönböztetett ideáim (idées distinctes), a többiről pedig a mihez férhettem, a mennyire lehet és lehetett, és elmém tehetsége s az időm megengedte, természetes, derűit és nem homályos ideáim legyenek. A természet meglehetős és középszerű emlékezettel, szerencsésebb képző tehetséggel és nem a legroszabb ítélettel áldott meg. Ehhez járult egy egyenes, nyílt és egyszersmind érzékeny szív, melyet a környülállások alkalmasint már eltompítottak. Én sok viszontagságokat, sok fájdalmakat, melye-

két titkolék mindenkor, szenvedtem életemben; ezek, szerencsétlenségemre, úgy estek többnyire, hogy a helyett, hogy természeti tehetségeimet élesztették volna, azokat majd mindig fojtogatnák. Nunquam fomenta curarum relinquere potui, pedig nem tehetetlenségből, hanem a mint én magam tudom legjobban, a valóságos szükségből. Még jó eleve általláttam, hogy olyan országban születék, a hol csupán az elmének és a tudományoknak mivelése, a mint ezer példák mutatják, dicsőség nélkül irigységet és háborgató üldözést hoznak a jobb fejekre, és a bajokból meg az ínségből ki nem ragadhatják az embert. Talán másutt annyi tűzzel és állhatatossággal nem az utolsó emberré válhattam volna. A környülállások teszik az embert; csudálom, hogy annyi akadályok után még annyi enthusiasmust találok a szivemben a ióhoz, a nagyhoz és a széphez.“ (223.1.)

Az épen előttünk fekvő adatokon nem terjeszkedhetünk túl ez ismertetésben, csak az azokban foglalt vonásokat lehet itt egybeállítanunk. S e vonások eszmékben gazdag, tiszta főt állítanak elénk, meglehetős emlékező, szerencsésb képzelő és erős ítélő tehetséggel. Tanulmányaiban, mint maga elismeri, encyclopaedikus sokoldalúságra törekvék inkább Dessewffy, mint szakemberré képezni magát. Innen általános míveltsége, melynél fogva az államügyi és külpolitikai kérdésekhez nem kevesebb alapossággal tudott hozzászólani, mint az irodalmi ügyekhez. Idéztük fenebb azon mondatát, hogy a

ki nem psycholog, államférfiú sem .lehet. Idézhetnék alapos ítéletét Pestalozziról s általában a növelésről (265. 1.) és más tárgyakról. Látni fogjuk alább nem mindennapi jártasságát a világirodalomban. E sokoldalúság, nagy olvasottság, s innen származó terjedelmesebb látkör és emelkedettebb világnézlet Kazinczy fölé emeli őt az előttünk fekvő levelezésekben. Kazinczy ellenben az „ex professo“ iró s a nyelvtudós és aesthetikus előnyeivel tündöklik mívelt lelkű barátja fölött. Helyzetöket tekintve nem is lehete másképp. Kazinczy, mint tudjuk, elvonulva a világesemények zajától tisztán nyelv- és szép tani tanulmányoknak él; ambitiója csupán az irodalom terén keres kielégíttetést: míg Dessewffy a politika terén is vezéri szerepet viszen, s csak a magán- és közügyektől fenmaradt óráit szenteli az irodalomnak. Amannak az írói pálya folytonos és egyedüli gond, munka, tanulmány; Dessewffynek csak szórakozás és megpihenés a köz- és családi ügyektől. Ide járult Dessewffy kedélyének azon természete, melynél fogva, mint mondja, a csapások, a melyek érték, inkákb elfojtották, hogysem élesztették tehetségeit. Nyílt, őszinte lélek, eszméi közlésében; de magába rejtő fájdalmait. S az elrejtett fájdalom, mint tudjuk, jobban emészt. Mennyire más kedély Kazinczyé! Mennyi szenvedést mért reá a sors! de kárpótlásul oly szívvel áldotta meg, mely talán még nagyobb fogékonysággal bírt az élet örömei, mint szenvedései iránt. Leveleit kell olvasnunk, hogy fogalmunk le-

gyen azon édeni boldogságról, melylyel házassága elárasztá. Mennyiszer mondja barátihoz írott leveleiben, hogy gazdagon kárpótolva találja magát minden szenvedésért. S mily tartózkodás nélkül önti ki fájdalmát baráti keblére, mikor első gyermekét elveszíti! E fájdalommal csak azon öröm ér föl, melyet másik gyermekének születése s fejlődése okoz. Az atyai örömöknek legszebb kifejezéseit Kazinczy leveleiben bírja irodalmunk. S ha bántják, boszszantják ellenségeinek kicsinyes megtámadásai, olykor pajkos gúnyiratai: mily bő kárpótlást talál, mint annyiszor írja, „a jók tetszésében“. S hozzá tehetjük: „és önérzetében!“ Egy ifjú költő naivságával kiált fel, hogy „kevély egy epigrammjára“ (274. 1.); s hogy nehány sonettel biztosítja nevének a halhatatlanságot! (75.1.) Kik a tehetség és nem-tehetség elbizottságának annyi példáit látjuk naponként, hajlandók lennénk szerénytelenségnek bélyegezni az önérzet e kitöréseit, ha nem tudnók más felől, hogy ugyanazon férfiú mily szigorú bírája önmagának, ha nem olvasnék leveleiben, hányszor dolgozta újra meg' újra egyes munkáit, s hogy csupán Sallust fordítása egy emberi életnek műve.

Azonban kissé messzebb mentünk, mint szándokunk vala ez ismertetésben. Térjünk vissza a munkához, mely előttünk van. A legjobban feltünteti az a különbségeket, melyek Dessewffy mint író és Kazinczy az író közt valának. Oly különbségek, melyek nem ellentétet képeztek, hanem inkább szóró-

sabbra fűzték közöttök a baráti kapcsot. Szükségeik vala egymásra; kiegészíték egymást.

Dessewffy, mint maga mondja, „nem otthon, hanem az Adriai tengernek partjai mellett, mester nélkül, tehetsége szerint kezdé mívelni és gyakorolni hazája nyelvét s kénye szerint irogatá a szókat.“ Kazinczy többször figyelmezteté barátját a nyelvtani hibákra, melyeket minduntalan elkövet, s melyek leveleiből kiáltóbban rínak ki most, mint azon időkben, mikor annyian elmondhatták volna, levélírónkkal, hogy kényök szerint írogatják a szókat. Kazinczy igazítása azonban nem csupán a helyesírásra vonatkozik, hanem általában kiterjed barátja egész stylusára. Dessewffy maga hálásan ismeri el, hogy „prózáját simítá Kazinczy, mert szüksége volt a gyalúra; elismeri, hogy stylusát folyóbbá tette, s nem csak a nyelv ellen való hibákat kiirtotta, hanem emezt elébb, amazt hátrább helyeztette, s több mozgást, több kecset, néhol több világosságot adott munkájának, néhol jól rövidített, a buja ágakat nyeste, a ritkákat összecsomózta, a sűrűket kiterpesztette.“ (80. 1.) Ugyanazon eljárás, melyet Kazinczy általában a magyar irálylyal elkövetett, Ízlést, elevenséget és szabatosságot hozva be az írói nyelvbe. S ki lett volna erre inkább hivatva, mint azon férfiú, kiről e levelekben is olvassuk, hogy „egy esthetikai magyar grammatika“ írásán törte fejét, mely a nyelv szabályait kellemesen adja elő; a kiben, mint barátja írja vala, „az érzelem megbékélt a kellemekkel“; s a kinek mívelt ízlése,

mondhatjuk hozzáadólag, oly példányokon lett kiképezve, mint Sallust, Cicero, míg a német irodalomban, mint annyiszor írja, Göthét becsülte mindenek fölött?

Habár azonban Kazinczy művész keze sok simítni és javítni valót talált Dessewffy művein: Dessewffy nyelvének szintén megvoltak saját érdemei. Nem szólunk költeményeiről; nagyobb előnyökkel bír prózája. Leveleiben nincs ugyan meg az a tűz, az érzelmek, gondolatok és kifejezések azon változatossága, az a művészi könnyűség és természetesség az előadásban, hiányzik az a keresetlen csín, nélkülözzük a pongyolaság azon kecseit, mely tulajdonok Kazinczy leveleit e nemben példányokká emelik. Forma tekintetében is elsőség illeti Kazinczy leveleit, melyek soha sem terjeszkednek ki értekezéssé. De ha Dessewffy leveleiben kevesebb az ‚esprit‘, gyakran több az „eszme“; s az érzelmek gyermetegségét, mely Kazinczynál meglep, férfias őszinteség pótolja amannál. Dessewffy elméje sokkal komolyabb, mint Kazinczy örök ifjú, játszi kedélye: mindazonáltal Dessewffynél is gyakran fel-feltűnik az elmésség ere. Olykor humoros hangulat is lepi meg: a sérült költői kedély azon kitörése, mely ideáljával szemközt látja a rideg valót. Gondolatai, bármi magasan szárnyalnak, bármi mélyen szállanák alá, rendesen megtalálják a kellő kifejezést. „A mi engemet illet, irja maga, én soha sem írtam semmit, a hol a szó, nem pedig a dolog lett volna a főérdem: mindazonáltal soha sem szűkölködtem

szó nélkül ideáimnak vagy valamely rajzolatnak és képzeletnek előadásában, noha nem ötlene is amaz mindenkor legottan vagy nyelvembe vagy pennámba, de valahányszor csendes elevenséggel gondoltam a dolgot, mindenkor elébb-utóbb a valóságát jelentő szavára, mint tulajdon jelére, akadtam önként (52. 1.). S általában mindenütt érezzük Dessewffy nyelvében az előadás azon erejét, melyet „verve“-nek mond a franczia; érezzük, hogy egy nagy míveltségü férfiúval társalgunk, a kiben, ha levert kedélyű is olykor, mint maga Írja, „mindenkor elég enthusiasmust találunk a jóhoz, a nagyhoz és a széphez“.

Ez érdekeltség minden iránt, a mi szép, nagy és jó, minden lépten sok alapossággal nyilatkozik az előttünk fekvő levelekben. Nincs fontosabb napi kérdés, mely Dessewffyt ne foglalkodtatná, melyről nézeteit ne tudatná barátjával. Az irodalom terén Kazinczynak engedi ugyan a vezéri szerepet, de a mit ez tőn az ő stylusával, eszmékkel fizeti vissza.

Érintők fenebb, hogy Kazinczy egy aesthetikai magyar nyelvtanon dolgozott. Dessewffy helyesli barátja törekvését s helyes tapintattal jelöli ki gyakorlati esze a nyelvészkedés ösvényét: „Tudom én, úgymond többek közt, hogy sokan előbb csinálják a planumot, azután keresik a factumokat s azokat a systemájokhoz alkalmaztatják; így készült Helvetius és Montesquieu két hires könyve; de ha lehetne is így elindulni a nyelv dolgában, én nem akarnék. Az igazság olyan mint a nyúl, nem tudja a vadász hol lappang, keresni kell.“

Majd egy pályaművet készít Kazinczy a magyar nyelv ügyében. E műnek czélja nem kevesebb, mint már akkor, 1808-ban, megmutatni a magyar nyelv diplomatikaivá emelésének mind szükségét, mind jogosságát. Kazinczy teljesen érezte e kérdés fontosságát. Feje, mint írja, tele volt eszmékkel. Levelében, melyben munkája tervét tudatja barátjával, érinti a nyelv befolyását a nemzeti charakterre is. „Miért nem adnak a magyar huszárra kabátot?“ mondja többek közt; s utána veti: „A magyarnak a deák törvény annyi, mint a Caligula magas oszlopokra raggatott törvénytáblái.“ (36. 1.) „Mit nem nyernék vele, barátom — írja ugyanezen levelében, — ha te itt volnál stb. Te engem mind holmi dietalis dolgoknak, mind a külföldieknek tudásában nagyon segíthetnél, azon felyül, hogy philosophiai okokkal is támogathatnál.“ S csakugyan több pontra nézve felvilágosítást kér Kazinczy barátjától. Dessewffy teljes készséggel felel a kérdésekre. Sőt túlmegy azokon; több lapon által (47—50. 11.) folyvást e tárgygyal foglalkozik. Kimutatja, hogy még Napoleon is mindenütt védelmezi a „honnyai nyelveket“; a Rénuson innen a német, Piemonton túl pedig az olasz nyelvnek pártfogója. „Tudják a francziák, — úgymond, — minden egyéb hatalmaskodások mellett is, hogy megérdemli mindég egy ország, ha annak nyelvét a fejedelme megtanulja. Valamint Nápolyban az olasz, úgy szinte Svécziában a svécziai, Dániában pedig a dániai nyelv uralkodik, holott az első

országban a franczia házból, a két utolsókban pedig a német házakból valók is a fejedelmek. Többet mondok, mond D. folytatólag: a bavériai seregnél, melyet general Wrede Bonaparte vezérlése alatt legközelebbről az oroszok ellen vezetett a francziák társaságában, az egész katonai fegyvergyakorlás német nyelven folyt; nem vette számba ez a nagy ember, a ki a győzedelemnek minden elementomait olyan jól felszámítja, azt a kicsiny nevetséges ellenvetést, hogy t. i. ha két külön nyelv van egy vezér alatt hadakozó két ármádiánál, „so kann man keine kleine gemischte Commando's abschicken.“ ... „Nincs nemtelenebb kegyetlenség, — folytatja alább, — mint valamely országot honnyai nyelvétől lassanlassan megfosztani akarni. Minden nemzetnek, szintúgy mint minden embernek, az önnön maga szeretete leikébe vagyon oltva, ez belső sajátja az embernek, ezt tehát bántani nagyobb durvaság mint akármelyik más külső sajátunkat. Csak a rómaiak voltának oly erőszakosak, azok a rómaiak, a kik a külső nemzetek isteneit a magokéik közé fogadták; s talán ennek a sanyargatásnak is lehet (noha sem Montesquieu, sem Gibbon világosan nem említi) valamennyire tulajdonítani azon elkeseredést, mely a vándorló népek berontása alkalmatosságával a római birodalomnak felbontását segéllette. Mihelyest nem adunk vagy nem adhatunk egy nyelvet az egész világnak: minden független országnak a maga nyelvét meghagyni tartozunk. A deák nyelv nem csak külsőben holt nyelv is, és olyan nemzetnek holt

nyelve, mely mindenben, mindenben különbözött a mostani nemzetektől. A rómaiaknál majmozott vagy tőlök kölcsönözött rendtartások, az idő folyása, a nemzetek geniusa és szokásaik, a vallás és a polgári intézetek, a nálunk virágzó vallások, a mostani culturának mindennemű, másféle, a régitől különböző hajlatjai által úgy megváltoztak, hogy a deák nyelvet, mint ideáinknak és érzeményeinknek eszközét most már részszerint többé nem használhatjuk, részszerint változtatni kénteleníttetünk. És mi módon kéntelenittetünk azt a változást tenni? A mi mostani lételünknek elementomai szerint, mely mivel a rómaiak régi léteiének elementomaitól egészen különbözik, szükségesképen a deák nyelvnek olyan abajdócz és korcsosítása által kénszeríttetünk azt cselekedni, hogy a mi mostani deák nyelvünket alig lehet többé deák nyelvnek nevezni. A mostani hivatalos deák nyelv valami olyan heterogeneum, vegyített, abajdócz, melyet még keresztelni sem lehet.“ A deák nyelv, D. szerint a titánok számára készült drága ruha, melyet ma saját matériáibul összefoldozva, saját piczinységéhez új formára szabva, visel a mai pulya, pogonya, porongy, törpe nemzetség. Ha tehát, úgymond, vagy elveszni vagy nevetséges törpe pantalonok és arlekinok maradni nem akarunk, hagyjuk oda a részszerint elégtelen, részszerint egészen megvesztegetett mostani deák nyelvűnket. Vegyük fel a szomszéd németekét? igen, de hogyan? Lármázták-e a mostani németeknek, kik a magyar nyelv ellen annyira berzenkednek, hajdani

apjaik, mikor a franczia nyelv el akarta borítani az övéket, ugyan mért nem maradtak ők a deák nyelvnél? Ugyan miért nem tartották meg a deák nyelvet? vagy miért nem választották a francziákét, mely akkor már készültebb vala a magokénál?“ . . . Megemlítvén ezek után a „pragmatica sanctio“ két oldalú voltát, azon kérdést illetőleg: mennyire kész immár a magyar nyelv? csak annyit felel: „ám olvassa meg bárki törvényes új szólajstromainkat s vesse össze a még nem régiben Regensburgban uralkodó Reichsstyllel országgyűléseink jegyzőkönyveit.“ Felhívja továbbá barátját: „ne feledje el Szálkáit és önmagát (Kazinczyt) citálni, s húzzon a darabos német nyelv és a miénk közt egy igazságos parallelét.“ És pedig „a magyar szépszólás formái nincsenek még nálunk kimerítve, legékesebben nevelt uraink vagy németül vagy francziául szólanak közönségesen és így még ezer meg ezer szép kitételeket foglal és rejt magában a magyar nyelv geniusa, melyeket, reájok találván, frisebb elméink lassan-lassan ki fognak fejtegetni.“ Általában azt hiszi Dessewffy: „nincs alkalmatlan nyelv, ha az ész és elme nem alkalmatlan.“

Tudjuk, minő megtámadásoknak volt kitéve Kazinczy, mint a nyelvújítás előharczosa. Dessewffy e téren is támogatja, buzdítja barátját, s okokat szolgáltat ellenségei ellen. Mily alaposan bírálja a ‚Mondolatot‘, melyet Somogyi Gedeon annyi epével irt Kazinczy ellen. „Némely új szók tetszhetnek — írja többek közt Dessewffy.— mások nem, csak

ezeket kellett volna ecsetelni; némely szók, (melyeket a ‚Mondolat‘ felhoz) nem újak, hanem régiek, és ezek körül, ha nem visszás hangúak, fondorkodni a tudatlanságnak jele. A kölcsönözött szavakat, kivált ha magyar kaptára vannak verve, mind kigúnyolni hasonlóképen balgatagság. Mindezekben, úgy mint mindenben, a mérték teszi a jó ízlést. Minden új szótól félni mint valamely tüneménytől, csak a vadakhoz illik, de minden petyhüdt, avult szót ápolgatni annyit teszen, mint valamely régi pénztárból az ó zöld rozsdás krajczárokat közforgásra bocsátani. Csak a jól ítélő értelem ad mindennek becset, csak ott kell új szó, a hol vagy épen nincs, vagy észrevehetőképen hibás. A kurtítás által készíttetve látszó új szók gyakran szépíthetik a nyelvet annyiban, a mennyiben hosszabb és alkalmatlan hangzású szavainkat csinosítják. A borzas farkú lónak elvágjuk a farkát, és olykor Cyclops lesz belőle. Én jobban szeretem a magyar literaturát, hogysem gyűlölöm még a szerencsétlen szófaragásokat is; megtörténik olykor, hogy currente rota urceus exit, de néha szép formájú tál is. Az igyekezet mindenkor dicséretes; hemzsegjenek csak az új szavak, semmit sem árt, megöli az idő szele a helyteleneket, a boldog termetnek pedig fenmaradandanak; forr a jó bor is míg megszáll és kitisztul. Nem mind, hanem sok szavaid által fognak menni a jövendőre, akármint agyarkodjon esküdt uram (a ‚Mondolat‘ szerzője); hasznos könyvecskét írhatott volna, ha rövidebbre húzta és a személyeránzást nagyon ki nem

mutatta volna, de így sok és még nagyobb s helyesebb kritika fér czáfolásaihoz.

Friss epigrammákat a ki akar írni,
Bután ne gyalázzon és tudjon dicsérni!“

Látjuk ezekből, hogy Dessewffy, bár nem túlzó purista, barátja volt a neologismusnak. Kivált a tiszti írásmód magyarosítását sürgeti mint egyszersmind államférfim S mily helyesek e részben elmondott nézetei, a szempontok, melyeket kijelöl. Szeretné, ha ritkábban és csak ott élnének az emberek deák szókkal, a hol szükség van reájok (10. 1.). „Ne legyünk csinoskodók (puristae), de ne is tarkítsunk mindent.“ (11.1.) „Császár úr, mond továbbá, szűznek mondja a magyar nyelvet, mely minden elegyedéstől irtózik. De a szüzek nem szaporodnak. A ki mindent magyar eredetű szóval akar kitenni, határozatlan vagy kétértelmű szót fog néha koholni. Ebből nem következik, hogy meg kelljen nyelvűnkben tartani p. o. a jCertificatoriát* vagy ‚levatát‘. De csak a hivatottak feladata az új szó-készítés. A jó gondolatok a szerencse ajándéki. Mivel pedig a jó gondolatok az írás vagy szólás hevenyei közben serdülnek főképen, csak a szólás és írás gyarapíthatja nyelvünket.“ S az így készült szókat is meg akarja Dessewffy bíráltaim mindenoldalú szakértőkkel. „Nem kell elsietni a dolgot. A természetes fejlődésre kell hagyni. Egy nemzetnél sem terem egyszeriben a hivatalos nyelv és nem vala sehol olyan tiszta, mint az íróké; azonban szebb mindenütt az országos emberek

nyelve a prókátorokénál, s illendőbb, hatható-sabb ott a nyelv, a hol szavalják a pereket, mint a hol írásban perelnek“ (14. l.) . . . „Az új szók iránt való viadalról, mond ismét más alkalommal, — azt tartom, hogy a szóteremtésben se igen messze nem kell menni, se pedig a határon innen nem kell megállani. Hogy szükségünk van sok lij szóra, azt nem tagadhatja senki is, a ki gyakran beszél vagy ír, vagy ezen tárgyról valaha akármi keveset is gondolkoza. Bizonyosan kevés új szóra van szüksége a tudatlannak és a gondolatlannak, mivel kevesek az ideái; de a ki szeletekként faggatja vagy szálonként fejtegeti, vagy szemenként hüvelyezi a képzeteket, vagy a ki nem csupán tág pamacscsal durva húzásokat mázolni, hanem finomabb ecsettel és hajlatosabb vonásokkal festeni is akar, annak tágulni induló lelke kétség-kívül új, de természetes szókkal is fog igyekezni segíteni a maga szorultságán. De mivel itt könnyen eltérünk a visszaélés útjára, és mivel természetes ösztön által mindenkor és mindenben, szintúgy az örvényen túl, valamint a meredeken innen megál-lapodjanak, — annakokáért nem ártana jól meghányni vetni ezen tárgyat és meghatározni: hol vagyon helye, és meddig és miképen terjedhet ez új szavak alkotásának szabadsága. Mert nem kell elfelejteni, hogy valamely nyelvnek gazdagsága nem áll egyedül a szavak sokaságában, hanem hogy annak nagy és talán legvelősebb részét teszi a kü-lönb-különbféle szóbeli összeszerkeztetéseknek és

új szólásbeli formáknak a nyelv természetével nem ellenkező bősége“ (347. 1.) . . . „A jó ízlés szép dolog, de ritka: írja végül; e nélkül pedig ne merjen valaki új szavakat koholni“ (348. 1.) . . . „Nem csak meg vagyon engedve, mond ismét más alkalommal, sőt kell néha új form a kitételeket (is) mind teremteni, mind elfogadni, csakhogy azokkal a nyelvünk geniusát ne sértsük.“ (54. 1.)

így vélekedett Dessewffy az irodalom legfőbb, mondhatni életkérdéséről az idő szerint. E részben, mint látjuk, teljes egyetértés volt a két jó barát közt. Dessewffy elismeré már akkor, a mit Kazinczy e téren tőn; prózáját, mint fenebb érintők, mintául kívánta idéztetni, s mindenek fölött barátjában látta azon lángeszet és jóizlést, melyet új szók és szólásformák alkotására leginkább vélt hivatottnak. Ennyi egyetértés s kölcsönös méltánylás mellett mindazáltal eltérések is fordultak elő olykor levelezőink közt. Kazinczy rendkívüli műizlése már akkor föltalálta Götheben mindazon tulajdonokat, melyek őt, kivált classikus forma és művészi alkotás tekintetében Németország első költőjévé emelik. „Az én íróm, úgy mond tréfásan, a plundrás nemzet közt Göthe és utána, még pedig jóval utána, Schiller és Mathisson“ (184. 1.) . . . Voltaire viszont „nem volt embere“ Kazinczynak. „Nem tudott apte írni s minden munkái egy tonus-ban vannak írva“: jegyzi meg róla Mad. de Genlis-val. Általában úgy látszik, Kazinczy sokkal inkább szerette a korabeli

német, mint a franczia irodalmat. Dessewffy nem osztozott e nézetekben. Ő Voltairet nagyon is, Göthét viszont igen is kevésre becsülte. S mi az irodalmakat illeti: fenebb említők ítéletét a „darabos“ német nyelvről; mértékes versírásra nem is tartá azt alkalmasnak. Épen ebben látta egyik fensőségét a magyar nyelvnek a német fölött. „Hiába mentegeted, írja barátjának, a németek nyelvficzamító és fülborzasztó antipositionalis prozódiáját.“ (96. 1.) S midőn e nézetkülönbség mindinkább feltűnt közöttök: Dessewffy végre egy hosszú levél Írására érezé magát indíttatva, melyben (193—206. 11.), Voltaire védelmét előre bocsátván, elmondja véleményét általában a világirodalomról. Mélyenható, alapos észrevételek, melyek, némi tévedések mellett is, egészben véve, találólag emelik ki az európai főbb irodalmak jellemvonásait, egyaránt tanúsítván írójuk nagy irodalmi műveltségét, széles olvasottságát és erős ítélő tehetségét.

„Nem gondolom, írja többek közt Dessewffy, hogy a francziák csupán csak a könnyű nemű írásokban különböztetnék meg magokat. Minél kényesebb valamely nyelv, annál nagyobb az érdem olyan írókat találni, mint Montaigne, Jean Jacques, Bossuet, Bourdalone, Massilon, Montesquieu, Raynal, az idősebb Crebillon, Chenier stb. Csak annyi igaz, hogy a könnyű munkára egy nyelv sincs úgy elkészítve mint a franczia és hogy a magos poesisra egy sincs alkalmatlanabb a verselésben. Nem kell csupán a mostani írók után ítélni a francziák lite-

ratúrájáról: épen az a nevezetes ennél a nemzetnél, hogy minden könnyűsége mellett annyi erősen és mélyen gondolkodó férfiakat hozott. Ugyan rendes dolog, hogy némely, kivált német írók egy olyan nemzettől tagadják meg a mélységet, a kinél még most is oly élő mathematikusok találtatnak, mint p. o. La Grange, La Place, Lambert és a többi. Igaz, hogy ezeknek mélységek nem érthetetlen, nem zavaros, nem homályos, nem setét. Genlis asszonynak ítélete a franczia philosophusok ellen igen keveset nyom. Hogy Voltaire mindenütt Voltaire, mint Cicero mindenütt Cicero, azt nem lehet tagadni... Csak az vetkezhetik ki eredetiségéből, a kinek nincs individualitása; de azért más tónusban irta Oedipusát, másban Candidot és másban védelmezte Calast . . . Említvén ezek után és pedig szertelen túlbecsüléssel Voltaire költői érdemeit, így folytatja: „0 az atyja az universalis históriának Európában, azaz a valóságos philosophusi methodusnak a történetek előadásában. Többet hazudtak, a kik czáfolták, mint ő . . . Kétlő mindenben, semmi vélekedése nem járt túl a határon, et il porté partout un esprit philosophique et d'analyse, mérne la, ou il se trompe, úgymond, Condorcet és igazat mond. Az indulatosság vala hibája, mert fölötte tüzes és érzékeny mind szívvel, mind észszel bírt, de nem vala rósz ember. Vannak nagy íróik a németeknek, de egy sincs hozzá fogható... Nagy észszel s nagy ideákkal bírhat valaki, helyes Ízlés nélkül, mint p. o. Jean Paul, a kiben

a szüntelen való elmésség a legnagyobb hiba . . . Ki szagolja sokáig a potpourrit főszédelgés nélkül, ki olvashatja sokáig egymás után Jean Pault a nélkül, hogy el ne fáradjon, vagy el ne tébolyodjon? — Tudom én, hogy a németek, qui ont pour l'ordinaire fort peu de netteté dans l'esprit, igen keveset hajtanak a világosságra és a praecisióra az írásban, azt mondván: das ist flache Begreiflichkeit: de jobb ez a lapos érthetőség, ez a tisztultság és ez a határszabás az ideákban s képzetekben, mint az ürességgel puffadó homály és érthetetlenség . . . Megemlítvén ezek után, hogy a német költők közöl a ragyogva folyó Wieland és a gyakran „felleng" Schiller, az éles Blumauer és olykor-olykor Göthe tetszik neki leginkább, az utóbbira nézve megjegyzi, hogy Wilhelm mesterét se maga, se felesége nem érti, de értik ám azon albanói ecsettel oda lehellt dalt: „Kennst du das Land". „Egyébiránt, veti ezek után, némely lángok és sugárok köz epett sok füsttel és gőzzel bővölködik az északi nemzetek poesisa." Wieland egybevetése Voltairerel emennek részére üt ki. Majd így folytatja: „Minden nemzetnél találkoznak külön-külön nemekben nagy emberek, a kik a nagy tudományt, melyet mély és nagy terjedésű észszel és sok fáradsággal szereztek, a dologhoz alkalmaztatott jó ízléssel, férfiasán egyszersmind és csinosan elő tudják adni. Azonban minden nagy tudós nem mindenütt hőmmé de société egyszersmind, mint Francziaországban, a hol, a mint Rousseau maga megvallja, a jó társaságok-

ban tanulnak írni az írók, és azt a tactust szerzik meg, melyet csak jó társalkodás által lehet magunkévá tenni. Azért nincsenek egy nemzetnek is a mostani tudós világban annyi populáris irói, mint a francziáknak. Francziaországban a nagyérdemű tudósokat a hatalmas és nagy urak meg dámák régtől fogva legszorosabb társaságokra méltóztatták, és ez az oka, hogy a bokros tudósok kellemültek, simultak, a nagy urak pedig és dámák velőztettek és lelkek valamennyire inakra kapott; ezen egyeledés által a nagy fővárosban, az udvarnál s idővel minden jó társaságokban oly egy jó tonus centralisáltatott, mely az önön-meghittség és a maga-biztalanság közepeit esvén, a szeleburdiságot és a nyomadékos nehézkedést egyenlően kiküszöbölte. Ez okozza, hogy a valóságos franczia könnyűség a jó Íróiknál a kikapóságig nem terjed, hanem hogy összekeveredvén az értelemmel, az okosságtól vezéreltetik és a józan ítélet által mérsékeltetik. Melyik nemzet a mostaniak közül vitte messzebb a practika psychologiát? a társaságban élő emberi sziveknek esméretét? kiki önszeretete kímélésének, ápolgatásának, gerjesztésének, táplálásának mesterségét és fortélyait? Innen van, hogy a franczia Írás és társaságbeli tonus az ellenséges udvaroknál is győzedelmeskedne, minekelőtte még ezen udvarok a franczia fegyver által meghódíttattak volna. Innen lőn, hogy a franczia nyelv a diákot kitolná, és azon időben, a midőn az anglus nyelv és nemzet már virágzott, a német pedig már virágozni kezde, diplomatikus

nyelvvé változna a Tamiza partján szintúgy, minta Néva partján. Csak az a nemzet, a kinek legtöbb extensiva, practika culturája, civilisatiója és politurája vagyon, és a kinek írói legpopularisabbak, remélheti a legnagyobb magasztalást a legkésőbb jövendőtől. Vizsgáld a régi görög és római írókat, kik hozzánk általjöttek, és mond meg, kik vannak közülök leginkább divatban?“ Idézi itt Dessewffy La Landenak Kant pliilosophiájáról mondott ítéletét: líj rendszer, sok új szó arra nézve, a ki nem tud görögül s nem ismeri a régi és új philosophiai rendszereket; különben egyetlen új eszme sem. A metaphysikában (nem szólván a hypothesisekről) az emberi lélek az elvont ideák egész körét bejárta immár, a melyeket természeténél fogva felfogni képes volt. A végtelen tökéletesedés ideája, az emberi lelket illetőleg, nem alkalmazható a metaphysikai és tisztán elvont ideákra. „Látod, barátom, — veti ez idézet után — hogy a Kantianismus, Fichtianismus, Schellingianismus, azaz ez a három ágú Idealismus, mely egész a transcendentalismusba becsap, Villers minden törekedései mellett sem tesz legkisebb szerencsét is sem Franczia-, sem Angliaországban; hogy mennének hát a jövendőre az arról irt borzos könyvek. Csak úgy fogja ezeket emlegetni a posteritas, mint a peripatetismust, scoticismust, dunsismust, mint megannyi elégtelenségeit a megfoghatatlanoknak, a repülni akaró emberi elmének stb. A németeknél — mond folytatólag D. — sokkal jobban értik a francziák „a legabstractusabb

ideákat világosságra hozni“ . . . Németország is sok originális genieket adott; de egyáltalában vevén literaturájokat, német uraimék szerfelett systematikusok, a helyes ízlés nem bélyege literaturájoknak, a tudományokban mindent egy princípiumra akarnak visszavinni, synthetikusok inkább, hogysem analytikusok, felette mind abstractusok, mind kicsinykedők (minutieux), mindent ki akarnának meríteni, és mivel ez lehetetlen, azért gyakran haszontalanul unalmasok, szószaporitók, s még sem oratorok, s ritkán adják elő a tudományokat testestől s lelkestől, hanem gyakran vér, hús s inak nélkül való skeletomokban. Die Vielseitigkeit ihrer Literatur schadet der Bestimmtheit derselben. Charakterje literaturájoknak die Trockenheit, die metaphysische Poesie, und ihre Metaphysique spielt in das Unerreichbare, Unbegreifliche, Verwirrte, Unfassbare, Unanwendbare, und vor lauter Höhe in das Nichts, oder aufs wenigste in das Leere hinein; Kategorien, Con&tructionen der Natur etc. Grandes miséres. Az anglusok, kiknek Lockejok, Humejok, Blairejök, Shaftesburyjok, Homejok (inert Newton és Hobbes szintúgy mint Leibnitz és Commenius a németeknél, Des Cartes a francziáknál többnyire deákul irtuk), Robertsonjok, Gibbonjok, Fergusonjok, Malchusok, Miltonjok, Sternéjek, Shakespearjök, Addisonjolc, Popejok, Thompsonjok, Swiftjek, Buti érjék, Priorjok, Drydenjek, Burkejok, Sheridanjok és Foxjok vagyon, — mélyek, magasan szállók, hathatósok, humoristák, szökők ideáikban,

legalább gyakran nagyot l é p ő k; de melyik nemzet vitte a mostaniak közöl tovább a tudományokban den praktischen Blick, die Richtigkeit des Geschmackes, und die Lebendigkeit der Darstellung, l'esprit d'analyse, d'ordre, de .clarté et de précision, a francziáknál és a mint magok nevezik, la me· thode?" A francziák, D. szerint, mélyek a nélkül, hogy révedezők volnának, exactok és methodikusok a nélkül, hogy kicsinyeskedők és unalmasok volnának. A németek rendesen mélyebbek, de nem látnak oly tisztán a mélységben.

A bölcselkedők közöl Locket, Condillacot, Helvetiust és a korabeli két Platót, mint nevezi vala: Shaftesburyt t. i. és Malebranchet szerette Dessewffy mindenek fölött; s fennen kérdi, kiket lehet ezekhez hasonlítani a németek közül? „Nem igaz, úgymond, hogy azok közöl némelyek nem hitték a lélek halhatatlanságát; nem igaz, hogy vastag materialisták voltak; csak annyi igaz, hogy a nem-materiát mint reális valóságot meg nem tudták fogni és hogy képtelenségnek tartották azon állítást, hogy az általunk érezhető vagy érezhetlen materia ne gondolkozhasson, ne érezzen stb." Levelezőnk, bár magát idealistának mondja, a materialismus határáig jutott e sorokban, s a következőkben át is lépi e határokat. Említi minő hatása van gondolkodása élesítésére a tokaji bornak; s hogy Voltaire, II. Fridrik és Napoleon is kávéval tartották munkálkodó eszeket stb. Mintha csak Moleschottot hallanók. Azonban az állítás módjára

nézve nagy köztök a különbség. „Én, — mond Dessewffy — bizonyosan nem tudom, hogy nincsenek-e a gondolkodás kifejtetlen elementomi a borban stb.“ 199. 1. Moleschott ezt bizonyosan véli tudni. Ha ez okból Dessewffyt, mint philosophot, a rendszerek és iskolák szerint kellene osztályoznunk, inkább a sceptikusok, mint a materialisták közé kellene sorolnunk. „Még a vegetationak és az érzékenységnek határit sem ismerjük, írja maga; oly rejtett lépcsőkön csúszik minden egymásba a természetben, mint a színek a nagy mesterek képirásiban; és mi gőgös pedántok és oskolabeli bölcsek meg akarjuk határozni, hogy mi gondolkozhatik mi nem?“ Ez nem kevesbbé tiltakozik az idealismus túlságai, mint a materialismus elbizottsága ellen. Dessewffy egyik oskolához sem tartozott. Épen azt hibáztatá fenebb a németekben is, hogy mindent egy princípiumra akarnak viszszavinni. Gyakorlati észjárása ellenszenvvel viseltetett a német bölcselkedők egyoldalú mélységei iránt; míg ellenben költői kedélye s érzékeny szive visszariaszták az anyagelviség következményeitől. „Idealista vagyok — mond maga Dessewffy — de csak bizonyos tekintetben; nem hiszem, hogy kívülem semmi sem volna; s a megfoghatatlanok körül nem forgolódom. Lk commence un abyme, il faut le respecter.“ (316. 1.) Hasonló szempontból mondhatá el, hogy materialista, de csak bizonyos tekintetben. Nem hiszi, hogy az anyagon kívül semmi sem volna; mint fenebb láttuk, védi a lélek

halhatatlanságát; s a lélektant oly fontos tudománynak tartja, melynek ismerete nélkül valaki se államférfit! se általában semmi nem lehet. (218. 1.) Minő rendszert vallott tehát Dessewffy? fogja kérdezni az olvasó. „Nekem — válaszol maga a kérdésre — nincsen időm, hogy egy nagy ideán (pedig olykor-olykor ötlik a fejembe egyik is másik is) szünet nélkül törődjem s egy philosophiabeli theoriát vagy systemát sok kotlódás közt kiköltsek.“ (277. 1.) Ehhez, úgymond, nyugalom kellene, melylyel annyi családi és hazai bajok közt nem bírhat. Mindent megolvasott, s igyekvék mindenből elvonni, a mi jót talált, egyaránt kerülvén mindenik rendszernek örvényeit.

„Menjünk tovább!“ folytatja Dessewffy észrevételeit a különböző nemzetek irodalmai fölött. „Az én kedves historikusaim a mostaniak közt, — tehát a múlt század végén s a jelen század első tizedében — legelsőben Buffon, a természet képirója, a ki a maga nemében szintúgy olyan egyetlen a világon, mint Geszner p. o. az idylliomokban és Bayle a históriai kritikában; azután Gibbon, Robertson és Voltaire, kit ama kettő mint historikust magasztal. Mit kell hát azon német tudósokról tartani, a kik ezen nagy embert, mivel néha egynéhány esztendőkkel a dátumokban hibázott, és mivel az igazat mind kifürkészte, mind kijelenteni merte, hazugnak mondják?! . . . Csak a jövendő fogja helyesen megismerni, hogy mennyivel tartozik a világ a franczia és anglus philosophiának és be ke-

véssel a németeknek. A kik az encyclopaedistákat és oekonomistákat a franczia revolutio apjainak tartják, nagyot hibáznak; ők jó és cendes változást akartak; sok hiba, sok hazugság van az encyclopediában, de nincs egyetlen egy tökéletlenség is. Az emberek mindent a mi új, akármilyen jó legyen, túlvisznek. A legjobb búzából termett magot is üszők boríthatja. Válaszszuk el a jó magot a rosztól.“

A philosophusok és historikusok után a korabeli poétákra tér által Dessewffy. „Megvallom, úgymond, hogy én nem az anglusokat, nem a németeket, nem a francziákat, hanem az olaszokat, spanyolokat, portugallusokat (nem szólok itt a régi görögökről és rómaiakról és a sok mindenféle szent írásokról), meg Sadit, Ferdusit s egyéb arabs és persa poétákat tartom a legnagyobb poétáknak. Nem szó lehatom az északi poesishoz, még Ossiánhoz sem egészen; az a szüntelen való köd és szomorúság nincs a természetben, még Londonban is süt a nap némelykor; engemet is interesszál a melancholia, bonheur des malheureux, tendre mélancholie, én is gyakran komoly vagyok, a kiima, a gondok, az életünk módja hozza ezt magával, de ki fog mindég sapánkodni?! A phantasia változásokat kíván és az érzékenység szintúgy; minél több varietas van a ragyogó tüzes képzetekben és költésekben, és az érdeklő érzeményekben, mennél több természetesség a mellett mind a rajzolatban, mind a festésben, és men-

nél kevesebb metaphysikabeli ideák és metaphorák, annál jobban tetszik nekem akármely költemény. Nem mondom én azért, hogy csupán csak eleven és találmányos képzelődéssel és költéssel, meg meleg érzékenységgel, helyes Ítélet nélkül lehessen akármilyen remek poémát í r n i; de az Ítéletnek csak olyannak kell lenni a költeményben, mint a jó lovak jó kocsisának: spiritus pure rector, non incitator esse debbet; nem kell hogy sújtsa a virgoncz paripákat, hanem csak hogy néha tartóztassa vagy igazítsa. A francziák közül Voltaira, Racine, Corneille és Moliére, meg La Fontaine és Florian, a könnyebbek közöl pedig Parny és Boufflers kedveltjeim; Delillet csupán coloristának nézem. Az anglusok közül Sternet, Thompsont és Svviftet kedvelem leginkább, meg Miltont, meg Shakespearet helylyel-helylyel. A németek közül pedig Wielandot és minden hibáik mellett Kotzebuet és Schillert; itt s amott Gröthét is, mais si Schiller est souvent gigantesque, Göthe est quelquefois trop niais stb. A francziák leggyengébbek az eposban, az idylliumokban és az ódákban; ennek részszerint a nyelv kényessége az oka, részszerint pedig az ilyetén, a társaságos élet és philosophia által szerfelett kipallérozott népnek csupán a megirt képezetek által az elragadtatásra való alkalmatlan volta. Az élőszó, a játékszín majmozási, a becsület reménye a lehetetlenségig elragadhatják a francziát, de hogy lehet a képzelt csudálatosból származó gerjedelmet egy olyas, mindennek fejtegetéséhez szokott nemzetnél

lazítani, mely már önön nemzeti nagy cselekedeti által a csudálatosnak határit szűkítette? Az ilyetén nemzetnél szükséges, hogy a história epossá és az epos históriává váljon, úgy mint Lucanus Pharsaliájában; azonban meglehet, hogy a mostani Achilles majd egy Homerust támaszt. Egyébiránt alkalmasint minden nemzeteknél nem igen felette messze esék culturájoknak kezdetétől az eposnak epochája, és hihető, hogy Homerus példája s követése és azon alkalmatos és igen udvarias mese nélkül, mely Anchisestől és Venustól származtatá a Caesarokat és a másik, Didó és Aeneas közt költött, rege nélkül a halhatatlan Aeneis nehezen született volna Augustus alatt a világra. A mi az idylliumokat illeti, hogy találhatja el egészen a kigyalult, udvarias és pallérozott társasági franczia tudós az együgyü pásztori életnek tónusát? . . . Annál inkább kell tündökleniek in der didactischen und in der dramatischen Poesie. A dramatikabeli poesis kivált a kipallérozott társaságos életnek szülöttje. Van szép természet a társaságos életben is, sőt többek, különbözőbbek és olykor erősebbek az indulatok, az egymásba ütközések és az illendőség meg ellenkezések által, a melyektől fojtogattatnak. A dramatika poesisnak a morális ember a társaságban a tárgya; ez a morális ember a társaságban, kivált a kipallérozott társaságban, számtalan modificatiokat szenved és szenvedhet a társaságos életben, természete, indulatai és a környülállások szerint. Az illendőségnek, a maga-tettetésnek leple alatt

dolgozó indulatos szívnek önön maga elárulásai, valamint a leginteresszánsabbak magokban, úgy a legnehezebbek az előadásban; a komédia tehát s a tragédia, egy szóval a dráma, legnehezebb neme a poesisnak és ebben természetképen a legtársaságosabb, legpallérozottabb nemzetnek nem csak leginkább bővölködni, hanem a többieket felül is kell múlni.“ Az ékesszólásban az angoloknak adja Dessewffy a koszorút, s különösen Sheridant tartja legnagyobb szónoknak. „Mind megvan, úgymond, benne, a mi Demosthenesben és Ciceróban volt. Csak Hastingot védelmező oratióját olvassa valaki, ha ezen állításnak igazságáról meg akar győződni. Hasting talán nagyobb gazember volt mint Verres, de Cicero nem vala nagyobb szószólló Sheridannél.“ Az angol alkotmánynak tulajdonítja levelezőnk e felsőséget. S aztán így folytatja: „Ha nagyobb emberek az anglusok in eloquentia civili, nagyobbak a francziák in eloquentia sacra. In eloquentia forensi mind Angliának, mind Francziaországnak, mind Olaszországnak nevezetes embereik vannak. A németek, kiveszek egynéhány prédikátort, a legszegényebbek, mint orátorok.“

„Mindezeknek pedig csak az a következése, hogy sok nagy embert szült minden nemeiben a literatúrának a kérdésben levő három nemzet; de hogy csak mégis mindent együvé véve a francziáké és az anglusoké az elsőség, legalább quoad qualitatem, etiamsi non quoad quantitatem. Bővebb talán a német literatura, mivel a tudósság mester-

emberséggé, életnemévé lett Németországban, a theoriabeli nevelés sehol sincs jobb lábon mint ott, úgy űzik ott a tudományokat mint a szabó a varrást; meglehet, hogy többet tudnak a németek, de nem tudják többnyire olyan világosan, olyan könynyen, olyan kellő renddel, oly practice oly jó ízléssel kiadni a tudományt, mint a francziák, sem oly hathatósan mint az anglusok; fonnyadtabban mind beszélnek, mind írnak nagyobbaránt stb.“

„Alig hinné az ember — feleli e nagy érdekű, hosszas levélre Kazinczy, — hogy te oly szélesen tudj holmit.“ S hát ha meggondoljuk, hogy, a mint maga mondja, egy Írót sem hozott fel a különböző irodalmak ezen jellemzésében, a kinek több, híresebb munkáját ne olvasta volna. „Én — úgymond Kazinczy — veled egyébben nem mérkőzhetem össze teljességgel, mint a német literaturában.“ S itt nem engedi elvitatni Göthe fensőségét. Kérdezi barátjától: ismeri-e ez s ama munkáját? s lelkesedve kiált fel: „Quo quo vestigia fixit, subsequitur decor. Több ő nekem mint minden.“ „Ha úgy lehetne egy óhajtással magamat valamivé tennem, mint a tündérhistóriákban királylyá, én semmi sem lennék egyéb, mint Göthe magyar nyelvben!“ (208. 1.)

Kazinczy lelkének egész iránya revelálta magát e nyilatkozatban. Mutatják egyszersmind e jellemző szavak, miben állott az ő fensősége nagy-míveltségű barátja fölött.